

**OSMANLI DEVLETİ'NİN BRÜKSEL SEFARETİ VE
BELÇİKA'DAKİ ŞEBBENDERLİKLERİ**

Ayhan TORAMAN

Doktora Tezi

Eskişehir, 2024

OSMANLI DEVLETİ'NİN BRÜKSEL SEFARETİ VE BELÇİKA'DAKİ ŞEBBENDERLİKLERİ

Ayhan TORAMAN

T.C. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Tarih Anabilim Dalı

Doktora

Eskişehir, 2024

T.C.
ESKİŞEHİR OSMANGAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Ad SOYAD tarafından hazırlanan **Tez Başlığı** başlıklı bu çalışma Savunma Sınavı Tarihi tarihinde Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Yönetmeliğinin ilgili maddesi uyarınca yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak, jürimiz tarafından Anabilim/Bilim/Anasanat/Sanat Dalında Tezin tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan (Akademik Unvanı ve Adı Soyadı)	
Üye (Danışman) (Akademik Unvanı ve Adı Soyadı)	
Üye (Akademik Unvanı ve Adı Soyadı)	
Üye (Akademik Unvanı ve Adı Soyadı)	
Üye (Akademik Unvanı ve Adı Soyadı)	

ONAY

.../.../202..

Doç. Dr. Şafak AĞDENİZ

Enstitü Müdürü

Etik İlke ve Kurallara Uygunluk Beyannamesi

“Bu tezin Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi hükümlerine göre hazırlandığını; bana ait, özgün bir çalışma olduğunu; çalışmanın hazırlık, veri toplama, analiz ve bilgilerin sunumu aşamalarında bilimsel etik ilke ve kurallara uygun davrandığımı; bu çalışma kapsamında elde edilen tüm veri ve bilgiler için kaynak gösterdiğimi ve bu kaynaklara kaynakçada yer verdiğimi; bu çalışmanın Eskişehir Osmangazi Üniversitesi tarafından kullanılan bilimsel intihal tespit programıyla taranmasını kabul ettiğimi ve hiçbir şekilde intihal içermediğini beyan ederim. Yaptığım bu beyana aykırı bir durumun saptanması halinde ortaya çıkacak tüm ahlaki ve hukuki sonuçlara razı olduğumu bildiririm”.

Ayhan Toraman

İmza

ÖZ

OSMANLI DEVLETİ'NİN BRÜKSEL SEFARETİ VE BELÇİKA'DAKİ ŞEHBENDERLİKLERİ

TORAMAN, Ayhan

Doktora, 2024

TARİH ANABİLİM DALI

Danışman: Doç. Dr. Musa KILIÇ

Bu tezde, Osmanlı Devleti'nin Brüksel Elçiliği ve Belçika'daki şebenderlikleri incelenmiştir. Osmanlı Devleti, Belçika Krallığı'nı 1837 yılında bağımsız bir devlet olarak tanıdıktan sonra ekonomik kaygılardan dolayı uzun süre Brüksel'de sefaret açmaya yanaşmamıştır. Ancak Belçika Krallığı'nın İstanbul'da daimî elçilik kurması ve Osmanlı Devleti'nden Brüksel'de temsilcilik açması için taleplerde bulunması üzerine Bâbıâli, orta bir formül bularak 1849 yılında Brüksel'de Paris Sefareti'ne bağlı bir maslahatgüzarlık tesis etmiştir. Brüksel temsilciliği, o sıralarda Paris orta elçisi olan Kallimaki Bey'in uhdesine verilmiş ve Brüksel'e de geçici bir maslahatgüzar atanarak diplomatik münasebetler altı yıl kadar Paris Sefareti'yle müşterek olarak yürütülmüştür. Ardından 1855 yılında alınan yeni bir kararla Brüksel Sefareti bağımsız küçük elçiliğe dönüştürülmüştür. İki yıl kadar bu şekil kaldıktan sonra yeniden maslahatgüzarlığa çekilerek üç yıl kadar bağımsız maslahatgüzarlık olarak temsil edilmiştir.

Brüksel temsilciliği, 1860 yılında Londra Sefareti'ne bağlanmış ve o sıralarda Londra sefiri olan Kostaki Musurus'un uhdesi altında tıpkı Paris Sefareti'ne bağlı olduğu dönemdeki gibi uzun süre idare edilmiştir. Ancak Belçika Krallığı ile diplomatik münasebetlerin giderek artması üzerine 1875 yılında bu yöntemden vazgeçilerek orta elçi payesiyle İstefanaki Karatodori Brüksel'e atanmıştır. Brüksel Sefareti, Karatodori'nin azledilmesine kadar 25 yıl orta elçilik olarak kalmış ve onun azlinden sonra geçici maslahatgüzarlığa geri çekilerek 1900 yılında Paris Sefareti'ne bağlanmıştır. Sekiz yıl boyunca Paris Sefareti'ne bağlı kalan Brüksel Sefareti, 1908 yılında yeniden orta elçiliğe yükseltilmiş ve Birinci Dünya Harbine kadar orta elçilerle temsil edilmiştir.

Osmanlı Devleti, Belçika'nın Anvers, Brüksel, Liège, Gent, Mons, Charleroi, Brugge, Ostende kentlerinde şebenderlikler de tesis etmiştir. Ticaretin yoğun olduğu yerlerde yüksek statüde şebenderlikler açmış, ticari aktivitenin daha düşük olduğu

kentlere ise daha alt statüde şehbenderlikler kurmuştur. Bunlar içerisinde Anvers ve Brüksel şehbenderlikleri birinci dereceden müesseselerdir. Diğerleri ise daha alt statüde ikinci dereceden şehbenderliklerdir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, Belçika, elçi, şehbender, diplomat, diplomasi

ABSTRACT
BRUSSELS EMBASSY OF THE OTTOMAN EMPIRE AND THE
CONSULATES IN BELGIUM
TORAMAN, Ayhan
Doctorate, 2024
DEPARTMENT OF HISTORY
Advisor: Doç. Dr. Musa KILIÇ

In this thesis, the Embassy of the Ottoman Empire in Brussels and its consulates in Belgium are analyzed. After recognizing the Kingdom of Belgium as an independent state in 1837, the Ottoman Empire did not want to establish an embassy in Brussels for a long time due to economic concerns. However, when the Kingdom of Belgium established a permanent embassy in İstanbul and requested the Ottoman Empire to establish an embassy in Brussels, the Bâbiâli found a middle formula and established a chargé d'affaires in Brussels in 1849 under the Paris Embassy. The representation in Brussels was entrusted to Mr. Kallimaki, who was then Ambassador to Paris, and a temporary chargé d'affaires was appointed to Brussels, and diplomatic relations in Brussels were conducted jointly for six years. Then, with a new decision taken in 1855, the Brussels embassy was transformed into an independent small embassy. After remaining in this form for about two years, it was again transferred to the office of the Chargé d'affaires and represented as an independent chargé d'affaires for about three years.

In 1860, the Brussels mission was attached to the London embassy and was administered for a long time under the direction of Kostaki Musurus, who was the ambassador to London at the time, just as it had been under the Paris embassy. However, due to the continuous increase in diplomatic relations with the Kingdom of Belgium, this method was abandoned in 1875 and İstefanaki Karatodori was appointed as the middle envoy to Brussels. The embassy in Brussels remained as a small embassy for 25 years until Karatodori's dismissal, and after his dismissal, it was reduced to a temporary chargé d'affaires and connected to the embassy in Paris in 1900. The Brussels embassy, which was attached to the Paris embassy for eight years, was once again promoted to middle ambassador in 1908 and was represented by middle ambassadors until the First World War.

The Ottoman Empire also established consulates in the Belgian cities of Antwerp, Brussels, Liège, Ghent, Mons, Charleroi, Brugge and Ostende. It established high-status consulates where trade was intense, and lower-status consulates in cities with lower levels of commercial activity. Among these, Antwerp and Brussels are the first-rank institutions. The others are second-tier consulates with a lower status.

Key Words: Ottoman, Belgium, ambassador, consul, diplomat, diplomacy

TEŞEKKÜR

Bu tezin konu seçiminden bitirilmesine kadar benden yardımlarını esirgemeyen ve çalışmayı titizlikle takip ederek bana yol gösteren danışman hocam Doç. Dr. Musa Kılıç’a çok teşekkür ederim. Tez izleme süreci boyunca fikir ve önerileriyle bu teze çok kıymetli katkıları olan hocalarım, Prof. Dr. Hayrettin Pınar ve Prof. Dr. Soner Akpınar’a çok teşekkür ederim.

Tahsil hayatım boyunca ve bu tezi hazırlama sürecinde benden maddi ve manevi yardımlarını esirgemeyen ve her zaman yanımda olan annem, merhum babam, kardeşim ve enişteme, yine tez süreci boyunca benimle birlikte aynı stresi yaşayan ve beni yüksek anlayışla karşılayan eşime çok teşekkür ederim. Ayrıca beni her zaman motive etmeye çalışan kuzenim Havva Çelik’e çok teşekkür ederim.

İÇİNDEKİLER

ÖZ.....	iv
ABSTRACT.....	vi
TEŞEKKÜR.....	viii
TABLolar LİSTESİ.....	xii
ŞEKİLLER LİSTESİ.....	xiii
KISALTMALAR.....	xiv
GİRİŞ.....	1
I. Tezin Amacı ve Önemi.....	5
II. Tezin Kapsamı, Teması ve Yöntemi.....	6
III. Kaynaklar.....	6

BİRİNCİ BÖLÜM

OSMANLI DEVLETİ İLE BELÇİKA ARASINDA İLK RESMİ İLİŞKİLERİN KURULMASI.....	8
1.1: Viyana Kongresi Sonrası Belçika'nın Bağımsızlık Süreci.....	8
1.2: Osmanlı Devleti'nin Belçika Krallığı'nı Tanıması.....	17
1.3: Baron Alphonse O'Sullivan de Grass de Séovaud'un İstanbul'a Gelişi.....	22
1.4: 1838 Dostluk, Ticaret ve Denizcilik Anlaşması.....	25
1.5: Baron Désiré Behr ve İlk Mukim Orta Elçi Olarak İstanbul'a Tayini...28	

İKİNCİ BÖLÜM

OSMANLI DEVLETİ'NİN BRÜKSEL SEFARETİ'NİN SANCILI KURUMSALLAŞMA SÜRECİ (1849-1875).....	35
2.1: Brüksel'de Osmanlı Temsilciliğinin Açılması.....	35
2.2: Paris Sefareti'ne Bağlı Dönem: Aleksandır/Alexandre Kallimaki Bey ve Brüksel Temsilciliği.....	38
2.3: Vicont Eugène de Kerckhove ve Brüksel Geçici Maslahatgüzarlığı...40	
2.3.1: Eugène de Kerckhove'un Atanmasına Tepki ve Küçük Bir Diplomatik Kriz.....	43
2.3.2: Kançılara ve Mâli Hususlar.....	46
2.4: Kallimaki Bey'in Yerine Velîyeddin Rıfat Paşa'nın (Veli Paşa) Tayini.....	49

2.4.1: Eugene de Kerckhove'un Hizmetleri.....	53
2.4.2: Eugene de Kerckhove'un Evliliği.....	59
2.4.3: Velîyeddin Rıfat Paşa'nın Azli.....	60
2.5: İlk Elçilik Denemesi: Eugene de Kerckhove'un Küçük Elçiliğe Terfi Etmesi.....	63
2.5.1: Eugene de Kerckhove'un Brüksel Sefareti'nden Madrid'e Tayini.....	66
2.6: Aleksan (Aleksanyan) Diran Bey.....	68
2.7: Londra Sefareti'ne Bağlı Dönem: Kostaki Musurus Paşa.....	72

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİ VE SONRASINDA BRÜKSEL SEFARETİ.....	81
3.1: Orta Elçilik Dönemi: İstefanaki (Etienne) Karatodori Efendi.....	81
3.1.1: Köle Ticaretinin Yasaklanması Brüksel Konferansı (1889-1890).....	86
3.1.2: İstefanaki Efendi'nin Brüksel Elçiliğinden Azledilmesi.....	93
3.1.3: İstefanaki Efendi Dönemi Brüksel Sefareti Kâncılarına Memurları.....	96
3.2: İstenmeyen Diplomat Salih Münir Paşa.....	116
3.2.1: Salih Münir Paşa Döneminde Brüksel Sefareti Geçici Maslahatgüzarları.....	119
3.2.2: Salih Münir Paşa Döneminde Brüksel Sefareti Kâncılarına Memurları.....	126
3.3: Brüksel Sefareti'nin Yeniden Bağımsız Bir Elçilik Olması.....	132
3.4: Abdülhak Hâmid (Tarhan) Bey'in Brüksel Elçiliği.....	134
3.5: Mehmed Seyfeddin Bey'in Brüksel Elçiliği.....	148
3.6: Brüksel Sefareti'nin Son Elçisi Nusret Sadullah (Ayaşlı) Bey.....	151

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

OSMANLI DEVLETİ'NİN BELÇİKA'DAKİ ŞEHBENDERLİKLERİ.....	157
4.1: Şehbenderlik Müessesesi.....	157
4.2: Anvers Şehbenderliği.....	160
4.3: Brüksel Şehbenderliği.....	176
4.4: Liège Şehbenderliği.....	187
4.5: Gent Şehbenderliği.....	191
4.6: Mons Şehbenderliği.....	193

4.7: Charleroi Şehbenderliği.....	194
4.8: Brugge/Bruges Şehbenderliği.....	195
4.9: Ostende/Oostende Şehbenderliği.....	197
SONUÇ.....	199
KAYNAKÇA.....	205
EKLER.....	231

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1: Belçika Krallığı'nın Osmanlı Devlet Ricaline Gönderdiği Diğer Hediyeler.....	23
Tablo 2: Belçika Krallığı'nın İstanbul'a Tayin Ettiği Temsilciler (1848-1909).....	32
Tablo 3: Konferansa Katılan Ülkeler ve Temsilciler.....	88
Tablo 4: Anvers Şehbenderliği Memurları.....	175
Tablo 5: Brüksel Şehbenderliği Memurları.....	186
Tablo 6: Liège Şehbenderliği Memurları.....	191
Tablo 7: Gent Şehbenderliği Memurları.....	193
Tablo 8: Mons Şehbenderliği Memurları.....	194
Tablo 9: Charleroi Şehbenderliği Memurları.....	195
Tablo 10: Brugge Şehbenderliği Memurları.....	196
Tablo 11: Ostende/Oostende Şehbenderliği Memurları.....	198
Tablo 12. Brüksel Sefareti Elçileri (1849-1915).....	201
Tablo 13: Brüksel Sefareti Geçici Maslahatgözarları (1849-1905).....	202
Tablo 14: Devlet Salnamelerine Göre Osmanlı Devleti'nin Belçika'daki Şehbenderlikleri.....	231

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1: Brüksel Sefareti Temsilcileri Müslim/Gayrimüslim Oranları.....155

Şekil 2: Brüksel Sefareti Memurlarının Müslim/Gayrimüslim Oranları.....155

KISALTMALAR

BCA	: Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi
bkz	: Bakınız
BOA	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
C	: Cilt
DİA	: Diyanet İřlam Ansiklopedisi
NO	: Numara
s	: Sayfa
S	: Sayı
ss	: Sayfa Aralığı
TDA	: Dışışleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi
TTK	: Türk Tarih Kurumu
Yay	: Yayınları

GİRİŞ

Bugünkü Belçika'nın isminin kökeni milattan önce bölgede yaşayan Galyalı kabilelere kadar geri gitmektedir. Çeşitli topluluklardan oluşan bu kabileler topluca “*Belga*” kabileleri olarak adlandırılmıştır. Belçika ismi de buradan gelmektedir.¹ Kabile tarihleri oldukça eskiye dayanmakla birlikte bilinen yönüyle Belçika toprakları “*milattan önce 57’de*” Roma İmparatoru Jul Sezar (Julius Caesar) tarafından işgal edilmiş ve 400 yıldan fazla bir süre Romalıların hakimiyeti altında kalmıştır. Roma'nın zayıflaması ve V. yüzyılın başlarında buradan çekilmesinden sonra² Cermen topluluklarından Frenklerin istilasına uğramıştır. Frenkler kendileriyle birlikte kültür ve geleneklerini de getirmiş ve onların kültürleri Galya ve Roma kültürleriyle karışarak ortak bir medeniyetin temeli atılmıştır.³

Frenkler, Belga kabilelerini idaresi altına aldıktan sonra bölgede askeri temelli feodal yönetim kurarak halkı toprağın kölesi hâline getirmiş ve özel mülkiyeti ortadan kaldırmıştır.⁴ Bu uygulama zaman içerisinde kısmen yumuşatılmış ise de halk arasında sınıf farkı Frenklerin bu toprakları terk etmesine kadar devam etmiştir.⁵

Frenklerin çekilmesinden sonra Belçika toprakları Normanların saldırılarına uğramış ve onların akınları bölgede iç karışıklıklara neden olmuştur. Bu karışıklıklardan ve otorite boşluğundan yararlanan mahalli idareler X. yüzyılın sonlarında kendi otoritelerini pekiştirerek her biri muhtariyet elde etmeye başlamışlardır. Mahalli idarelerin siyasal haklarını genişletmesiyle bölgede prenslikler, dukalıklar ve kontluklardan oluşan çeşitli yönetimler ortaya çıkmıştır. Mahalli idarelerin bağımsızlık hareketleri ve bölgedeki parçalı yönetim şekli, XIV. yüzyılın sonları ve XV. yüzyılına başlarında Burgonya (Bourgogne) Dukalığı'nın bölgeyi ele geçirmesine kadar sürmüştür.⁶

¹Eugène Van Bommel, *Patria Belgica: Encyclopédie Nationale De Exposé Méthodique Les Connaissances Relatives A Belgique Politique Et Sociale*, Bruylant-Christophe & Cie, Libraires-Éditeurs, 33, Rue Blaes, Bruxelles, 1873, s. 28.

²Suna Doğaner, “Belçika”, *DİA*, C. 5, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1992, s. 393-395.

³Henri Pirenne, *Histoire Belgique Des Origines Au Commencement Du XIV Siècle*, I, Henri Lamertin, Libraire-Éditeur 20 Rue Du Marché Au Bois, 20, Bruxelles, 1902, s. 7-8-9.

⁴J. J. De Smet, *Histoire De La Belgique*, Tome Premier, Chez J. Sacré, Imprimeur-Libraire, Bruxelles, 1821, s. 31-147.

⁵Pirenne, *Histoire De...*, I, s. 26.

⁶Doğaner, “Belçika”, ..., s. 393-395.

Burgonya Dukalığı, Frenk idaresi altında ezilen bölge halkını kendi yanına çektikten sonra⁷ Yüzyıl Savaşları'nda zaten yıpranmış olan Avrupa devletlerine varlığını kabul ettirerek Belçika'yı ilk defa gerçek bir siyasi oluşuma kavuşturmuştur. Ardından bölgedeki prensliklerin bir kısmını evlilik ve satın alma yoluyla bir kısmına da askeri müdahalelerde bulunarak idaresi altına alarak siyasi birliği sağlamıştır. Huzurun temin edilmesinden sonra ise dukalığın yaptığı reformlarla Belçika Avrupa'daki en zengin bölgelerden biri hâline gelmiştir.⁸

Burgonya idarecileri, bir yandan ticaret ve üretimi teşvik ederek Belçika'da müreffeh bir hayatın temellerini atarken diğer yandan da sosyal ve kültürel faaliyetlerin geliştirilmesi için uygun zemini oluşturmuştur. Yine bu dönemde Felemenkçe resmî dil olarak kabul edilerek sosyal yaşamda ve ticarete kullanılmaya başlanmıştır. Ancak Felemenkçe eğitim dilinde zorunlu tutulmamıştır. Tüm kentlerde okullar açılmış ve bu kentlerde kullanılan yerel dil ile eğitim verilmiştir. Bunlarla birlikte edebiyat, heykel, resim, müzik, kuyumculuk gelişmiş ve XIII. yüzyılın sonlarından itibaren Belçika sanatı özgünlük kazanmıştır.⁹

Burgonya dukalığından sonra Belçika, Avusturya İmparatoru V. Charles'ın iktidarı döneminde Habsburg hanedanlığının (Habsbourg) hakimiyetine girmiştir.¹⁰ Ardından V. Charles, Belçika prenslikleri üzerinde düzenlemeler yaparak iktidarını güçlendirmiş ve 1555 yılına kadar hüküm sürdükten sonra tahttan feragat ederek oğlu Philip'i tahta geçirmiştir.¹¹

Philip, tahta çıktıktan sonra Belçika ve Hollanda'ya karşı sert politikalar uygulayarak kendi otoritesini pekiştirmek istemiştir. Bilhassa engizisyonu getirmesi, yeni piskoposluklar kurması, eğitimi, dini aktiviteleri ve yerel siyaseti kısıtlaması bölgede büyük rahatsızlıklara yol açarak XVI. yüzyılda Hollanda'da büyük bir isyan çıkmasına neden olmuştur. Nitekim Hollanda'nın Philip'e başkaldırmasıyla başlayan

⁷Bourgogne Dükü'nün oğlu babasının izniyle Osmanlı-Macar savaşına iştirak etmiş ve Niğbolu'da (1396) kendisi ve 24 beyi Osmanlılara esir düşmüştür. Smet, *Histoire De...*, s. 36-226.

⁸Léon Van Der Essen, *A Short History Of Belgium*, The University Of Chicago Press Chicago, Illinois, Chicago, 1920, s. 74-75-76-77-83.

⁹Essen, *A Short History...*, s. 87-88-89-90.

¹⁰Doğaner, "Belçika", ..., s. 393-395.

¹¹Essen, *A Short History...*, s. 94-95-100.

olaylar sadece Hollanda ve Belçika tarihini değil Avrupa'nın siyasi tarihini de etkileyen sonuçlar doğurmuştur.¹²

İsyan, Hollanda ve Belçika'da tahribatlara yol açmıştır. Kilise ve belediye binaları yıkılmış, nüfusun yarısı ölüm veya göçten dolayı kaybedilmiş, ticaret ve sanayi durma noktasına gelmiş, Belçika'nın ticaret şehri Anvers ihtişamını yitirmiştir. Ticaretle uğraşan binlerce kişi yurdu terk etmiş, sanatsal ve ilmi çalışmalar ortadan kalkmıştır. Daha çok dini merkezli başlayan bu isyandan sonra Katolik Belçika ile Protestan Hollanda'nın kültürleri ve çıkarları birbirinden ayrılmıştır. Philip, çeşitli yollarla yeniden bu bölgelerin sadakatini temin etmeyi denemiş ise de fazla yol alamamış ve 1598'deki vefatından kısa süre önce Hollanda'nın bağımsızlığını kabul etmek zorunda kalmıştır. Ardından tahtını damadı Avusturya arşidükü Albert'e bırakarak iktidardan çekilmiştir. Belçika, Albert'ten itibaren bir asır daha Habsburg hanedanları tarafından İspanya'dan yönetilmeye devam etmiştir. Son varis II. Charles'ın 1700'de vefat etmesi üzerine ise 1702'de İspanya Veraset Savaşları başlamış ve bu savaşların ardından imzalanan Utrecht Anlaşması (1713) ile Belçika Avusturya'ya bağlanmıştır.¹³

Bu sıralarda Avusturya tahtında bulunan VI. Charles, Belçika'nın idaresini devraldıktan bir müddet sonra Belçika'ya dışarıdan bir prens atamak ve Brüksel'in kadim ticaret yönetmeliğini güncellemek istemiş ve bu uygulama 1717'de şikayetlere sebebiyet vererek Brabant Konseyi tarafından protesto edilmiştir. Ardından 1718'de kent halkı ayaklanarak Brüksel valisini muhasara etmiş ve birçok kamu binasını yağmalamıştır. Bunun üzerine bölgeye kolluk kuvvetleri gönderilerek 1719'da isyan çok büyümeden bastırılmış ve asilerin dördü sürgün, biri de idam edilerek sükûnet sağlanmıştır.¹⁴

Belçikalıların Avusturya idaresine karşı ikinci ciddi isyanı ise II. Joseph'in hükümdarlığı döneminde olmuştur. Bu kalkışma ilkinden daha büyük ve kapsamlıydı. II. Joseph, tahta geçtikten sonra idareyi merkezileştirme ve seküler bir toplum oluşturma gayesiyle bir dizi kararnameler yayımlamıştır. II. Joseph, mutlakiyetçi,

¹²Nothomb, *Essai Historique Et Politique Sur La Révolution Belge*, J. P. Meline, Libraire Éditeur, Bruxelles, 1834, s. 59-60; H. Pirenne, *Histoire De Belgique*, IV, Henri Lamertin, Libraire-Éditeur 58, Rue Coudenberg (Montagne De La Cour) Bruxelles, 1911, s. 15-16.

¹³Essen, *A Short History...*, s. 119-120-129; H. Pirenne, *Histoire De Belgique*, V. Henri Lamertin, Libraire-Éditeur 58, Rue Coudenberg, Bruxelles, 1920, s. 47.

¹⁴H. G. Moke, *Histoire De La Belgique*, Librairie Encyclopédique M.me V.e Bivort-Crowie, Éditeur, Place De La Calandre, No 14, Gand, 1839, s. 440-441.

kiliseye muhalif ve geleneklere karşı olduğundan siyasi yapıyı dinin etkisinden kurtarmayı ve Belçika'daki Katolik kilisesini Avusturya'daki kiliseye bağlamayı amaçlamıştır. Yayımladığı fermanlarla bütün bunları Belçikalılara dikte ederek egemen kuvveti mutlak ve sınırsız kılmayı hedeflemiştir.¹⁵

II. Joseph'in dayatmaları, Belçika toplumunda huzursuzluk yaratmış ve bu reformlarla geleneksel haklarının ellerinden alınacağını düşünerek öğrenciler, soylular ve din adamları, 1789'da isyan etmiştir. Belçika tarihine Brabant İhtilali olarak geçen isyanın liderliğini Van Der Noot üstlenmiştir. Noot, bir manifesto yayımlayarak Belçika'nın geleneksel haklarının dokunulmaz olduğunu vurgulamış ve ülkedeki temel tüzükleri ihlal etmesinden dolayı II. Joseph'in egemenliğini tanımadıklarını duyurmuştur. Ardından isyanı bastırmaya gelen Avusturya birliklerini yenerek yanındakilerle birlikte Brüksel'e girmiş ve kentin katedralinde Belçikalıların geleneksel haklarının geri getirilmesiyle ilgili bir nutuk söylemiştir. 1790'ın ilk aylarında ise Belçika eyaletlerinin liderleri Brüksel'de bir araya gelerek Belçika Birleşik Devletleri'ni kurmak için fikir birliğine varmıştır.¹⁶

Belçikalılar, 1790 yılının sonbaharına kadar mücadelelerini sürdürmüştür. Ancak 24 Kasım 1790'da düzenli Avusturya ordusuna karşı dayanamayarak dağılmış ve Noot sürgün edilmiştir. Brabant İhtilali başarısızlıkla sonuçlanarak amacına ulaşamamıştır. Ancak bu hareket, Belçika'da bağımsızlık bilincinin uyanmasında etkili olmuş ve 1830 Belçika İhtilali'ne temel oluşturmuştur.¹⁷

Uyguladığı sert politikalarıyla ülkede kargaşaya neden olan II. Joseph, ihtilalin neticesini göremeden 1790 yılının şubat ayında vefat etmiş ve yerine kardeşi II. Léopold geçmiştir. Yeni imparator, selefine göre Belçika'ya karşı daha ihtiyatlı ve diplomatik davranmayı tercih etmiştir. Eski politikanın aksine yapıcı bir siyaset izlemesi ve Belçika'nın kadim geleneklerine karışmayacağını açıklaması, Belçika halkının hoşnutsuzluğunu yatıştırmıştır. Ayrıca isyana katılanlara af çıkararak onların yeniden Avusturya'ya bağlılığını sağlamayı denemiş ve kısmen de bunda başarılı olmuştur.¹⁸ Ancak bu birliktelik fazla uzun sürmemiştir. Fransız İhtilali ile ortaya çıkan

¹⁵Essen, *A Short History...*, s. 135.

¹⁶J. H. Rose, *The Revolutionary And Napoleonic Era 1789-1815*, (Ed., G. W. Prothere), Cambridge At The University Press, Cambridge, 1895, s. 10-11-12.

¹⁷Janet Polasky, "The Brabant Revolution, "A Revolution In Historiographical Perception", *BTNG-RBHC*, XXXV, 2005, s. 439-444.

¹⁸Rose, *The Revolutionary...*, s. 11-14-15; Essen, *A Short History...*, s. 140.

fikirlerin kendi ülkelerine yayılmasından endişe eden Avusturya ve Prusya, Fransa'ya karşı ittifak oluşturmuştur. Yaşanan gerginliğin Fransa ile Avusturya arasında 1792 yılında Jemappes'te savaşa dönüşmesi ve muharebeyi Avusturya'nın kaybetmesi üzerine ise Fransız orduları Belçika'ya girmiştir. Belçika halkından bir kısmı, Fransa'daki ihtilalci fikirlerden etkilendiğinden Fransız ordularına muhbirlik yapmış ve Avusturya egemenliğinden kurtulacaklarına inandıkları için Belçika'nın Fransa tarafından ilhak edilmesini istemişlerdir. İlk muharebeden sonra 1794 yılında iki devletin orduları yeniden karşılaşmış ve Avusturya'nın bir kez daha yenilmesiyle Belçika toprakları Fransızların eline geçmiştir. Ancak Fransız yanlısı Belçikalılar umduklarını bulamamıştır. Fransa, Belçika'daki geleneksel kurumları lağvetmiş, halka ağır vergiler yüklemiş ve dini inançlara saldırılarda bulunmuştur. Belçikalılar, bu şartlar altında 1814 yılına kadar 20 yıl boyunca Fransızların egemenliği altında yaşamıştır.¹⁹ Fransızların ardından Belçikalılar, Hollanda'nın egemenliğini tanımıştır. Tezde Belçika'nın bağımsızlık süreci ayrı başlık hâlinde ele alınacaktır.

I. Tezin Amacı ve Önemi

Bu tezin amacı, Osmanlı Devleti'nin Brüksel Sefareti ve Belçika'daki şehbenderliklerini incelemek ve Belçika Krallığı ile Osmanlı Devleti arasındaki diplomatik münasebetlere açıklık getirebilmektir. Ayrıca Osmanlı Devleti diplomasi çalışmalarına katkı sunmak ve araştırmacılara ilham kaynağı olmaktır. Brüksel Sefareti, birçok yönüyle Avrupa'daki Osmanlı temsilcilikleriyle benzerlik gösterse de bazı farklılıklar da barındırmaktadır. Bunlardan biri Paris sefaretine bağlı geçici maslahatgüzarlık yönteminin uygulanmasıdır. Brüksel Sefareti, daha sonra Bern gibi temsilciliklerde de bu yöntem tatbik edilmesine ilham kaynağı olacaktır. Brüksel sefaretindeki farklılıklardan biri de Belçika tebaası ve diplomatlarından Eugène de Kerckhove'un Osmanlı diplomatı olarak kendi ülkesine tayin edilmesidir. Her iki yöntem de Osmanlı diplomasi tarihinde bir ilkti. Üçüncü olarak ise Paris sefiri Münir Paşa'nın akredite edilmeden Brüksel sefaretini idare etmesidir. Zira bu da Brüksel sefaretindeki ilginçliklerdendir. Nitekim bütün bunlar Brüksel Sefaretini, diğer sefaretlere farklı kılmaktadır. Diğer yandan Belçika, bağımsız olduktan sonra Brüksel, Avrupa'nın önemli diplomasi başkentlerinden biri hâline gelmiştir. Osmanlı Devleti de burada temsilcilik kurarak Avrupa'daki diplomatik gelişmeleri daha yakından takip etme imkanına kavuşmuştur. Ayrıca Avrupa'nın gelişmiş sanayi

¹⁹ Essen, *A Short History...*, s. 141-142.

lkelerinden biri olan Belçika’da Osmanlı Devleti, ŗehbenderlikler tesis ederek Belçika’daki geliŗmeleri yerinde izleme fırsatını elde etmiŗtir. Dolayısıyla bütün bunların incelenip aıklıġa kavuŗturulması önem arz etmektedir.

II. Tezin Kapsamı, Teması ve Yöntemi

Tezimiz, dört bölümden oluŗmaktadır. Birinci bölümde, Belçika Krallıġı’nın baġımsızlık süreci ve Osmanlı Devleti ile Belçika Krallıġı arasında kurulan ilk resmî münasebetler anlatılacaktır. İkinci ve üçüncü bölümler Brüksel Sefareti’ne ayrılacaktır. Dördüncü bölümde de Belçika’daki Osmanlı Devleti’nin ŗehbenderlikleri ele alınacak ve tezin kapsamı yaklaşık 80 yıllık bir dönemi kapsayacaktır. Bu süre, Osmanlı Devleti’nin Belçika’daki Osmanlı diplomatik müesseselerinin inŗasıyla baŗlayacak ve 1922 yılında neticelendirilecektir. Tezin teması, diġer ifadeyle ana yönelimi ise diplomasidir. Tezde, Belçika’daki diplomatik müesseselerin kuruluŗu, geliŗimi ve dnŗm, iki ülke arasındaki diplomatik münasebetler, diplomatların ve alt memurların biyografik olarak tanıtılması, payeleri, aldıkları vazifeler, atama ve azilleri vb. konular alıŗılmıŗtır. Ayrıca tezde kronolojik sıraya göre vaka tahlili yöntemi uygulanmıŗtır.

III. Kaynaklar

Tezde, kaynakların büyük kısmını Osmanlı Arŗivi (BOA) belgeleri oluŗturmuŗtur. Arŗivde dokümanlar hassasiyetle taranarak konuyla ilgili belgeler ve defterler tespit edilmiŗ ve bu veriler konularına göre sınıflandırılmıŗtır. İrâde-i Hariciye (İ.HR), İrâde-i Dahiliye (İ. DH), Hariciye Nezareti Tercüme Odası (HR. TO), Bblli Evrak Odası (BEO), Hatt-ı Hümayun (HAT), Hâriciye Nezareti Siyasî (HR. SYS), Hâriciye Nezareti Sefaret (HR. SFR) ve Sadaret Divan Name-i Hümayun Evrakı (A.DVN.NMH), evrakları baŗta olmak üzere eŗitli katalogdaki belgeler kullanılmıŗtır. Ayrıca Hâriciye Nezareti Sicill-i Ahval (HR. SAİD), Dahiliye Nezareti Sicill-i Ahval Defterleri (DH. SAİDd), Divan-ı Hümayun Sicilleri ŗehbenderlik Defterleri (A.DVNS.ŗHB.d) gibi konuyla ilgili defterlerden yararlanılmıŗtır. Osmanlı Arŗivi’den (BOA) baŗka Dıŗıŗleri Bakanlıġı Türk Diplomatik Arŗivi (TDA) ve Baŗbakanlık Cumhuriyet Arŗivi’nden (BCA) de yeri geldikçe faydalanılmıŗtır. Bunların dıŗında yabancı ve yerli süreli yayınlara da sıklıkla baŗvurulmuŗtur. Bunların içerisinde Belçika ve Türk yıllıkları, eŗitli gazeteler, konsolosluk raporları, *Muâhedât Mecmûası* ve *Dstr* gibi kaynaklar yer almaktadır.

Tezin diğerk kaynakları ise araştırma eserlerdir. Musa Kılıç'ın "Osmanlı Brüksel Elçiliğı ve Elçileri", "Osmanlı Hariciyesi Hizmetinde Bir Belçikalı Aristokrat: Vikont Eugène de Kerckhove", ve "Osmanlı Devleti'nde Diplomat Olarak Kariyer Yapmak: Abdülhak Hamid (Tarhan) Örneğı", adlı çalışmaları, Brüksel Sefareti hakkında doyurucu bilgiler vermektedir. Tezimiz de bu çalışmalardan yararlanılmış ve konular daha detaylandırılmıştır. Yine Musa Kılıç'ın "Osmanlı Devleti'nde Şehbenderlik Kurumu", ve Osmanlı Hariciyesinde Gayrimüslimler (1836-1876) adlı çalışmaları da tezde kullanılan kaynaklardandır. Bunların dışında; Abdülhak Hâmid (Tarhan), *Abdülhak Hâmid'in Hatıraları*, *Abdülhak Hâmid Tarhan Hayatı Sanatı Eseri*, (Haz., Hikmet Dizdaroğlu), adlı eser, Brüksel elçiliğı de yapan Abdülhak Hamid hakkında kıymetli bilgiler içermektedir. Yine Osmanlı Devleti ile Belçika Krallığı arasındaki münasebetlere çeşitli yönleriyle ışık tutan Alloul, Houssine- Markey, Roel, "Please Deny These Manifestly False Reports": Ottoman Diplomats And The Press İn Belgium (1850–1914)", Jan Anckaer, *Small Power Diplomacy And Commerce Belgium And The Ottoman Empire During The Reign Of Leopold I (1831-1865)*, adlı çalışmalar da tezimize katkı sağlamıştır. Bunların dışında; Mahmut Akpınar, Bir Tanzimat Bürokratı ve Diplomatı Olarak Aleksandır Karatodori Paşa (1833- 1906), Nuh Mehmet Deniz, *Düvel-i Ecnebiye Defterlerinden Osmanlı Belçika Münasebetleri (1254 H. İle 1325 H. Tarihleri Arasında 3/1 ve 4/2 Nolu Ahkam Defterlerinde Göre)*, Esat Cemal Paker, *Siyasi Tarihimizde Kırk Yıllık Hariciye Hatıraları*, Mücellidoğlu Ali Çankaya, "Son Asır Türk Tarihinin Önemli Olayları ile Birlikte" *Yeni Mülkiye Târihi ve Mülkiyeliler (Mülkiye Şeref Kitabı)*, Carter V., Findley, *Kalemiyeden Mülkiyeye Osmanlı Memurlarının Toplumsal Tarihi*, gibi tezde yerli ve yabancı birçok çalışmadan faydalanılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

OSMANLI DEVLETİ İLE BELÇİKA KRALLIĞI ARASINDA İLK RESMİ İLİŞKİLERİN KURULMASI

1.1: Viyana Kongresi Sonrası Belçika'nın Bağımsızlık Süreci

Viyana Kongresi (1814-1815), Napolyon'un 1812 yılında Rusya üzerine yaptığı seferden geri döndükten sonra 1813 yılında Leipzig'de koalisyon güçlerine yenilip siyasi arenadan çekilmesinin ardından toplanmıştı. Kongreye katılan her devlet, kendisine çıkar sağlamak için Viyana'ya birtakım planlarla gelmişti. Kongrenin büyük devletlerinden biri olan İngiltere'nin iki önemli amacı vardı. Bunlardan ilki sömürgelerini kaybetmemek, ikincisi Avrupa'da kuvvet dengesini korumaktı. İngiltere, büyük devletlerin fazla güçlenmesini istemediğinden Rusya'ya karşı Prusya'yı, Avusturya'ya karşı da Fransa'yı destekliyordu. Ayrıca 1794 yılında Belçika'yı işgal eden ve Napolyon'un mağlubiyetiyle Belçika'dan çıkarılan Fransa'nın yeniden burayı ele geçirmesini istemiyor ve Belçika ile Hollanda'yı birleştirerek Fransa'ya karşı tampon bir bölge oluşturmayı hedefliyordu.²⁰

Fransa ise hâlâ Belçika topraklarına ilgi duyuyor ve çevirdiği çeşitli entrikalarla İngiltere ve Prusya'yı endişelendiriyordu. Fransa'nın hasmane tavrı, Avrupa'da adil bir dengenin kurulabilmesi için Hollanda'nın bağımsızlığının desteklenmesi kanaatini güçlendirdi. Bu maksatla İngiltere başta olmak üzere kongrenin ileri gelen devletleri, Orange-Nassu Prensi'nin egemenliği altında bağımsız bir Hollanda Krallığı'nın inşası için Mart 1814'te Fransa'nın Chaumont kentinde gizli bir toplantı düzenlediler. Ancak iki milleti bir araya getirerek tesis edilecek yeni devletin nasıl olacağına dair esaslar henüz tespit edilmediğinden öncelikle bu meselenin halledilmesi gerekiyordu. Toplantıdan hemen sonra İngiltere'nin tam yetkili temsilcisi Lord Robert Stewart Castlereagh, hazırladığı sekiz maddelik bir tasarıyla, Belçika ile Hollanda'yı birleştirecek ve devletin birliğini garanti eden temel ilkeleri belirledi.²¹

²⁰Fahir Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasî Tarihi (1789-1914)*, TTK Basımevi, Ankara, 1997, s. 50-74.

²¹Henri Pirenne, *Histoire De Belgique*, VI, Maurice Lamertin, Libraire-Éditeur 58-60, Rue Coudenberg, Bruxelles, 1926, s. 235- 236.

Büyük oranda eşitliği esas alan tasarıda, öncelikle; birliğin samimi ve eksiksiz olarak kurulmasının altı çiziliyor, iki millet, tek bir devlet çatısı altında toplanıyordu. Devleti yönetecek anayasanın hazırlanması, her türlü din ve inanca eşit koruma sağlamak ve kamusal alanda tüm halka görev alabilme hakkı tanımak şartıyla tarafların karşılıklı anlaşmasına bırakılıyordu. Olağan dışı durumlar hariç, barış zamanında yapılacak rutin toplantıların bir Belçika eyaletinde, bir Hollanda eyaletinde olacak şekilde dönüşümlü gerçekleştirilmesi ve Belçika eyaletlerinin Genel Eyaletler Meclisi'nde uygun biçimde temsil edilmesi planlanıyordu. Devletin tüm sakinleri anayasada tek bir halk olarak tanımlanacağı, ülkedeki ticari ve diğer avantajlardan herkesin eşit şekilde yararlanacağı ve hiç kimsenin kısıtlanmayacağı veya engellenmeyeceği vurgulanıyordu. Hollanda kolonilerinde yapılan ticaret ve seyrüseferlerde, Belçikalılar ile Hollandalılar aynı haklara sahip olacak, her iki tarafın da daha önce akdettiği borçlar, Hollanda'nın genel hazinesi tarafından karşılanacaktı. Bütün vilayetlerin emniyet ve bağımsızlığını sağlaması maksadıyla yeni devletin hudutları boyunca istihkâmların inşası ve bakım masrafları genel hazineye bırakılıyordu. Bayındırlık alanında yapılacak faaliyetlerin masrafları ise kentlerin hazinesinden karşılanacağı ve devletin olağandışı durumlarda yardım ve kurtarma gibi sosyal görevinin olacağı belirtiliyordu. Avrupa devletleri, bu tasarı üzerinde mutabık kaldıktan sonra Mayıs 1814 Paris ve Haziran 1814 Londra Anlaşmaları ile Hollanda Krallığı'nın tesis edilmesine karar verdiler. Orange-Nassau Prensi I. William, kendi önerilerini ileri sürerek tasarıya tepki gösterdiyse de²² Avrupa devletleri, iradelerinin resmî olduğunu, birliği "*eksiksiz ve mükemmel*" olarak inşa ettiklerini, bu birlikten taviz verilemeyeceğini söylediler. Krallığı dağıtacak eylemlerde bulunulması durumunda yaptırım uygulayacaklarını belirterek alınan kararın kesin ve nihai olduğunu prence bildirdiler.²³ Prens, Avrupa devletlerine direnme gücü olmadığından mevcut durumu kabul etmekten başka çaresi yoktu. Böylelikle Avrupa devletleri, üstten inme bir kararla uzun zamandan beri İngiliz fikriyatında olan projeyi hayata geçirerek Hollanda Krallığı'nın siyasi teşekkülünü tamamlamış oldular.²⁴

²²Memo From Belgium "Views And Surveys", *Documents Illustrating The History Of Belgium From Prehistoric Times To 1830*, Volume I, Ministry Of Foreign Affairs External Trade And Cooperation In Development, Brussels, No 178, 1978, s. 272-273; Alexander Young, *History Of The Netherlands, (Holland And Belgium.)*, Published By Estes And Lauriat, 301-305 Washington Street, Boston, 1884, s. 638.

²³Pirenne, *Histoire De...*, VI, s. 236.

²⁴Le Vicomte De Beaumont-Vassy, *Histoire Des États Européens Depuis Le Congrès De Viene*, Grande-Bretagne Tome I, Librairie D'amyot, Éditeur, 6 Rue De La Paix, Paris, MDCCC XLVI, s. 33.

Devletin siyasi ayağının oluşmasından sonra yasal olarak da varlığını ortaya koyabilmek için anayasanın yeni duruma göre düzenlenmesi ve devletin hukuki altyapısının hazırlanması lazımdı. Bu nedenle bir Belçika-Hollanda Ortak Komisyonu tesis edilerek Hollandalıların 1814 tarihli anayasasının yeni duruma uyarlanması düşüncesiyle Belçikalı ve Hollandalı delegelerin reyine başvuruldu. I. William'ın atadığı ve her biri iki bin kişiyi temsil eden, 1604 delegeden sadece %82'si bu projede oy kullanmıştı. Ancak lehte oy kullananların sayısı yeterli çoğunluğa ulaşamadığından I. William, projeye karşı çıkan oyları iptal edip çekimser oyları lehte oya ekleyerek sorunu çözdü. Böylece demokratik yollardan biraz taviz verilerek de olsa, 14 Ağustos 1815'te Hollanda Krallığı Anayasası resmen yürürlüğe konularak Hollanda Krallığı'na hukuki anlamda meşruiyet kazandırıldı.²⁵ Belçika'dan sonra Lüksemburg Büyük Dukalığı da Hollanda Krallığı'na bağlanarak Alçak Ülkeler diye adlandırılan bu üç bölge, tahta geçen Kral I. William'ın idaresi altında birleştirilmiş oldu.²⁶

Hollanda Krallığı'nın kurulma gayesi yukarıda da belirtildiği gibi İngiltere'nin, Fransa'ya karşı güçlü bir devlet inşa etme arzusundan ileri gelmekteydi. İngiltere, krallığı meydana getirerek ana gayesini gerçekleştirirken birlikte yaşamaya mahkûm edilen iki halkın, gerçekte yakın temas noktalarının olup olmadığını, çıkarlarının ve beklentilerinin uyuşup uyuşmayacağını hesaba katmamıştı. Kendilerine danışılmadan, tarihlerine bakılmadan²⁷ üstten inme bir buyrukla, kültürleri farklı iki toplum birbirine bağlanmıştı.

Hollanda halkı, eski gelenek ve yönetim biçimlerine bağlı, Protestan mezhebine mensup ve tüccarlardan müteşekkil idi. Kendi kanunları dışında başka kanun tanımaz, Fransız idaresi altında kaldıkları dönemde yaşadıkları sefaletlerden dolayı Fransız geleneklerinden hoşlanmazlardı. Katolik mezhebinden olanları sevmez ve kendi atalarının inancı dışında başka hiçbir inanca müsamaha göstermezlerdi.²⁸ Belçikalıların çoğu ise Katolik idi. Tahsilleri büyük oranda din adamlarının etkisi altındaydı. Hollandalıların, Fransız geleneklerinden nefret etmelerinin aksine Belçikalılar, dil ve düşünce bakımından Fransızlardan etkilenmişlerdi.²⁹ Yine Fransız

²⁵*Memo From Belgium...*, s. 274-275.

²⁶Young, *History Of...*, s. 638.

²⁷Vassy, *Histoire Des...*, s. 33.

²⁸*History Of The Revolutions In Europe Since The Downfall Of Napoleon; Comprising Those Of France, Belgium and Poland*, (By A Counsellor At Law), New-York, 1831, s. 180-181.

²⁹Robert Flint, *History Of The Philosophy Of History*, William Blackwood And Sons, Edinburgh And London, MDCCCXCIII, s. 676.

idaresi döneminde makineleşmede yapılan hızlı atılımlarla İngiltere'den sonra Avrupa'daki en ileri sanayiler arasında ikinci sıraya yükselmişlerdi.³⁰ Hâliyle karakterleri ve eylemleri birbirinden farklı iki milletin tek bir idare altında toplanması politik bir hata idi. Bu kadar yapay bir mekanizmanın fazla uzun sürmesi ve çeşitli açmazları olan iki toplumdan gerçek bir ittifakın meydana gelmesi de çok zordu. Toplantılarda, Belçikalı ve Hollandalı delegeler çoğu zaman, iki ayrı görüşü temsil ediyor ve zıt yönde oy kullanıyorlardı. Birliktelikleri boyunca da bu böyle devam edecek ve gerçekten bir bağdaşma oluşturacak kadar bir araya gelemeyeceklerdi. Kral I. William'ın, bütünleştirici politikalar uygulamak yerine, Lord Castlereagh'ın sekiz maddesine muhalif şekilde Hollandacayı resmî dil olarak ön plana çıkarmak, Katolik Belçikalıların dinî ritüellerine ve tahsillerine müdahale etmek, vergileri ağırlaştırmak, tarafların eşit temsil edilmesi hususuna uymamak, yargıya karışmak ve basın özgürlüğüne kısıtlamalar getirmek gibi basiretsizce davranması, Belçikalılarda ayrılık fikirlerinin artmasına neden oldu. Kral, daha sonra hatasını fark ederek tavizler verme yoluyla birliği korumak istese de başarılı olamayacak ve Belçikalılar, Hollanda ile bağları koparmak için uygun bir zamanı beklemeye başlayacaklardı.³¹

Fransa'da, X. Charles'in anayasal sisteme yönelik saldırıları ve özgürlükleri kısıtlayan kanunlar çıkarması üzerine, Temmuz 1830'da ortaya çıkan ayaklanmalardan³² yaklaşık bir ay sonra Belçikalılar, nefret ettikleri Hollanda hükûmetine karşı isyan etmek için fırsat yakaladılar. 24 Ağustos'ta Kral I. William'ın 59'uncu yaş gününü kutlamak amacıyla, yapılan aşırı harcamalar ve ihtişamlı hazırlık halk arasında protestolara yol açtı ve sokak eylemleri kısa sürede büyüyerek tiyatro ve meydanların işgaline evrildi. Halk, gazetelerde çıkan haberleri okuyarak olayları anlamaya çalışıyordu. Protestoların başladığı günün akşamı, bir kısım işçi bir araya gelerek "*Bugün Aydınlanma, Yarın Devrim*" sloganıyla olayları bağımsızlık hareketine dönüştürdü. Hükûmet ise bu olayların aksine sokaklara müdahale etmek istemedi.

³⁰Janet Polasky, "Revolution, Industrialization And The Brussels Commercial Bourgeoisie, 1780-1793", *BTNG-RBHC*, 11, 1-2, 1980, s. 206.

³¹Mokey, *Histoire De La...*, s. 460-461; Young, *History Of...*, s. 638; Belçikalılar, Hollandalıların ettikleri yemine saygı duymadıklarını, dillerini kendilerine empoze ettiklerini, kendilerini kamu hizmetinden dışladıklarını, çocuklarının tahsillerine el koyduklarını, dinlerini yok etmeye veya bozmaya çalıştıklarını, Hollandalıların sorun çıkardığını kendilerinin ise uzlaşıdan ve barıştan yana olduklarını söylemekteydiler bkz., Young, *History Of...*, s. 638, (yer dipnot).

³²William Carpenter, *Anecdotes Of The French Revolution of 1830*, Printed By George Cowie, Newcastle Street, Strand, London. 1830, s. 5; J. Fraser Corkran, *Concise History Of England In Epochs*, Oliver And Boyd, Tweeddale Court. London: Simpkin, Marshall, And Co, Edinburgh, 1871, s. 275-276.

Sadece hava şartlarının kötü olduğunu ileri sürerek kutlamayı başka bir zamana erteledi. Aksine hava kötü değildi, güzel ve sıcak bir ağustos ayı yaşanıyordu.³³

Siyasi iradenin bu kararından cesaret alan Belçikalılar, 25 Ağustos'ta Brüksel'de La Muette De Portici operasında isyanı yeniden harekete geçirdiler. Bunu üzerine hükûmet, tavrını değiştirerek 26 Ağustos'ta sabah saat 5 sularında, Brüksel'e silahlı kuvvetleri gönderip olayları bastırmak istedi. Ancak halk, askere direnişle karşılık verdi ve mücadele saat 6 gibi kanlı bir çatışmaya dönüştü. İsyanı bastırmaya gelen askerî birliğin içerisinde Belçikalı askerler de vardı. Bu askerler, ileri gelenler tarafından ikna edilip birliklerine çekilinceye kadar kendi insanlarına aralıksız mermi yağdırmışlardı. Hollanda birliklerinden geri kalanların da püskürtülmesiyle Belçikalılar, kendi muhafız birliklerini kurarak şehre her yerden girmeye başladılar ve saat 3 civarında Brüksel Belediyesi'ni ele geçirip Brabant bayrağını binaya diktiler. Ardından muhafız birlikleri, "Özgürlük ve Güvenlik" sloganları ile şehrin sokaklarında dolaşp kraliyete ait işaretlerin hepsini sökülüp attılar. Bu gelişmelerden sonra olaylar, hızla başka kentlere de yayılarak isyanın kapsamı genişledi³⁴ ve isyan, kısa sürede ulusal kimlik kazanarak, bağımsızlık hareketine dönüştü.³⁵ Artık kaleler ve evler işgal ediliyor, şehirlerde yangınlar çıkıyordu. Hollanda ordusu isyanı bastırmakta yetersiz kalmıştı. Bunun üzerine Kral I. William; İngiltere, Prusya, Avusturya ve Rusya'dan düzeni yeniden sağlamaya yetecek kadar asker göndermelerini talep etti. Bu ülkeler, krallığın kuruluş aşamasında sekiz maddeyi imzalayan devletler olarak Hollanda Krallığı'nın birliğini korumak için garantörlük görevini yerine getireceklerdi. Kralın yardım çağrısı üzerine Prusya, birliklerini hemen harekete geçirdi. Ancak Prusya kolordusunun Hollanda sınırında toplandığını haber alan Fransa'nın buna tepkisi sert olmuştu. Prusya Büyükelçisi Baron de Werther, Fransız Hâriciye Nâzırı M. Molé ile Fransa'da bu mevzuyu görüştüğünde M. Molé, Prusya askerleri Fransız ordusuyla

³³Carlo Gemelli Et P. Royer, *Histoire De Belgique Revolution Demie De 1830 Et Histoire De La Belgique Jusqu'aujourd'hui*, Ferdinand Claassen, Libraire- -Éditeur 88, Rue De La Madeleine, Coin De La Rue Canlersteen, Bruxelles-Ostende, 1864, s. 65-66. Yazarlar, burada şehir ismi zikretmezler; ancak belediye başkanı Wellens'in evinin basıldığını söylemesi, bize bu şehrin Brüksel olduğunu göstermektedir. 1830'de Wellens Brüksel'in belediye başkanıdır. Sonraki sayfalarda Brüksel ismi geçmektedir.

³⁴L. F. Le Begue, *Notice Sur L'histoire Métallique De La Révolution Belge De 1830, Ou Catalogue Raisoné Des Médailles Qui Ont Paru, En Belgique, A L'occasion Des Événemens Politique De 1830*, Imprimerie De R. Lippens, Gand Avril 1832, s. 7-8-9-10; İlk düzenli ve kanlı çatışmalar Sablon meydanında gerçekleşmiş ve insanların birçoğu askerler tarafından vurularak öldürülmüştü. Askerlerin halka sert müdahalesi kamuoyunu çileden çıkartmış, savaşın şiddetlenmesine ve uzatmasına neden olmuştu bkz., *History Of The Revolutions...*, s. 199-200-201.

³⁵Charles White, *The Belgic Revolution Of 1830*, Vol. I, Whittaker And Co., Ave-Maria Lane., London, 1835, s. 183.

karşılaşmadan Hollanda'ya ayak basamayacaktır diye tehdit edince Prusya isyana müdahale etmekten vazgeçti.³⁶

Belçikalılar ise dışarıdan müdahale edileceğine inanmışlardı. Prusya'nın Ren Nehri üzerinden ilerlediğine ve düşmanın çok güçlü olduğuna dair söylentilerin yayılması üzerine savunma hazırlıkları yapmaya devam ettiler. Siperleri güçlendirdiler, düşmanın ilerlemesini engellemek için sokaklara barikatlar kurdular ayrıca insanlara silah ve mühimmatlar dağıtarak halkı savaşa hazırladılar.³⁷ Ancak yanılmış ve o zamanki Avrupa'nın durumunu iyi tahlil edememişlerdi. Prusya, Fransız tehdidinin yanında, kendi sınır vilayetlerindeki bazı dükalıkların sadakatinden de şüphe duyduğundan Belçika'ya asker gönderemeyecekti. Avusturya ile Rusya ise İtalya ve Polonya ile meşguldü. O halde Büyük devletlerden geriye, Belçika'ya müdahale edebilecek İngiltere ve Fransa kalıyordu. İngiltere, ülke genelinde görülmeye başlayan sivil itaatsizliklerin İrlanda'ya da sıçramasından tedirgin oluyor ve tek başına Belçika'ya müdahale ederek diğer devletleri karşısına almaktan, bunun da ötesinde Fransa gibi güçlü bir devletin öfkesini üstüne çekmekten kaçınıyordu.³⁸ Ancak Belçika'nın bir parçasının veya bütününün Fransa'nın eline geçmesine de asla müsaade edemezdi. Diğer yandan Avrupa Devletleri, Belçikalıların kendilerine meydan okuyacak kadar ileri gideceklerine inanmıyorlardı. Aksine Belçikalıların baskılara boyun eğmeye ve özgürlüklerini feda etmeye hiç niyetleri yoktu. Bu nazik şartlar altında, askerî bir müdahale olamayacağına göre, Belçika'nın kaderi diplomasiyle belirlenecek ve bunu da İngiltere ile Fransa aralarında yakın bir ittifak kurarak yapacaklardı. Belçika'nın bağımsızlığı artık her an söz konusuysa, bu iki gücün arasını bozabilecek her türlü hareketten kaçınılması hayati önem taşıyordu. Birlikte hareket ettikleri sürece ortaya çıkabilecek her türlü diplomatik krizler bir şekilde aşılabilirdi. Ancak böyle durumlarda kesinlikle askeri güç kullanmaktan kaçınılacaktı ve çözüm bu iki devletin önderliğinde gerçekleşecekti.³⁹

³⁶Charles Victor De Bavay, *Histoire De La Révolution Belge De 1830*, Bruylant-Christophe & Cie, Libraires-Éditeurs, Rue Blaes, 33, Bruxelles, 1873, s. 182-183-184-185; (Not: Bu eser birinci cilttir; ancak eserin üzerinde cilt sayısı belirtilmemiştir.) Bavay, Belçika'daki ihtilalin Fransız çıkarları doğrultusunda düzenlendiğini söyler ve Kral I. William, Belçikalılar tarafından sevilseydi ve olayları ateşleyecek hatalar yapmasaydı, bu isyan ihtilalle sonuçlanmayacaktı demektedir bkz., Bavay, *Histoire De...*, s. 5.

³⁷Gemelli Et Royer, *Histoire De...*, s. 104.

³⁸White, *The Belgic...*, Vol. I, s. 101-102.

³⁹Pirenne, *Histoire De...*, VI, s. 389-390; White, *The Belgic...*, Vol. I, s. 321-322.

Avrupa devletlerinin bölge üzerindeki emellerine karşılık Belçikalılar, Hollanda'yı yenerek 4 Ekim'de geçici hükûmetlerini kurmuşlar⁴⁰ ve şimdi Avrupa devletleri engelini de aşarak zaferlerini tamamlamaya odaklanmışlardı. Bu durumda önlerinde iki seçenek vardı. Birincisi cumhuriyet, Fransa ile birleşme ve savaş, ikincisi monarşi, müzakereler ve bağımsızlık. İlki, monarşik Avrupa için tehlikeliydi ve Avrupa'nın bunu onaylaması düşünülemezdi. İkincisi ise uzlaştırıcı ve kabul edilebilir görünüyordu.⁴¹ İngiltere, ihtiyatlı ve barışçıl bir politika çizgisine bağlı kalarak, anayasal monarşiyi destekliyordu.⁴² Diğer Avrupa devletleri ise Belçika meselesinin restorasyonla sonuçlanmasını umuyorlardı.⁴³ Politik görüş ve çıkarların birbirinden farklı olmasının yanı sıra Belçika'daki kargaşanın ve akan kanın bir an evvel durdurulması da elzem hâle gelmişti. Bu yüzden Avusturya, Fransa, İngiltere, Prusya ve Rusya'nın tam yetkili temsilcileri, 4 Kasım 1830 yılında Londra Konferansı'nı topladılar. Konferansın ilk protokolünde Hollanda ve Belçika birliklerinin işgal ettikleri yerlerden 10 gün içerisinde, Mayıs 1815 tarihli Paris Anlaşması'ndan önceki sınırlara çekilmesi ve düşmanlıklara hemen son verilmesi yönünde ateşkes kararı alınarak taraflara iletildi.⁴⁴ Böylece Belçika İhtilali, artık Avrupa'nın bir gerçeği olarak kabul edilmişti. Hollanda hükûmeti, isyan eden vilayetlerin tekrar kendisine bağlanacağı umuduyla bu devletlere başvuru yapmakla birlikte, aynı zamanda mütarekeye bağlı kalacağını da bildirdi. Belçika geçici hükûmeti de alınan kararı olumlu karşıladı ve konferans üyelerine teşekkür etti. Belçika halkının bağımsızlığını korumak kaydıyla, mümkün olduğunca barışı sağlamaya ve düşmanlıkların durdurulmasına çalışacağına, Hollanda'nın aksi bir eylemde bulunmadığı müddetçe, Belçika birliklerini kendi sınırlarına çekeceğine dair teminat verdi. Ancak burada, sınırlar konusu yanlış anlaşılmaya müsait olduğundan Belçika geçici hükûmeti, Belçika sınırlarının Mayıs 1814 Paris Anlaşması öncesindeki sınırlardan meydana

⁴⁰Pirenne, *Histoire De...*, VI, s. 452.

⁴¹Nothomb, *Essai Historique & Politique Sur La Révolution Belge*, Tome Premier, Librairie Européenne C. Muquardt Merzbach & Falk, Éditeurs Libraires De La Cour & Des. A. R. Le Comte De Flandre Même Maison A Leipzig, Bruxelles, 1876, s. 92.

⁴²White, *The Belgic...*, Vol. I, s. 102.

⁴³H. Pirenne, *Histoire De Belgique*, VII, Maurice Lamertin, Éditeur 58-60, Rue Coudenberg, Burxelles, 1932, s. 4.

⁴⁴*Protocols Of Conferences In London Relative To The Affairs Of Belgium 1830-1831*, Part I, Printed By J. Harrison And Son, Orchard St. Westminster, Printers To The Foreign Office, London, 1832, s. 8.

geldiğini, Schelde/Escaut Nehri'nin tüm sol yakasının da buna dâhil olduğunu ve bu sınır hattında herhangi bir değişiklik yapılamayacağını belirtme gereği duydu.⁴⁵

Avrupa devletleri, Belçika-Hollanda birliğinin ilk teşekkülünde ifade edildiği gibi "*eksiksiz ve mükemmel*" olmadığını, bundan sonra da böyle bir karışımı gerçekleştirmenin mümkün görünmediğini anladılar. Krallığın artık kuruluş gayesine uygun hizmet edemeyeceğini ve başka düzenlemelere başvurmanın zorunlu hâle geldiğini kabul ederek Hollanda hükûmetinin de onayıyla, Belçika geçici hükûmetinin tam yetkili üyesini mütarekeye davet ettiler. Belçikalı üyeler, açıkça hükûmetin elçileri olarak tanınmasa da müzakerelerde Hollanda büyükelçisiyle aynı statüye sahip oldular. 20 Aralık 1830 yılında yedinci protokolde alınan bu karar,⁴⁶ Belçikalılara Hollanda ile eşit şartlarda temsil edilme hakkı vermişti. Dolayısıyla bu gelişme bağımsızlığa giden süreçte Belçikalılar için mühim bir gelişmeydi.

Konferans üyeleri, bir kısım notalar ve protestolara maruz kalmalarına rağmen 1830 yılında sekiz ve 1831 yılının ilk ayında beş olmak üzere 13 protokol imzaladı. Bunlar içerisinde 20 ve 27 Ocak'ta düzenlenen 11. ve 12. protokoller, daha sonraki çalışmaların temelini oluşturması, mâli meselelere ve ülkelerin sınırlarına açıklamalar getirmesinden ötürü en dikkat çekici olanlarındandı.⁴⁷ Buna göre Hollanda, 1790 yılındaki sınırlara, Belçika ise 1815 yılı öncesindeki sınırlara geri çekilecekti. Hollanda ve Belçika topraklarından geçen nehirlerdeki seyrüseferler, Viyana Kongresi Genel Yasası'na uygun olarak seyredecekti. Borçlar, iki taraf arasında paylaştırılacak, hacizler kaldırılacak; Belçikalılar, eskiden olduğu gibi Hollanda'ya ait kolonilerde Hollandalılarla aynı temelde, aynı haklara ve avantajlara sahip olarak ticaret yapabilecekti. Bu teklif, Hollanda'nın borçlarının bölünmesiyle Belçika'ya getireceği mâli yüke karşılık olarak düşünülmüştü.⁴⁸ Ancak Hollanda Kralı, devletin savunma araçlarını zayıflattığını ve egemenlik haklarını baltaladığını değerlendirerek protokol maddelerine itiraz etti. Ayrıca Belçikalıların Hollanda kolonilerinde ticaret yapması yönündeki protokol kararını da reddederek eğer istenirse kendisinin uygun göreceği

⁴⁵Ch. Poplimont, *Révolution Belge 1830–1848 La Belgique Depuis Mil Huit Cent Trente*, Mayer Et Flatau, Librairie Allemande - Française Et Étrangère, Aix - La - Chapelle: J. A. Mayer, Bruxelles Et Leipzig, 1848, s. 176-177; *Protocols Of Conferences...*, s. 9-10.

⁴⁶*Protocols Of Conferences...*, s. 29-30; Charles White, *The Belgic Revolution Of 1830*, (Traduit De L'anglais Par Miss Mary Corr), Tome. II, Louis Hauman Et C, Libraires, Bruxelles, M DCCCXXXI, s. 228.

⁴⁷White, *The Belgic...*, Tome II, s. 229-230; *Protocols Of Conferences...*, s. 39-41.

⁴⁸*Protocols Of Conferences...*, s. 39-40 -43-44-45

fiyat ve şartlarda Belçikalı tüccarlara ticaret yapma hakkı verebileceğini söyledi.⁴⁹ Bununla birlikte Kral, iki taraf arasında paylaştırılması planlanan kamu borçlarının adil zeminde taksim edilmediğini düşünüyordu. Belçikalılar açısından da aynı durum söz konusuydu. Protokol borçların, Güney Eyaletleri ve Kuzey Eyaletleri diye adlandırılan iki bölge arasında bölünmesine karar vermişti. Ancak konum olarak güneyde yer alan Lüksemburg Büyük Dukalığı ile Belçika'nın borçları ayrı ayrı tayin edilmemişti. Borç miktarının yüksek olmasından dolayı Belçikalılar, Lüksemburg'a ait borcun, kendilerine düşen borçtan çıkarılmasını istediler. Ancak bu kesinti yine de yetersiz kalmaktaydı. Zira Hollanda borcu ile Belçika borcu arasında muazzam bir orantısızlık vardı. Tarafların bu konudaki hoşnutsuzluğu nedeniyle borç taksiminin detaylı bir inceleme yapıldıktan sonra yeniden belirlenmesi için ileri bir tarihe ertelenmesi öngörüldü.⁵⁰ Bundan sonra bir dizi protokol daha düzenlendi ve nihayet, 14 Ekim 1831'de toplanan 49'uncu protokolde 24 maddelik bir anlaşma metni hazırlandı. Beş büyük devletin tam yetkili temsilcileri, Hollanda ve Belçika'nın tam yetkili temsilcilerine yaptıkları tebliğleri ve iki tarafın tüm önerilerini dikkatlice incelemiş ve saptadıkları bu maddelerle Belçika ile Hollanda arasındaki tüm sorunların çözüleceğine kanaat getirmişlerdir.⁵¹

Belçika'nın siyasi, finansal ve ticari bağımsızlık ilkesini ortaya koyan 24 maddelik bu anlaşma ile Belçika'nın coğrafi sınırları açık bir şekilde tanımlanıyor; Belçika, belirtilen sınırlar içerisinde bağımsız ve her zaman tüm devletlere karşı tarafsız bir devlet statüsü kazanıyordu. Su yolları ve nehirler üzerinde yapılacak ticaret, kılavuzluk, balıkçılık ve seyrüseferlerin hükümleri açıklanıyordu. Transit ticaretin kolaylaştırılması için yolların bakım ve onarımının yapılması, yeni kanal ve yolların inşa edilmesi ile ilgili şartlar ve ücretler tespit ediliyordu. Anvers Limanı'nın, 30 Mayıs 1814 tarihli Paris Antlaşması'nın ilgili hükümlerine göre ticari liman olarak kalacağı vurgulanıyordu. Her iki ülke sakinlerinden ikametlerini, taşınır ve taşınmaz mallarını diğer ülkeye taşımak isteyenlerin iki yıl süreyle özgür olacakları, bunların politik meselelerden dolayı suçlanamayacağı ve daha önce konulmuş olan hacizlerin kaldırılacağı söyleniyordu. Metne göre kamu borçlarından Belçika'nın payına 8,400,000 Hollanda florini düşüyordu. Bu para, yılda iki taksit hâlinde ödenecekti ve

⁴⁹*Protocols Of Conferences...*, s. 43-49-50-51-52.

⁵⁰*Protocols Of Conferences...*, s. 66-67-68.

⁵¹*Protocols Of Conferences...*, s. 173-174.

borç bittikten sonra Belçika, Hollanda'ya yönelik tüm mâli yükümlülüklerinden kurtulacaktı.⁵²

Belçika hükûmeti, sonraki görüşmelerde bu anlaşmayı kendi lehine çevirmek için çok çaba sarf etmiştir. Bölgesel hükümleri değiştirmediyse de borç miktarını 5.000.000 florine indirterek Belçika'nın mâli yükünü % 40 oranında hafifletmeyi başarmıştır. Ancak diğer ihtilaflı konulara yeterince çözüm getirilemediğinden Belçika ile Hollanda arasında tam bir mutabakat sağlanamadı. Tarafların uzlaşamayacağını anlayan konferans temsilcileri, meseleleri zorunlu tahkimle karara bağlayarak 15 Kasım 1831 yılında Londra Anlaşması'nı imzaladılar. Anlaşmayı Belçika, Fransa ve İngiltere hemen onaylarken; Avusturya, Prusya ve Rusya'nın temsilcileri belirli çekincelere bağlı olarak kabul ettiler. İmza işlemi 4 Mayıs 1832 yılında sonlandığında, o an asıl mesele 15 Kasım anlaşmasını kabul eden Belçika ile reddeden Hollanda'yı doğrudan müzakere masasına oturtmaktı. Ancak o sırada, iki taraf arasında direkt müzakereler gerçekleştirilemediğinden İngiltere ile Fransa anlaşmayı kendileri uygulamak istediler. Hollanda'yı müzakereye zorlamak için 15 Kasım 1832'de Fransız ordusu Belçika'ya girerek Anvers kalesini zapt etti ve bir İngiliz-Fransız donanması da Hollanda kıyılarını ablukaya alıp gemilerine el koydu. Bu gelişmeler üzerine Hollanda, 23 Mart 1833'te ateşkes teklif etmek zorunda kaldı ve taraflar arasında yapılan ateşkes anlaşmasıyla Belçika toprakları, adeta dokunulamaz hâle geldi. Böylelikle Belçika Devleti hem siyasi hem de ekonomik bakımdan fiilen bağımsızlığını kazandı ve meşrutiyet sistemini benimsedi. Bu gelişmelerden altı yıl sonra 1839 yılında da Hollanda hükûmeti, Belçika'nın bağımsızlığını tanımıştır.⁵³

1.2: Osmanlı Devleti'nin Belçika Krallığı'nı Tanıması

Osmanlı Devleti, bağımsızlığını kazanan Belçika Krallığı'nı tanıma konusunda aceleci davranmamıştır.⁵⁴ Hatta döneme ait dokümanlar incelendiğinde İstanbul'un önemli gündem maddeleri arasında Belçika Krallığı'nın tanınma meselesinin yer almadığı görülmektedir. Bunun nedeni o dönem devletin içinde bulunduğu buhranlı

⁵²*Protocols Of Conferences...*, s. 174-175-176-177-178-179-180.

⁵³Désiré De Garcia De La Vega, *Recueil Des Traités Et Conventions Concernant Le Royaume De Belgique*, M. Navez, Imprimeur De L'académie Royale, Bruxelles, 1850, s. IX-X-XI. (Kaynağın üzerinde cilt sayısı belirtilmemiştir; ancak yayın yerinde 1. cilt olduğu kayıtlıdır. Kaynağın başka ciltleri de mevcuttur.) Hollanda kıyılarının, yirmi beş bin Fransız askeriyle ablukaya alınacağı Osmanlı arşiv belgelerine de yansımıştır. Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), HAT, 1196/47008/1, (29 Zilhicce 1248/ 19 Mayıs 1833).

⁵⁴Musa Kılıç, "Osmanlı Brüksel Elçiliği ve Elçileri", *Uluslararası Osmanlı Öncesi ve Osmanlı Çalışmaları Komitesi, Cièpo 22, Sempozyum Bildiriler Kitabı*, C. 2, Trabzon, 4-8 Ekim 2016, s. 442.

durumla alakalı idi. Fransız İhtilali'nin getirdiği milliyetçilik fikirlerinin Osmanlı ülkesinde yayılması ve Avrupalıların, Osmanlı azınlıklarını bağımsızlığa teşvik etmesiyle devleti parçalanmaya götürecek ayrılıkçı isyanlar ortaya çıkmaya başlamıştı. 1804 yılında Yeniçeri dayılarının haksız uygulamalarına tepki olarak doğan ve sonra milli kimlik kazanan Sırp İsyanı patlak vermiş ve onu 1821 yılında Rumların ayaklanması, 1827'de Navarin faciası ve 1829'da da Edirne Anlaşması ile Yunanistan'ın bağımsızlığı izlemiştir. Osmanlı Devleti bu gelişmelerin şokunu henüz atlattıktan sonra II. Mahmud ile Mehmed Ali Paşa arasındaki anlaşmazlıklar yüzünden Mısır meselesi baş göstermiş ve Mısır ordusu Rusya'dan alınan yardım ile durdurulabilmiştir.⁵⁵ Dolayısıyla Osmanlı Devleti'nin, kendi varlığını tehdit eden iç ve dış sorunlarla uğraştığı ve siyasi bütünlüğünü korumak için güçlü bir müttefike ihtiyaç duyduğu bu zamanda, Belçika Krallığı gibi yeni bağımsız olmuş ve güçsüz bir devletin tanınmasını gündeme almaması anlaşılabilir ve böyle bir durumda Belçika'daki bağımsızlık hareketini onaylaması kendi bütünlük politikasıyla da çelişebilirdi. Diğer yandan, Rus Çarı ile Hollanda Kralı arasında yakın ilişkinin olması ve Belçika'nın 1830 yılında Polonya'da çıkan isyana sempati duymasından dolayı Rus Çarı, Belçika'nın bağımsızlığını henüz onaylamamıştı. Hâliyle Osmanlı Devleti, Belçika Krallığı'nı tanıyarak Rusya'yı kızdırmak ve Mehmed Ali Paşa'ya karşı Rusya'dan aldığı yardımı kaybetmek istemiyordu.⁵⁶ Anckaer de aynı nedenleri ileri sürerek Osmanlı Devleti'nin Belçika Krallığı'nı tanımayı büyük oranda Rus baskısı yüzünden ertelediğini söylemektedir.⁵⁷ Ancak bu gecikmenin nedeni, sadece Osmanlı-Rus ve Rus-Hollanda münasebetlerinden ibaret değildi. Zira Osmanlı-Hollanda ilişkileri de oldukça eskiye dayanıyordu.

Hollanda hükûmetinin 1612 yılının başlarında Cornelis Haga'yı İstanbul'a elçi olarak göndermesiyle iki ülke arasında diplomatik ve dostane ilişkiler tesis edilmişti.⁵⁸ Ardından Osmanlı Devleti'nin Hollanda'ya verdiği ticari imtiyazlarla Osmanlı Devleti

⁵⁵Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi Nizan-ı Cedid ve Tanzimat Devirleri (1789-1856)*, C. V, TTK., Ankara, 1994, s. 101-104-112-120-129-134.

⁵⁶Kılıç, "Osmanlı Brüksel...", s. 442.

⁵⁷II. William, henüz Orange Prensi olduğu yıllarda Çar I. Nikola'nın kız kardeşi Anna Paulovna ile evlenmişti. Jan Anckaer, *Small Power Diplomacy And Commerce Belgium And The Ottoman Empire During The Reign Of Leopold I (1831-1865)*, The Isis Press, İstanbul, 2013, s. 70.

⁵⁸Hans Theunissen, "(Dostluğun Bedeli) 1612-1617 Yıllarında Hollanda ile Osmanlı Devleti Arasındaki Resmi İlişkilerin Oluşmasında Hediye'nin Rolü", *Kebikeç*, 25, 2008, s. 51-66.

ile Hollanda arasında ticari ilişkiler kurulmuş ve sonraki yıllarda da bu ilişkiler devam ettirilmişti.⁵⁹

Hollanda Kralı, bu ilişkileri korumak için 1821 yılında Rumlara destek vermeyerek katı şekilde tarafsızlığını korumuştur. Hollanda'nın bir konsolosu, o dönemi anlatırken insanlık ilkelerine ve Kral'ın talimatlarına kesin olarak sadık kaldığını, tarafsızlıktan taviz vermediğini, sadece savaşın sefaletini hafifletmek için muhtaç ailelere karşılıksız tahıl dağıtmak ve konsolosluğa sığınanların iki ay boyunca güvenliğini sağlamak gibi insani yardımlar yaptığını ifade etmektedir.⁶⁰ Bu durumda, Hollanda henüz Belçika'nın bağımsızlığını tanımamışken⁶¹ Osmanlı Devleti, Belçika'nın bağımsızlığını tanırsa Hollanda ile yıllardan beri var olan ilişkileri olumsuz etkileyebilirdi. Ancak bunlardan daha önemlisi, İstanbul için ciddi bir tehdit hâline gelen Mehmed Ali Paşa tehlikesinin hâlâ devam ediyor olmasıydı. II. Mahmud, Mısır valisinin tehdidini dış desteksiz bertaraf edemeyeceğini anladığından Mehmed Namık Paşa'yı İngiltere'nin yardımını temin etmek için 1832 yılında Londra'ya olağanüstü yetkiyle göndermiş; ancak İngiliz hükûmeti, Portekiz ve Belçika olayları ile meşgul olduğunu ileri sürerek olumlu yanıt vermemiştir.⁶² Daha sonra Londra Sefareti'ne tayin edilen Sârim Efendi, İngiltere Hâriciye Nâzırı Palmerston ile ticari konular üzerine yaptığı görüşmelerde diğer mevzuların ikinci planda kaldığını ve öncelikle halledilmesi gereken sorunun Mısır meselesi olduğunu yeniden dile getirirse de yine bir sonuç alınamamıştı.⁶³

Belçika hükûmeti ise bağımsızlığını kazandığı 1831 yılının ilk aylarından beri Osmanlı Devleti ile resmî münasebetler kurma ve ticari ilişkileri geliştirmenin yollarını arıyordu.⁶⁴ I. Léopold'un 24 Temmuz 1831'de Londra'ya elçi olarak atadığı

⁵⁹İsmail Hakkı Kadı, Arşiv Belgelerine Göre 18.Y.Y.'da Osmanlı-Hollanda İktisadî Münasebetleri, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), *Marmara Üniversitesi Ortadoğu ve İslam Ülkeleri Enstitüsü*, İstanbul, 1997, s. 1-76-82-84-85; 18. yüzyıl Osmanlı Hollanda ticari münasebetleri hakkında daha fazla bilgi için bkz., İsmail Hakkı Kadı, *Ottoman And Dutch Merchants In The Eighteenth Century Competition And Cooperation In Ankara, İzmir, And Amsterdam*, Brill, Leiden-Boston, 2012, s.1-333.

⁶⁰Thomas Gordon, *History Of The Greek Revolution, And Of The Wars And Campaigns Arising From The Struggles Of The Greek Patriots In Emancipating Their Country From The Turkish Yoke*, Vol. I, William Blackwood, Edinburgh; And T. Cadell, Strand, London, MDCCCXLIV (1844), s. 417.

⁶¹Vega, *Recueil Des Traités...*, s. XI.

⁶²Majed Mohammed Binzouba, Mehmed Namık Paşa'nın Askerî ve Siyasî Hayatı (1804-1892), (Basılmamış Doktora Tezi), *İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, İstanbul, 2015, s. 52.

⁶³Mübahat S. Kütükoğlu, *Balta Limanı'na Giden Yol Osmanlı-İngiliz Münâsebetleri (1580-1850)*, TTK., Ankara, 2013, s. 116-117.

⁶⁴*Belgium In The Ottoman Capital From The Early Steps To La Belle Epoque The Centenary Of "Le Palais De Belgique" 1900-2000*, (An Edition of the Consulate General of Belgium), İstanbul, 2000, s. 15.

ve o günden beri Belçika'yı temsil eden Sylvain Van de Weyer,⁶⁵ Mehmed Namık Paşa'nın (1834-1835) Londra'da elçi olarak görev yaptığı dönemde Belçika Krallığı'nın Osmanlı Devleti'yle bir ticaret anlaşması imzalamak istediğini Namık Paşa'ya iletmiş, İngiliz vükelâsı da Weyer ve Namık Paşa arasında cereyan eden müzakerelere katılmıştı. Aslında Belçika Krallığı ile Osmanlı Devleti arasında ticaret anlaşması imzalanması üzerine mevzular Londra'da daha önceki Osmanlı elçisiyle görüşülmüş; ancak İstanbul, Londra'daki elçisini görevden alınca bir sonuca ulaşamamıştı. Weyer, Namık Paşa'ya önceki görüşmeleri de hatırlatarak hükûmetinin kararlılığını vurgulamış ve müzakerelerin tekrar başlatılmasını talep etmişti. Namık Paşa, bu teklife müsbet yaklaşmış ve İngiltere Hâriciye Nâzırı Palmerston da müzakereleri destekleyerek İstanbul'daki elçisine Belçika Krallığı'nın tanınması konusunda yardımcı olması için direktif vereceğini vadetmişti. Ardından Namık Paşa ile yapılan müzakereler, Viyana elçisi Ahmed Fethi Paşa tarafından İstanbul'a, Belçika'nın Viyana elçisi aracılığıyla da Brüksel'e bildirilmişti.⁶⁶

Belçika hükûmeti, bu görüşmelerin ardından Viyana'daki elçisini Londra'da yapılan müzakerelerin resmiyete dökülebilmesini sağlamak için vazifelendirmiştir. Belçika elçisi, ilk önce Yanko Mavroyani'yle görüşmüş ve daha sonra Viyana'da bulunan Osmanlı Devleti'nin sefarethanesine gelerek Ahmed Fethi Paşa'ya Londra müzakerelerine atfen, I. Léopold'un krallığının onaylanması ve iki devlet arasında bir ticaret anlaşması imzalanması mevzusunu nakletmişti. İngiltere ve Avusturya'nın da buna olumlu baktığını, eğer izin verilirse Belçika hükûmetinin derhal İstanbul'a bir memur gönderebileceğini arz etti. Ahmed Fethi Paşa ise İstanbul'a bu talebi bildirdikten sonra gelecek talimatlara göre hareket edebileceğini, cevap gelmezse bir şey diyemeyeceğini söylemekle yetindi. Zira Rusya ve Hollanda Belçika Krallığı'nı henüz tanımadığından⁶⁷ İstanbul, I. Léopold'un krallığını tasdik etme konusuna çekinceli yaklaşıyordu.

⁶⁵Théodore Juste, *Les Fondateurs De La Monarchie Belge Sylvain Van De Weyer Ministre D'état Ancien Membre Du Gouvernement Provisoire Et Ancien Ministre Plénipotentiaire De Belgique A Londres D'après Des Documents Inédits*, I, C. Muquardt Henry Merzbach, Successeur Même Maison A Gand Et A Leipzig, Bruxelles, 1871, s. 167.

⁶⁶BOA, HAT, 1207/47297, (13 Zilhicce 1252/21 Mart 1837); BOA, HAT, 351/19816/2, (14 Receb 1250/16 Kasım 1834).

⁶⁷BOA, HAT, 1207/47297, (5 Muharrem 1253/11 Nisan 1837); BOA, HAT, 958/41164, (29 Zilhicce 1251/16 Nisan 1836).

Avusturya gibi Fransa da Belçika'nın tanınmasından yana görüş belirtmiş ve İngiltere Hâriciye Nâzırı Palmerston, daha önceden vadettiği gibi İstanbul'daki elçisine bu mesele ile ilgilenmesi için talimat vermiştir. Bunun üzerine İngiliz elçisi Ponsonby, Brüksel-İstanbul arasında bir açılım tesis etmek için hazırladığı resmî bir talebi Hâriciye Nâzırı Akif Paşa'ya göndermiştir. Ardından İngiliz elçisi, Serasker Paşa, Fethi Paşa ve Akif Paşa ile bir araya gelerek Osmanlı Devleti Belçika Krallığı'nı tanımadığından ticaret anlaşması imzalanamadığını söylemiştir. Eğer Belçika Krallığı tanınırsa İngiltere ve Belçika'nın iltimasının elde edileceğini ve İngiltere kraliçesinin de bundan çok memnun olacağını belirtmiştir. Toplantıda Belçika'nın tanınmasının olumlu olumsuz yanları tartışıldıktan sonra Ponsonby, Avrupa devletlerinin çoğu tanıdığı bir kaç dükalık ile Rusya ve Hollanda'nın Belçika hükûmetini onaylamamış olmasının bir sakınca yaratmayacağını söylemişti. Ponsonby'nin bu yöndeki kararlı duruşu bir müddet sonra Osmanlı devlet ricalinin tereddütlerini azaltacak ve onun aracılığı İstanbul nezdinde kabul görecekti.⁶⁸ Ancak yine de endişeler tam olarak giderilmiş değildi. İngiliz Sefareti Baştercümanı Pisani de bu konuda mesai harcıyordu. Dönemin devlet ricaliyle görüşerek Belçika'nın bağımsız devlet olarak kabul edilmesini⁶⁹ ve eğer izin verilirse ticaret anlaşması akdetmek için Belçika'dan bir memur geleceğini yinelemişti. Bunlara karşılık Bâbîâli ise *“İstanbul'a Avrupa'dan misafirlik ve seyahat tarikiyle gelip giden çoktur, Belçika'nın memuru da bu minval üzere gelirse hoş geldi sefa geldi”* şeklinde yanıt vererek başlarda resmî bir kabule sıcak bakmamıştı.⁷⁰ Diğer yandan Yunanistan Belçika'yı tanımış ve Belçika Yunanistan'da sefarethane açma çalışmalarına başlamıştı. Belçikalı Nâzır Félix de Muelenaere, Osmanlı Devleti'nin kendilerini tanımamasına rağmen Yunanistan'ın tanıdığını ve Yunanistan'da kurulacak sefarethaneyle Belçika'nın resmî olarak Doğu'ya açılımının zaten başladığını vurguluyordu.⁷¹ Üstelik Hollanda ile Belçika arasında da görüşmeler devam ediyordu ve Hollanda 14 Mart 1838 yılında Londra

⁶⁸BOA, HAT, 1215/47589, (29 Zilhicce 1253/26 Mart 1838); BOA, HAT, 1215/47589/1/2, (18 Receb 1253/18 Ekim 1837); BOA, HAT, 1215/47594, (29 Zilhicce 1253/26 Mart 1838).

⁶⁹BOA, TS.MA.e, 580/11/ 1/2, (17 Rebülevvel 1255/31 Mayıs 1839).

⁷⁰Ahmed Lûtfî Efendi, *Vak'anüvis Ahmed Lûtfî Efendi Tarihi*, IV-V, (Yeni Yazıya Aktaran: Yücel Demirel), Tarih Vakfı Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1999, s. 972-973.

⁷¹Anckaer, *Small Power...*, s. 71-72; O'Sullivan hakkında ayrıca bkz., Ch. Popliment, *Biographies Nationales Union La Noblesse Belge*, Imprimerie De A. Labroue Et Comp., Rue De La Fourche, 36, Bruxelles, 1850, s. 45-46.

Anlaşması'na bağlılığını bildirecek ve bir yıl sonra da Belçika'nın bağımsız bir devlet olduğunu tasdik edecekti⁷².

Osmanlı Devleti ise Mehmed Ali Paşa sorunda İngiltere'nin desteğini sağlamıştı.⁷³ Dolayısıyla Belçika'nın garantör devletlerinden biri olan İngiltere'nin⁷⁴ yardımının temin edilmesiyle bir yandan Mısır meselesinin çözümünde Rusların yerini İngilizler alırken diğer yandan da Belçika'nın tanınmasının yolu açılmış oldu. Ayrıca İngiltere'nin Belçika'nın tanınmasında arabulucu olması ve I. Léopold'un yeğeni olan Kraliçe Viktorya da müzakerelere destek vermesi süreci hızlandırmıştı. Nitekim bu gelişmelerden sonra Rusya merkezli izlenen siyaset terkedilmiş ve II. Mahmud, 1837 yılında Belçika'nın bağımsızlığını tanıyarak⁷⁵ iki devlet arasında imzalanmak istenen ticaret anlaşmasının önündeki engel kaldırmıştır.

Belçika ile resmî münasebetlerin tesis edilmesini İngiltere olumlu karşıladı. İngiltere'nin İstanbul Sefarethanesi Baştercümanı Pisani, Bâbîâli'ye gönderdiği resmî bir yazıda Belçika hükûmetinin tasdik edilmesinden dolayı İngiltere hükûmeti ile kraliçenin ziyadesiyle memnun olduklarını ve teşekkür ettiklerini ifade etmiştir.⁷⁶

1.3: Baron Alphonse O'Sullivan de Grass de Séovaud'un İstanbul'a Gelişi

O'Sullivan, Hollanda Kralı I. William'ın danışmanlarından "*Jean-Patrice O'Sullivan*" Beyefendi ile "*Charlotte Marie Thérèse Josephine de Grass*" Hanımefendi'nin oğlu olarak dünyaya geldi. Belçika bağımsız olmadan önce sırasıyla Hollanda Krallığı'nın Dâhiliye Nezâreti'nde, Yüksek Yargı'sında (Şûrâ-yı Devlet), Hâriciye Nezâreti'nde, Hollanda Krallığı'nın Berlin Sefareti sekreterliğinde ve Saint-Petersburg Sefareti'nde vazife yapmıştı. Belçika bağımsızlığını kazandıktan sonra ise Kral I. Léopold'un hizmetine girerek 1833'te Viyana'ya maslahatgüzar tayin edildi. Burada çalıştığı yıllarda Belçika ile Avusturya arasında diplomatik ilişkilerin tesis edilmesinde gösterdiği maharetten dolayı hükûmet tarafından 1836'da mukim elçiliğe terfi ettirildi ve ardından 1837 yılında Fevkalade ve Tam Yetkili Elçi olarak görevlendirildi.⁷⁷ Aynı yılda Osmanlı Devleti de Belçika Krallığı'nı tanımış ve İstanbul-Brüksel arasında bir ticaret anlaşması imzalanması için uygun zemin

⁷²Vega, *Recueil Des Traités...*, s. XI.

⁷³Karal, *Osmanlı...*, s. 133-134-135.

⁷⁴White, *The Belgic...*, Vol. I, s. 321.

⁷⁵Kılıç, "Osmanlı Brüksel...", s. 442.

⁷⁶BOA, HAT, 1172/46375, (29 Zilhicce 1253/26 Mart 1838).

⁷⁷Jan Anckaer, "O'Sullivan", *Academia.edu*, s. 1, (Erş., 08.02.2023).

oluşmuştu. Kral I. Léopold, kabiliyetine güvendiği tecrübeli devlet adamı O'Sullivan'ı bu vazifeye münasip görerek Fevkalade Murahhas Orta Elçi unvanıyla ve geçici görevle 1838 yılının Nisan ayında İstanbul'a göndermiştir.⁷⁸

Belçika, Osmanlı Hâriciye Nezâreti'ne bir mektupla elçinin hareketini bildirmiş⁷⁹ ardından O'Sullivan, Viyana'dan vapurla yola çıkarak⁸⁰ yaklaşık bir buçuk ay içerisinde mayıs ayının ortasına doğru İstanbul'a varmıştır.⁸¹ Belçika elçisi, İstanbul'a geldiğinde Tarabya'da bulunan Fransız Sefarethanesi civarında bir mahallede ikamet etmeye başlamıştı. Elçiye ikamet ettiği hanede kendisine hoş geldin ziyaretinde bulunma ve elçiyi karşılama vazifesi Tercüme Odası'nın baştercümanı Saffet Efendi'ye verilmiştir.⁸²

Kral I. Léopold, O'Sullivan'a bu görevi tevdi ettiği vakit, bir itimatnâme ile II. Mahmud'a; iki gümüş kandil, billurdan yapılmış büyük bir saksı, saf altından bir kutu, "pertevsuzlu" ve altın yaldızlı bir şemsiye, billurdan büyük bir kadeh, kabzaları özel ağaçlardan yapılmış, malzemeleri ile bir çifte av tüfeği, biri gümüş diğeri altın işlemeli iki tabanca ve bir adet manzara resmini (resm-i menâzır) hediye olarak yollamıştı⁸³. Aynı şekilde Osmanlı devlet ricali de ihmal edilmeyerek dönemin ileri gelen devlet adamlarına çeşitli hediyeler gönderilmişti.

Tablo 1: Belçika Krallığı'nın Osmanlı Devlet Ricaline Gönderdiği Diğer Hediyeler⁸⁴

Şahıslar	Hediyeler	Adet
M. Reşid Paşa	Pırlantadan Yapılmış ve Üzerinde Kralın Resmi Bulunan Enfiye Kutusu	1
K. H. Mehmed Paşa	Gümüş Saksı	1
Tahir Paşa	Kıymetli Taşlarla Süslü Kutu	1

⁷⁸O'Sullivan'ı Rusya ikinci dereceden nişan ile ödüllendirmiştir. BOA, A.DVN.NMH, 45/34, (21 Muharrem 1254/16 Nisan 1838).

⁷⁹BOA, HAT, 830/37509, (29 Zilhicce 1254/15 Mart 1839).

⁸⁰BOA, HAT, 830/37511, (9 Zilhicce 1254/4 Mayıs 1838).

⁸¹BOA, HAT, 1189/46845, (28 Safer 1254/23 Mayıs 1838).

⁸²BOA, HAT, 830/37511, (29 Zilhicce 1254/15 Mart 1839); Ahmed Lûtfî Efendi, *Vak'anüvis...*, s. 938.

⁸³BOA, HAT, 1215/47602, (29 Zilhicce 1254/15 Mart 1839).

⁸⁴Belçika'nın gönderdiği hediyelerin kıymeti 800,000 kuruş civarında tuttuğu söylenmektedir. Osmanlı Devleti, her nasılsa bu hediyelere o an karşılık verememiş; ancak daha sonra Kral'ın eşine 200,000 kuruş değerinde bir gerdanlık ve elçiye 40,000 kuruşluk hediye tertip olunmuştur. Anlaşmanın imzalandığı dönemde var olan kişilerin şimdi mevcut olmadıklarından o kişilere hediye gönderilmesine gerek görülmemiştir. BOA, İ.HR, 44/2041, Lef, 2,3,4,6, (23 Safer 1264/30 Ocak 1848).

Akif Paşa	Kıymetli Taşlarla Süslü Bir Kutu ve Bir Yüzük	2
Nuri Efendi	Mücevher Kutusu	1
Mahir Efendi	Mücevher Kutusu	1
Said Efendi	Özel İşlemeli Kutu	1
Beylikçi Efendiye	Kıymetli Taşlarla Süslü Kutu	1
Divân-ı Hümâyûn Tercümanına	Pırlanta Bir Yüzük ve Bir Altın Saat	2
Nedim Efendi	Pırlanta İşlemeli Bir Yüzük ve Bir Altın Saat	2
İstefenaki Bey	Pırlantalı Kutu	1

O'Sullivan, itimatnâmesini ve hediyeleri Sultan'a sunmadan önce huzurda söyleyeceği nutuk hakkında İstanbul'daki devlet adamlarından gerekli talimatı almıştı.⁸⁵ Ardından 19 Haziran'da üç kişiden oluşan kendi maiyeti ve Fransa'nın geçici olarak hizmetine verdiği bir tercümanla birlikte, Hâriciye müsteşarının rehberliğinde saraya kabul edilerek itimatnâme ile hediyeleri Sultan'a takdim etti ve bir ticaret anlaşması imzalamak arzusunda olduğunu belirtti.⁸⁶ Diğer yandan Belçikalılar, Avusturya, Fransa ve Hollanda'nın idaresi altında bulunduğu dönemlerde Osmanlı Devleti ile ilişkilerini bu devletlerin idaresi altında icra etmişlerdi. Ancak şimdi bağımsız hâle geldiklerinden, mütekabiliyet esasına uygun olarak bir anlaşma imzalamak istiyorlardı. Bu bakımdan Belçika hükûmeti, karşılılık ilkesinin dışında bir politikayı veya ikincil bir muameleyi kabul etmeyeceğini Bâbiâli'ye önceden iletmişti.⁸⁷

Osmanlı Devleti, bütün bunları değerlendirdikten sonra Belçika ile bir anlaşma yapmaya karar vererek Hâriciye Müsteşarı Mehmed Nuri Efendi⁸⁸ ile Hâriciye Nâzırı Mustafa Reşid Paşa'yı Belçika Krallığı ile yapılması öngörülen ticaret anlaşmasının bir taslağını çıkarmaları için görevlendirdi. Kısa süre içerisinde Mustafa Reşid Paşa'nın riyaseti altında, Belçika elçisiyle beraber başlayan çalışmalar iki buçuk ay

⁸⁵BOA, HAT, 1215/47602, (29 Zilhicce 1254/15 Mart 1839).

⁸⁶BOA, HAT, 1215/47593, (19 Rebülevvel 1254/12 Haziran 1838); BOA, HAT, 1215/47602, (29 Zilhicce 1254/15 Mart 1839); Belçika Kralı I. Léopold'un Hâriciye Nezâreti'ne gönderdiği itimatnâmenin tercümesi için bkz., BOA, HAT, 1215/47602, (29 Zilhicce 1254/15 Mart 1839).

⁸⁷BOA, HAT, 1215/47590, (20 Rebûlahir 1254/13 Temmuz 1838); O'Sullivan maiyeti ile İstanbul'da bulunduğu dönemde, Bâbiâli'den izin alıp Topkapı Sarayı gibi tarihi yerleri gezme fırsatı elde etmiştir bkz., BOA, HAT, 1215/47595, (11 Rebûlahir 1254/4 Haziran 1838); BOA, HAT, 1215/47595, (15 Rebûlahir 1254/8 Temmuz 1838).

⁸⁸BOA, HAT, 1172/46396, (17 Rebûlahir 1254/10 Temmuz 1838).

kadar sürdü ve yapılan müzakerelerden sonra taraflar arasında mutabakat sağlanarak bir anlaşma metni hazırlandı.⁸⁹ Ardından anlaşma maddeleri üzerinde gerekli hukuki düzenlemeler yapıp ticaret nizamına uygun hâle getirildikten sonra⁹⁰ Balta Limanı'nda 3 Ağustos 1838 yılında Mustafa Reşid Paşa ve O'Sullivan arasında Dostluk, Ticaret ve Denizcilik Anlaşması imzalandı.⁹¹

1.4: 1838 Dostluk, Ticaret ve Denizcilik Anlaşması

16 maddeden meydana gelen bu anlaşmanın temel ilkesi iki devlet arasında dostane ilişkiler kurarak ticaret ve serbest dolaşımın güvenliğini teminat altına almaktı. Anlaşma ile Osmanlı Devleti ve Belçika Krallığı ebedi iki dost ülke olarak ilan ediliyor ve her iki devletin tebaalarına diğer milletlere verilen imtiyazlar gibi serbest ticaret ve seyahat yapma hakkı tanınıyordu. Osmanlı Devleti, Belçikalı tüccar ve tebaadan fazla vergi almayacağını, onları rahatsız etmeyeceğini, Kutsal Şehir Kudüs'e veya Osmanlı Devleti'nin herhangi bir yerine gitmek isteyen Belçikalıların güvenliğini sağlayacağını kabul ediyordu. Her iki devlet de yolculara zorluklar çıkarmayacağını ve pasaport vereceğini onayladı. Anlaşma, Belçikalı tüccarlara oldukça geniş ticari imkânlar sağlıyordu. Belçikalı tacirler, bundan böyle Osmanlı ülkesinde serbestçe ticaret yapabilecek ve işlerinden mahrum edilmeyeceklerdi. Diğer dost ülkelere verilen imtiyazlar onlara da tanınacak ve inancı ya da kimliği fark etmeksizin istedikleri herkes ile ticari münasebet kurabileceklerdi. Belçikalıların bu anlaşmayı imzalamak istemelerindeki en önemli gayelerinden biri de Osmanlı ülkesinde konsolosluklar açmaktı. Belçikalılar, bu zamana kadar farklı devletlerin konsolosluk ağından yararlanmışlardı. Bu anlaşmadan sonra Osmanlı topraklarında kendi konsolosluk ağını tesis etme imkanına kavuştular. Anlaşma onlara, menfaatlerinin gerektirdiği zaman Osmanlı Devleti'nin bütün yerlerinde, limanlarında veya ticaret kasabalarında konsolosluklar açma hakkı verdi. Aynı şekilde Osmanlı Devleti de Belçika'nın bütün şehir ve limanlarında şebenderlikler açabilecekti. Diplomatların hepsi, tayin

⁸⁹BOA, A.DVN.NMH, 2/7, (12 Cemâziyelevvel 1254/3 Ağustos 1838).

⁹⁰BOA, A.DVN.NMH, 4/5, (27 Safer 1256/30 Nisan 1840).

⁹¹*British And Foreign State Papers 1837-1838*, Vol. XXVI, Printed By Harrison And Sons, St. Martin's Lane, 1855, s. 1222-1227; Osmanlı Devleti, Dostluk, Ticaret ve Denizcilik Anlaşması'nı çok isteyerek değil, o dönemin konjonktürünün kendisine dayattığı şartlardan dolayı imzalamıştı. İstanbul ile Avrupa'daki Osmanlı temsilcileri arasında cereyan eden yazışmalara bakıldığında İstanbul'daki üst düzey devlet ricalinin, Belçika ile bir anlaşma yapmaya çok hevesli olmamalarına karşın Avrupa'daki Osmanlı temsilcilerinin Belçika ile resmî ve ticari ilişkilerin inşa edilmesi hususuna olumlu yaklaşıtlarını görmek mümkündür. Doğal olarak merkezi otoritenin bu konuda ikna edilmesinde diğer devletlerin yanında Avrupa'daki Osmanlı diplomatlarının da payı aranmalıdır.

edildikleri ülke tarafından korunacak ve statülerine göre tüm ayrıcalıklardan yararlanıp bulundukları ülkeden her türlü yardımı alabileceklerdi. Osmanlı Devleti ve Belçika Krallığı birbirlerinin tebaalarını köleleştirmeyeceğini ve bir tarafın tebaasından herhangi biri diğer ülkede ölürse ölen kişinin mal varlığını tabi olduğu ülkenin sefaretine veya konsolosluklarına iade edeceğini beyan etti. Taraf devletlerin tebaaları arasında doğabilecek hukuki meselelerin hâlli için sekizinci madde ile metne bir kısım hükümler eklenmişti. Osmanlı ülkesinde, Osmanlı Devleti ile Belçika Krallığı'na mensup kişiler arasında ortaya çıkabilecek ihtilaflı konuların çözümünde ya da davaların görülmesi esnasında Belçikalı bir tercüman (Drogman/Dragoman) orada bulunacak, tercümanın olmadığı bir davanın yargılaması veyahut tarafların dinlenmesi yapılmayacaktı. Değeri 500 kuruşun üstünde olan davalar söz konusu olduğunda adalet ve hakkaniyet yasalarına göre karar verme yetkisi Osmanlı Devleti'nin mahkemelerine ait olacaktı. Belçikalılar, işlerini dürüst ve barışçıl bir şekilde icra ettikleri müddetçe yerel makamlarca asla tutuklanmayacak veya taciz edilmeyecek, suçlu ya da kabahatli oldukları durumlarda ise davalar onların sefaretine veya konsolosluklarına devredilecekti. Sanıklar bu diplomatlar tarafından ve Avrupalı müste'menlere uygulanan geleneğe göre cezalandırılacaktı.⁹²

⁹²*British And Foreign...*, s. 1222-1223-1224; Gabriel Noradounghian Effendi, *Recueil D'actes Internationaux De L'Empire Ottoman 1789-1856*, Tome Deuxieme, Librairie Cotillon, F. Pichon, Successeur Rue Soufflot, 21., Leipzig Breitkopf Et Haertel, Neuchatel Attinger Frères, Éditeurs, Paris, 1900, s. 276-277-278-279; anlaşmanın hukuki meselelerle ilgili sekizinci maddesinin alelade hazırlanarak sadece Osmanlı Devleti ile Belçika tebaaları arasında baş gösterebilecek ticari davaların hâlline yönelik tasarlanmış olması, Belçikalılar ile diğer yabancı devletlerin tebaaları arasında cereyan edecek anlaşmazlıkların nasıl ve hangi ülkenin yasalarına göre mahkeme edileceğinin açıkça belirtilmemesi ve Belçika'nın, kendi anayasasında misyon başkanlarına tanımadığı, 1851 yılına kadar da tanımayacağı yargılama yetkisini anlaşmanın hukuki meselelerle ilgili sekizinci maddesine eklettiği gibi nedenlerden dolayı sonraki yıllarda bir kısım hukuki sorunlar ortaya çıkacaktır. Öte yandan Osmanlı ülkesindeki Belçika tebaasına tanınan hukuki imtiyazlar, Belçika'daki Osmanlı Devleti'nin tebaasına verilmemişti. Mütakabiliyet esasına göre aynı hakların Osmanlılar için de geçerli olması gerekirken Belçika, kendi ülkesindeki Osmanlılara bu hakkı vermeyi *fahiş bir ayrıcalık* olarak nitelendirip kabul etmemiştir. Nitekim bütün bunlar, Osmanlı ülkesindeki ticari ilişkileri ve Osmanlı-Belçika arasındaki münasebetleri tehdit eden ciddi bir mesele hâline geldiğinden Osmanlı Devleti, Brüksel'e 1850 yılında bir nota vererek bu meselelerin anayasal olarak bir nizam altına alınmasını isteyecektir. Bütün bunları değerlendiren Belçika, 31 Aralık 1851'de bir nizamnâme tertip edip meclisten geçirecektir bkz., BOA, HR.SFR. 4/1/27, Lef, 1,2,3,4,7,14,15, (28 Rebûlahir 1266/13 Mart 1850); oldukça geniş kapsamlı hazırlanan nizamnâme ile Belçika'nın konsolosluklarının yetki alanları ve konsolosların statüleri belirlenecektir. Konsoloslara yargı, infaz ve noterlik yetkileri verilerek Konsolosluk Mahkemeleri'nin kurulmasının yasal zemini oluşturulacaktır. Ayrıca Belçika, 1838 anlaşmasındaki eksikliklere de yer vererek Hristiyan olmayan ülkelerin tebaaları ile bu ülkelerde bulunan Belçika tebaaları arasında meydana gelecek davaların ev sahibi ülkenin yasa ve geleneklerine veya diplomatik sözleşmelere, yine bu ülkelerdeki Belçikalıların kendi aralarındaki veya Belçikalılarla diğer devletlerin uyrukları arasındaki davaların Belçika yasalarına uygun olarak mahkeme edileceğini anayasa altına alacaktır. Böylece Belçika Krallığı Osmanlı Devleti ile olan münasebetlerini korumak için 1838 anlaşmasının ilgili hükümlerinden türeyen eksiklik ve sorunları büyük oranda ortadan

Her iki ülke de karşı tarafın bayrağına, ticaret ve savaş gemilerine nezaket kurallarına göre davranacağını onaylıyordu. Anlaşmada ticaret gemilerinin kendi bayrakları altında iki ülkenin sınırlarında tam güvenlik içinde seyredebileceği; ancak kendi bayraklarını hiçbir durumda başka bir devletin gemi ve reayasına veremeyeceği vurgulanıyordu. Osmanlı Devleti, kendi tebaasını olası suistimallerden korumak için anlaşmaya hüküm eklettirmişti. Buna göre Belçika, Belçikalı diplomatlardan herhangi birinin Osmanlı Devleti tebaasından hiçbirini İstanbul'un izni olmaksızın alenen veya gizlice asla kendi ülkesine götürmeyeceğini ve onlara hüviyet verip kesinlikle korumaya kalkışmayacağını temin etti. Belçika, Akdeniz'de olduğu gibi Karadeniz'de de rahat ticaret yapabilmenin önünü açmak için Belçikalı ticaret gemilerinin Haliç'ten serbestçe Karadeniz'e geçip aynı şekilde geri dönebileceğine dair maddeyi anlaşmaya koydurmuştur. Buna ilâve olarak Bâbîâli'nin tekel uygulamadığı (yed-i vâhid) ürünlerini istedikleri her bölgeden gemilerine yükleyebilme ve Osmanlı Devleti'nin bütün suları ve limanlarında serbestçe seyredebilme imkânını elde etmiştir. Ayrıca Belçika gemilerini taciz etmemeleri için Akdeniz'deki (Cezayir, Trablusgarp ve Tunus vs.) idarecilere fermanlar gönderileceğine dair Osmanlı Devleti'nden güvence almıştır. Bunun yanında Osmanlı Devleti'nin bütün limanlarına giriş ve çıkışlarda Gümrük ve Liman İdaresi, Belçika gemilerini sıkı denetlemeye tabi tutmayacak ve Belçika gemileri diğer dost ülkelerin ödedikleri kadar liman vergisi ödeyecekti. Belçika'ya giden Osmanlı bandıralı gemiler de aynı imtiyaz ve avantajlardan istifade edebilecek; ancak sadece özel imtiyaz ve avantajlara konu olan Belçika Ulusal Balıkçılığı ve Belçika Kralı'nın Belçika'ya münhasır ayrıcalıklardan yararlanma hakkını saklı tuttuğu tuz ticareti bu imtiyazların bir istisnasını oluşturacaktı. Her iki devlet de ticaret gemilerine güvenliklerinin sağlanması konusunda, vergilendirme ve seyrüseferinde önemli imtiyaz ve kolaylıklar tanınmış ve ticaret gemisine sahip olan kişilere askeri amaçlar doğrultusunda görevler dikte etmeyeceğini karara bağlamıştı. Yine metinde yer alan 16 maddeyi itinayla uygulayacağına dair teminat verecek ve hükümdarlar 90 gün içerisinde anlaşmayı onaylayarak yürürlüğe koyacaktı.⁹³

kaldıracaktır. Nizamnâme için bkz., BOA, HR.SFR, 4/22/18, Lef, 35,36,37,38,39,44, (24 Zilkade 1271/8 Ağustos 1855).

⁹³*British And Foreign...*, s. 1225-1226-1227; Gabriel Noradounghian Effendi, *Recueil D'actes...*, Tome Deuxieme, s. 279-280-281-282; anlaşma için ayrıca bkz., *Muâhedât Mecmûası*, C. I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2008, s. 180-181-182-183-184-185-186-187-188.

1838 anlaşmasının imzalanmasında hiç şüphesiz O'Sullivan'ın diplomatik kabiliyeti çok önemli rol oynamıştı.⁹⁴ Anlaşmayı Kral I. Léopold 3 Eylül 1838'de imzalamıştır. II. Mahmud'un imzaladığı tarih ise tespit edilememiştir. Devletler karşılıklı anlaşmayı onayladıktan sonra anlaşma metninin mübadelesi 14 Ekim 1838 tarihinde İstanbul'da gerçekleşmiştir.⁹⁵ Bu tarihten itibaren Osmanlı Devleti ile Belçika arasında ilk resmî ticari münasebetlerle beraber, devam eden yıllarda karşılıklı olarak sefarethaneler ve konsolosluklar açılmaya başlanmıştır. Belçika Kraliyet Yıllıkları ve Osmanlı Devlet Salnâmelerine göre Belçika, ticari hareketliliğin fazla olduğu kent ve limanlara genelde başkonsolos ve konsolos gibi statüsü yüksek memurlar, bazen de bu yerlere bir başkonsolos ve bir konsolosu ya da iki konsolosu aynı anda tayin etmiştir. Ticari yoğunluğun fazla olduğu İskenderiye, İzmir ve Tunus bu yerlerin başında geliyordu. Ticari aktivitenin daha az olduğu yerlere de sadece bir konsolos veya bir konsolos vekili atamıştır. XIX. yüzyılın yarısından itibaren ise Dimyat, Aydın, Akka, Kahire, Süveyş Kanalı, Zagazig ve Mansure gibi çeşitli liman ve nehir kentlerine konsolosluk acenteleri tesis ettiği görülmektedir. 1838'den 1840 yılına kadar Belçika'nın Osmanlı kentleri ve limanlarında kurduğu konsoloslukların sayısı yedi iken, daha sonraki yıllarda bu sayı giderek artmıştır.⁹⁶

1.5: Baron Désiré Behr ve İlk Mukim Orta Elçi Olarak İstanbul'a Tayini

Baron Behr, 1793 yılında Hollanda'nın bir kenti olan Maastricht'te doğmuş,⁹⁷ Paris ve Brüksel'de tahsil görmüştü. Hollanda Krallığı'nda Bakanlık Kabinesi'nin Merkezi Finans İdaresi'nde ve Devlet Konseyi'nde farklı statülerde görev yapmıştı. 1830 İhtilali'nde Belçika hükûmetinin hizmetine girerek Londra Konferansı'nda İhtilal hükûmetinin birinci sekreteri olarak vazifelendirilmiş ve konferanstan sonra Londra'da kalarak maslahatgüzar statüsüyle hükûmetini temsil etmeye devam etmişti. Ardından Berlin maslahatgüzarlığına tayin edilerek Anvers ve Köln arasında inşa edilmesi planlanan demiryolu projesinin müzakerelerine katılmıştı. Ancak bu sıralarda Belçika hükûmeti, Avrupa devletleriyle kesin bir anlaşma yapmak üzere tam yetkili bir

⁹⁴O'Sullivan, İstanbul'daki geçici görevini tamamladıktan sonra buradan alınarak "17 Mart 1839" yılında Viyana'ya elçi olarak tayin edilmiştir. Anckaer "O'Sullivan...", s. 1.

⁹⁵*British And Foreign...*, s. 1227, (dipnotla beraber).

⁹⁶H. Tarlier, *Almanach Royal Belgique*, A La Librairie Polytechnique, Rue De La Madeleine, N° 9, Bruxelles, 1840, s. 73; vd. 1841, s. 59; 1843, s. 44, 1853, s. 29; 1854, s. 30; 1862, s. 31; 1866, s. 33; 1867, s. 33; 1869, s. 33; 1870, s. 33; 1875, s. 36; 1882, s. 33; 1883, s. 33; *Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, Yıl, (1318) 1900, s. 781-782 vd., (1326) 1908, s. 877-878.

⁹⁷*Le Livre D'or De L'ordre De Leopold Et De La Croix De Fer*, Tome Premier, Ch. Lelong, Imprimeur-Éditeur Rue Royale, 138, Bruxelles, 1858, s. 396.

komisyon kurmuş ve Baron Behr'i de bu komisyon üyelerine yardım etmesi için özel bir görevle tekrar Londra'ya geri çağırmıştı. Yaklaşık bir yıl sonra da Baron Behr, Washington mukim elçiliğine atanarak Belçika ile ABD arasında siyasi ve ticari ilişkilerin kurulmasında önemli rol oynamıştı. Baron Behr'in göstermiş olduğu bu başarılarından dolayı Belçika hükûmeti, "*Léopold*" ve "*Légion d'Honneur*" nişanlarıyla kendisini ödüllendirmişti.⁹⁸

Belçika hükûmeti, Osmanlı Devleti ile siyasi zeminin olgunlaşmasından hemen sonra İstanbul'da sefarethane açmaya karar vererek bu defa da tecrübeli devlet adamı Baron Behr'i, iki ülke arasında ticari bir ittifak kurmak, gümrük tarifesiyle ilgili konuları sonuca bağlamak ve İstanbul'da Belçika Sefareti'ni kurup işler hâle getirmek vazifesiyle⁹⁹ 1839 yılında mukim orta elçi sıfatıyla İstanbul'a tayin etti.¹⁰⁰ Ancak Baron Behr'in tayininden önce Londra'da Belçika Sefareti fahri sekreteri olarak bulunan M. Adrien Achard'ı 1838 yılının başlarında sefaret binasını kiralaması ve gerekli hazırlıkları yapması için önden İstanbul'a yollamıştı. Achard İstanbul'a geldiğinde, İngiliz ve Fransız büyükelçilerinin kendisine kalacak yer teklif etmelerine rağmen o bu teklifleri kabul etmeyip eşya ve gerekli malzemeler için epey harcama yaparak Pera'da (Beyoğlu) sefaret binasını kiralamıştı. Achard'ın gerekli ön hazırlıkları yapmasından sonra Baron Behr, 1839 yılında İstanbul'a geldi.¹⁰¹ Ancak kendisi, şehre

⁹⁸*Biographie Générale Des Belges Morts Ou Vivants Hommes Politiques, Membres Des Assemblées Délibérantes, Ecclésiastiques, Militaires, Savants, Artistes Et Gens De Lettres*, G. Deroovers, Libraire Et Relieur, Rue Des Pierres, 5. Impr. de Ch. Vaideranwbra, Montagne-aux-Herbcs-Potagères, 25, Bruxelles, 1850, s. 24-208.

⁹⁹Touriste Flamand, *De Bruxelles A Constantinople*, Tome Troisième, Libraire Polytechnique, Rue De La Madeleine, 9, Bruxelles, 1840, s. 458; Belçika Kraliyet Yıllıklarında Belçika'nın İstanbul Sefareti kançılara memurları olarak, 1840'ta M. Adrien Achard (ikinci derece sekreter), M. Rhasis (birinci derece tercüman), M. Dr. Maertens, M. Martial Cloquet, M. Henry (stajyer, talebe tercümanlar), 1842'de Baron Frédéric De Beeckman (ataşe), M. Henry (ikinci derece tercümanlığa yükseliyor), 1843'te M. Henry Solvyns (ataşe) isimleri geçmektedir bkz., H. Tarlie, *Almanach...*, s. 35; Tarlie, *Almanach...*, 1842, s. 50; Tarlie, *Almanach...*, 1842, s. 50; Tarlie, *Almanach...*, 1843, s. 40; daha sonra Osmanlı Devleti'nin hizmetinde bulunacak olan E. Kerckhove da Belçika'nın İstanbul Sefareti'ne sekreter olarak atananlar arasındaydı bkz., M. P. Henrichs, *14. Année. Archives Du Commerce Annales Universelles Diplomatiques, Consulaires Et Commerciales*, Tome XXXVII, 1er Cahier, Rue Croix-Des-Petits-Champs, 33, Chez Bruneau, Imprimeur-Éditeur, Et Chez Renard, A La Librairie Du Commerce, Rue Sainte-Anne, 71, Paris, 1846, s. 449-450.

¹⁰⁰*Biographie Générale Des Belges...*, s. 208.

¹⁰¹Anckaer, *Small Power...*, s. 90-91; Osmanlı arşiv kaynaklarında 1849-1850 (H. 1266) tarihinde Belçika Sefarethanesi'nin Beyoğlu'nun bir uzantısı olan Galata'da bulunduğu dair kayıtlar mevcuttur bkz., Nuh Mehmet Deniz, *Düvel-i Ecnebiye Defterlerinden Osmanlı Belçika Münasebetleri* (1254 H. İle 1325 H. Tarihleri Arasında 3/1 ve 4/2 Nolu Ahkam Defterlerinde Göre), (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), *İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, İstanbul, 2010, s. 156-157; Belçika, 1900 yılında Beyoğlu Firuzağa Mahallesi Sıraselviler Caddesi'ndeki binayı, arşiv kaydına göre "57 ve 59 numaralı bir hane" satın alınca sefarethaneyi buraya taşıyacaktı bkz., BOA, BEO, 1493/111/916, (28 Muharrem 1318/18 Mayıs 1900).

yabancı olduğu kadar İstanbul'daki protokolün işleyişi hakkında da pek fazla bilgiye sahip değildi. Bu yüzden itimatnâmesini sunmadan önce Osmanlı Devleti'nde ecnebi devletlerin elçilerine ne gibi bir protokol uygulandığını ve usulün ne olduğunu öğrenmek için Hâriciye Nezâreti'ne bir mektup yazıp bilgi istedi.¹⁰² Hâriciye Nezâreti, düvel-i ecnebiye elçilerine Viyana Muahedesi Umûmîyesi kararlarının uygulandığını ve protokoldeki sıralamanın da elçilerin rütbelerine göre belirlendiğini bildiren resmî bir yazı ile hemen kendisine yanıt verdi.¹⁰³

Baron Behr, Hâriciye Nezâreti'nden gerekli malumatı aldıktan sonra Beylerbeyi Sarayı'nda maiyeti ile Sultan II. Mahmud'un huzuruna çıkarak itimatnâmesini sundu. Sultan, elçiyi samimi ilgi ile karşılayarak kendisini akredite etti ve iki millet arasındaki dostluğu sürdürmekten öte onu güçlendirmek istediğini söyledi.¹⁰⁴ Ancak Belçika elçisinin akredite edilmesinin üzerinden fazla zaman geçmeden II. Mahmud vefat etti¹⁰⁵ ve yerine Abdülmecid tahta geçti.¹⁰⁶ Bu vesileyle Belçika Kralı I. Léopold tarafından yazılan nâmeyi sunmak için 1839'da aralık ayının sonlarına doğru Baron Behr, yeniden saraya kabul edildi. Kral mektubunda, II. Mahmud'un vefatından duyduğu derin üzüntüyü dile getiriyor ve Abdülmecid'in cülûsunu tebrik ederek hâlihazırda tesis edilmiş olan ilişkilerin ve dostluğun devamını talep ediyordu.¹⁰⁷ Abdülmecid, Kral'ın bu nazik mektubuna aynı nezaketle cevap vererek Kral'a olan hususî dostluğundan bahsetti ve elçiyi de dürüst ve faydalı işlerinden dolayı tebrik etti.¹⁰⁸

Baron Behr, İstanbul'daki sefarethanenin teşekkülünü ve protokol işlerini tamamladıktan sonra Avrupa Devletleri'nin Balta Limanı Anlaşmaları ile elde ettikleri ticari imtiyazları Belçika'ya da kazandırabilmek için Osmanlı Devleti ile yeni bir ticari ittifak kurma çalışmalarına başladı. İlk önce Mustafa Reşid Paşa ile bir toplantı tertipleyerek Avrupa devletleriyle akdedilen anlaşmalar gibi bir anlaşma imzalamak istediğini kendisine aktardı. Bâbîâli, onun bu teklifini şaşırtıcı şekilde hemen kabul ederek 1840 yılının başında Baltalimanı Sözleşmelerine muhatap imtiyazlı tüccarlar

¹⁰²BOA, HR.SYS, 2933/46, (20 Zilhicce 1860/31 Aralık 1844).

¹⁰³BOA, İ.HR, 5/209, (18 Rebîülevvel 1256/20 Mayıs 1840).

¹⁰⁴Anckaer, *Small Power...*, s. 91-92.

¹⁰⁵Kemal Beydilli, "Mahmud II", *DİA*, C. 27, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2003, s. 352-357.

¹⁰⁶Cevdet Küçük, "Abdülmecid", *DİA*, C. 1, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1988, s. 259-263.

¹⁰⁷BOA, HR.MTV, 745/12, (24 Şevval 1255/31 Aralık 1839).

¹⁰⁸BOA, TS.MA.e, 357/21, (29 Zilhicce 1255/4 Mart 1840).

ile Belçika tüccarlarının geçici olmak kaydıyla eşit koşullarda muamele görmesini emreden fermanlar çıkartıp taşraya yolladı. Fermanların gönderilmesinden yaklaşık dört ay sonra da Baron Behr ile Mustafa Reşid Paşa arasında 30 Nisan 1840 tarihinde yeni bir anlaşma imzalandı.¹⁰⁹

16 Ağustos 1838'de İngiltere ile Osmanlı Devleti arasında imzalanan Balta Limanı Ticaret Sözleşmesi'nin¹¹⁰ bir benzeri olan bu anlaşma 10 maddeden meydana geliyordu. Belçika hükûmeti, öncelikle 1838 Dostluk, Ticaret ve Denizcilik Anlaşması ile kazanmış olduğu hak ve imtiyazları bu anlaşmada da güncelleyerek Belçika tebaasına, mallarına ve gemilerine tanınan tüm haklar, ayrıcalıklar veya dokunulmazlıkların aynı şekilde saklı tutulmasını sağladı. Buna ek olarak Bâbiâli de yabancı devletlerden herhangi birinin tebaasına şu an tanıdığı veya bundan sonra tanıyacağı tüm hak ve imtiyazları Belçikalılara da vereceğini kabul ediyordu. Baltalimanı Ticaret Sözleşmelerinin bir karakteri olarak Osmanlı Devleti'nin bir kısım mallara uyguladığı tekel sistemi (yed-i vahid) ve ürünlerin taşınmasında kullanılan tezkire uygulaması diğerleri gibi bu anlaşmada da kaldırıldı. Böylelikle Belçikalılar, sınırlama olmaksızın ister geçici isterse daimî ticari sebeplerle olsun Osmanlı Devleti'nin her yerinden tarım veya sanayi ürünlerini veya eşyalarının tümünü satın alabilme ve Osmanlı ülkesinde özgürce ticaret yapabilme imkânına kavuştular. Aynı şekilde Belçikalılar, Osmanlı ürünlerini dışarıya ihraç edebileceği gibi hem kendi ürünlerini hem de yabancı ülkelerden satın aldıkları ürünleri de Osmanlı ülkesinin her yerine götürebileceklerdi. Osmanlı Devleti'nin bütününde geçerli olan anlaşma, 1 Mart 1846 tarihine kadar yürürlükte kalacaktı. Ancak bu tarihten sonra ilk altı ay içerisinde taraflar isterlerse revizyon talep edebilecekler ve eğer bu süre içerisinde iki taraf da revizyon hakkını kullanmazsa anlaşma yedi yıl daha geçerli olacaktı.¹¹¹ Baron Behr'in

¹⁰⁹Anckaer, *Small Power...*, s. 93-95; bu anlaşmanın yapılmasına, Belçika Verviers bölgesinin tüccarlarından ve İstanbul Beyoğlu'ndaki ticaret evlerinin başı olan Jean-Joseph Lemoine'in etkisi olmuştu. Lemoine, anlaşmanın yapıldığı 1840 tarihinde İstanbul'da vefat etmiştir bkz., Maurice Frederici, *De La Jurisdiction Des Agents Diplomatiques Et Consulaires Belges En Orient*, Ch.-J.-A. Greuse, Imprimeur-Libraire-Editeur, Rue Beughem, 6, Faubourg De Schaerbeek, Bruxelles, 1849, s. 6-7; Anlaşmanın imzalanmasından hemen önce Baron Behr, Kral I. Léopold tarafından Fevkalade ve Tam Yetkili Elçi rütbesine yükseltilmişti bkz., *Le Livre D'or De L'ordre...*, s. 396; Osmanlı Devleti de anlaşmanın yapılmasında hizmet ve katkılarından dolayı Baron Behr, Mustafa Reşid Paşa ve Mehmed Nuri Efendi gibi isimleri nişan ile ödüllendirdi bkz., BOA, A.DVNS.NMH.d, 11/331, Lef, 89, vr. 2, (20. Şaban 1256/20 Ekim 1840).

¹¹⁰Mübahat S. Kütükoğlu, "Baltalimanı Muahedesi", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1992, s. 38-40.

¹¹¹*Treaties, & C. Between Turkey And Foreign Powers 1535-1855*, Compiled By The Librarian And Keeper Of The Papers, Foreign Office, London, 1855, s. 152-153-154-155-156; Gabriel Noradounghian

başarılı çalışmalarının bir sonucu olan bu anlaşma, 1861 yılında Abdülaziz döneminde yeniden imzalanan ticaret ve seyrüseferin anlaşmasına kadar yaklaşık 21 yıl boyunca İstanbul-Brüksel arasındaki ticari ilişkilerin seyrini belirlemiştir.¹¹²

Baron Behr, İstanbul'da 10 yıla yakın bir süre İstanbul'da Belçika Krallığı'nı temsil ettikten sonra 1848 yılında azledilmiştir.¹¹³ Baron Behr, memuriyetinin son yıllarına doğru bazı durumlarda başına buyruk hareket etmeye başlamış, İstanbul'daki Avrupa elçileriyle ters düşmüş ve onların olumsuz propagandalarına maruz kalmıştı. Bilhassa Fransız, ABD ve İngiliz elçilikleriyle yaşadığı sorunlar ve Osmanlı Devleti'nin yaptığı reformlara karşı olumsuz yaklaşımı hoşnutsuzluğa neden olmuştu. Âlî Paşa, onun bu tutum ve davranışlarını Palmerston'a iletmişti. Londra'daki Osmanlı elçisi Kallimaki Bey (Callimachi) de yine aynı sebepleri ileri sürüp İngiliz hükûmetine Baron Behr'i şikâyet ederek elçinin geri çağrılmasını talep etmiş ve bunu da resmî olmayan gizli bir görüşme ile yapmıştı. Aynı şekilde Mustafa Reşid Paşa da Belçika elçisine karşı sert tavır takınmaya başlamış ve onu Rus yanlısı olarak nitelemişti. Nitekim Belçika hükûmeti, sağlık sorunları da yaşayan Baron Behr'i geri çağırarak zorunda kalmıştır.¹¹⁴ Baron Behr'den sonra Belçika hükûmeti, Birinci Dünya Savaşı'na kadar İstanbul'a farklı statülerde en az 14 temsilci daha atamıştır.

Tablo 2: Belçika Krallığı'nın İstanbul'a Tayin Ettiği Temsilciler (1848-1909)

İsim	Statü	Görev Yıllar	İsim	Statü	Görev Yıllar
M. Edouard Blondeel ¹¹⁵	Maslahatgüzar	1849- 1858	M.Henri Bosch ¹¹⁶	Maslahatgüzar	1858- 1859

Effendi, *Recueil D'actes...*, Tome Deuxieme, s. 302-303; Kütükoğlu, muahedelerin yenilenme sürelerinin önceleri 14 yıl olduğunu ve 1838'den itibaren yedi yıla indirildiğini söylemektedir bkz., Mübahat S. Kütükoğlu, "Tanzimat Devri Osmanlı-İngiliz Gümrük Târifeleri", *Tarih Enstitüsü Dergisi*, S. 4-5, İstanbul, 1973-1974, s. 335-336. Belçika Krallığı, Osmanlı Devleti'nden sonra İran ve İspanya ile de İstanbul'da birer anlaşma daha yapmıştır bkz., Karl Von Martens-Ferdinand De Cornot Baron De Cussy, *Recueil Manuel Et Pratique De Traités, Conventions Et Autres Actes Diplomatique*, Tome Sixieme, F. A. Brockhaus, Leipzig, 1856, s. 11-14.

¹¹²BOA, HR.SYS, 1887/46, (24 Cemâziyelevvel 1278/27 Kasım 1861).

¹¹³BOA, HR.TO, 169/30, (4 Safer 1265/30 Aralık 1848).

¹¹⁴Anckaer, *Small Power...*, s. 129- 130-131-134-135.

¹¹⁵BOA, A.AMD, 10/1, (6 Şevval 1265/25 Ağustos 1849). Bir süreliğine küçük elçilik yaptı bkz., Baron İsidore De Stein D'altenstein, *Annuaire La Noblesse De Belgique*, Auguste Decq, Rue De La Madeleine, 9, C. Muquardt, Place Royale, Rue De La Montagne, 7, Bruxelles, 1857, s. XV; BOA, İ.HR, 106/5217, (29 Cemâziyelevvel 1270/27 Şubat 1854); sonra yeniden maslahatgüzarlığa çekilmiştir.

¹¹⁶D'altenstein, *Annuaire...*, 1858, s. XV

M.Henri Solvyns ¹¹⁷	Mukim Elçi	1859-1860	M.Gaston Errembault de Dudzele ¹¹⁸	Mukim Elçi	1860-1864
M. Roger Helman De Grimberghe ¹¹⁹	Mukim Elçi	1864-1867	M. Le Baron Jules Greindl ¹²⁰	Mukim Elçi	1867-1869
M, Le Vicomle Roger Helman De Grimberghe ¹²¹	Fevkalade ve Tam Yetkili Elçi	1869-1877	M. Hubert Dolez ¹²²	Mukim Elçi	1877-1278
M. Pierre Badtnoleyns ¹²³	Fevkalade ve Tam Yetkili Elçi, Sonra Orta Elçi	1878-1885	Émile de Borchgrave ¹²⁴	Fevkalade ve Tam Yetkili Elçi	1885-1892
M. Frédéric Hooricks ¹²⁵	Fevkalade Murahhas Orta Elçi	1892-1893	Georges Neyt ¹²⁶	Fevkalade Murahhas Orta Elçi	1893-1898

¹¹⁷D'altenstein, *Annuaire...*, 1859, s. XV; BOA, HR. TO, 170/16, (10 Receb 1276/2 Şubat 1860).

¹¹⁸BOA, HR.TO, 170/18, Lef, 2,3,5, (28 Receb 1276/20 Şubat 1860); BOA, İ.HR, 176/9654, (14 Zilkade 1276/3 Haziran 1860).

¹¹⁹BOA, İ.HR, 211/12183, (25 Receb 1281/24 Aralık 1864); BOA, HR.TO, 170/53, (11 Cemâziyelevvel 1281/12 Ekim 1864).

¹²⁰Tarlier, *Almanach...*, 1869, s. 27.

¹²¹BOA, İ.HR, 239/14178, (13 Cemâziyelevvel 1286/21 Ağustos 1869); Tarlier, *Almanach...*, 1875, s. 30; BOA, İ.HR, 275/16702, (19 Şevval 1294/27 Ekim 1877).

¹²²BOA, A.DVN.NMH, 23/10, (13 Cemâziyelahir 1294/25 Haziran 1877); BOA, HR.TO, 171/45, (25 Zilhicce 1295/20 Aralık 1878); BOA, Y.PRK.NMH, 1/43, (25 Zilhicce 1295/20 Aralık 1878).

¹²³Tarlier, *Almanach...*, 1879, s. 26; BOA, İ.HR, 279/17199, (18 Cemâziyelahir 1296/9 Haizran 1879); BOA, HR.TO, 135/51, (25 Cemâziyelahir 1297/4 Haziran 1880).

¹²⁴BOA, Y.PRK.NMH, 3/12, (3 Cemâziyelevvel 1302/18 Şubat 1885); BOA, Y.PRK.HR, 8/21, (21 Receb 1302/6 Mayıs 1885); BOA, HR.TO, 171/76, (3 Cemâziyelahir 1309/4 Ocak 1892); Emile de Borchgrave İstanbul'da görev yaptığı yılları kaleme almıştır. Elçinin hatıratı için bkz., Émile de Borchgrave, *The Diary of Emile de Borchgrave. Recollections of a Belgian Diplomat in Ottoman İstanbul, (1885-1892)*, The Isis Press, 2015.

¹²⁵BOA, Y.PRK.BŞK, 25/27, (21 Receb 1309/20 Şubat 1892); BOA, İ.HUS, 11/77, (24 Şevval 1310/11 Mayıs 1893); BOA, Y.A.RES, 64/26, (27 Şevval 1310/14 Mayıs 1893).

¹²⁶Japonya'da elçi iken İstanbul'a tayin edilmiştir. BOA, Y.A.HUS, 271/59, (24 Şaban 1310/24 Ağustos 1893); BOA, HR.TH, 130/57, (18 Zilkade 1310/3 Haziran 1893); BOA, BEO, 171/12788, (26 Şaban 1310/15 Mart 1893); BOA, BEO, 212/15887, (18 Zilkade 1310/3 Haziran 1893).

Le Comte Errembault de Dudzele ¹²⁷	Fevkalade Murahhas Orta Elçi	1898- 1909	Le Baron Marschall de Bieberstein ¹²⁸	Fevkalade Murahhas Orta Elçi	1909- (?)
---	------------------------------------	---------------	--	------------------------------------	--------------

¹²⁷Belgrad elçisi iken tayin edilmiştir. BOA, İ.HUS, 70/5, (3 Receb 1316/17 Kasım 1898); BOA, BEO, 1227/92017, (5 Receb 1316/23 Eylül 1898); BOA, İ.HR, 362/41, (29 Zilhicce 1316/10 Mayıs 1899); BOA, Y.PRK.HR, 36/43, (29 Zilhicce 1327/11 Ocak 1910).

¹²⁸BOA, Y.PRK.HR, 36/43, (29 Zilhicce 1327/11 Ocak 1910); Amerika elçisi iken İstanbul'a atanmıştır. BOA, BEO, 3531/264794, (16 Rebülevvel 1327/7 Nisan 1909); BOA, İ.HR, 419/27, (14 Ramazan 1327/29 Ağustos 1909); 1909-1910 yılları arasında elçi, izinli olarak ülkesine gitmiş ve dönene kadar sefarete bir maslahatgüzar bırakılmıştır. BOA, BEO, 3588/269075, (13 Cemâziyelahir 1327/12 Temmuz 1909).

İKİNCİ BÖLÜM

OSMANLI DEVLETİ'NİN BRÜKSEL SEFARETİ'NİN SANCILI KURUMSALLAŞMA SÜRECİ (1849-1875)

2.1: Brüksel'de Osmanlı Temsilciliğinin Açılması

Osmanlı Devleti ile Belçika Krallığı arasındaki başta ticari ve kısmen de siyasi ilişkiler 1838 yılından sonra artmaya başlamış ve Belçika hükûmeti, Osmanlı ülkesinin farklı bölgelerinde kurduğu konsoloslukların yanı sıra İstanbul'da da sefarethane açarak Baron Behr'i daimî elçi olarak tayin etmişti. Buna karşılık Osmanlı Devleti, Belçika'nın geniş ticari hacme sahip liman kenti Anvers'e bir şehbender atamakla yetinmiş ve bu dönemde Brüksel'de sefarethane açmayarak Belçika'daki gelişmeleri Paris,¹²⁹ Viyana,¹³⁰ Berlin¹³¹ gibi sefarethaneler ve Anvers Şehbenderliği aracılığıyla takip etmeyi tercih etmişti.¹³²

Belçika hükûmeti ise Osmanlı Devleti'nin Brüksel'de temsilcilik ihdas etmesini istiyordu. Bu yöndeki ilk resmî adım Baron Behr'in, 21 Eylül 1845'te Hâriciye Nezâreti'ne yazdığı bir mektup ile atılmıştır. Baron Behr, mektubunda Belçika Kralı I. Léopold'un İstanbul'a temsilci atamasından beş yıl geçmesine rağmen İstanbul'un buna karşılık vermediğini hatırlatarak Brüksel'e elçi tayin edilmesinin Osmanlı Devleti'nin çıkarına olacağını belirtiyordu. Gerçekten de Belçika'nın, Avrupa'da oldukça istisnai bir coğrafi konuma sahip olması, endüstrisi, zenginliği, mâli refahı, tüm güçler tarafından tanınan sürekli tarafsızlığı, Kral I. Léopold'un Avrupa devletleri ile aile ve siyasi ittifakları, bu krallığa toprak genişliğinin veya nüfusunun çok daha üstünde bir siyasi önem atfediyordu. Kral I. Léopold'un; İngiltere, Portekiz, Saksonya, Fransa ve birkaç Alman prensliği ile güçlü bağlarının olması, Brüksel'i Avrupa ülkelerinin çıkarlarının birleştiği bir merkez haline getirmişti. Bu yüzden Avrupa hükümdarları, prens ve prensesleri sık sık Kral Léopold'u ziyaret eder olmuş ve uluslararası politik hareketlilikten dolayı Brüksel, Paris ve Londra'dan sonra Avrupa diplomasisinde aktif başkentlerden biri durumuna gelmişti. Bu bakımdan Brüksel'de tesis edilecek Osmanlı elçiliği, Avrupa politikasına yön veren büyük devletlerin liderleri ile sürekli temas

¹²⁹BOA, HAT, 661/32268, (17 Şaban 1254/5 Zilkade 1838); BOA, HAT, 661/32260, (13 Zilhicce 1254/27 Şubat 1839).

¹³⁰BOA, TS.MA.e, 690/5, (17 Rebülevvel 1255/31 Mayıs 1839); BOA, HAT, 827/37465, (29 Şevval 1253/26 Ocak 1838).

¹³¹BOA, HAT, 950/40831, (30 Ramazan 1254/17 Aralık 1838).

¹³²BOA, HR.TO, 571/29, (30 Zilkade 1266/7 Ekim 1850).

halinde olabilmenin ve bu ülkelerdeki gelişmeleri tek bir noktadan takip edebilmenin çifte avantajını elde edebilecekti. Baron Behr, mektubunda bunlara değindikten sonra General August Giacomo Jochmus'un Osmanlı Devleti temsilcisi olarak Brüksel'e atanabileceğini tavsiye ediyordu. General Jochmus; Almanca, İngilizce ve Fransızca bilmekteydi, çok gezip çok fazla yer gördüğü için insan ilişkilerinde ve ticari konularda da donanımlıydı. Mısır krizi döneminde İngiltere'den Palmerston'un emriyle gelerek Mehmed Ali Paşa ordusuna karşı Osmanlı ordusunda görev almıştı. Mısır meselesi nihayete erince boşta kalmış ve aktif bir vazifesi olmadığı halde Osmanlı Devleti'nden yıllık 120.000 piastres (kuruş) maaş almaya devam ediyordu. Baron Behr İstanbul'un, kamu harcamalarını artırmak ve hazineye yeni bir mâli yük getirmek istemediğini bildiğinden General Jochmus'u önermişti. Ona göre, İstanbul'da boş bekletip maaş ödemek yerine Brüksel'e temsilci olarak atayarak aynı maaşla hizmetlerinden yararlanılabilirdi. Kendisinin üç farklı dil bilmesi nedeniyle tercüman atamaya da ihtiyaç yoktu. Geriye kalan tek şey, bir elçilik sekreterinin maaşı ile sefarethane kirası için ek fon sağlamaktı. Ayrıca General Jochmus, asker kökenli olmasından dolayı Belçika'da üretilen ateşli silahların takibini yapabilecek, ordu ve donanmasını yenilemek isteyen Osmanlı Devleti'ne ataşe olarak da hizmet verebilecekti.¹³³

Mektubun nezârete ulaşmasından yaklaşık üç ay sonra 12 Ocak 1845'te müzakereler başlamıştır. Baron Berh, Osmanlı Devleti'nin ileri gelen devlet adamları ile birebir görüşerek onların onay ve desteğini almaya çalışmış, bir müddet sonra da ekserisini ikna ederek meselenin tartışılması için sadrazama iletileceği sözünü almıştır. Ardından kendi hükûmetine bir mektup yazarak İstanbul'da oluşan müspet havayı haber vermiştir. Artık General Jochmus'un tayinine kesin gözüyle bakılır olmuştu. “*Journal de Francfort*”ta çıkan bir makalede, Osmanlı Devleti'nin bu atamayı yapmaya istekli davrandığı yazmaktaydı. Ancak bu sıralarda Mustafa Reşid Paşa'nın Paris Sefareti'nden alınarak Hâriciye Nâzırlığı'na tayin edilmesi ve henüz İstanbul'a gelmemiş olması nedeniyle müzakereler ertelenmek zorunda kalmıştır. Paris'ten döndükten sonra Mustafa Reşid Paşa ile Baron Behr arasında yapılan görüşmelerin ilk başlarda olumlu geçtiği anlaşılmaktadır. Ancak daha sonra Mustafa Reşid Paşa, 1 Ocak 1846'da General Jochmus'a “*Avrupa ile ilişkilerimizi genişletmek niyetindeyiz*”,

¹³³BOA, HR.TO, 169/7, (19 Ramazan 1261/21 Eylül 1845); Genel Jochmus'un 20,000 kuruş maaşla Osmanlı ordusunda görev yaptığı da söylenmektedir bkz., BOA, İ.HR, 16/763, (24 Aralık 1257/6 Şubat 1842).

"umarım ki elçiliklerimizin her yerde olacağı gün gelecektir", "şu an için ekonomik kaygılardan dolayı bunu yapamıyoruz" şeklinde olumsuz yanıt vermiş, 13 Ocak'ta da Baron Behr'e atamanın olmayacağını bildirmiştir.¹³⁴ Bu tarihten sonra iki yıl daha İstanbul'da kalmaya devam eden General Jochmus, diplomatik bir krize neden olmamak için 1848 yılında nazik bir üslupla ülkeden gönderilmiştir.¹³⁵

Osmanlı Devleti'nin Brüksel'de sefaret açması için Belçika'nın bu doğrultuda talepte bulunmasının temel nedeni, aslında müteakiliyet esasına göre ve eşit zeminde temsil edilme isteğinden ileri gelmekteydi. Ayrıca Brüksel'e temsilci yollamak Kral I. Léopold'a bir hürmet göstergesi olarak da algılanıyordu. Hâliyle Belçika, bu yöndeki müracaatlarını 1846'dan sonra da sürdürmeye devam etti. Nihayet İngiltere'nin de telkiniyle Belçika'nın talebi, Baron Behr'in yerine İstanbul'a maslahatgüzar olarak tayin edilen M. Edouard Blondeel döneminde 1849 yılında olumlu sonuçlandı ve Brüksel'e temsilci atanmasına karar verildi. Ancak Osmanlı Devleti, Brüksel'de daimî temsilcilik açmaya sıcak bakmıyordu. Bunun yerine Paris elçisinin uhdesine Brüksel'i de temsil etme yetkisini vererek iki temsilciliği tek bir elçinin elinde toplamayı uygun gördü. Sadece Brüksel'e müsteşar olarak geçici bir maslahatgüzar tayin edilecek ve buradaki işler Paris elçisiyle eşgüdümlü olarak bu kişi tarafından yürütülecekti. Osmanlı Devleti'nin diplomasi tarihinde yeni olan bu uygulama, ilk defa Brüksel'de tatbik olunacaktı.¹³⁶

Böyle bir yönetime başvurulmasının sebebi, Osmanlı Devleti'nin temsilcilik açmamış olmasına rağmen İstanbul'a daimî temsilci gönderen diğer ülkelerin de kendi başkentlerinde sefarethane kurulmasını talep edebileceklerinden duyulan endişeydi. Brüksel'de bu şekilde bir temsilcilik ihdas edilmesini bile bazı devletlerin kıskançlıkla karşılamış olabilecekleri söyleniyordu.¹³⁷ Devlet salnâmelerine göre 1849 yılında İstanbul'da 16 ülkenin temsilcisi vardı, Osmanlı Devleti ise bu devletlerden sadece yedi tanesine temsilci atamıştı.¹³⁸ Dolayısıyla diğer ülkelerin de benzer isteklerde bulunması durumunda bu ülkelerde açılacak sefarethaneler hazinenin masraflarını artıracaktı. Diğer yandan Osmanlı Devleti, temsilcilik ağının gelişip, genişlemesini de

¹³⁴August Von Jochmus, *The Syrian War And The Decline Of The Ottoman Empire 1840-1848*, Two Volumes, Vol., 1, Albert Cohn 53, Mohrenstrasse, Berlin, 1883, s. 164-165; BOA, İ.HR, 34/1552, (24 Rebiülevvel 1262/22 Mart 1846).

¹³⁵BOA, A.AMD, 3/52, (2 Rebiülevvel 1264/7 Şubat 1848).

¹³⁶Kılıç, "Osmanlı Brüksel...", s. 443-444.

¹³⁷BOA, HR.SFR, 4/2/24, Lef, 4, (12 Safer 1269/25 Kasım 1852).

¹³⁸*Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, Yıl, (1265) 1849, s. 88-108 arası.

istemekteydi; ancak mâli tasarruftan dolayı şimdilik bunun ertelenmesini uygun görmüştü. Ancak sonraki yıllarda bazı ülkelere hem Brüksel benzeri hem de mukim temsilcilikler kurmaya başlayacaktır.

2.2: Paris Sefareti'ne Bağlı Dönem: Aleksandır/Alexandre Kallimaki Bey ve Brüksel Temsilciliği

Boğdan voyvodalarından İskerlet/Charles Kallimaki ile Nicolas Mavroyeni'nin kızı Smaragda çiftinin üç çocuğundan biri olan Aleksandır Kallimaki (1807-1886), Hristiyan Fenerli Rumların önde gelen ailelerinden birine mensup ve aile kökenleri Bizans'a dayanmaktaydı. Kallimaki Bey, 1821 yılında Rum İsyanını desteklemekle suçlanan babasının Boğdan voyvodalığından alınarak önce İzmir'e sonra da Bolu'ya sürgüne gönderilmesi ve aynı yıl içerisinde orada ölmesi üzerine annesi ile Rusya'ya sığındı ve tahsilini Kiev Üniversitesi'nde tamamladı. Buradan Avrupa'ya giderek belli başlı yerleri gezdikten sonra Osmanlı Devleti tarafından affedilince 1829 yılında İstanbul'a döndü. Bunun üzerine Bâbiâli, Kallimaki Bey'e ailesinin mülkiyeti ve şerefini geri iade etmekle kalmayıp kendisine de Paris elçisi Reşid Paşa'nın idaresi altında önce ataşelik ardından da sefaret müsteşarlığı görevini verdi.¹³⁹ Kallimaki Bey'in Farsça, Arapça; bilhassa da Türkçe¹⁴⁰ ve Fransızca bilmesi, iyi bir tahsile sahip olması ayrıca Avrupa'yı yakından tanınması diplomasi alanında yükselmesini sağlamış ve kendisi, Avrupa aristokrat sınıfının bir üyesi olarak kabul edildiğinden "*Prens*" unvanıyla anılmıştır. Kallimaki Bey, Osmanlı hâriciyesinde bir müddet tecrübe kazandıktan sonra 1846 yılında Londra'ya¹⁴¹ ve 1848 yılında da Süleyman Re'fet

¹³⁹XVI. yüzyılın başında Bizans kökenli Philippe Kallimaki, Avusturya İmparatoru Léopold'un özel sekreterliğini yapmış ve Philippe'nin ölümünden sonra ailesi Boğdan'a yerleşmişti. Bu yüzden daha sonraları Kallimaki ailesinin Boğdanlı olduğuna inanılmıştır. Bazı Yunan yazarların bu ailenin adının eskiden Calmouk olduğunu iddia ettiği, Boğdan kroniklerinde de Calmasul olarak geçtiği söylenmektedir. Kallimaki ailesinin şeceresi ile ilgili daha detaylı bilgi için bkz., Eugène Rizo Rhangabé, *Livre D'or De La Noblesse Phanariote En Grece, En Roumanie, Ene Russie Et En Turquie*, Imprimerie S. C. Vlastos, Athenes, 1892, s. 11-12-13; Thompson Cooper, *Men Of The Time: A Dictionary Of Contemporaries, Containing Biographical Notices Of Eminent Characters Of Both Sexes*, George Routledge And Sons, The Broadway, Ludgate. New York: 416, Broome Street, London, 1872, s. 182; Musa Kılıç, *Osmanlı Hariciyesinde Gayrimüslimler (1836-1876)*, (Basılmamış Doktora Tezi), *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Ankara, 2009, s. 138; Paris Sefareti'nde müsteşar iken Kallimaki Bey'e aylık iki bin beş yüz frank tahsis edilmiş ve kendisi nişan ile ödüllendirilmiştir bkz., BOA, İ.MTZ, 4.83, (H. 26.04.1262/M.23.04.1846); BOA, A.DVN.MHM, 2/83, (20 Cemâziyelahir 1262/15 Haziran 1846).

¹⁴⁰Kılıç, *Osmanlı Hariciyesinde...*, s. 142.

¹⁴¹BOA, HR.MKT, 13/74, (8 Şevval 1262/29 Eylül 1846); Kılıç, "Osmanlı Brüksel...", s. 444; Kallimaki Bey Londra elçiliği görevinden kendisi istifa etmiştir bkz., BOA, İ.HR, 46/2168, (19 Receb 1264/21 Haziran 1848).

Paşa'nın yerine Paris'e mukim orta elçi sıfatıyla atanmıştı.¹⁴² Paris Sefareti'ne bağlı Brüksel'de temsilcilik açmasına karar alınmasının ardından ise Bâbîâli, 1849 yılında Kallimaki Bey'in uhdesine orta elçilik unvanıyla Paris sefaretinin yanında Brüksel Sefareti'ni de tahsis ederek her iki temsilciliği tek bir elçinin idaresi altında topladı. Ancak Kallimaki Bey, Paris'te ikamet edecek ve Brüksel'de yılda 15 gün kadar kalacaktı. Elçinin Brüksel'de olmadığı zamanlarda da Belçika'daki diplomatik münasebetler, Brüksel'e atanacak bir müsteşar aracılığıyla ve Paris Sefareti'yle birlikte müşterek yürütülecekti.¹⁴³

Kallimaki Bey, Brüksel temsilciliğinin kendisine verilmesini memnuniyetle karşıladı ve gönderdiği bir mektupla Bâbîâli'ye teşekkür ederek vazifesini layıkıyla yerine getireceğini bildirdi.¹⁴⁴ Hâriciye Nâzırı Mehmed Emin Âli Paşa, Kallimaki Bey'in Paris'te olduğu gibi Brüksel'de de Osmanlı Devleti'ni hakkıyla temsil edeceğine inanıyordu. Paşa, 25 Ekim 1849 tarihinde itimatnâmesiyle Kallimaki Bey'e gönderdiği bir mektupta, size tevdi edilen yeni görevle ilgili talimat vermeme gerek yoktur, sizin yetenekleriniz sayesinde Belçika hükûmetiyle ilişkilerimizin bundan böyle daha samimi ve daha güçlü olacaktır demektedir.¹⁴⁵

Kallimaki Bey'in resmî olarak göreve başlayabilmesi için Belçika hükûmeti tarafından akredite edilmesi gerekiyordu. Bu yüzden Kallimaki Bey, Belçika Kralı I. Léopold'a itimatnâmesini¹⁴⁶ sunmak ve sefareti kurmak için 1849 yılının sonbaharında hiç vakit kaybetmeden Paris'ten Brüksel'e gelerek bir otele yerleşmişti. Brüksel'de kendisini ilk kabul eden Belçika Hâriciye Nâzırı Constant Ernest d'Hoffschmidt olmuştur. Nâzır d'Hoffschmidt, Kallimaki Bey'e Osmanlı Devleti'nin Brüksel'de temsilcilik kurmasından dolayı Belçika hükûmetinin duyduğu memnuniyeti dile getirmiş ve bunu iki ülke arasında yeni bir dostluk döneminin başlangıcı olarak gördüğünü ifade etmiştir. Bu görüşmede Kallimaki Bey, d'Hoffschmidt'e Kral I. Léopold'un huzuruna çıkma ve itimatnâmesini takdim etme arzusunda olduğunu iletmişti. Aynı gün içerisinde saraydan haber gelerek 24 Kasım Cumartesi günü saat 5'i çeyrek geçe Brüksel Sarayı'nda huzura kabul edileceği belirtildi. Sarayda hummalı

¹⁴²BOA, HR. MKT, 22/36, (6 Zilkade 1264/4 Ekim 1848); Sinan Kuneralp, *Son Dönem Osmanlı Erkân ve Ricali (1839-1922)*, İsis, İstanbul, 1999, s. 46.

¹⁴³BOA, İ.HR, 56/2648, (4 Ramazan 1265/24 Temmuz 1849); BOA, İ.HR, 58/2785, (23 Zilkade 1265/10 Ekim 1849).

¹⁴⁴BOA, İ.HR, 58/2733, (2 Zilkade 1265/19 Eylül 1849).

¹⁴⁵BOA, HR.SFR, 4/1/1, Lef, 1, (8 Zilhicce 1265/25 Ekim 1849).

¹⁴⁶BOA, A. AMD, 11/31, (23 Zilkade 1265/10 Ekim 1849).

bir hazırlık yapılmasının ardından Kallimaki Bey randevu saatinden kısa bir süre önce Kral'ın yaveri Général Conté de Cruquenbourg tarafından sarayın gala arabalarıyla otelinden alınarak saraya götürüldü. Kral I. Léopold, yanına Hâriciye Nâzırı, Saray Mareşali ve diğer yardımcılarını da alarak elçiyi sarayda muhteşem bir ilgiyle karşıladı. Kral, Sultan Abdülmecid'in mektubunu aldıktan sonra elçiyi akredite etti ve Osmanlı Devleti'nin Brüksel'e temsilci atamasının Belçika'da yarattığı olumlu izlenimlerden bahsetti. İtimatnâmenin takdim merasiminden sonra ise elçinin onuruna verilen yemeğe geçildi. Kraliçe Louise of Orléans de Kallimaki Bey'e teveccühte bulunarak kendisini çok sıcak karşıladı. Yemeğe geçerken Kraliçe, Kallimaki Bey'in koluna girdi ve masaya kadar birlikte bu şekilde yürüdükten sonra onu masada sağ tarafına oturttu. Kraliçe geçen yıl İstanbul'dan kendisine hediye olarak gönderilen kolyeyi o akşam takma nezaketinde bulunmuştu. Yemek esnasında Kallimaki Bey'e dönerek bir dostluk işareti olarak bu kolyeyi en değerli hatıralar arasında sakladığını ve Sultan'ın kendisini elçi tayin etmekle iyi bir seçim yaptığını söyledi. Yemekten sonra orada bulunan Hâriciye Nezâreti üyelerinin hepsi ile tanışma fırsatı bulan Kallimaki Bey, gecenin sonunda Cruquenbourg tarafından tekrar oteline bırakıldı ve 28 Kasım Çarşamba günü de Paris'e döndü.¹⁴⁷ Böylece Kallimaki Bey, Brüksel'de akredite edilen ilk Osmanlı elçisi olarak kayıtlara geçmiş oldu.

2.3: Vicont Eugène de Kerckhove ve Brüksel Geçici Maslahatgüzarlığı

Belçikalı olan Vicont Eugène de Kerckhove'un (1817-1889) aile kökeni, oldukça eskiye ve asiller sınıfına dayanıyordu. Ataları, Almanya'nın Bavyera eyaletine bağlı Frankonya bölgesinden gelip Belçika topraklarına yerleşmişlerdi. Aile eskiden "Ab Atrio" ismini taşıyordu; ancak daha sonraları bu isim Kerckhove şekline dönüşmüştür. Babası "Vicomte Joseph Romain Louis De Kerckhove'dur" (1789-1867). Vander Varent unvanı veya lakabı ile de tanınmıştı. Baba Kerckhove, Strasbourg Üniversitesi'nde tıp alanında doktora yapmış ve bilim dünyasında "Şövalye Kerckhove" olarak ünlenmişti. Almanya'da askeri hastanede başhekimlik, "Belçika Arkeoloji Akademisi" başkanlığı ve "Anvers Kraliyet Bilimler, Edebiyat ve Sanat Derneği" başkan yardımcılığı görevlerini üstlenmişti. Çeşitli dernek yahut sivil toplum

¹⁴⁷Kraliçe, yemekten önce de Kallimaki Bey'i kabul etmiş ve bir müddet sohbet etmiştir. BOA, HR.SFR, 4.1.2, (H.07.01.1266/M.23.11.1849); BOA, HR.SFR, 4/1/3, (7 Muharrem 1266/23 Kasım 1849); BOA, HR.SFR, 4/1/4, Lef, 1,2,3,4,5, (10 Muharrem 1266/26 Kasım 1849); BOA, HR.SFR, 4/1/5, (18 Muharrem 1266/4 Aralık 1849); Kallimaki Bey, 1851 yılında Brüksel'e gelip Kral I. Léopold ile bir kez daha görüşecektir bkz., BOA, İ.HR, 81/3985, (23 Muharrem 1268/18 Kasım 1851).

örgütüne onursal başkan yardımcılığı veya üye sıfatıyla hizmet vermiş ve birçok yerden nişan, ödül ve unvan almayı başarmıştı. Annesi “*Grégorine Anne Marie de Chapuis*” ise Fransa'nın güneydoğusunda yer alan Dauphiné bölgesinin eski soylu ailelerinden ve Hollanda'nın Maastricht kentinde postane müdürü olan Alexandre Joseph'in kızı idi. Eugène de Kerckhove, bu çiftin tek çocuğu olarak dünyaya geldi. İlk tahsilini “*Anvers Athenaeum*” mektebinde gördü ve burasını başarıyla bitirdikten sonra Gent Üniversitesi'nde hukuk fakültesine devam etti. 1841 yılında aynı bölümden doktorasını tamamladı. 1842 yılının Ekim ayında Belçika'da açılan kâtiplik sınavına girdi ve sınavı yüksek derece ile geçti. Bunun ardından Belçika Kralı I. Léopold, onu önce Belçika'nın Stockholm'deki temsilciliğine ataşe, ardından da Paris'teki sefarethaneye sekreter olarak tayin etti. Bir süre burada görev yaptıktan sonra 1846 yılında İstanbul'daki Belçika Sefarethanesi'ne birinci sekreter ve Şubat 1848'de de geçici maslahatgüzar olarak atandı.¹⁴⁸ Ancak bu yıllarda Belçika'da yaşanan iktisadi buhran nedeniyle hükûmet, giderleri azaltmak için yurtdışı temsilciliklerinin derecelerini aşağı çekti. İstanbul'daki Belçika Sefarethanesi de bu durumdan etkilenen temsilcilikler arasındaydı. Belçika hükûmeti, İstanbul'daki temsilciliğin statüsünü ikinci dereceye indirerek 1849 yılında Edouard Blondeel'i maslahatgüzar tayin etti ve Eugène de Kerckhove'un görevine tamamen son verdi. Ardından Eugène de Kerckhove'a hemen Brüksel'e dönmesini bildirdi. Buna karşılık Eugène de Kerckhove, hava şartları ile sağlık durumunun iyi olmadığını ve Bursa'daki kaplıcalara gideceğini söyleyerek İstanbul'da kalmaya devam etti.¹⁴⁹

Eugène de Kerckhove, bu durumda işsiz kalmış olmasının yanı sıra geri dön emrine itaat etmeyerek kendi hükûmetiyle de ters düşmüştü. Bunun üzerine Hâriciye Nâzırı Mehmed Emin Âlî Paşa'ya bir mektup yazarak Sultan'a hizmet etmek için Osmanlı Devleti'nin tabiiyetine geçmek istediğini söyledi.¹⁵⁰ Zira Bâbîâli nezdinde diplomat olabilmek için Osmanlı Devleti tebaasından olma şartı aranmaktaydı.¹⁵¹ Ancak Eugène de Kerckhove'un Osmanlı tebaasına girme arzusu her nasılsa sonuçsuz

¹⁴⁸Ailenin ismi, sonraki yıllarda Almanya'da “*von Kirchof*”, “*Kirchhoff*”, “*Kirchhofen*” “*Kirckhoff*”, Hollanda'da ise “*Kerchof*”, “*Kerchove*”, “*Kerckhove*”, “*Kerckhoffou*” ve “*Kerckhoffs*” gibi farklı şekillerde ifade edilmiştir bkz., N. J. Van Der Heyden, *Extrait Du Nobiliaire De Belgique, Concernant La Famille De Kerckhove-Varent Et Contenant La Biographie Du Vicomte Joseph-Romain-Louis De Kerckhove-Varent*, Imprimerie De J. H. Conart, Kipdorp, Anvers, 1853, s. 3-8-9-10-20.

¹⁴⁹Musa Kılıç, “Osmanlı Hariciyesi Hizmetinde Bir Belçikalı Aristokrat: Vikont Eugène de Kerchove”, *Osmanlı Devleti Hizmetinde Yabancılar*, No: 118, Tarih Serisi: 98, Selenge Yayınları, İstanbul, 2020, s. 161.

¹⁵⁰BOA, HR.TO, 571/7, (23 Cemâziyelevvel 1266/6 Mayıs 1850).

¹⁵¹Kılıç, “Osmanlı Hariciyesi...”, s. 164.

kalmıştı. Kaynaklarda bu konu çok açık değilse de muhtemelen Belçika ile olan münasebetleri olumsuz etkileyeceğinden endişe edilmiş olmalıydı. Diğer yandan itibarlı ve donanımlı kişiliği, görevine bağlılığı, mesleki yeterliliği, İstanbul'daki devlet ricalinin güvenini kazanmış ve hepsiyle iyi ilişkiler içerisinde olması nedeniyle yine de Bâbîâli tarafından kendisine Brüksel temsilciliğinin yönetimi teklif edildi. 1849 yılı içerisinde de Kral'ın rızası alınarak Eugene de Kerckhove,¹⁵² Paris'e müsteşar olarak atandı ve aynı zamanda Kallimaki Bey'in Brüksel'de bulunmadığı dönemlerde geçici maslahatgüzar sıfatıyla ona burada vekalet edecekti. Osmanlı Devleti, daha önce de yabancı tebaadan insanları kendi tebaasına katarak birçok kişiye çeşitli memuriyetler vermişti. Ancak bu atama diğerlerinden farklı ve oldukça ilginç bir şekilde gerçekleşmiştir. Eugene de Kerckhove, İstanbul'da Belçika'nın bir temsilcisi iken tabiiyet değiştirmeden ve Belçika hükûmetinin de izniyle kendi ülkesine Osmanlı Devleti'nin bir diplomatı olarak atanmıştı. Bu bakımdan Eugene de Kerckhove'un tayini Osmanlı Devleti'nin sefaret tarihinde bir ilki oluşturmaktaydı.¹⁵³ Ancak şunu da belirtmek gerekir ki diplomaside bu yöntemi ilk defa tatbik eden Osmanlı Devleti değildi. Avrupa devletlerinden bazılarının daha önce benzer atamalar yaptıkları bilinmekteydi. Korsika yerlilerinden ve Fransa tebaasından olan M. Pozzo di Borgo, Rus büyükelçisi sıfatıyla Paris'e tayin edilmişti.¹⁵⁴ Ayrıca Fransa'da doğan ve soylu bir ailenin üyesi olan Le Comte de Bray diplomat olarak Bavyera Kralı'nın hizmetine girmiş¹⁵⁵ ve Fransız hükûmeti de Roma tebaasına mensup M. Rossi'yi büyükelçi unvanıyla Roma'ya atamıştı.¹⁵⁶ Bunlardan başka örnekler de mevcuttu. Dolayısıyla Osmanlı Devleti'nin Eugene de Kerckhove'u Brüksel'e tayin ederken bu atamaları referans almış olması kuvvetle muhtemeldi.

Osmanlı Devleti, Brüksel'deki sefaretin teşekkülünü hızlandırmak için İstanbul'daki resmî işlemlerin tamamlanmasıyla Eugene de Kerckhove'u Eylül 1849'da

¹⁵²Heyden, *Extrait Du Nobiliaire...*, s. 21.

¹⁵³Kılıç, "Osmanlı Hariciyesi...", s. 164; Kılıç, "Osmanlı Brüksel...", s. 444.

¹⁵⁴*The Dublin University Magazine A Literary and Political Journal*, Vol. XXX, July To December 1847, James Mcglashan, 21 D'olier-Street, Wm. S. Orr And Company, London, Dublin, MDCCCXLVII, s. 50.

¹⁵⁵Paul Ackermann, *Dictionnaire Biographique Universel Et Pittoresque*, Tome Premier, Aimé André, Libraire- Éditeur, Quai Malaquais, N° 13, Paris, 1834, s. 338; Joseph Marie Comte de Maistre, *Oeuvres Completes J. De Maistre*, Tome Treizième De Correspondance, V, 1815- 1816, Librairie Générale Catholique Et Classique Vitte Et Perrussel, Éditeurs-Imprimeurs 3 et 5, Place Bellecour, Lyon, 1886, s. 247.

¹⁵⁶Daha detaylı bilgi için bkz., M. Mignet, *Notice Historique Sur La Vie Et Les Travaux De M. Rossi*, Typographie De Firmin Didot Freres, Thprimeurs De L'institut, Rue Jacob, N° 56, Paris, 1849, s.1-40.

Belçika'ya göndermiştir.¹⁵⁷ Eugene de Kerckhove, Brüksel'e geldikten sonra 24 Kasım'da Kallimaki Bey'in saraya kabul törenine katılarak ona eşlik etmiştir. Kallimaki Bey, Brüksel Sarayı'nda Eugene de Kerckhove'u Kral I. Léopold ile tanıştırmış ve Kral da Eugene de Kerckhove'a yakın ilgi göstererek kendisini onurlandırmıştır.¹⁵⁸ Ardından Belçika Hâriciye Nâzırı tarafından akredite edilen Eugene de Kerckhove, Kallimaki Bey'in Belçika'dan ayrılmasıyla Brüksel'deki sefaret işlerini devralmıştır.¹⁵⁹

2.3.1: Eugène de Kerckhove'un Atanmasına Tepki ve Küçük Bir Diplomatik Kriz

Eugene de Kerckhove, vazifeye başladığı ilk yılda Belçika'da herhangi bir diplomatik sorun yaşamamıştı. Ancak akredite edilişinden tam bir yıl sonra 24 Aralık 1850'de Belçika Hâriciye Nezâreti'nin bütçesini görüşmek için toplanan Belçika Meclisi'nde Eugene de Kerckhove'un statüsü tartışma mevzusu oldu. Brüksel bölgesi senatörü Louis de Marnix ile Charleroi bölgesi senatörü Ferdinand Spitaels, Belçika'nın dış temsilciliklerinde görev almış bir kişinin başka bir ülkenin temsilcisi olarak Brüksel'e tayin edilemeyeceğini söyleyerek hükûmetin bu atamayı onaylamasını eleştirdiler. Hatta Marnix, Hâriciye Nâzırı d'Hoffschmidt'ı sert bir dille kınadı ve bu bir siyasi ahlaksızlıktır diyecek kadar ileri gitti. Böylesine beklenmedik tepki karşısında şaşırان d'Hoffschmidt, yine de elinden geldiğince onlara yanıt verdi ve Eugene de Kerckhove'u savundu. Ancak d'Hoffschmidt'ın meselenin özüne inmeden ve Avrupa'da benzer hatta daha da dikkate değer atama örneklerinin olduğunu senatörlere hatırlatmadan verdiği yanıt oldukça zayıf kalmıştı. Meclisteki bu tartışma Brüksel'de duyulunca entelektüel camia senatörlere tepki gösterdi. Diğer entelektüellerin yanı sıra Eugene de Kerckhove'un iki arkadaşı Prince de Ligne ve Comte de Sturmer, verilen gensoruyu gülünç bulduklarını söyleyip bunun hoş görülmesi gerektiğini Eugene de Kerckhove'a tavsiye ettiler. Ancak Eugene de Kerckhove, diplomatik konumu gereği arkadaşlarının nasihatlerine uyararak tanımadığı iki senatörün bu yersiz saldırısını görmezden gelemeyecekti. Göreve başladığı yıl içerisinde Hâriciye Nezâreti bütçesi ile ilgili ikisi Temsilciler Meclisi'nde ve biri de Senato'da olmak üzere üç toplantı yapılmış ve Eugene de Kerckhove'un statüsü hiç

¹⁵⁷Anckaer, *Small Power...*, s. 139.

¹⁵⁸BOA, HR.SFR, 4/1/4, Lef, 4, (10 Muharrem 1266/26 Kasım 1849).

¹⁵⁹BOA, HR.SFR, 4/1/5, (18 Muharrem 1266/4 Aralık 1849).

tartışmaya açılmamıştı. Eugene de Kerckhove'a göre böyle yersiz bir meselenin gündeme getirilmesi, kendisinin motivasyonunu bozmaya yönelik kötü niyetli hareketten başka bir şey değildi. Ayrıca senatörler hem Bâbîâli'ye hem de kendisine hakarete bulunmuşlardı. Hâliyle Marnix ve Spitaels'in biri diplomatik diğeri kişisel olmak üzere iki farklı tazminat ödemesi gerekiyordu. Bu maksatla Eugene de Kerckhove, senatörlere iki arkadaşını göndererek tazminatın yanında mecliste sarfedilen sözlere de bir açıklama yapmalarını istedi. Ancak senatörler, bu kişilere karşı diplomatik teamüllere uymayacak şekilde davrandılar ve iki gün süren müzakerelerin sonunda herhangi bir suçlarının olmadığını ileri sürerek tazminat ve açıklama talebini reddettiler.¹⁶⁰

Olayların bu şekilde gelişmesi üzerine Eugene de Kerckhove, 25 Aralık 1850'de Belçika Hâriciye Nâzırı d'Hoffschmidt'a mektup yazdı ve bir kopyasını da İstanbul'a Mehmed Emin Âlî Paşa'ya gönderdi. Mektubunda, Osmanlı Devleti'nin Brüksel'de temsilcilik kurmasını Kral I. Léopold'un talep ettiğini hatırlatıyor ve kendisinin her iki ülkeyi de tanıyor olması ve iki ülkeye de faydalı olacağı düşüncesiyle Bâbîâli tarafından bu göreve getirildiğini söylüyordu. Gerçekten de Osmanlı Devleti, Belçika ile herhangi bir siyasi anlaşmazlık çıkmayacağına ve hem Osmanlı Devleti'nin hem de Belçika'nın dinamiklerini iyi bilen birinin Brüksel'e tayin edilmesiyle mevcut ilişkilerin daha da ileri taşınacağına inandığı için böyle bir karar almıştı. Eugene de Kerckhove, Osmanlı Devleti'ni idare edenlerin seçkin şahsiyetlerden oluştuğunu, bu kişilerin diplomatik kuralların en ince ilkelerine bile riayet ettiklerini, onurlu bir insana onursuz bir vazifeyi teklif etmeyecek kadar da haysiyetli olduklarını ifade ediyordu. Bu yüzden Bâbîâli'nin kendisine verdiği görevi en ufak bir çekince hissetmeden kabul ettiğini ayrıca bir yıldan beri Osmanlı Devleti'ne hakkıyla hizmet edebilmek için mücadele verdiğini dile getiriyordu. Son olarak Eugene de Kerckhove mektubunu, Avrupa'da her gün medeniyet meselelerinde geri kalmış olmakla suçlanan Osmanlı Devleti, kabul ettiği kişilere karşı en ufak bir nezaket eksikliğine asla izin vermezdi. Dolayısıyla Bâbîâli, senatörlerin kürsü dokunulmazlıklarını uluslararası sözleşmelerin üstünde görerek dost bir ülkenin suçlanmasına müsaade edilmesini anlayamayacaktır. Bugün itibarıyla ben yabancı bir devletin diplomatıyım, yabancı bir hükûmetin temsilcisi olarak şahsım adına değilse

¹⁶⁰ BOA, HR.TO, 36/2, Lef, 1,2,3,4,5, (2 Rebûlevvel 1267/5 Ocak 1851); Kılıç, "Osmanlı Hariciyesi...", s. 164.

de temsil ettiğim hükûmetin adına diğer meslektaşlarım gibi aynı saygıyı talep etme hakkına sahibim diyerek noktalamıştı. Diplomatik ilkelere uygun; ancak biraz sert bir dille yazılan mektuba Belçika Hâriciye Nâzırı d'Hoffschmidt, üç gün sonra resmî bir yazıyla cevap vermiştir. Nâzır d'Hoffschmidt,, mecliste ortaya çıkan tartışmayı üzüntüyle karşıladığını, Kral'ın da bu olayı onaylamadığını söyledi. Ayrıca senatörlerin konuşmalarını kürsü dokunulmazlığı ve kendi sorumlulukları altında yaptıklarını, meclisteki temsil sistemin onlara tanıdığı haklardan ötürü kendisinin bu konuşmaları engelleyemeyeceğini, hükûmetinin eskiden olduğu gibi bugün de Osmanlı Devleti ile ticari ve diplomatik ilişkileri geliştirme kararlılığında olduğunu belirtti. Diğer yandan Eugene de Kerckhove'a Osmanlı Devleti'ni temsil etme konusunda hiçbir sorun bulunmadığını, görevine aynı şekilde devam edebileceğini söyleyerek desteğini açıkladı.¹⁶¹

Mecliste yaşanan bu münakaşa Belçika basınının da gündemindeydi. “*L'europe Monarchique de Politique*” gazetesi 29 Aralık 1850 tarihli yazısında bütçe görüşmelerini haber yaparken Eugene de Kerckhove ile ilgili tartışmaya yer vermiş ve “*Le Moniteur*” de iki senatörün gensorusunu köşesine taşımıştı. Daha birçok gazetede de benzer haberleri görmek mümkündü. Haber değeri bakımından basının bu mesele ile ilgilenmesi anlaşılır bir durumdu. Ancak ülkedeki hemen hemen bütün yayın organlarının Eugene de Kerckhove'un lehine söz söylemesi dikkat çekiciydi. Bunu kendisi, saldırı o kadar acımasız ve o kadar saçmaydı ki, sağduyulu veya yürekli herkesi isyan ettirmiş olmalıdır diye yorumlamaktadır. Yine bu meseleye bir anlam veremediğinden saldırının, yeni anavatanım diye tanımladığı Osmanlı ülkesine yaptığı hizmetleri engellemeye yönelik gizli bir düşman eliyle tertiplendiğini düşünmüştür. Müsebbibi olarak da Brüksel'e yeni tayin edilen Rus diplomattan şüphelenmiştir. Ancak sonraki kanıtlar, Rus diplomatın bu konuyla hiçbir alakasının olmadığını ortaya koyacaktır. Öte yandan Marnix de arkadaşı Jh. Van Schoor aracılığıyla Brüksel'deki *L'europe Monarchique de Politique* gazetesinde bir makale yayımlamıştı. Schoor'un imzasını taşıyan makale bütünüyle Marnix'in fikirlerinden ve Eugene de Kerckhove'a karşı yöneltilen kötü niyetli imalardan oluşmaktaydı. Senatör, bu yazıyı ülkedeki bütün gazetelerde yayımlayarak kendi lehine kamuoyu oluşturmak istiyordu. Bunun üzerine Eugene de Kerckhove, “*Indépendance*” gazetesine oldukça etkili bir

¹⁶¹BOA, HR.TO, 36/2, Lef, 8,9,10,11,12,13,14, (2 Rebîülevvel 1267/5 Ocak 1851).

yazı yazarak senatörün ileri sürdüğü iddiaların gerçeği yansıtmadığını ortaya koydu ve yanlış bilgilerle kamuoyunun yanıltılmaya çalışıldığını etraflıca anlattı. Van Schoor, bu yazıya cevap olarak bir makale daha kaleme almışsa da Eugene de Kerckhove'a göre o kadar beceriksizce ve kötü bir Fransızca ile yazmıştı ki okur kitlesi arasında alay konusu olmuştu. Nitekim bu mesele basında karşılıklı düello haline dönüşünce Eugene de Kerckhove'un meslektaşları devreye girerek artık buna bir son verilmesi gerektiğini kendisine telkin ettiler. Zaten hükûmetin ve kamuoyunun desteğini arkasına almış olan Eugene de Kerckhove da sorunun daha fazla uzamasını istemediğinden tartışmayı sonlandırdı ve senatörlerle uzlaşmaya varılarak kriz tatlıya bağlanmış oldu. Bu meselenin halledilmesinin ardından *L'europe Monarchique de Politique* gazetesi, Eugene de Kerckhove'un tanınmış karakteri ve saygınlığı sayesinde krizin uygun şekilde sona ermesinden mutluyuz diye okurlarına haber geçmiş ve birçok meslektaşının kendisine işaret ettiği gibi bu olaydan Eugene de Kerckhove, Belçika hükûmeti ve kamuoyu karşısındaki konumunu güçlendirerek çıkmıştır.¹⁶²

2.3.2: Kançılarya ve Mâli Hususlar

Osmanlı Devleti, 1849 yılında Brüksel Sefareti'ne atadığı Kallimaki Bey ile Eugene de Kerckhove'a her birine 1,500'er frank olmak üzere toplamda 3,000 frank aylık maaş tahsis etmişti.¹⁶³ Ancak mâli sebepler nedeniyle Brüksel'de kurulacak kançılaryanın masrafları için ek bir bütçe ayıramamıştı. Bu yüzden Eugene de Kerckhove, Brüksel'de kançılarya yerini kiralamak ve gerekli yaşam malzemelerini alabilmek için maaşından 12 ay boyunca her ay beş yüz frank kesilmek kaydıyla altı bin frank avans çekmişti. Memuriyetinin ilk yılında aylık 1000 frank maaşla hayatını idame ettirerek¹⁶⁴ ve akrabalarından da bulduğu birkaç bin frank borçla 1849 yılında mütevazı bir kançılarya yeri kiralamıştı. Nitekim Brüksel Sefareti, Eugene de Kerckhove'un üstün gayretleri sonucunda kurulmuştu. Kendisi, bu özverisini "*memuriyetinin namusunu göstermek*" olarak açıklamaktadır.¹⁶⁵ Sefaret bundan sonra

¹⁶²BOA, HR.TO, 36.2, Lef, 16,17,18,19,20, (2 Rebiülevvel 1267/5 Ocak 1851); Kılıç, "Osmanlı Hariciyesi...", s. 165-166.

¹⁶³Yıllık bazda 36 bin frank eden bu paranın yarısını yılda bir defaya mahsus Brüksel'e gelip 10-15 gün kadar kalan Kallimaki Bey almaktaydı. Bu durum görevini kısıtlı bir bütçe ile icra eden Eugene de Kerckhove'un daha sonra şikayetlerine neden olmuştur. BOA, HR.SFR, 4/2/24, Lef, 13, (12 Safer 1269/25 Kasım 1852).

¹⁶⁴BOA, HR.TO, 571/1, Lef, 2,3,4, (3 Cemâziyelahir 1266/16 Nisan 1850).

¹⁶⁵BOA, HR.TO, 36/68, (27 Rebîulahir 1272/7 Ocak 1856).

tatil günlerinin dışında her gün saat 11 ile 2 arası açık tutularak hizmet vermeye başlamıştır.¹⁶⁶

Sefaretin kançılara memurluğunda ise sadece Faustin Glavany'nin ismine tesadüf edilmektedir. Aslen Cenovalı olan Faustin Glavany, Sakız Adası'ndan gelip İstanbul'a yerleşen Levanten kökenli bir aileye mensup ve Fransız tüccarı meşhur Galata Bankerlerinden David Glavany'nin oğludur. Avrupa'da tahsil gördükten sonra maaşı babası tarafından ödenmek kaydıyla¹⁶⁷ 1849 yılında Brüksel Sefareti kançılıyasında özel (maaşsız) sekreter olarak görevlendirilmiş ve bir yıl sonra İstanbul'a çağırılarak Tercüme Odası'nda kısa süreliğine istihdam edilmiştir. 25 Kasım 1851 yılında da Mehmed Emin Âlî Paşa'nın emirnâmesi ile 6 Mart 1852'de Brüksel Sefareti'nin ataşeliğine ardından da aylık 150 frank maaşla başkâtipliğine tayin edilmiştir.¹⁶⁸

Sefaretin diğer mâli hususlarına gelince, Eugene de Kerckhove'a 5 Ağustos 1850 tarihinde sefaret masraflarının miktar ve cinsini gösterecek şekilde defterlere kaydedilmesini ve bu defterlerin her yıl İstanbul'a gönderilmesini öngören bir talimatnâme verilmişti. Eugene de Kerckhove'un bu talimata uygun olarak İstanbul'a yolladığı yıllık masraf defterlerine göre sefaretin başlıca masrafları; kançılara kirası, kırtasiye, posta, maaş, iâşe, pasaport, gazete, mühür ve damga ücretleri ile resmî evrakların bedellerinden oluşmaktaydı. Ayrıca sefaret adına yapılan bağışlar, resmî ziyafetler ve seyahatler, Belçika'da bulunan Osmanlı talebelerine veya İstanbul'dan Belçika'ya giden devlet görevlilerinin ağırlanmasında yapılan masraflar da sefaretin diğer harcamalarıydı. Sefaret masrafları ve Eugene de Kerckhove'un maaşının tesviyesi İstanbul'daki Fransız kökenli ünlü Galata bankerlerinden Mösyö Jacques Alléon aracılığıyla yıllık olarak yapılmaktaydı. Maliye Nezâreti, Alléon'a % 1 komisyon vererek Brüksel Sefareti'nin ihtiyacı olan meblağı Paris Sefareti'ne havale eder, Eugene de Kerckhove da buradan teslim alırdı. Sefaretin giderleri sabit

¹⁶⁶*Royaume De Belgique Recueil Consulaire*, Tome Premier, Années 1839-1855, N. Tarlier, Éditeur, Rue De La Montagne, 51, Bruxelles, 1856, s. 27.

¹⁶⁷Kılıç, Osmanlı Hariciyesinde..., s. 128-144; Cahit Kayra-Erol Üyepazarcı, *Kandilli Vanıköy Çengelköy Mekânlar ve Zamanlar*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Dairesi Başkanlığı Yayınları, No: 13, İstanbul, 1993, s. 56; Klaus Kreiser, "Public Monuments In Turkey And Egypt, 1840,1916", *Muqarnas, An Annual On Visual, Material, And Architectural Cultures Of The Islamic World*, (Edit, Gülru Necipoğlu), Vol., 17, Leiden-Brill, 1997, s. 105.

¹⁶⁸BOA, HR.TO, 36/79, Lef, 1,4, (11 Cemâziyelahir 1272/18 Şubat 1856); BOA, HR.SFR, 4/2/35, Lef, 21, (6 Rebülahir 1267/9 Mart 1851); BOA, İ.HR, 81/3948, (25 Zilkade 1267/21 Eylül 1851). Kaynaklarda sefaretin kuruluş evresinde Faustin Glavany'nin dışında başka kançılara çalışanına rastlanmamaktadır.

olmadığından Maliye Nezâreti'nin Brüksel Sefareti'ne ayırdığı yıllık bütçe de yıldan yıla göre değişmekteydi. Örneğin 1849 ve 1850 yılları arasında yapılan masrafların yekûnu, maaşlar hariç 4,753 frank 50 sent etmekteydi. Bu meblağın 691 frank 55 senti, muhaberat ve posta masraflarına, 725 frankı, kançılarye defterlerinin ve pasaportların basılmasında, damga ve mühür imalında, 395 frankı, bağış olarak, 512 frankı, gazetelere ve Belçika'da tahsil gören Osmanlı askeri talebelerine, 630 frankı, görev amaçlı seyahatlerde ve 1800 frankı, Mekâtib-i Umûmiyye Nâzırı Kemal Efendi ile Kostaki Musurus Paşa'nın Brüksel'i ziyareti nedeniyle onlara verilen iki ziyafete harcanmıştı.¹⁶⁹ Sonraki birkaç yılda bu masraflar bir miktar düşerek 1853 yılında 4,391 frank 50 sente, 1854 yılında 4,305 frank 83 sente gerilemiştir.¹⁷⁰

Bu verilerden kançılaryanın yıllık masrafı maaşlar hariç ortalama 4,500 frank kadar bir meblağa denk geldiği anlaşılmaktadır. Ayrıca iki temsilciye aylık 3,000 franktan yılda 36,000 frank maaş ödenmekteydi. Yıllık giderlerin hepsi toplandığında $36,000 + 4,500 = 40,500$ frank gibi bir rakama tekabül etmektedir. Bu hesaba göre ilk beş yılda Bâbiâli, Brüksel Sefareti'ne aylık bazda ortalama 3,500 frank yıllık bazda ise en az 40,000 frank bütçe ayırmış olmalıydı. Ancak Brüksel Sefareti'nin giderek kurumsallaşması ve gelişen ilişkilerle beraber iş yükünün çoğalması, Avrupa'daki Osmanlı Devleti aleyhine yayın yapan gazetelerle mücadele etmek için “*Emansipasyon*”,¹⁷¹ “*Nord*” ve “*Indépendance*”¹⁷² gibi gazetelere ödenen abonelik paralarının masraflara eklenmesiyle daha sonraki yıllarda sefaretin harcamaları artmıştır.

¹⁶⁹BOA, İ.HR, 76/3692, (16 Rebîülahir 1267/18 Nisan 1851); BOA, HR.MKT, 112/38, (23 Şevval 1271/9 Temmuz 1851); Jacques Alléon, Fransız İhtilali'nden sonra İstanbul'a gelen Fransız kökenli Galata bankerlerindendir. Sefaretlerin ve Darphane-i Âmire'nin sarraflığını yapmıştır. Daha detaylı bilgi için bkz., Nursel Manav, "19. Yüzyıl Galata'sından Bir Banker: Darphane-i Âmire ve Sefaretler Bankeri Jacques Alléon", *Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, C. 4, S.7, 2018, s. 89-105.

¹⁷⁰BOA, HR.TO, 36/32, (14 Receb 1271/2 Nisan 1855); Eugene de Kerckhove, maaşının yetmediğinden şikâyet etmiş ve orta elçi Kallimaki Bey'den sonra Velîyeddin Rıfat Paşa'nın büyükelçi unvanıyla atanması nedeniyle kendi maaşının da yükseltilmesini istemişti. Ancak bu talebinin olumlu sonuçlanmadığı anlaşılmaktadır.

¹⁷¹BOA, HR.TO, 37/9, (13 Cemâziyelevvel 1273/9 Ocak 1857); BOA, A.AMD, 76/16, (29 Zilhicce 1273/20 Ağustos 1857); BOA, İ.HR, 120/5913, (15 Şaban 1271/29 Nisan 1855).

¹⁷²BOA, HR.TO, 36/86, (22 Zilkade 1272/25 Temmuz 1856); BOA, HR.TO, 37/49, (15 Cemâziyelahir 1275/20 Ocak 1859); *Indépendance* Gazetesi'nin aboneliğinin alınmasında Faustin Glavany Bey'in katkıları olmuştur. Velîyeddin Rıfat Paşa'nın iznini de alarak gazetenin editörü M. Perrot ile görüşmüştür. Daha detaylı bilgi için bkz., BOA, HR. SFR, 4/2/42, Lef, 41, 46, 47, 48, (29 Rebîülevvel 1268/22 Ocak 1852); abonelik paraları, alınan abonelik miktarına göre değişmekle birlikte burada yıllık bir gazeteye ödenen abonelik ücreti 2,500 frank olarak belirtilmiştir.

2.4: Kallimaki Bey'in Yerine Velîyeddin Rıfat Paşa'nın (Veli Paşa) Tayini

Girit'in Kandiye şehrinde doğan¹⁷³ Velîyeddin Rıfat Paşa (1821-1891),¹⁷⁴ Giritli Sadrazam Mustafa Nâilî Paşa'nın büyük oğlu¹⁷⁵ ve aslen Arnavut kökenlidir; ancak çok genç yaşta Girit'e giderek uzun yıllar burada valilik yapmasından ötürü babası Mustafa Nâilî Paşa'ya “*Giritli*” lakabı takılmıştır.¹⁷⁶

Velîyeddin Rıfat Paşa, babasının Girit valiliği döneminde Girit'in büyük şehirlerinden biri olan Kandiye sancağının zaptiyesinde memur olarak görev yapmıştı. Buradaki hizmetinden dolayı 1845 yılında (H. 1261) kendisine mîrimîranlık rütbesi tevcih edilmiş ve sonra bu sancağın kaymakamlığına atanmıştı. Ardından (H.1267) 1851 yılında geçici bir görevle İstanbul'a çağırılmış¹⁷⁷ ve aynı yıl içerisinde vezir rütbesiyle Bosna'ya vali tayin edilmiştir. 1852 yılında ise bu görevinden alınarak¹⁷⁸ Sisam Beyliği'ne atanan Kallimaki Bey'in¹⁷⁹ yerine Paris'e büyükelçi olarak tayin edildi.¹⁸⁰ Brüksel Sefareti de kendisinin uhdesine verilerek¹⁸¹ bir an evvel görev yerine gitmesi emredildi.¹⁸²

İstanbul'dan hareket eden Velîyeddin Rıfat Paşa, Kasım ayında Paris'e ulaşmıştır. Kendisinin mührünü taşıyan 29 Kasım 1852 tarihli (H.16 Safer 1269) bir belgede yaklaşık bir hafta önce Paris'e vardığını belirtmektedir. Velîyeddin Rıfat Paşa,

¹⁷³BOA, MİL.E, 1/4, Lef, 4, (29 Zilhicce 1268/14 Ekim 1852).

¹⁷⁴Kuneralp, *Son Dönem...*, s. 125.

¹⁷⁵Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, C. 5, (Eski Yazıdan Aktaran, Seyyit Ali Kahraman), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1996, s. 1662; Giritli Sadrazam Mustafa Nâilî Paşa ile ilgili daha detaylı bilgi için bkz., Kevser Değirmenci, Mustafa Nâilî Paşa'nın Hayatı ve Girit Valiliği, (Basılmamış Doktora Tezi), *İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, İstanbul, 2013.

¹⁷⁶Davut Hut, Mustafa Nâilî Paşa, *DİA*, Ek. 2. Cilt, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2019, s. 323.

¹⁷⁷BOA, İ.DH, 110/5564, (7 Şevval 1261/9 Ekim 1845); BOA, İ.MTZ.GR, 5/86, Lef, 4, (30 Cemâziyelevvel 1267/2 Nisan 1851); mîrimîranlık, mülki rütbelere birinin adı olup beylerbeyi olarak tabir olunuyordu. Mîrimîrana paşa da denirdi. İlk zamanlarda beylerbeyi, mîrimîrandan ayrı ve rütbece yüksekti; ancak daha sonra her ikisi birleştirilmiştir bkz., Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. 2, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1971, s. 545.

¹⁷⁸Süreyya, *Sicill-i...*, s. 1663; BOA, İ.DH, 241/14638, (17 Zilhicce 1267/13 Ekim 1851).

¹⁷⁹1832 yılında Sisam'a tanınan özel statü nedeniyle buraya Rum kökenli beylerin atanmasına karar verilmişti. Bunun üzerine 1833 yılında İstefanaki Bey, Sisam Bey'i olarak atanmış ve uzun süre vazife yaptıktan sonra istifa etmişti. Onun istifa etmesiyle yeni birinin buraya tayini gündeme gelmiş ve Bâbîâlî, Kallimaki Bey'i Sisam Beyi olarak tayin etmiştir bkz., Ali Fuat Örenç, Yakındönem Tarihinde Sisam Adası (1821-1923), (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), *İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, İstanbul, 1995, s. 77-99-102; Kallimaki Bey, daha sonra Viyana Sefareti'ne tayin edilecek ve Belçika Kralı tarafından kendisine nişan verilecektir. BOA, İ.HR, 179/9856, (14 Rebîülevvel 1277/30 Eylül 1860); 1886 yılında da vefat edecektir. Kuneralp, *Son Dönem...*, s. 86.

¹⁸⁰BOA, A.AMD, 50/55, (22 Rebîülahir 1270/22 Ocak 1854); BOA, İ.HR, 91/4469, (14 Muharrem 1269/28 Ekim 1852); BOA, İ.DH, 261/16190, (14 Muharrem 1269/28 Ekim 1852).

¹⁸¹BOA, A.AMD, 50/13, (14 Safer 1270/16 Kasım 1853).

¹⁸²BOA, İ.DH, 259/16040, (29 Zilhicce 1268/14 Ekim 1852).

yeni görev yerine gittikten sonra hiç vakit kaybetmeden Fransa Hâriciye Nâzırı Édouard Drouyn de Lhuys ile görüşerek III. Louis Napolyon'un huzuruna çıkma arzusunu kendisine iletmiş ve Fransız hükûmetinin olumlu ya da olumsuz herhangi bir yanıt vermemesi üzerine nâzır ile arka arkaya birkaç kez daha bir araya gelmişti.¹⁸³

Velîyeddin Rıfat Paşa'nın ısrarlı talebine rağmen sorun çıkarılması ve randevu verilmemesinin sebebi, Fransa'daki yönetim değişikliği idi. Kendisi Paris'e tayin edildiğinde cumhuriyet idaresi vardı ve itimatnâme de bu cumhurbaşkanına hitaben yazılmıştı. Oysa kısa bir süre önce III. Louis Napolyon imparatorluğunu ilan etmişti. Bu nedenle İmparator Napolyon'a yönelik yeni bir itimatnâmenin yazılıp gönderildikten sonra huzura kabul edilecekti. Nitekim İstanbul'daki Fransız elçisine de danışılarak¹⁸⁴ yeni bir itimatnâme hazırlanıp gönderildi ve Velîyeddin Rıfat Paşa, yaklaşık iki ay kadar gecikmeli de olsa huzura kabul olunup akredite edildi.¹⁸⁵

Velîyeddin Rıfat Paşa Paris'le beraber Brüksel misyonunu da üstlenmiş olmasına rağmen Eugene de Kerckhove'un görevine devam edip etmeyeceği belirsizlik söz konusuydu. Aslında Hâriciye Nâzırı Fuad Paşa, Velîyeddin Rıfat Paşa'nın tayinini ve Kallimaki Bey döneminde olduğu gibi Brüksel'deki vazifesinin aynı şekilde devam edeceğini bildiren bir mektubu 16 Kasım'da Eugene de Kerckhove'a göndermişti.¹⁸⁶ Fuad Paşa'nın mektubu kendisine henüz ulaşmamış olmalıydı ki Eugene de Kerckhove, 25 Kasım'da Velîyeddin Rıfat Paşa'ya bir yazı yazarak Paris'e tayin edildiğinden haberi olduğunu; ancak Belçika'daki Osmanlı talebeleriyle ilgilendiğinden kendisini tebrik etmeye gelemediğini belirterek, Brüksel Sefareti'nin eskisi gibi devam edip etmeyeceği ya da Brüksel Sefareti'nde bir değişiklik yapıp yapılmadığı konusunda bilgi istemekteydi. Zira eğer vazifesine son verildiyse kış gelmeden önce Brüksel'den ayrılabilmesi için gerekli hazırlıkları yapması gerekiyordu. Ancak Velîyeddin Rıfat Paşa'dan aydınlatıcı cevap alamayınca bu sefer de 1 Aralık'ta Fuad Paşa'ya bir mektup gönderdi. Velîyeddin Rıfat Paşa'nın Paris'e gelişinden sonra gazeteler Osmanlı elçiliğinin resmî kompozisyonunu yayınlamış ve Eugene de Kerckhove, bu listede kendi ismini göremediğinden hemen Velîyeddin Rıfat Paşa'ya yazarak malumat istemişti. Ancak Velîyeddin Rıfat Paşa'nın verdiği

¹⁸³BOA, İ.HR, 94/4591, (18 Rebiülevvel 1269/30 Aralık 1852); Velîyeddin Rıfat Paşa'nın eşyaları, Marsilya üzerinden Paris'e gönderilmiştir bkz., BOA, HR.SFR, 4/7/1, (10 Safer 1269/23 Kasım 1852).

¹⁸⁴BOA, İ.HR, 93/4554, (10 Rebiülevvel 1269/22 Aralık 1852).

¹⁸⁵BOA, HR.TO, 70/166, (6 Rebiülahir 1269/17 Ocak 1853); Velîyeddin Rıfat Paşa'nın Napolyon ile yaptığı görüşme için bkz., BOA, İ.HR, 95/4633, (1 Cemâziyelevvel 1269/10 Şubat 1853).

¹⁸⁶BOA, HR. SFR, 4/2/23, (3 Safer 1269/16 Kasım 1852).

cevaptan bu konuda ona da bir talimat verilmediği kanaatine varmıştı. Eugene de Kerckhove mektubunda, konumundaki belirsizlikten dolayı Belçika hükûmeti ve meslektaşları karşısında utanç verici bir duruma düştüğünü söyleyip bu mevzuyla ilgili kendisine bir izahatın yapılmasını istiyordu. Eugene de Kerckhove, 1849 yılında Âli Paşa tarafında bu göreve geçici olarak atanmış ve kendisine sefaret işlerinde Kallimaki Bey ile istişare ederek hareket etmesi söylenmişti. Ancak Paris'e bağlılığı hukuki ve resmî bir talimattan başka bir şey değildi. Eugene de Kerckhove, üç yıldan fazla süren geçici görevi sırasında doğrudan Hâriciye Nezâreti ile yazışarak direktiflerin çoğunu İstanbul'dan almış ve Sultan'a olan ubudiyetinin bir nişanesi olarak Osmanlı Devleti'ni kusursuz bir şekilde temsil etmişti. Üstelik bu hizmetleri az bir maaş karşılığında yapmıştı. Mektubunda bunlardan bahsettikten sonra Eugene de Kerckhove, kendi konumunun geleceğiyle ilgili üç ihtimalden söz ediyordu. Ya Brüksel Sefareti'ndeki görevi eskisi gibi devam edecek ya da İstanbul'a çağırılarak Hâriciye Nezâreti'nde uygun bir pozisyona yerleştirilecekti. Son olasılık ise Brüksel Sefareti bağımsız hâle getirilerek kendisi buraya elçi sıfatıyla tayin edilecekti. Kendisine üçüncü seçenek daha cazip geliyordu, ona göre Brüksel Sefareti'nin bağımsızlaştırılmasıyla konumunun güçlendirilmesi, 1849'dan beri verdiği hizmeti taçlandırmak olacaktı. Eğer eskisi gibi kalacak olursa da maaşına zam yapılması gerekiyordu. Ayrıca Eugene de Kerckhove, Velîyeddin Rıfat Paşa'yı Belçika hükûmeti henüz akredite etmediğinden bu iki sefareti birleştiren bağın koptuğunu ve bir bakıma Brüksel misyonunun hukuken varlığından artık bahsedilemeyeceğini ileri sürüyordu.¹⁸⁷ Ancak Eugene de Kerckhove'un statüsünde bu aşamada herhangi bir değişiklik olmayacaktı. Fuad Paşa'nın 16 Kasım tarihli mektubu kendisine ulaştıktan sonra Eugene de Kerckhove, Kallimaki Bey döneminde olduğu gibi aynı statüyle görevine devam edecek ve Brüksel Sefareti'nin bağımsız hâle gelmesi ve kendi statüsünün yükseltilmesi için bir müddet daha beklemesi gerekecekti.

Velîyeddin Rıfat Paşa'nın Belçika hükûmeti tarafından akredite edilmeme meselesi ise diplomasi tarihinde emsaline az rastlanır bir durumdu. Şöyle ki Brüksel temsilciliği Velîyeddin Rıfat Paşa'nın uhdesine verildiği vakit Belçika Kralı I. Léopold'a sunulacak itimatnâmenin yazılması unutulmuştu. Hâliyle Belçika hükûmeti tarafında memuriyeti onaylanmadan Velîyeddin Rıfat Paşa'nın, Osmanlı Devleti'ni Brüksel'de resmî olarak temsil etmesi mümkün değildi. Ancak yine de Velîyeddin

¹⁸⁷BOA, HR.SFR, 4/2/24, Lef, 1-19 arası, (12 Safer 1269/25 Kasım 1852).

Rıfat Paşa, tasdik edilmemesine rağmen Eugene de Kerckhove aracılığıyla Brüksel Sefareti'ni bir süre Paris'ten yönetmeye devam etti. Ancak bu hem karışıklığa hem de Belçika hükûmetinin hoşnutsuzluğuna neden oluyordu. Nitekim Paris ve Brüksel'den gelen talepler neticesinde Bâbîâli, derhal bir itimatnâme yazarak Velîyeddin Rıfat Paşa'ya gönderdi.¹⁸⁸

Belçika basınından *Moniteur*'ün haberine göre Velîyeddin Rıfat Paşa, itimatnâmesini sunmak için Paris'ten Brüksel'e gelmiş ve "*Hôtel de Belle-Vue*"ye yerleşmişti. Bu yolculukta kendisine Paris Sefareti'nden üç memur ve Osmanlı Devleti'nin Belçika'daki şebenderlerinden Paul Testa eşlik etmişti. Kral I. Léopold, cumartesi günü kendisinin onuruna *Laeken Sarayı*'nda görkemli bir yemek verdi. Osmanlı temsilcileri, otelden Kral'ın saray arabaları ile alınarak *Laeken Sarayı*'na götürüldüler. Yemekten önce Velîyeddin Rıfat Paşa, akredite etmesi için itimatnâmesini Kral'a takdim etti. Ardından kısa bir konuşma yaparak Osmanlı Devleti'ni Belçika'da temsil etmekten gurur duyduğunu, Belçika'nın Avrupa meselelerinde yüksek niteliklere sahip olduğunu, Osmanlı Devleti ile Belçika arasında tesis edilen yakın ilişkilerin ve ticari münasebetlerin giderek geliştiğini ve bu samimi münasebetleri daha da ileri taşımak için tüm gücüyle mücadele edeceğini söyledi. Kral da aynı samimiyetle yanıt vererek iki ülke arasındaki mevcut iyi ve dostane ilişkilerin giderek daha da yakınlaşacağını umduğunu ve Sultan'ın hem kendi ülkesi hem de Avrupa için seçkin bir diplomatı temsilci olarak vazifelendirmesinden memnun olduğunu dile getirdi. Bundan sonra yemeğe geçildi ve masada 40 kişinin bulunduğu yemek akşam saat 7'de başlamıştı. Yemek esnasında Mösyö Bender idaresindeki "*Kraliyet Askeri Orkestrası*" Belçika'ya özel müziklerden çalmış ve yemekten sonra Osmanlı temsilcileri, saray arabaları ile tekrar kaldıkları otele bırakılmıştır. Eugene de Kerckhove da kendi itimatnâmesini Hâriciye Nâzırına sunarak maslahatgüzarlık vazifesini onaylatmıştı. Velîyeddin Rıfat Paşa, resmî işlerin tamamlanmasının ardından Brüksel'deki işleri maslahatgüzara bırakarak yeniden Paris'e dönmüştü.¹⁸⁹

¹⁸⁸BOA, MB.İ, 11/131, Lef 1, (16 Safer 1270/18 Kasım 1853); Kılıç, "Osmanlı Brüksel...", s. 445.

¹⁸⁹*Moniteur Belge Journal Officiel*, 1 Mart 1854, s. 831-837-866-849-926-1193. Yeri gelince şebender Paul Testa'dan daha detaylı bahsedilecektir.

2.4.1: Eugene de Kerckhove'un Hizmetleri

Osmanlı Devleti'nin Belçika'yı tanımasından sonra iki ülke arasındaki ticari münasebetler hızla gelişmiştir. Bilhassa Belçika'dan çeşitli silahlar sipariş edilmekteydi. Örneğin Osmanlı Devleti, 1838-1839 (H. 1254) yıllarında Reşid Paşa'nın talimatıyla Osmanlı ordusu için Belçika silah fabrikalarından 15 bin adet tüfek siparişi vermiş¹⁹⁰ ve 1840 yılında (H. 1255) bu sayıyı 25 bine çıkarmıştı.¹⁹¹ Osmanlı Devleti, Belçika fabrikalarında imal edilen top, tüfek ve cephanenin üretim teknikleri ve imal yöntemleriyle ilgili tetkiklerini Eugene de Kerckhove aracılığıyla sonraki yıllarda da sürdürerek¹⁹² Kırım Savaşı döneminde, ordusunun silah ihtiyacının bir kısmını Belçika'dan karşılayacaktı.¹⁹³ Aynı şekilde Belçika'dan silah ve mühimmat alımı gelecek dönemlerde de devam edecekti.¹⁹⁴ Ancak Osmanlı Devleti'nin Belçika Krallığı'yla olan askeri münasebetleri sadece silah alımıyla sınırlı kalmayacaktı. Bâbîâli, Belçika'daki tekniği ve teknik bilgiyi de kendi ülkesine taşımayı amaçlamaktaydı. Bu maksatla, birkaç aylığına Fransa'ya gönderdiği topçu birliğinden Necib, Kâmil, Hafız, Ahmed ve Hayri adındaki beş subayı tahsillerine Brüksel'de devam etmeleri için 1852 yılında Belçika'daki askeri mekteplere yönlendirdi. Ardından Tophâne-i Âmire Müşiri Ahmed Fethi Paşa, Eugene de Kerckhove'a bir mektup yazarak Fransa'dan gelecek olan bu subaylara Brüksel'de iyi bir askeri mektep bulmasını ve bu talebelerle bir baba şefkatiyle ilgilenmesini ayrıca bunların sağlık veya diğer durumları hakkında zaman zaman kendisini bilgilendirmesini rica etti.¹⁹⁵

Eugene de Kerckhove, Osmanlı talebelerinin Brüksel'e gönderilmesiyle ilgili Bâbîâli'nin aldığı kararı destekliyor ve talebelerin Brüksel'de tahsil görmesinin birçok

¹⁹⁰BOA, HAT, 1215/47597, (29 Zilhicce 1254/15 Mart 1839); BOA, HAT, 588/28897, (29 Zilhicce 1254/15 Mart 1839).

¹⁹¹BOA, HAT, 382/20601, (29 Zilhicce 1255/4 Mart 1840); BOA, HAT, 1614/31, Lef, 7, (8 Rebiülahir 1254/1 Temmuz 1838).

¹⁹²BOA, HR.SFR, 4/5/2, Lef, 1.2.3, (22 Safer 1268/17 Aralık 1851); Belçika'dan gönderilen silahların teknik özelliklerini gösteren defter için bkz., BOA, HR.TO, 328/16, (25 Cemâziyelaahir 1284/24 Ekim 1867).

¹⁹³BOA, HR.MKT, 96/51, (30 Rebîülevvel 1271/21 Aralık 1854); Prusya, Kırım Savaşı'nda tarafsız kalmasına rağmen Rusya'ya silah satışı yapmıştı bkz., *Revue De Belgique*, Cinquième Année, Tome XIII, C. Muquardt, Éditeur Henry Merzbach, Successeur Place & Rue Royale Mème Maison A Leipzig, Bruxelles, 1870, s. 193; Prusya'nın Rusya'ya silah vermesi, Osmanlı Devleti'ne silah satılması konusunda Belçika Krallığı'nın elini güçlendirmiş olmalıdır.

¹⁹⁴BOA, HR.MKT, 185/30, (11 Şaban 1273/6 Nisan 1857); BOA, İ.HR, 198/11236, (13 Receb 1279/4 Ocak 1863).

¹⁹⁵BOA, HR.SFR, 4/2/42, Lef, 43,44, (29 Rebîülevvel 1268/22 Ocak 1852); BOA, HR.SFR, 4/4/5, (14 Ramazan 1268/2 Temmuz 1852); BOA, HR.SFR, 4/4/58, (22 Rebîülevvel 1269/3 Ocak 1853); BOA, HR. SFR, 4/4/47, (16 Safer 1269/29 Kasım 1852).

yönden faydalı sonuçlar doğuracağına inanıyordu. Ona göre, Brüksel’de diğer şehirlerdeki gibi gençlerin ilgisini dağıtacak pek fazla şey yoktu ve burada sıkı denetlenecekleri için talebeler daha kaliteli tahsil yapabileceklerdi. Yine Belçika’nın bu konuda siyasi bir çıkarı olmadığından talebeler kendi ülkelerine yabancılaştırılmayacak ve gençler kendilerini yetiştirirken kültürlerine de bağlı kalabileceklerdi. Bu bakımdan Eugene de Kerckhove, kendisine tevdi edilen yeni görevi üstlenmekte tereddüt göstermedi ve Osmanlı talebelerinin Brüksel’e gelebilmesi için Belçika hükûmetine başvurarak gerekli onayı aldı. Belçika hükûmeti, Bâbîâli’nin bu yöndeki talebine oldukça dostane bir şekilde karşılık vererek başka talebelerin de gönderilebileceğini bildirmişti.¹⁹⁶

Eugene de Kerckhove, Osmanlı talebelerinin Brüksel’deki harp mektebinde “*l’École Militaire*” tahsil görmelerini istiyordu. Bunun için hem Belçika hükûmetine hem de mektebin komutanı General Chapelié’ya birer mektup yazarak müracaatta bulundu. Eugene de Kerckhove’un talebini her iki taraf da müspet karşıladı. Ancak mektebin istediği birtakım şartlardan başka Osmanlı talebeleri ile ilgili bir kısım sorunlar da söz konusuydu. Öncelikle, talebeler bu mektebe sınavla girerlerdi ve Eugene de Kerckhove başvuru yaptığında sınav tarihi geçmişti. Diğer yandan Osmanlı talebeleri subaylardan oluşuyordu ve mektebin kurallarına göre tahsil gördükleri ilk iki yılda talebelerin rütbelerini çıkarması gerekiyordu. Ayrıca mektebin diyet ve dersler konusunda da sıkı bir disiplini bulunuyordu. Örneğin, sabah saat 8’de yapılan kahvaltı sütlü kahve ile beyaz ekmekten ibaretti; ancak talebeler eğer isterlerse sadece şeker ve tereyağı takviyesi yapabilirlerdi. Öğlen yemeği saat 2’de olup yağlı veya yağsız bir çorba, patatesli bir tabak kızarmış veya haşlanmış et ve bir tabak sebzeden oluşur, içecek olarak yalnızca su verilirdi. Akşam yemeği de saat 8’de yenirdi. Bu öğün sadece et yemeği, sebze ve sudan meydana gelirdi. Talebeler üç öğünde de bu menüye hiçbir şey ekleyemezdi. Yemekler doktor kontrolünde hazırlanır ve mektebin komutanı onayladıktan sonra talebelere sunulabilirdi. Dersler ise bir saat bile boşa geçmeyecek şekilde büyük bir düzenlilikte ve çok hızlı olarak yürütülürdü. Hâliyle önceden iyi derecede hazırlığı olmayan talebeler, derslerin yoğunluğundan dolayı mektebin ders işleme hızına yetişemeyerek genelde geri kalırlardı. Eugene de Kerckhove, bu şartları öğrendiğinde Osmanlı talebelerini mektebin kurslarına göndererek ön hazırlık yaptırmayı düşündü. Ancak dersler başlamak üzere olduğundan

¹⁹⁶BOA, HR.SFR, 4/4/6, Lef, 1,2, (14 Ramazan 1268/2 Temmuz 1852).

talebelerin yeterince vakti kalmamıştı. Bu bakımdan General Chapelié Osmanlı talebeleri mektebe alınsalar bile derslerde başarılı olup olamayacakları ve mektebin kurallarına uyum sağlayıp sağlayamayacakları konusunda endişe duyuyordu. 31 Ekim 1852'de Eugene de Kerckhove'a bu meseleleri anlatan uzunca bir mektup yazıp, gelecekte ortaya çıkabilecek muhtemel sorunlardan kendisinin mesul tutulmaması şartıyla talebeleri mektebe kabul edeceğini söyledi. Bunun üzerine Eugene de Kerckhove, ileride oluşabilecek sorunlardan kendisinin sorumlu olduğunu belirterek generali teskin etti ve sınav konusunda ara bir çözüm bulunduktan sonra talebeler mektebe kabul edildi. General Chapelié da kuralları bir miktar gevşeterek yardımcı olmuştu. 3 Kasım 1852'de başlayan ve tahsil süresi dört yıl olan bu mektebe Osmanlı Devleti, bir dönemde iki defa ücret ödemiştir. Mektep ücretleri aslında dönemlik de ödenebiliyordu. Ancak General Chapelié, mektep açısından daha iyi olacağı düşüncesiyle dönemlik ücreti ikiye bölmüştür.¹⁹⁷ Mektep idaresi, tahsil süreleri boyunca bu talebelerin ders notları, mâli hesapları veya diğer konulardaki meseleleriyle yakından ilgilenmiş ve her durumda Brüksel Sefareti'ne rapor etmiştir.¹⁹⁸ Aynı şekilde Brüksel Sefareti de talebelerin tahsillerini sürdürebilmeleri için elinden geleni yaparak haklı bir gerekçe olmadığı müddetçe mektepten ayrılmalarına müsaade etmemiş¹⁹⁹ ve talebelerin beşinin de mektebin katı kurallarına rağmen tahsillerine devam etmesini sağlamıştır.²⁰⁰

Osmanlı Devleti'nin bir diğer girişimi de Belçika'daki teknik malzemelerin satın alınması üzerinedir. Bâbîâli, sanayileşme hareketine bağlı olarak kendi fabrikalarına Avrupa'dan usta getirmek ve modern makineleri ithal etmek istiyordu. Bu nedenle 1847 yılında (H.1263) Belçika'dan tüfek imal etmede kullanılan makineler ile ustalar getirtilmişti.²⁰¹ 1848 yılında (H. 1264) İngiltere'yle Belçika'dan Feshâne-i

¹⁹⁷BOA, HR.SFR, 4/4/6, Lef, 5,6,7, (14 Ramazan 1268/2 Temmuz 1852); BOA, HR.SFR, 4/4/9, Lef, 1,2,3,4,5,6,7, (10 Muharrem 1269/24 Ekim 1852); l'École Militaire, 1834 yılında Kral'ın emriyle General Chapelié tarafından Brüksel'de kurulmuştu. Daha detaylı bilgi için bkz., V. Deguise, *Histoire De L'école Militaire De Belgique*, Polleunis & Ceuterick Imprimeurs 37, Rue Des Ursulines, 37, Bruxelles, 1895.

¹⁹⁸BOA, HR.SFR, 4/22/3, (25 Rebîülahir 1271/15 Ocak 1855); BOA, HR.SFR, 4/3/74, (24 Şevval 1269/31 Temmuz 1853); BOA, HR.SFR, 4/4/121, (17 Şaban 1269/26 Mayıs 1853).

¹⁹⁹Mektep başladıktan yaklaşık bir yıl sonra Necib Bey sağlık sorunlarını ileri sürüp mektepten ayrılmak istemişse de gerçekte hasta olmadığı tespit edilmiş ve mektebin ağır şartlarına katlanamadığı için bu kararı aldığı anlaşılmıştı. Brüksel Sefareti, bu talebenin mektepten ayrılma talebini diğer talebelere taviz yolunu açacağı düşüncesiyle reddetmiş ve mektebe ödeme yapıldığını söyleyerek tahsiline devam etmesini zorunlu kılmıştır. BOA, HR.SFR, 4/4/145, (9 Ramazan 1269/16 Haziran 1853).

²⁰⁰BOA, HR.TO, 426/45, (7 Cemâziyelahir 1273/2 Şubat 1857).

²⁰¹BOA, İ.MSM, 17/399, Lef, 6, (3 Zilhicce 1263/12 Kasım 1847).

Âmire'deki çuha fabrikasına bir kısım üretim malzemeleri satın alınmış²⁰² ve 1850 yılında (H. 1266) İzmir çuha fabrikasında Belçikalı bir usta istihdam edilmişti.²⁰³ Yine aynı tarihlerde Hereke Fabrika-i Hümayuna (İzmit) ipekli kumaş imal eden modern makine ve malzemelerin araştırılması amacıyla İngiltere, Fransa ve Belçika'ya memurlar göndermiş²⁰⁴ ve yapılan tetkikler neticesinde Belçika'dan bu fabrika için makine ve aletler sipariş verilmişti. Ancak verilen siparişlerin teslimi bir süre gecikince 1852 yılında Belçika'daki fabrikayla gerekli görüşmeleri yapma, makine ve aletlerin satın alınma sürecini takip etme, ücretlerini ödeme ve alınan makineleri ülkeye nakletme vazifesi Eugene de Kerckhove'a tevdi edildi.²⁰⁵ Bu siparişlerle beraber yaklaşık aynı tarihlerde Tophâne-i Âmire için de Belçika'nın Liège kentindeki fabrikadan çeşitli özelliklerde makine ve malzemeler sipariş edilmiş, bu siparişlerin sorumluluğu Rüstem ve Seyyid isminde iki memura verilmişti. Ancak fabrikada üretilmiş mevcut ürünlerin İngiltere'ye ihraç edilmesi, yeni üretimde yaşanan gecikmeler ve bilhassa da fabrikanın sorumlularından Albay Timmerhaus'un Tophâne-i Âmire'nin taleplerine kayıtsız kalarak yazılan mektuplara yanıt vermemesi İstanbul ile fabrika idaresi arasında krize sebep olmuştu. Siparişlerin bir türlü teslim edilmemesi üzerine Ahmed Fethi Paşa, Albay Timmerhaus'a diplomatik teamüllerden uzak ve emrivaki ifadelerin yer aldığı oldukça sert bir dille mektup göndermek zorunda kalmıştı. Ancak Ahmed Fethi Paşa, Albay Timmerhaus'tan yine de olumlu bir yanıt alamayınca bu sefer de Eugene de Kerckhove'u bu meseleyle ilgilenmesi için vazifelendirmişti.²⁰⁶ Rüstem ve Seyyid Beyler, gerekli tetkikleri yaptıktan sonra bir risale kaleme alarak Belçika basınının Osmanlı Devleti aleyhine neşrettiği haberlere yanıt vermişlerdi. Eugene de Kerckhove da bu risaleyi bastırmıştır. Risalenin basılması, Belçika ve Avrupa basınının ilgisini çekmiştir.²⁰⁷ Bundan başka Eugene de

²⁰²BOA, *HH.d.*, 24730, (6 Rebîülahir 1264/12 Mart 1848); BOA, *HH.d.*, 17859, (27 Safer 1268/22 Aralık 1851); Fidan'a göre, Feshâne-i Âmire'nin idaresi 1844 yılında Belçikalı uzmanlara verilmiş ve bu uzmanların tavsiyeleri doğrultusunda Belçika'dan makineler getirtilerek fabrika modernize edilmiştir bkz., Murat Fidan, "Osmanlı İmparatorluğu ile Belçika Devleti Arasındaki Ticaretle İlgili Gümrük Tarife Defteri (1862)", *Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C. 18, S. 1, 2017, s. 289.

²⁰³BOA, A.MKT.NZD, 15/10, (9 Zilkade 1266/16 Eylül 1850).

²⁰⁴BOA, MB.İ, 2/6, (2 Ramazan 1263/14 Ağustos 1847).

²⁰⁵BOA, HR.SFR, 4/3/1, (28 Şevval 1268/15 Ağustos 1852); BOA, HR.SFR, 4/3/3, (30 Zilkade 1268/15 Eylül 1852); BOA, HR.SFR, 4/3/11, (7 Safer 1269/20 Kasım 1852); BOA, HR.SFR, 4/3/8, (21 Zilhicce 1268/6 Ekim 1852).

²⁰⁶BOA, HR.SFR, 4/2/46, (20 Muharrem 1269/3 Kasım 1852); siparişlerle ilgili daha detaylı bilgi için bkz., BOA, HR.SFR, 4/2/17, (19 Zilhicce 1265/5 Kasım 1849).

²⁰⁷Kılıç, "Osmanlı Hariciyesi...", s. 167.

Kerckhove, Tophane idaresinin 1857 yıllarında Belçika'daki Liège Kraliyet Dökümhanesi'nden satın aldığı topları da yakından takip edecekti.²⁰⁸

Eugene de Kerckhove'un Osmanlı fabrikaları için teknik eleman bulma konusunda da hizmetleri söz konusuydu. Örneğin Bâbîâli, 1850 yılında Brüksel Sefareti'nden İzmit'teki fabrikaya bir yün bir de iplik ustası bulmasını istemişti. Eugene de Kerckhove, kalifiyeli usta bulmada yaşadığı zorluklara rağmen uzun araştırmalardan sonra Liège kentinde oturan Lambert Joseph Voisin'i Osmanlı Devleti nezdinde çalışmaya ikna etti. Ardından 1851 yılının sonu 1852 yılının başlarında hem ustanın haklarını hem de Bâbîâli'nin şartlarını tespit etmek için Verviers noterliğinde Eugene de Kerckhove ile Voisin arasında yedi maddelik bir kontrat imzalandı. Üzerinde anlaşmaya varılan maddelere göre Lambert Joseph Voisin, İzmit'teki kumaş fabrikasında çalışmak üzere Osmanlı Devleti'nin hizmetine girdiğini, kurumun refahı adına fabrika müdürünün kendisine emrettiği her şeyi özveri ve sadakatle yerine getirmeyi kabul ediyordu. Kendi uzmanlık alanıyla ilgili her konuda kuruma vasıflı elemanlar yetiştirmek için yerel işçileri eğitmeyi, mesai gün ve saatlerinde işinin başında bulunarak tüm vaktini işletme için harcamayı ve gerekirse vardiyaya kalmayı garanti etmektedir. Bâbîâli de yıllık 4000 frank maaş ve Belçika'dan İstanbul'a hareket etmeden önce 550 frank harcırah tahsis edecekti. İstanbul'dan Belçika'ya dönüşünde ise fabrika yönetimi aynı miktarı kendisine yol parası olarak verecekti. Voisin sözleşmenin şartlarını eğer yerine getirmez/getiremezse fabrika idaresinin beyanı dâhilinde Bâbîâli tarafından sözleşme feshedilebilecek ve kendisine fazladan herhangi bir ödeme yapılmayacaktı. Lambert Joseph Voisin, 17 Şubat 1852 yılında yola çıkarak Belçika, Paris, Marsilya güzergâhı üzerinden İstanbul'a gelmiştir.²⁰⁹

Eugene de Kerckhove kamu diplomasisi alanında da Osmanlı Devleti'ne hizmet etmiştir. Sadece Belçika basınında Osmanlı Devleti hakkında çıkan haberleri takip etmemiş gerektiğinde kendisi de gazetelerde makaleler kaleme almıştır. Örneğin Polonya asıllı General Joseph Bem'e vefatı üzerine ortaya çıkan spekülasyonlara yazdığı bir makaleyle cevap vermiştir. General Josef Bem, 1848 İhtilali'ne katılan Polonyalı komutanlardan biriydi. İhtilalin başarısız olmasıyla birlikte diğer Macar mültecileriyle Osmanlı Devleti'ne sığınmıştı. Arkadaşlarıyla Halep'e yerleştirilmiş ve

²⁰⁸BOA, HR.TO, 37/11, (19 Receb 1273/15 Mart 1857); BOA, HR.MKT, 186/21, (17 Şaban 1273/12 Nisan 1857).

²⁰⁹BOA, HR.SFR, 4/2/40, Lef, 1.2.3.4.5, (10 Muharrem 1267/15 Kasım 1850); BOA, HR.SFR, 4/2/41, Lef, 2.3.4.5.6.7,22,23, (23 Rebîülevvel 1268/16 Ocak 1852).

İslamiyet'i kabul ederek Murad ismini almıştı. Ancak göreve başlamasının üstünden daha bir yıl geçmeden Joseph Bem 10 Aralık 1850 yılında vefat etti.²¹⁰ Ölüm haberinin Avrupa'ya ulaşmasının ardından *Breslau* gazetesi²¹¹ başta olmak üzere bazı Alman gazeteleri, Joseph Bem'in zehirlenerek öldürüldüğünü ve bu suikastı da yüksek maaş vermekten bıkan Bâbüâli'nin işlediğini yazarak Osmanlı Devleti aleyhinde propaganda yapmaya başlamışlardı. Diğer yandan Alman gazetelerinin ortaya attığı bu iddiayı, daha birçok gazete kendi sayfalarına taşıyarak olumlu ya da olumsuz şekilde tekrar tekrar yayımlamaya devam ediyordu.²¹² Belçika'daki "*Indépendance*" gazetesi de bunlardan biriydi. Aslında "*Indépendance*" gazetesi, bir taraftan bu haberi köşesine taşıırken diğer tarafından da suikast iddialarının asılsız olduğunu vurgulamaya çalışmıştı. Ancak bu konunun her ne şekilde olursa olsun gündemde tutuluyor olması Eugene de Kerckhove'u rahatsız etmişti. Basını oldukça etkin olarak kullanan Eugene de Kerckhove, bu haberlerin kamuoyunda giderek yayılması üzerine "*Indépendance*" gazetesine Ocak 1850 tarihinde bir makale yazarak asılsız bir meselenin sürekli gündeme gelmesine tepki göstermiştir. Gazetenin Genel Yayın Yönetmeni'ne hitaben yazılan makalede Eugene de Kerckhove, Bâbüâli'ye atılan bu iftiradan büyük üzüntü duyduğunu belirttikten sonra Osmanlı Devleti gibi bunu nefret dolu sefil bir gürhün icadı olarak düşünüp, meselenin üstünde durmayabilirdim; ancak bir Türk dostu ve Osmanlı Devleti'ni iyi tanıyan bir Avrupalı olarak bu iftiraya karşı var gücümle itiraz etmeyi bir görev sayıyorum diyordu. Eugene de Kerckhove, bu vesile ile Avrupa'nın yıllardan beri Osmanlı Devleti'ne karşı tutumunu eleştiriyor, Osmanlıların sürekli cahillik ve barbarlıkla suçlandığını, Avrupa'nın da pek masum olmadığını çok çarpıcı ifadelerle ortaya koyuyordu. Avrupa'daki kitap ve gazetelerin Osmanlılar aleyhine sık sık aynı fanatizmi tekrarladığını, bu önyargıların temel kaynağının dini antipatiden ileri geldiğini, bunlardan artık vazgeçilmesi gerektiğini ve bu önyargıların, sitem ve ithamların birer anakronizmden başka bir şey olmadığını söylüyordu. Alman gazetelerinin duyurduğu konuya gelince de bu iftiranın Bâbüâli'nin itibarı açısından hiç önem arz etmediğini ve Joseph Bem'in ölümünden Osmanlı Devleti'nin kesinlikle bir çıkarı olmayacağını ve objektif bakan her insanın bunu rahatlıkla anlayabileceğini

²¹⁰Henry Puy, W. De, *Kossuth And His Generals: With A Brief History Of Hungary; Select Speeches Of Kossuth*, Phinney & Co., 188 Main Street, Buffalo, 1852, s. 347.

²¹¹*Moniteur Belge Journal Officiel*, 1 Ocak 30 Haziran 1850, s. 221.

²¹²*Moniteur Belge Journal Officiel*, 1 Ocak 30 Haziran 1850, s. 312.

vurguluyordu. Ona göre, göçmenlere cömertçe davranmış bir hükûmeti suikastla suçlamak tamamıyla spekülasyondan ibaretti.²¹³

Eugene de Kerckhove, resmî davetlerde de Osmanlı Devleti'ni başarıyla temsil etmiştir. Örneğin Belçika hükûmeti, her yıl geleneksel olarak ulusal bağımsızlık yıl dönümünde 1830 Eylül günlerini anma töreni düzenlemekteydi. Michel ve Gudule Kilisesi'nde tertip edilen törene Brüksel'deki bütün misyon başkanları davet edilirdi. Yine Michel ve Gudule Kilisesi'nde Kral için doğum günü merasimleri hazırlanırdı. Bu merasimlerde tüm misyon başkanlarının yer alması arzu edilir ve temsilcilere kilisede özel bir yer ayrılırdı. Bu etkinliklerin hepsine tüm yabancı misyon başkanlarıyla beraber Eugene de Kerckhove'a da davet mektubu gönderilmiştir. Belçika hükûmetinin önemseydiği bir diğer etkinlik ise Brüksel Kraliyet Tiyatroları Galası'ydı. Belçika Hâriciye Nâzırı tarafından Brüksel'deki bütün sefaret başkanları bu galaya resmî olarak davet olunur ve bunlar için özel localar temin edilirdi. Belçika Hâriciye Nâzırı, 15 Aralık 1852 tarihindeki galada yabancı temsilcilerin oturabilmesi için her biri sekiz koltuklu iki loca ayırtmış ve bu galada Eugene de Kerckhove da yer almıştır.²¹⁴

2.4.2: Eugene de Kerckhove'un Evliliği

Eugene de Kerckhove, Brüksel'de maslahatgüzar olduğu bu dönemde Marie-Rosamonde-Thérèse-Emilie de Penaranda de Franchimont ile tanışmıştı.²¹⁵ İstanbul'a bir mektup yazarak bu kızla evleneceğinden bahsetmiş ve evliliğini kolaylaştıracağını gerekçe göstererek “*prens*” asalet unvanıyla taltif edilmesini rica etmişti. Ancak yabancı birine asalet unvanının verilmesi mümkün olmadığından Osmanlı Devleti, onun yerine kendisini Mecidiye Nişanı ile onore etmişti.²¹⁶ Eugene de Kerckhove'un böyle bir istekte bulunmasının nedeni yüksek ihtimalle evleneceği kızla arasındaki statü farkından ileri gelmekteydi. Zira Marie-Rosamonde, İspanyol kökenli Penaranda

²¹³BOA, İ.DUİT, 149/1, (3 Cemâziyelevvel 1266/17 Mart 1850); Kallimaki Bey de Macar Mültecileri ilgili Avusturya'nın ve bilhassa da Alman gazetelerinin Osmanlı Devleti aleyhine oluşturmaya çalıştıkları kamuoyundan bahsetmektedir. Bâbîâli, kendisine yazdığı mektupta bunlarla misliyle mücadele edilmesini emir buyurmuştur. Kallimaki Bey de Fransa'dan İstanbul'a gönderdiği cevap mektubunda, verilen kararlı mücadelenin sonunda bu yayın organlarının etkisinin giderek azaltıldığını söylemekte ve Osmanlı düşmanlarının maskesini düşürmeyi başardım demektedir bkz. BOA, HR.TO, 70/58, Lef, 1,2, (11 Safer 1266/27.12.1849).

²¹⁴BOA, HR.SFR, 4/2/43, Lef, 16.19.20.21.24.29.30, (28 Rebîülahir 1268/20 Şubat 1852).

²¹⁵Heyden, *Extrait Du Nobiliaire...*, s. 285.

²¹⁶Kılıç, "Osmanlı Hariciyesi...", s. 170.

ailesine mensuptu ve Hollanda asilzadelerinden Desiré-Charles-Marie-Joseph-Ghislain ve Leydi Rosamonde de Spong çiftinin kızıydı. Ancak bu durum Eugene de Kerckhove ile Marie-Rosamonde'nin evlenmesine mâni olmayacak ve çiftin nikahı 12 Nisan 1853'te Brüksel'de Neo-Caesarea başpiskoposu Gonella tarafından kilisede kıyılacaktı.²¹⁷

Evlenen kişilerin nikah töreninden hemen sonra ülkeyi terk ederek balayına gitmesi Belçika'nın geleneklerdendi. Eugene de Kerckhove, Velîyeddin Rıfat Paşa'ya haber verip bu gelenek üzere eşiyle önce Paris'e gitti ve ardından da İtalya'ya balayına çıktı. Velîyeddin Rıfat Paşa'ya yazdığı mektupta İtalya'dan belki biraz daha öteye gidebileceğini ve Brüksel'de bulunmadığı süre zarfında sefaretin işlerini Faustin Glavany Bey'in yürüteceğini söylüyordu. Faustin Glavany Bey, yaklaşık dört yıldan beri Brüksel'de bulunduğundan Brüksel'i çok iyi biliyor ve buradaki diplomatik kurumlar ve kişiler tarafından seviliyordu. Bu bakımdan sefaretin geçici olarak kendisine bırakılmasında bir mahsur görülmedi. Eugene de Kerckhove seyahatten dönünceye kadar sefaretin işlerini geçici maslahatgüzar sıfatıyla Faustin Glavany Bey görmüştür.²¹⁸ Eugene de Kerckhove, balayından döndükten sonra Mustafa Reşid Paşa'dan birkaç haftalığına izin alarak 1854, 1855 ve 1856 yıllarında birkaç defa daha ailevi meselelerden dolayı Paris'e gitmiş ve onun yokluğunda sefareti yine geçici maslahatgüzar sıfatıyla Faustin Glavany Bey idare etmiştir.²¹⁹

2.4.3: Velîyeddin Rıfat Paşa'nın Azli

Velîyeddin Rıfat Paşa'nın 1855 yılına kadar Paris ve Brüksel Sefaretleri'ni birlikte idare etmesi, üstlendiği birçok önemli görevi başarıyla yerine getirmesi, temsiliyet kabiliyeti ve Fransız hükûmeti ile kurduğu yakın ilişkiler nedeniyle Fransız kaynaklarında kendisi muhteşem büyükelçi olarak zikredilmektedir.²²⁰ İngiliz

²¹⁷Heyden, *Extrait Du Nobiliaire...*, s. 286.

²¹⁸BOA, HR. SFR. 4/2/47, (2 Rebîülahir 1269/13 Ocak 1853).

²¹⁹1854'te kayınpederi de Paris'e gelince bu süre biraz uzamıştı. BOA, A.AMD, 74/19, (29 Zilhicce 1273/20 Ağustos 1857); BOA, HR.TO, 36/58, (2 Rebîülevvel 1272/12 Kasım 1855); BOA, İ.HR, 114/5555, (6 Muharrem 1271/24 Eylül 1854); BOA, İ.HR, 137/7102, (13 Rebîülevvel 1273/11 Kasım 1856).

²²⁰Velîyeddin Rıfat Paşa, gençliğinde Paris'te tahsil görmüş ve elçi olarak kaldığı yıllarda da Fransızca konuşmasını geliştirmişti. *Le Musée Français Portraits Des Contemporains Dessinés D'après Les Meilleures Photographies*, Deuxième Volume, Au Bureau Du Journal Amusant 16, Rue Du Croissant, 16, Paris, 1862, No:54. (Eserde sayfa numarası yer almamaktadır).

gazetelerinden *The Illustrated London News* de Velîyeddin Rıfat Paşa'nın Paris'te çok meşhur olduğunu yazmaktadır.²²¹

Genç yaşta kabiliyetli bir diplomat olarak Avrupa'da yıldızının parlamasında muazzam zengin olan Sadrazam Mustafa Nâilî Paşa'nın da katkıları olmuştu. Velîyeddin Rıfat Paşa'nın varlıklı bir aileye mensup olmasının sağladığı imkânlar nedeniyle Paris'te oldukça fazla para harcadığı ve cömertliğiyle tanındığı söylenmektedir. Bu bakımdan onun müsrifliğinden dolayı azledildiği ileri sürülmüştür.²²² Buna karşılık Hâriciye Nâzırı Mustafa Reşid Paşa'nın, bir müddetten beri oğlu Mehmed Cemil Paşa'yı Paris'e atamak istediği ve Sadrazam Mustafa Nâilî Paşa'nın Velîyeddin Rıfat Paşa'yı himaye etmesinden dolayı bunu yaptıramadığı bilinmekteydi. Ancak Mustafa Reşid Paşa, bu düşüncesini gerçekleştirmek için fazla beklemeyecek ve sadrazam ile yaşadığı bir tartışma Mustafa Reşid Paşa'ya bu fırsatı çok geçmeden vermiştir.

Her ikisinin de hazır bulunduğu Meclis-i Vükelâ'da (1854) akdedilecek istikraz için Paris'e bir memur gönderilmesi üzerine görüşmeler yapılırken Mustafa Nâilî Paşa, Velîyeddin Rıfat Paşa Paris'te iken başka bir memur gönderilmesinin uygun olamayacağını ileri sürmüştü. Mustafa Reşid Paşa ise mâli işlerden anlayan birinin tayin edilmesinin daha uygun olacağını söyleyerek sadrazama karşı çıkmıştı. İkili arasındaki görüş ayrılığı kısa sürede sert tartışmaya dönüşünce Mustafa Reşid Paşa, meclisi hiddetli bir şekilde terk etmiş ve diğer vekillerinde meclisten ayrılmasıyla görüşmelere ara verilmişti. Aynı gün yeniden toplanan mecliste yine de orta bir yol bulunarak Paris'e bir memur gönderilmesi kararlaştırılmış ve Velîyeddin Rıfat Paşa'ya da görüşmeleri denetleme görevi verilmişti. Ancak ertesi gün Mustafa Nâilî Paşa sadaret makamını yitirmiş ve yerine Kıbrıslı Mehmed Emin Paşa getirilmişti.²²³ Mustafa Nâilî Paşa'nın sadareten uzaklaştırılmasıyla Velîyeddin Rıfat Paşa da en önemli hamisini kaybetmişti.

Velîyeddin Rıfat Paşa'nın azli için geçerli sebep ise çok geçmeden bulunacaktı. Onun başarılarını kıskanan hasımları, Fransa ve Belçika'dan devlet adına silah satın

²²¹*The Illustrated London News*, Vol. 26, William Little 193- Strand, London, 1855, s. 146.

²²²*Le Musée Français Portraits...*, No: 54; L. Thouvenel, *Le Secret De L'empereur Correspondance Confidentielle Et Inédite Échangée Entre M. Thouvenel, Le Duc De Gramont Et Le Général Comte De Flahault 1860-1863*, Calmann Lévy, Éditeur Ancienne Maison Michel Lévy Frères 3, Rue Auber, 3, Paris, 1889, s. 567.

²²³Ali Rıza-Mehmed Galib, *1001 Temel Eser Geçen Asırda Devlet Adamlarımız I, XIII. Asr-ı Hicrîde Osmanlı Ricâli*, (Hazırlayan: Fahri Çetin Derin), Tercüman İstanbul, 1977, s. 97-98.

alırken Velîyeddin Rıfat Paşa'nın usulsüzlük yaptığını ve zimmetine para geçirdiğini ileri sürüp, bu yöndeki asılsız söylentileri etrafa yaydılar.²²⁴ Bunun üzerine başından beri Paris Sefareti'ne oğlunun atanmasını isteyen Mustafa Reşid Paşa, Velîyeddin Rıfat Paşa'yı Sultan Abdülmecid'e şikâyet etti. Bu gelişmelerden haberdar olan III. Napolyon, kendisine teveccühünden dolayı araya girerek Velîyeddin Rıfat Paşa'nın azledilmesini engellemeyi denediyse de Mustafa Reşid Paşa'yı fikrinden vazgeçiremedi.²²⁵

Mustafa Reşid Paşa'nın ısrarlı duruşu sonunda netice vermişti. İngiltere ve Fransa, Bâbîâli'nin azil ve tayin kararlarına karışmamaları için sefaretlerine talimat göndermişlerdi. Fransa'nın İstanbul elçisi Thouvenel, sefaretlere gelen bu talimatı Bâbîâli'ye ilettikten sonra şahısların azil ve tayin işleriyle uğraşmayı sevmediğini söyledi. Doğal olarak Kırım Savaşı'nın devam ettiği bu evrede diplomatik bir krize meydan vermeden meseleyi suhuletle halletmek önemliydi. Nitekim merkezi idaredeki Fransız yanlısı bir kısım kişilerin değiştirilmesiyle birlikte Velîyeddin Rıfat Paşa'nın yerine de 1855 yılında (H. 1271) Paris'e büyükelçi unvanıyla Mehmed Cemil Paşa tayin edildi.²²⁶

Velîyeddin Rıfat Paşa, görevden alındığına dair nâme²²⁷ kendisine ulaşınca Paris'te masraflarını Maliye Nezâreti'nin karşıladığı bir veda ziyafeti tertipledi.²²⁸ Cumartesi günü *Hôtel de Ville*'de düzenlenen ziyafet oldukça kalabalıktı öyle ki bazı davetliler yoğunluktan salona bile girememişti. Velîyeddin Rıfat Paşa'nın geri çağırılması Fransa'da büyük üzüntü yaratmıştı. Prenses Mathilde Bonapart da bu duruma çok müteessir olmuş ve ertesi akşam Paşa'nın onuruna bir yemek vererek üzüntüsünü kendisiyle paylaşmıştı.²²⁹ III. Napolyon ise o akşam Velîyeddin Rıfat Paşa'yı "*Légion d'Honneur Nişanı* " ile ödüllendirmişti.²³⁰

²²⁴M. Destilhes, *Confidences Sur La Turquie*, E. Dentu, Libraire-Éditeur Palais-Royal, Galerie D'orleans, 13, Paris, 1856, s. 132.

²²⁵*Son Posta Gazetesi*, 25 Mayıs 1932, s. 8, www.gastearsivi.com (Eriş, 27.10.2023).

²²⁶Cevdet Paşa, *Tezâkir*, 1-12, (Yay., Cavid Baysun), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1991, s. 51; BOA, HR.MKT, 100/73, (15 Cemâziyelevvel 1271/3 Şubat 1855); Barchard, Velîyeddin Paşa'nın azlini babası ile M. Reşid Paşa arasındaki çekişmeye bağlamaktadır. David Barchard, *Veli Pasha And Consul Ongley An Anglo-Ottoman Diplomatic Relationship That Got Too Close*, İsis Press, İstanbul, 2006, s. 72.

²²⁷BOA, İ.HR, 117/5748, (14 Cemâziyelevvel 1271/2 Şubat 1855).

²²⁸BOA, HR.MKT, 102/46, (9 Cemâziyelahir 1271/27 Şubat 1855).

²²⁹*The Illustrated London News*, Vol. 26, 1855, s. 146-170.

²³⁰*Son Posta Gazetesi*, 25 Mayıs 1932, s. 8.

Velîyeddin Rıfat Paşa, İstanbul'a döndükten sonra yukarıda bahsedilen zimmetine para geçirme suçlamalarının asılsız olduğunu ortaya koydu ve kendisine atılan iftiradan aklandı. Babası Mustafa Nâîlî Paşa, Divân'da "*eğer çaldıysa o parayı ben ödeyeceğim ve onu da kadırgalara (kürek cezası) mahkûm edin*" demişti.²³¹ Divân'ın ardından Velîyeddin Rıfat Paşa, 1855'te (H.1271) Bursa valiliğine tayin edildi.²³² Bu sıralarda Mehmed Cemil Paşa da Paris'e varmıştı ve III. Napolyon tarafından akredite edilerek göreve başlamıştı. Bazı kesimler Mustafa Reşid Paşa'nın politik tutumundan dolayı oğlunun Fransa'da tahkir olunabileceğini ileri sürmüşlerse de böyle bir durum gerçekleşmemiştir.²³³

2.5: İlk Elçilik Denemesi: Eugene de Kerckhove'un Küçük Elçiliğe Terfi Etmesi

Paris Sefareti'nde yapılan değişiklik Brüksel Sefareti'ne de yansımıştır. Eugene de Kerckhove, bir süreden beri Brüksel Sefareti'nin bağımsız hâle getirilmesini talep ediyordu. İstanbul'a yazdığı mektuplarda kendisinin mukim olarak tayin edilmesi durumunda Kral'ın bundan memnun olacağını ve Belçika ile olan ilişkileri olumlu etkileyeceğini söylüyordu. Ancak Bâbîâli, başlarda bu teklife sıcak bakmamıştı.

Velîyeddin Rıfat Paşa'nın azlinden önce Eugene de Kerckhove, İstanbul'a kısa bir seyahat gerçekleştirmişti. Bu ziyaretiyle hem biriken maaşını tahsil etme fırsatını elde etmiş hem de Brüksel'e dönüşünde Bâbîâli tarafından Kutsal Yerler Meselesi ile ilgili kendisine verilen mektubu Roma'da papaya iletmişti. Brüksel'e döndükten sonra da yine aynı şekilde maslahatgüzar statüsüyle görevine devam etmişti. Ancak bu seyahatinden kısa bir süre sonra Velîyeddin Rıfat Paşa, görevinden alındı ve İstanbul'a dönmeden önce 1855'te Belçika Kralı'na veda ziyaretinde bulundu.

Brüksel Sefareti Paris'e yeni atanan Mehmed Cemil Paşa'ya tevdi edilmeyerek bağımsız bir elçilik olmasına karar verildi. Bâbîâli'nin bu kararında Eugene de Kerckhove'un ısrarı ve 1854 yılında Belçika hükûmetinin İstanbul maslahatgüzarı Blondeel'e küçük elçilik vermesinin etkili olduğunu söylenebiliriz. Nitekim Eugene de Kerckhove'a da küçük elçi unvanı verilecekti. Aslında küçük

²³¹Paşa, daha sonra başka suçlamalara da maruz kalacak; ancak kendini bir şekilde aklamayı başaracaktır. *Le Musée Français Portraits...*, No: 54; Destilhes, *Confidences Sur...*, s. 132.

²³²BOA, A.AMD, 53/72, (8 Cemâziyelevvel 1271/27 Ocak 1855).

²³³Cevdet Paşa, *Tezâkir...*, s. 55.

elçilik diplomaside yaygın bir unvan değildi. Osmanlı Devleti daha önce sadece Atina'ya tayin edilen Kostaki Musurus'a küçük elçi unvanı vermişti.²³⁴

Eugene de Kerckhove, Brüksel'e bağımsız bir elçi olarak tayin edilmesinden memnun olmuş ve İstanbul'a bir mektup yazarak teşekkür etmişti.²³⁵ Bu sırada Belçika Kralı'na sunulmak üzere hazırlanan itimatnâme Fransız elçisiyle Brüksel'e gönderilmişti.²³⁶ Maslahatgüzarlar Hâriciye Nâzırı tarafından akredite olunurken küçük elçiler itimatnâmelerini hükümdara takdim eder ve huzura tek başlarına kabul edilirdi. Bu usule uygun olarak Eugene de Kerckhove, küçük elçilikle taltif edildikten sonra 20 Eylül 1855'te büyük bir merasimle saraya götürülerek itimatnâmesini sunmuş ve Kral'ın iltifatlarına mazhar olmuştu.²³⁷

Brüksel Sefareti'nin yeni döneminde de kaçıllarya memuru olarak sadece Faustin Glavany Bey hizmet vermeye devam etmiştir. Paris Sefareti'nin başkâtibi Mehmed Bey'in²³⁸ Brüksel Sefareti'ne başkâtip olarak atandığına²³⁹ dair ismi geçse de bunun geçici veyahut kısa süreli bir vazifeden ibaret olduğu yüksek ihtimaldir. Diğer yandan yukarıda bahsedildiği gibi maslahatgüzarlık döneminde Brüksel'de kiralanan küçük bir yerde sefaretin işleri yürütülmüştü. Ancak küçük elçilikle birlikte sefaretin iş yükü artmış ve artık burası yetersiz gelmeye başlamıştı. Bu nedenle Eugene de Kerckhove, yıllık 4000 frank kira ödemeyi taahhüt ederek sefareti daha büyük bir yere taşımıştır. 1855 yılından sonra sefarethane kirası ve diğer giderlerin artmasıyla sefaretin yıllık masrafları da artmıştır.²⁴⁰ Maliye Nezâreti, o zamana kadar maaşlar ile sefaret adına yapılan masrafların tümünü yıllık olarak tesviye ediyordu. Giderlerin artmasından ötürü 1856 yılından itibaren Eugene de Kerckhove, her altı ayda bir olmak üzere yılda iki defa ödeme yapılmasını istemek zorunda kalmıştır.²⁴¹

Eugene de Kerckhove'un küçük elçilik döneminde Brüksel'deki başlıca önemli mesaisi Kırım Savaşı'nın sonunda toplanan Paris Barış Kongresi'yle (1856) ilgili olacaktı. Osmanlı Devleti, Avrupa devletleri ile barış şartlarını görüşmek ve kararlaştırmak için Paris'e delege olarak Sadrazam Mehmed Emin Âlî Paşa ile Paris

²³⁴Kılıç, "Osmanlı Hariciyesi...", s. 169-170.

²³⁵BOA, İ.HR, 123/6140, (19 Zilkade 1271/3 Ağustos 1855).

²³⁶BOA, A.AMD, 63/95, (29 Zilhicce 1271/12 Eylül 1855).

²³⁷Kılıç, "Osmanlı Hariciyesi...", s. 170; BOA, HR.TO, 36/43, (24 Zilhicce 1271/7 Eylül 1855).

²³⁸*Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, Yıl, (1271) 1855, s. 109.

²³⁹*Le Livre D'or De L'ordre...*, s. 660.

²⁴⁰BOA, HR.TO, 36/68, (28 Cemâziyelahir 1272/7 Ocak 1856).

²⁴¹BOA, HR.TO, 36/86, (22 Zilkade 1272/25 Temmuz 1856).

elçisi Mehmed Cemil Paşa'yı tayin etmişti.²⁴² Kongrenin bitimine doğru Eugene de Kerckhove, Paris'e giderek sadrazamla görüşmüş ve kongre hakkında kendisinden bilgi almıştı. İstanbul'a gönderdiği bir yazı ile Mustafa Reşid Paşa'yı bu görüşmeden haberdar etmiştir.²⁴³

Kongre sonrası ise Belçika'yı ilgilendiren iki konu öne çıkmaktaydı. Bunlardan ilki, Paris Anlaşması'nda öngörülen uluslararası arabuluculuk hükmüyle bağlantılıydı. Paris Anlaşması ile Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğü ve bağımsızlığı Avrupa devletlerinin ortak güvencesi altına alınmış ve Osmanlı Devleti'yle anlaşmayı imzalayan devletlerden herhangi biri veya birkaçı arasında eğer bir anlaşmazlık çıkarsa kongreye katılan ülkelerin arabuluculuğuyla meselenin çözeceğine karar verilmişti.²⁴⁴

Anlaşmanın bu hükmünden hareketle İngilizler, Belçika'nın da arabulucu olabileceğini ileri sürmüş ve İngiltere'nin Brüksel elçisi, kongre tarafından kabul edilen yeni deniz hukuku ve uluslararası arabuluculuk kararını Belçika hükûmetine yaptığı bir konuşma ile duyurmuştu. Eugene de Kerckhove ile yapılan muhaberatın Mustafa Reşid Paşa'nın da bu fikri desteklediği anlaşılmaktadır. Belçika hükûmeti, İngiliz elçinin söz konusu konuşmasını ilk başta yanıtsız bırakmış, daha sonra ise Belçika'nın daimî tarafsızlık ilkesinden dolayı bu gibi organizasyonlara girmeyeceğini, uluslararası arabuluculuk ilkesini tanımasının kendi pozisyonuna bir şey katmayacağını aksine 1839 Londra Anlaşması'nın güvenilirliğini kamuoyu nezdinde zedeleyeceğini bildirmişti. Bunun üzerine Fransız hükûmeti, Brüksel'deki elçisine bu konudan uzak durmasını tavsiye etmiş; Sardunya, Avusturya, Prusya ve Rusya sefaretları de Brüksel hükûmetine yeniden bu teklifi götürmekten kaçınmışlardı. Eugene de Kerckhove da Osmanlı Devleti'nin aynı tarzda bir politika benimsemesi gerektiğini düşünüyordu.²⁴⁵

İkinci mesele ise Eflak ve Boğdan'ın birleştirilmesine yönelik Belçika kamuoyunda çıkan haberlerdi. Paris Kongresi'nde Fransa'nın bu prenslikleri tek çatı altına toplama girişimlerine karşın Eflak ve Boğdan Osmanlı Devleti'nin

²⁴²Abdurrahman Şeref Efendi, Tarih Musahabeleri, (Sadeleştiren Enver Koray), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1985, s. 129; Danişmend, Mustafa Reşid Paşa'nın Paris kongresine başmurahtas olarak kendisinin gitmek istediğini; ancak Fransa'nın muhalefeti üzerine gidemediğini ve bundan çok müteessir olduğunu söylemektedir bkz., İsmail Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, C. 4, İkinci Baskı, Türkiye Yayınevi Tarih Serisi, Ankara, 1961, s. 183.

²⁴³BOA, HR.TO, 36/74, (12 Şaban 1272/18 Nisan 1856).

²⁴⁴Oral Sander, *Anka'nın Yükselişi ve Düşüşü Osmanlı Diplomasi Tarihi Üzerine Bir Deneme*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1987, s. 151.

²⁴⁵BOA, HR.TO, 36/87, (25 Zilkade 1272/28 Temmuz 1856).

egemenliğinde imtiyazlı iki ayrı prenslik olarak kalmaya devam etmişti.²⁴⁶ Ancak Paris Anlaşması'ndan hemen sonra Fransa ve Rusya tarafından Eflak-Boğdan meselesinin yeniden gündeme getirilmiş olması²⁴⁷ Belçika kamuoyunun ilgisini çekmiş, salon ve gazetelerde bu mevzuyla alakalı çeşitli söylenti ve haberler dolaşmaya başlamıştı. Kamuoyunda bunların yayılması üzerine Kral I. Léopold, İstanbul'un bu mesele ile ilgili nihaî politikasını öğrenmek için Eugene de Kerckhove'ü saraya davet etmiş, elçiye Eflak ve Boğdan'ın birleştirilmesine sıcak bakmadığını söylemişti. Ancak Eugene de Kerckhove, Bâbîâli daha önce kendisini bilgilendirmediği için son gelişmeler hakkında Kral'a yeterince malumat verememişti.²⁴⁸ Osmanlı Devleti'nin Eflak ve Boğdan meselesinde tavrı aslında başından beri belliydi. Kongrede Sadrazam Mehmed Emin Âlî Paşa, Fransa'nın teklifine itiraz etmişti.²⁴⁹ İstanbul'da ise Mustafa Reşid Paşa prensliklerin ayrı kalmasını savunmaktaydı.²⁵⁰ Ancak kendisine resmî bir talimat gönderilmediği için İstanbul'un nihai kararını Eugene de Kerckhove'un bilmemesi normaldi. Nitekim 1857 yılında yapılan seçimlerde prensliklerin ayrı kalması yönünde sonuç çıkmasına²⁵¹ rağmen takip eden yıllarda Eflak ile Boğdan birleştirilerek Paris Anlaşması'nda alınan kararlara gölge düşürülecekti.²⁵²

2.5.1: Eugene de Kerckhove'un Brüksel Sefareti'nden Madrid'e Tayini

Belçika'nın İstanbul'daki temsilcisi Blondeel'in Sırbistan, Eflak ve Boğdan taraflarına giderek buralarda kışkırtıcı sözlerle Osmanlı Devleti'nin aleyhine politika yürütmesi ve diplomatik teamüllere uymayan hareketlerde bulunmasından ötürü İstanbul ile Brüksel arasında diplomatik krize neden olmuş ve Bâbîâli, elçinin görevden alınması için Belçika ile temasa geçmişti.²⁵³ Diğer yandan Eugene de

²⁴⁶Kemal Beydilli, "Paris Antlaşması", ", *DİA*, C. 34, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2007, s. 169-172.

²⁴⁷Özhan Kapıcı, "Şark Meselesinden Bir Kesit: Osmanlı-Rus İlişkilerinde Eflâk-Boğdan Meselesi (1864-1865)", *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 18, Bahar, 2013, s. 84-85.

²⁴⁸BOA, HR.TO, 36/85, (17 Zilkade 1272/20 Temmuz 1856).

²⁴⁹Sebastian Solon Simpson, *The Congress And Treaty Of Paris, 1856*, (Unpublished Thesis Master Of Arts), *University Of Illinois*, 1917, s. 78.

²⁵⁰Le Baron I. De Testa, *Recueil Des Traités De La Porte Ottomane Avec Les Puissances Étrangères Depuis Le Premier Traité Conclu, En 1536, Entre Suleyman 1er Et François 1er Jusqu'a Nos Jours*, Tome Cinquième, Chez les principaux Libraires, Paris, MDCCCLXXXII, s. 331.

²⁵¹Fatma Uygur, "1857 Eflak ve Boğdan Seçimlerine Fransız Müdahalesi ve Sonuçlarına Dair Bir Araştırma", *OTAM*, 42, /Güz 2017, s. 180.

²⁵²Robert Mantran, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi II Duraklamadan Yıkılışa*, (Çev: Server Tanilli), Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2012, s. 118.

²⁵³BOA, A.AMD, 79/50, (29 Zilhicce 1273/20 Ağustos 1857); BOA, HR.SFR, 4/29/48, (23 Cemâziyelevvel 1273/19 Ocak 1857).

Kerckhove ile Blondeel'in arasında bir husumet de söz konusuydu. Eugene de Kerckhove, İstanbul'daki maslahatgüzarlık görevini kaybetmesinde Blondeel'i sorumlu tutuyordu.²⁵⁴ Daha önce Blondeel'i Rus yanlısı olarak itham etmişti.²⁵⁵ Osmanlı Devleti, Eflak-Boğdan meselesine müdahil olmak isteyen Blondeel'in görevden alınmaması durumunda Belçika'nın İstanbul'daki elçiliğiyle ilişkilerini keseceğini belirtmişti.²⁵⁶ Buna rağmen Belçika Kralı I. Léopold, elçiyi görevden almayı reddetti; ancak statüsünü maslahatgüzarlığa düşürdü.²⁵⁷

Yaşanan kriz sonrası İstanbul'da kalamayacağını anlayan Blondeel, resmî teamüllere aykırı bir şekilde Sultan'ın huzuruna çıkmadan başkenti terk etti. Belçika hükûmetine göre Osmanlı Devleti ile Blondeel meselesi yüzünden yaşanan diplomatik krizin sorumlusu Eugene de Kerckhove'du.²⁵⁸ Artık Brüksel'de görev yapamayacağını anlayan Eugene de Kerckhove, üç aylık izne ayrıldı ve Osmanlı Devleti'nden bir başka göreve tayin edilmesini istedi.²⁵⁹

Bâbîâlî göre Eugene de Kerckhove'un azledilmesi, iki ülke arasında yaşanan bu diplomatik krizde Belçika'yı haklı gösterecekti. Bu nedenle Eugene de Kerckhove'un orta elçi unvanıyla Madrid'e tayin edilmesine karar verildi. Böylece Eugene de Kerckhove, terfi ettirilerek Brüksel'den ayrılmış olacak ve İspanya'nın bir müddetten beri Madrid'de bir Osmanlı elçiliği açma talebi yerine getirilmiş olacaktı. Ayrıca Eugene de Kerckhove'un eşinin İspanya'da bir aristokrat aileye mensup olmasının onun Madrid'e tayin edilmesinde rol oynadığını söyleyebilir.²⁶⁰

Osmanlı Devleti, Eugene de Kerckhove'u Madrid'e tayin etmeye karar verdikten sonra onun Belçika başkentinden görevinin sona erdiğine dair nâme-i hümayunu Brüksel'e yolladı. Ancak Kral I. Léopold, Eugene de Kerckhove'u huzuruna kabul etmeyi reddedecekti. Aslında Belçika Kralı'nın asıl kızgınlığı Osmanlı Devleti'ne değil Eugene de Kerckhove'a karşıydı. Zira Osmanlı Devleti ile krizi büyütmemek için Mösyö Blondeel'i Sultan'ın huzuruna çıkararak görevden ayrıldığını bildirmesi vazifesiyle İstanbul'a yeniden gönderecekti. Ancak bu defa da

²⁵⁴ Kılıç, "Osmanlı Hariciyesi...", s. 170.

²⁵⁵ BOA, HR.TO, 36/64, (21 Rebiülahir 1272/31 Aralık 1855); BOA, HR.SFR, 4/2/51, (16 Şaban 1270/14 Mayıs 1854).

²⁵⁶ Kılıç, "Osmanlı Hariciyesi...", s. 170.

²⁵⁷ BOA, HR.MKT, 192/29, (13 Şevval 1273/6 Haziran 1857).

²⁵⁸ Kılıç, "Osmanlı Hariciyesi...", s. 171.

²⁵⁹ BOA, İ.HR, 147/7768, (9 Safer 1274/29 Eylül 1857); BOA, HR.TO, 37/16, (22 Zilhicce 1273/13 Ağustos 1857).

²⁶⁰ Kılıç, "Osmanlı Hariciyesi...", s. 171-172.

mütekabiliyet esasına göre Mösyö Blondeel'in Sultan'ın huzuruna çıkması mümkün olamadı. Sonunda ara bir yol bulunarak Mösyö Blondeel görevinin sonlandığına dair belgeyi Osmanlı Hâriciye Nezâreti'ne teslim etti. Aynı şekilde Eugene de Kerckhove'un Sultan'ın name-i hümayununu Belçika Hâriciye Nezâreti'ne iletmesiyle bu küçük diplomatik kriz sonlanmış oldu.²⁶¹

Mukim orta etçi payesiyle Madrid'e tayin edilen Eugene de Kerckhove'a aylık 5000 frank maaş bağlandı ve 10 bin frank harcırah ödemesi yapıldı. Yıllardır beraber görev yaptığı Faustin Glavany de Madrid'e 750 frank maaşla başkatip tayin edildi. Eugene de Kerckhove'un Madrid'deki görevi çok uzun sürmedi. Bâbîâli 1860 yılında tasarruf tedbirleri nedeniyle bazı sefaretlerle birlikte Madrid'deki Osmanlı sefaretini maslahatgüzarlık düzeyine düşürerek Paris Sefareti'ne bağladı. Böylece Eugene de Kerckhove'un görevi de sona erdi. Eugene de Kerckhove, bir daha Osmanlı Devleti hizmetinde görev almayacaktı. Madrid'den ayrıldıktan sonra ülkesine geri dönecek ve 1889 yılındaki vefatına kadar çeşitli pozisyonlarda ülkesine hizmet edecekti.²⁶²

2.6: Aleksan (Aleksanyan) Diran Bey

Diran Bey, Hristiyan Katolik mezhebine mensup ve Ermeni kökenlidir. Ancak kendisinin hakkında çok fazla bilgiye sahip değiliz.²⁶³ Diran Bey, 1854 yılında rütbe-i sâlise nişanı ile²⁶⁴ Feshâne-i Âmire'ye müdür olarak atandı.²⁶⁵ 1856 yılında Londra'da kurulması planlanan bir banka hakkında çıkarılan Fermân-ı Hümayunu yerine ulaştırmakla görevlendirildi. Aynı zamanda Prusya Kralı için hazırlanan nişanı da götürerek Kral'a takdim edecekti. İhtiyacı olan yol parası verilerek bu vazifeleri ifa etmesi için Avrupa'ya gönderildi.²⁶⁶

1857 yılında ise mütekabiliyet esasına uygun olarak 2,250 frank maaşla Brüksel'e maslahatgüzar tayin edildi ve kendisine sefarethane kirası ile yol masrafları için 50 bin kuruş harcırah ödemesi yapıldı. Faustin Glavany Bey'den boşalan Brüksel

²⁶¹Kılıç, "Osmanlı Hariciyesi...", s. 171-172.

²⁶²BOA, HR.MKT, 213/95, (15 Rebülevvel 1274/3 Kasım 1857); Faustin Glavany Bey'e Mecidiye Nişanı verilmiştir bkz., BOA, İ.HR, 139/7248, (16 Cemâziyevvel 1273/12 Ocak 1857).

²⁶³Mahmut Akpınar, Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Devlet-i Aliyye'ye Hizmet Eden Gayrimüslim Sefirler (1832-1923), Otorite Kitap, Ankara, 2016, s. 183.

²⁶⁴BOA, İ.DH, 309/19690, (25 Muharrem 1271/18 Ekim 1854); hizmetlerine karşılık Eugene de Kerckhove'a Mecidiye Nişanı verilmiştir bkz., BOA, HR.TO, 37/13, (17 Cemâziyelahir 1273/12 Şubat 1857).

²⁶⁵BOA, A.MKT.MHM, 59/39, (25 Muharrem 1271/18 Ekim 1854).

²⁶⁶BOA, A.AMD, 79/67, (29 Zilhicce 1273/20 Ağustos 1857); BOA, İ.HR, 141/7385, (18 Receb 1273/14 Mart 1857); BOA, HR.MKT, 182/61, (24 Receb 1273/20 Mart 1857).

Sefareti kançılara memurluğuna ise Tercüme Odası'ndan Piyer/Pierre Manas Bey²⁶⁷ aylık 150 frank maaşla başkâtip olarak tayin edildi.²⁶⁸ Manas Bey, XVI. yüzyılda Kayseri'den İstanbul'a geldiği düşünülen Ermeni kökenli Manas ailesine mensuptu.²⁶⁹ Nitekim Osmanlı Devleti, Brüksel Sefareti'ni ilk defa iki Ermeni kökenli memura teslim etmişti.²⁷⁰

Brelçika İstanbul'daki elçiliğini maslahatgüzarlık düzeyine düşürdüğü için Osmanlı Devleti de Brüksel'deki temsilciliğini maslahatgüzarlık seviyesine çekilmiştir. Ancak Paris Sefareti'ne yeniden bağlanmayarak bağımsız bırakılmıştı. Brüksel Sefareti'nin ilk Ermeni kökenli maslahatgüzarı olan Diran Bey, 20 Kasım 1857'de akredite edilmiş²⁷¹ ve bu tarihten itibaren resmî olarak göreve başlamıştır. İstanbul'dan Brüksel'e geldiğinde sefarethaneyi ve evini kiralayana kadar Brüksel'deki “*Hôtel de l'Europe'da*” ikamet etmişti. Brüksel hükûmetinden görev onayı aldıktan hemen sonra Brüksel'de Léopold bölgesinde “*Rue du Commerce*” adlı sokakta sefarethane için içerisinde mobilyaları da olan bir yer kiraladı. 23 Kasım'da “*Rue d'Isabelle*” adresindeki noterde iki şahit huzurunda dokuz maddelik bir kira kontratı imzalayarak mobilyalarla birlikte buraya yıllık 2500 frank kira ödemeyi taahhüt etti. Ancak bu meblağ ikiye bölünerek her altı ayda bir olmak üzere iki taksit halinde ödenecekti.²⁷²

Eugene de Kerckhove ile Diran Bey arasındaki görev değişimi ve sefarethane arşivinin teslim edilme işlemleri ise 8 Aralık 1857 tarihinde yapmıştır. Diran Bey, sefarethane yerini kiralayana kadar Eugene de Kerckhove'dan resmî evrakları saklamasını istemiş ve bu yüzden devir teslimi bir müddet gecikmişti. Eugene de

²⁶⁷BOA, İ.HR, 149/7841, (6 Rebülevvel 1274/25 Ekim 1857); BOA, HR.MKT, 362/2, (23 Cemâziyelaahir 1277/6 Ocak 1861).

²⁶⁸BOA, HR.MKT, 237/45, (24 Ramazan 1274/8 Mayıs 1858); 1859 tarihli devlet salnâmesinde Manas Bey'in adı Bedros, Brüksel'deki görevi de ataşe olarak kaydedilmiştir. Faustin Glavany Bey ise Brüksel'de başkâtip olarak gösterilmiştir bkz., *Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, Yıl, (1275) 1859, s. 85; ancak Faustin Glavany Bey'in Madrid'e, onun yerine de başkâtip olarak Manas Bey'in atandığı görülür.

²⁶⁹Ailenin adı kaynaklarda “*Manas, Minas, Menase*” şeklinde de okunabilmektedir bkz., Rahip G. Çarkçıyan, *Türk Devleti Hizmetinde Ermeniler*, Kesit Yayınları, İstanbul, 2006, s. 99-100-101-102-103-104.

²⁷⁰Musa Kılıç, “Tanzimat Döneminde Osmanlı Hariciye Nezâreti'nin Ermeni Memurları” *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 31, S. 51, 2012, s. 114-120; 1860 tarihli Osmanlı Arşiv belgelerinin birinde Jean Prens Karaca Bey Brüksel Sefareti başkâtibi olarak tasnif edilmiştir. Ancak bu belge, Karaca Bey'in tayini ve unvanı hususunda yaşanan bir yanlışlıkla ilgilidir bkz., BOA, HR.TO, 435/48, (20 Safer 1277/7 Eylül 1860).

²⁷¹Tarlier, *Almanach...*, 1859, s. 24.

²⁷²BOA, HR.TO, 37/29, (5 Rebûlâahir 1274/23 Kasım 1857).

Kerckhove, arşiv kayıtlarını konularına göre tasnif ederek 18 ayrı kutu içerisinde damgalı olarak Diran Bey'e teslim etmiş ve her ikisi tarafından imzalanan resmî tutanağın bir kopyasını İstanbul'a Âlî Paşa'ya göndermiştir.²⁷³

Diran Bey'in, Brüksel'deki kısa süreli maslahatgüzarlığında Dicle ve Fırat nehirleri üzerine hizmet vermek üzere satın alınan vapurların ülkeye gönderilmesinde ve bu vapurlarda çalışacak teknik elemanların bulunmasında katkısı olmuştur.²⁷⁴ Dönemin Bağdat Valisi Ömer Lütfi Paşa,²⁷⁵ Bağdat'ta nehir vapurlarının tamir olunması amacıyla kurulmuş olan tersanede (fabrika)²⁷⁶ çalıştırılmak için Belçika'dan teknik elemanlar istedi. Talep edilen niteliklerde uzman kişileri bulma ve bunlarla gerekli görüşmeleri yapma görevi ise Brüksel maslahatgüzarı Diran Bey'e tevdi edildi. Bunun üzerine Diran Bey, Brüksel'de ikamet eden mekanik tasarımcı Alfred Von Marcke ile 1 Şubat 1858'de 11 maddelik bir iş sözleşmesi imzaladı. Marcke, bu tarihten itibaren üç yıllığına, yıllık 2,500 frank maaşla Osmanlı Devleti'nin hizmetine girmiş olacak ve tersanede inşa edilecek buhar makinelerinin ve tesislerinin gerekli tüm çizimlerini yapacaktı. Erkân-ı Harp Kaymakamı Mesud Bey'in emrinde çalışacak olan Marcke'ye Osmanlı Devleti, gidiş ve dönüş harcırahı olarak 1000 frank verecekti. Diran Bey, bundan başka gemi marangozu, demirci, dökümcü, gemi kazanı imalatçısı gibi yedi farklı usta ile daha kontrat yaptı. Bu kişiler, 2000 ile 2700 frank aralığında yıllık maaşla ve ustabaşı M. Van Wedding'in emri altında üç yıllığına Bağdat tersanesinde çalıştırılmak üzere istihdam edildi. Yine Diran Bey, bölgeden gelen talep üzerine Louis Delmer isimli gemi kaptanı ile 15 Ocak 1858 tarihinde yıllık 3.500 frank maaşla ve üç yıllığına bir sözleşme yapmıştı.²⁷⁷

Yine Diran Bey'in maslahatgüzarlığı sırasında Belçika veliaht Prensi Dük de Brabant, yanındaki eşi ve kalabalık bir maiyetle Osmanlı topraklarını ziyaret etti. Bu

²⁷³BOA, HR.TO, 37/17, (13 Muharrem 1274/3 Eylül 1857).

²⁷⁴BOA, HR. SFR, 1/1/44, (12 Receb 1274/26 Şubat 1858).

²⁷⁵Ömer Lütfi Paşa, Fırat nehrini ıslah ederek Bağdat'taki bataklıkları kurutmayı hedeflemiş ve Fırat'ın önemli kollarından birine yaptırdığı baraj ile akıntının yönünü değiştirmeyi başarmıştı. Ancak kış yağmurlarına dayanamayarak barajın kısa sürede yıkılmasıyla proje hüsrarla neticelenmişti. Baraj projesi oldukça büyüktü, "Ecole Polytechnique" adlı mektepte yetişmiş Fransız bir mühendis, keşif gezisine resmî olarak katılmış ve projeyi çılgınca bulduğundan inşaatı yönetmeyi reddetmişti. Ayrıca bölgedeki aşiretler, 3000 işçi ile inşaatı destek vermiş ve inşaat iki ay gibi kısa sürede bitirilmiştir. *Le Correspondant Religion Philosophie- Sciences Littérature-Politique Beaux-Arts*, Tome Cent Quatre-Vingtièm, Bureaux Du Correspondant 14, Rue De L'abbaye, 14, Paris, 1895, s. 34-35-36.

²⁷⁶Yaşar Yücel, "Midhat Paşa'nın Bağdat Vilâyetindeki Alt Yapı Yatırımları", *Uluslararası Midhat Paşa Semineri Bildiriler ve Tartışmalar*, 8-10 Mayıs, Edirne, 1984, s. 176.

²⁷⁷BOA, HR. SFR, 1/1/44, (12 Receb 1274/26 Şubat 1858).

ziyaret 1860 yılının Nisan-Mayıs aylarında gerçekleşmişti.²⁷⁸ Prens'in İstanbul'da gördüğü teveccühten İngiltere Kraliçesi²⁷⁹ ve Belçika Kralı I. Léopold memnun olmuştu. Kral, resmî bir ziyafet vererek Osmanlı Devleti'nin Brüksel maslahatgüzarı Diran Bey ile eşi Madam Diran'ı davet etmiş ve oğluna gösterilen ilgiden dolayı Abdülmecid'e teşekkürlerini iletmiştir.²⁸⁰ Yine Diran Bey, Osmanlı Devleti hakkında edindiği intibayı öğrenmek için Brüksel'de Prens ile uzun bir görüşme yapmış ve Fuad Paşa'ya bir mektup yazarak bu görüşmenin detaylarını anlatmıştır. Prens, İstanbul'dan iyi izlenimlerle dönmüştü. Diran Bey ile görüşmesinde, Avrupa basınında Osmanlı Devleti'yle ilgili verilen yanlış fikirlerin aksine Osmanlı donanması ile nazırlıkların çoğunu beğendiğini sadece Maliye Nezâreti'nin iyi işlemediğini ve burasının iyileştirilmesi gerektiğini söylemiştir. Prens, son olarak İstanbul'da gördüğü misafirperverlikten ötürü nazırlara ve Abdülmecid'e teşekkür etmiştir.²⁸¹

Dük de Brabant'ın ziyaretinin Osmanlı Devleti ile Belçika Krallığı'nın ilişkilerine olumlu yansması bekleniyordu. Ancak bu ziyaretten sadece birkaç ay sonra Osmanlı Devleti, Belçika, İspanya ve Hollanda ile diplomatik ilişkilerin az, sefaret giderlerinin ise fazla olması nedeniyle mali tasarruf için *"pek çok işleri olmadığından ziyâde masârifden ihtirâzen..."* Brüksel, Madrid ve Lahey temsilciliklerini kapatmaya, ayrıca bu ülkelerin İstanbul'da temsilciliklerinin bulunması nedeniyle de Madrid temsilciliğini Paris'e, Lahey ve Brüksel temsilciliklerini de Londra Sefareti'ne bağlamaya karar verdi.²⁸²

Brüksel Sefareti'nin lağvedilmesiyle Diran Bey ile başkâtip Manas Bey'in buradaki görevleri de sona erdi. Osmanlı Devleti, Diran Bey'e sefaretlerde yeni bir kadro açılınca kendisini münasip göreve tayin edeceğini söyleyerek İstanbul'a geri çağırmıştır.²⁸³ Belçika hükûmeti ise diplomatlar İstanbul'a dönmeden önce Diran Bey'e üçüncü, Manas Bey'e de beşinci dereceden nişan vermiştir.²⁸⁴ Diran Bey,

²⁷⁸Journal Historique Et Littéraire, Tome XXVII, P. Kersten, Liège, 1860-1861, s. 89.

²⁷⁹BOA, HR.TO, 53/90, (19 Şevval 1276/10 Mayıs 1860).

²⁸⁰BOA, HR.TO, 37/69, (12 Şevval 1276/3 Mayıs 1860); Diran Bey, eşi Madam Diran'ın bir müddetten beri keyifsiz olduğunu ileri sürerek 1860 yılında iki aylığına Napoli'ye gitmek için izin istemiştir. Ancak bu yılda böyle bir seyahate çıkıp çıkmadığı açık değildir bkz., BOA, HR.TO, 37/64, (11 Cemâziyelahir 1276/5 Ocak 1860); BOA, İ.HR, 173/9472, (29 Cemâziyelahir 1276/23 Ocak 1860).

²⁸¹BOA, HR.TO, 37/71, (12 Şevval 1276/3 Mayıs 1860).

²⁸²BOA, İ.HR, 187/10423, (29 Safer 1278/5 Eylül 1861); Kunalalp, Son Dönem..., s. 45-46

²⁸³BOA, İ.HR, 189/10562, (28 Cemâziyelevvel 1278/5 Eylül 1861).

²⁸⁴BOA, İ.HR, 180/9994, (22 Cemâziyelevvel 1277/6 Aralık 1860).

İstanbul'a döndükten sonra “*Posta İdaresi Müfettişliği*” ve “*Ermeni Katolik Cemaati İdare Meclisi Başkanlığı*” görevini üstlenmiştir.²⁸⁵

2.7: Londra Sefareti'ne Bağlı Dönem: Kostaki Musurus Paşa

Kostaki Musurus (1807-1891), Girit'in Resmo şehrinden İstanbul'un Fener semtine gelip yerleşen Rum asıllı meşhur Musurus ailesine mensuptu. Aile hakkındaki bilgiler, XV ve XVI. yüzyılının tanınmış karakteri Mark/Markos Musurus'a kadar geri gitmektedir. Aile, daha çok ticaretle uğraşmasına rağmen XIX. yüzyılda yetiştirdiği birden fazla diplomatla ismini duyurmuştu. Bu diplomatlar arasında en tanınmış ise Kostaki Musurus'tur. Kostaki Musurus, Pavlos/Pavlaki Efendi'nin ikinci çocuğu olarak 18 Şubat 1807'de Arnavutköy'de dünyaya gelmiştir. Babası Pavlaki Efendi, ticaretle meşgul olmuş ve bir aralar Eflak beylerinin hizmetine girip onlarla yakın ticari münasebetler kurması sayesinde mal varlığını artırmıştır.²⁸⁶

Kostaki Musurus'un nasıl ve nerede tahsil gördüğüyle ilgili bilgiler mevcut değildir. Sadece İstanbul'daki Rum mekteplerinde veya yurtdışında tahsil gördüğüne dair tahminler yürütülmektedir. Kostaki Musurus, Fransızca'yı özel hocalardan öğrenmişti. Tercüme Odası çıkışlı olmamasına rağmen bu dili iyi derecede biliyordu. İş hayatına ilk önce Metternich'in desteğiyle 1824-1830 yılları arasında doğuya seyahate çıkan ve 1826 yılında İstanbul'a gelen Avusturyalı Prokesch-Osten'e mihmândârlık yapmakla başlamıştır. Ardından Sisam Adası'na memur olarak atanmış ve Sisam Adası'nın Bey'i İstefanaki Vogorides Bey'in görevlendirmesiyle adayı bir süreliğine vekâleten idare etmiştir. Burada gösterdiği başarı sayesinde İstefanaki Vogoridi Bey, kendisini önce himayesine almış ve daha sonra da Anna isimli kızıyla evlendirmiştir. İstefanaki Vogorides Bey ile kurulan bu yakın münasebetler, Kostaki Musurus'un bürokraside yükselmesine yardımcı olacaktır.²⁸⁷

²⁸⁵Kevork Pamukciyan, *Ermeni Kaynaklarından Tarihe Katkılar Biyografileriyle Ermeniler*, C. IV, (Yay. Haz., Osman Köker), Aras Yayıncılık, İstanbul, 2003, s. 14.

²⁸⁶Nurdan Şafak, *Bir Tanzimat Diplomatı Kostaki Musurus Paşa (1807-1891)*, (Basılmamış Doktora Tezi), *Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, İstanbul, 2006, s. 9-12; Sinan Kunalalp, “Bir Osmanlı Diplomatı Kostaki Musurus Paşa 1807-1891” *BELLETEN*, C. 34, S. 135, Temmuz 1970, s. 426.

²⁸⁷İstefanaki Vogoridi Bey, aslen Bulgar kökenliydi. İstikbalinin zirvesine Kallimaki Bey'in babasının himayesi sayesinde ulaşmış ve süreç içerisinde Rumlaşmıştır. Şafak, *Bir Tanzimat Diplomatı...*, s. 15-17-20-21; Kunalalp, “Bir Osmanlı Diplomatı...”, s. 425; *Biographies Of Celebrities For The People* isimli kaynakta, Kostaki Musurus'un İstanbul'da tahsil gördüğü, klasik edebiyatta ve modern dilde uzmanlaştığı, bilimde de çok ileri olduğu söylenmektedir bkz., *Biographies Of Celebrities For The People*, John And Robert Maxwell Milton House, 14 And 15, Shoe Lane, Fleet Street And 35, St. Bride

Sisam'daki görevinden sonra Kostaki Musurus, 1840 yılında (H. 1256) Atina'ya maslahatgüzar olarak tayin edildiyse de hemen arkasından Yunanistan'a yüksek bir mevkide temsilcinin atanmasının daha uygun olacağı düşünülerek küçük elçilik payesiyle Atina'ya gönderilmiştir.²⁸⁸ Yunanistan ile diplomatik münasebetlerin hassasiyetini koruduğu bir dönemde böylesine nazik bir görevin Kostaki Musurus'a tevdi edilmesinde Sisam'daki hizmetlerinin yanında kayınpederi İstefanaki Vogorides Bey'in Mustafa Reşid Paşa'ya olan yakınlığı önemli rol oynamıştır.²⁸⁹ Kostaki Musurus, Atina'da göreve başladıktan sonra Yunan hükûmetinin “*Megali Idea*” yani Osmanlı topraklarına doğru yayılma politikalarını engellemeye çalışmıştır. Onun bu faaliyetleri Yunan elitlerini rahatsız etmiş ve bir müddet sonra Yunan hükûmeti, Osmanlı elçisini ülkeden göndermenin yollarını aramaya başlamıştır. 1847 yılının ilk ayında Albay Caratoss'un İstanbul'u ziyaret etmesine izin verilmemesi ve Yunan Kralı'nın Osmanlı elçisini bir baloda aşağılamasıyla ortaya çıkan diplomatik kriz Yunan hükûmeti için yeterli bahaneyi oluşturmuş ve Osmanlı elçisi “*persona non grata*” istenmeyen adam ilan edilmiştir. Ardından krizin çözülmemesi ve aksine büyümesi üzerine Osmanlı Devleti, 17 Şubat'ta Kostaki Musurus'u Atina'dan geri çekerek²⁹⁰ 1848'de (H. 1264) yerine maslahatgüzar statüsüyle Osman Efendi'yi atayacaktır.²⁹¹

Kostaki Musurus, İstanbul'a geldikten bir müddet sonra Mehmed Şekib Efendi'nin yerine 1849 yılında (H.1265) Viyana elçiliğine tayin edilmiş²⁹² ve Mayıs ayında itimatnâmesini sunarak görevine başlamıştır.²⁹³ Viyana'da iki yıl kadar Osmanlı Devleti'ni temsil edip 1851 yılında da Londra elçiliğine atanmıştır.²⁹⁴ Osmanlı Devleti'nin en meşhur diplomatlarından biri olan Kostaki Musurus, bu tarihten itibaren Londra'da 34 yıl kadar kesintisiz görevini sürdürecektir. Kuneralp, Kostaki Musurus'un Londra'daki vazifesinin uzun soluklu olmasını, Kraliçe

Street, E.C., London, (Year?), s. sondan 22; Osten, Doğu'yu çok iyi tanıyan ve çeşitli eserler kaleme alan bir diplomattır. 1834 yılında Yunanistan'a temsilci olarak atanmıştır. Daha detaylı bilgi için bkz., Selçuk Ünlü, “Avusturya'lı Diplomat Anton Von Prokesch-Osten (1795-1876) ve Türkiye”, *Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi, ERDEM*, C.1, S.2, 1985, s. 517-526.

²⁸⁸BOA, HAT, 1423/58178, (21 Muharrem 1256/25 Mart 1840).

²⁸⁹Kuneralp, “Bir Osmanlı Diplomatı...”, s. 427.

²⁹⁰Hayrettin Pınar, “Kostaki Musurus'un Atina Sefareti ve Osmanlı-Yunan Diplomatik Krizi”, *Belleten*, C. 76, S. 275, Nisan 2012, s. 207-208-211-215-217.

²⁹¹BOA, A.MKT, 158/29, (13 Zilhicce 1264/10 Kasım 1848).

²⁹²BOA, A.MKT, 165/62, (27 Muharrem 1265/23 Aralık 1848); BOA, HR.MKT, 22/36, (6 Zilkade 1264/4 Ekim 1848).

²⁹³BOA, HR.TO, 630/32, (29 Cemâziyelahir 1265/22 Mayıs 1849).

²⁹⁴BOA, A.AMD, 30/36, (19 Cemâziyelevvel 1267/22 Mart 1851); BOA, İ.HR, 75/3647, (20 Cemâziyelevvel 1267/23 Haziran 1851).

Viktorya'nın yaşlılık yıllarında Müslüman elçileri hoş karşılamaması, Hristiyan temsilcileri tercih etmesi ve İstanbul'daki kalifiyeli Hristiyan diplomatlarının azlığıyla ilişkilendirmektedir.²⁹⁵

1860 yılına gelindiğinde yukarıda bahsedildiği gibi kapatılan sefaretlerden Lahey ve Brüksel temsilcilikleri Londra Sefareti ile Kostaki Musurus'un uhdesine verilmişti.²⁹⁶ Kostaki Musurus, Brüksel'e gitmeden önce aynı yıl İngiltere'yi ziyaret eden Belçika Kralı'nın onuruna Londra Sefareti'nde musiki gecesi düzenleyerek²⁹⁷ Kral Léopold ile tanışma ve konuşma fırsatı elde etmişti.²⁹⁸

Lahey ve Brüksel Sefaretleri'nin Londra'ya bağlandığının resmen bildirilmesinden sonra Kosraki Musurus, önce Hollanda başkentine giderek itimatnâmesini teslim etmişti. Arından Hollanda hükûmeti, Kostaki Musurus'a “*Büyük Kordonlu Hollanda Aslanı Nişanı*”, takdim etmişti. Brüksel'de ise 8 Ekim 1861'de görkemli bir törenle elçi kabul edilmiş ve Kral Léopold, Kostaki Musurus'a “*Léopold Nişanı*” takmıştır. Londra Sefareti memurlarından Halil Efendi, Kostaki Musurus'un iki oğlu Étienne (İstefanaki) ve Paul (Pavlos/Pavlaki) ile Brüksel'deki memurlardan Faustin Glavany törende elçiye eşlik etmişlerdi. Belçika hükûmeti, Halil Efendi, Étienne Efendi ve Paul Efendi'yi de nişanla onurlandırmıştır. Buna karşılık Osmanlı Devleti ise Belçika eski Hâriciye Nâzırı Baron de Vrière'nin oğlu Baron Alfred Vrière'ye dördüncü dereceden Mecidiye Nişanı göndermiştir. Brüksel'deki akredite töreninden sonra Kostaki Musurus, Londra'ya geri dönmüştür.²⁹⁹

Kostaki Musurus, Londra'da ikamet ettiği ve ihtiyaç olduğunda Brüksel'e geldiği için Belçika yıllıklarına göre Brüksel Sefareti'ni ilk zamanlarda oğulları Étienne Efendi ve Paul Efendi vasıtasıyla yönetmiştir.³⁰⁰ Ancak Osmanlı arşivinde

²⁹⁵Kuneralp, “Bir Osmanlı Diplomati...”, s. 424.

²⁹⁶BOA, MB.İ, 16/83, (14 Cemâziyelevvel 1278/17 Kasım 1861); BOA, HR.MKT, 392/64, (20 Cemâziyelevvel 1278/23 Kasım 1861).

²⁹⁷BOA, İ.HR, 244/14490, (7 Rebiülevvel 1287/7 Haziran 1870).

²⁹⁸Belçika Kralı bu görüşmede, Osmanlı Devleti ile Belçika Krallığı arasında kurulan dostluktan memnun olduğunu söylemiştir. BOA, HR.SFR, 3/53/2, (22 Zilhicce 1276/11 Temmuz 1860).

²⁹⁹BOA, HR.SFR, 3/62/45, (20 Şaban 1278/20 Şubat 1862); Belçika Kralı törende misafirlere yemek vermiş ve törene Belçika elitinden birçok kişi katılmıştır. Kostaki Musurus itimatnâmesini takdim ederken Abdülmecid'in ölümünü ve Abdülaziz'in cülûsunu haber veren nâmeyi de Kral'a iletmisti. *Moniteur Belge Journal Officiel*, 9 Ekim 1861, s. 4929-4968; BOA, HR.SFR, 3/60/1, (6 Safer 1278/13 Ağustos 1861); Diğer Avrupalı idareciler gibi Belçika Kralı da elçisi aracılığıyla Abdülaziz'i tebrik etmiş ve Bâbüli, Kral'a birinci dereceden Mecidiye Nişanı vermiştir. BOA, MB.İ, 16/27, (10 Safer 1278/17 Ağustos 1861); BOA, HR.MKT, 391/9, (29 Rebiülahir 1278/3 Kasım 1861).

³⁰⁰Tarlie, *Almanach...*, 1862, s. 22; Baron İsidore De Stein d'Altenstein, *Annuaire De La Noblesse De Belgique*, Auguste Decq, Libraire-Éditeur, Rue De La Madeleine, 9, Bruxelles, 1862, s. VIII-IX-X; d'Altenstein, *Annuaire De La...*, 1863, s. VIII-IX-X.

Musurus kardeşlerin Brüksel'e tayin edildiklerine dair herhangi bir kanıt rastlanmamıştır. Bu bakımdan 1860 yılında Londra Sefareti'ne ikinci başkâtip olarak atanan Étienne Efendi ile ataşe olarak atanan Paul Efendi'nin³⁰¹ kadroları Londra'da kalmak kaydıyla geçici bir süreliğine Brüksel Sefareti'ni idare ettikleri söylenebilir. Muhtemelen bu süre Faustin Glavany Bey'in tayinine kadar devam edecekti.

Faustin Glavany Bey, Madrid Sefareti'ne atandıktan bir süre sonra tekrar geri çağırılarak Brüksel'e şebender sıfatıyla tayin edilmişti. Ancak o dönem Belçika hükûmetinin kabul ettiği diplomatik teamüllerden ötürü bu statüyle sefaretin işlerini yürütmesi mümkün değildi. Şöyle ki Belçika hükûmeti, ülkede bulunan yabancı konsolosların hiçbirine Belçika Hâriciye Nâzırı ile diplomatik münasebet kurma, hatta kâtiplerin bile iştirak ettiği resmî davetlere katılma hakkı tanımıyordu. Kostaki Musurus, Belçika Hâriciye Nâzırı ile görüşerek bu durumdan bahsetmiş, nâzır da Faustin Glavany Bey'in maslahatgüzar olarak tayin edilebileceğini önermişti. Ancak nâzırın bu önerisi, Osmanlı Devleti'nin iş yoğunluğu az olan sefareti Londra ve Paris Sefaretleri'ne bağlama politikasıyla bağdaşmayacağı gerekçesiyle reddedilmişti. Nitekim sonunda orta bir yol bulunarak Faustin Glavany Bey'in şebenderlikle birlikte sefaret başkâtipliğini de yürütebileceği kanısına varıldı ve sefaret kitâbetine ataması yapılarak Belçika hükûmetinin de rızasıyla Belçika Hâriciye Nâzırı ile resmî münasebet kurabilmesinin önündeki engel kaldırılmış oldu.³⁰²

Arşiv vesikalarından anlaşıldığı kadarıyla 1862 yılından sonra sefaretin işleri Faustin Glavany Bey tarafından takip edilmiş ve Kostaki Musurus, sadece önemli zamanlarda Brüksel'e gelmiştir. Bu seyahatlerinden biri, 1863 yılında Schelde/Escaut Nehri'ndeki geçiş ücretlerinin düzenlenmesiyle ilgili toplanan konferans için olmuştur. 1839'da Belçika, Schelde/Escaut Nehri'nde ticaret ve seyrüsefer yapma hakkını belirli mâli yükümlülükler karşılığında elde edebilmişti. Ancak sonraki

³⁰¹BOA, HR.SFR, 3/55/25, (16 Cemâziyelaahir 1277/30 Aralık 1860); Étienne Efendi, 26 Ocak 1841'de (3 Zilhicce 1256) Atina'da doğmuş, İstanbul, Viyana, Londra ve Paris'te tahsil görmüştü. Türkçe, Rumca, Latince, Fransızca, İngilizce ve İtalyanca biliyor, özellikle son üç dilde konuşup yazabiliyordu. Genç yaşta Londra Sefareti kitâbetine atanarak diplomasie adımı atmış ve daha sonra Roma orta elçiliğine kadar yükselmiştir bkz., BOA, DH. *SAİD*, 1/684, Lef, 344, (29 Zilhicce 1256/21 Şubat 1841); BOA, İ.HR, 283/17517, (28 Zilhicce 1297/1 Aralık 1880); Oliver Bouquet-Sinan Kuneralp, *Les Musurus Une Famille De Diplomates Ottomans Lettres Et Documents (1852-1910)*, Les Editions İsis, İstanbul, 2015, s.390; Paul Efendi ise, Kostaki ve Anna çiftinin ikinci çocuğuydu. 1842 yılında Atina'da doğmuş ve tahsilini özel bir öğretmenden almıştır. Resim ve şiirle ilgilenmiştir. Londra'da uluslararası bir sergide tabloları sergilenmiş ve Paris dergilerinde şiirleri yayımlanmıştır bkz., Bouquet-Kuneralp, *Les Musurus...*, s. 393.

³⁰²Kılıç, Osmanlı Hariciyesinde..., s. 176; BOA, HR.SFR, 3/718/3, (20 Şaban 1278/20 Şubat 1862); BOA, HR.SFR, 3/80/15, (30 Muharrem 1280/17 Temmuz 1863).

yıllarda Belçika'nın ödemekle mükellef olduğu vergi ve ücretler, %5'lik faizin de etkisiyle giderek artmış ve hükûmetin taşıyamayacağı meblağlara ulaşmıştı. Nitekim Belçika hükûmetinin girişimiyle bu durumun görüşülmesi için misyon başkanları düzeyinde 15 Temmuz 1863'te Brüksel'de bir konferans düzenlenmesine karar verilmiştir. Konferansa Brüksel'deki çeşitli ülkelerin temsilcileri³⁰³ ile Kostaki Musurus da katılmıştır. Kostaki Musurus, Faustin Glavany Bey'e 11 ve 12 Temmuz'da birer mektup yazıp Londra'da önemli işlerinin olduğunu ve gereksiz yere zaman kaybetmek istemediğini söyleyerek konferansın kesin tarihini kendisine bildirmesini rica etmiştir.³⁰⁴ Konferans tarihi netleşince de 13 Temmuz akşamı Londra'dan yola çıkarak 14 Temmuz sabahı Brüksel'e varmıştır. O gün Belçika Hâriciye Nâzırı Charles Rogier ile bir araya gelerek konferans hakkında bilgi almış³⁰⁵ ve konferans bitince de Paris üzerinden Londra'ya dönmüştür.³⁰⁶

Kostaki Musurus'un Brüksel'e bir diğer seyahati, 14 Aralık 1864'te Belçika Kralı I. Léopold'un vefatı nedeniyle olmuştur. Kostaki Musurus, Kral'ın ölümünü haber alınca 14'üncü gecesi Londra'dan çıkarak Brüksel'e gelmiş ve ayın 16'sında Kral'ın cenaze alayına katılmıştır. Ertesi gün de Kral II. Léopold tahta çıkmıştır. O gece Kostaki Musurus, Brüksel'deki elçilerin resmî kabulüne ve 18'inde ise yabancı devlet ricalinden kişilerin de bulunduğu cülûs törenine iştirak etmiştir. Kral, Osmanlı elçisinin cenaze alayı ve cülûs töreninde bulunmasından memnun olmuştu. Törende Kostaki Musurus ile görüşerek kendisine teşekkür etmiş ve Osmanlı Devleti ile hâlihazırda mevcut olan ilişkilerin istikrarlı şekilde devam edeceğini söylemiştir.³⁰⁷ Kostaki Musurus'un ardından Sultan Abdülaziz, 1866 yılında (H. 1282) Maârif-i Umûmiye Nâzırı Kemâl Efendi'yi de Kral'ın cülûsunu tebrik etmek için Belçika'ya yollamıştır.³⁰⁸ Kemâl Efendi, Viyana üzerinden Brüksel'e geçmiştir. Kral ile resmî mülakattan sonra kraliyet sarayında Kral, Kraliçe, Belçika Hâriciye Nâzırı ve diğer

³⁰³M. Edm. Grandgaignage, *Histoire Du Péage De L'escaut*, Typographie J.-E. Buschmann, Anvers, 1868, s.121-122-131.

³⁰⁴BOA, HR.SFR, 3/80/4, (24 Muharrem 1280/11 Temmuz 1863); BOA, HR.SFR, 3/80/9, (26 Muharrem 1280/13 Temmuz 1863).

³⁰⁵BOA, HR.SFR, 3/80/14, (29 Receb 1280/16 Temmuz 1863).

³⁰⁶BOA, HR. SFR, 3/80/16, (2 Safer 1280/19 Temmuz 1863).

³⁰⁷BOA, HR.TO, 56/42, (2 Şaban 1282/21 Aralık 1865); Kostaki Musurus, Hariciye Nâzırı Rogier ile Brüksel'de önden bir görüşme yaparak elçilerin kabul töreni hakkında bilgi almıştır. Temsilciler Leaken Sarayı'nda kabul edilmiş ve yemek yenmiştir. BOA, HR.SFR, 3/80/23, (6 Safer 1280/23 Temmuz 1863); BOA, HR.TO, 55/62, (6 Safer 1280/23 Temmuz 1863); BOA, İ.HR, 202/11539, (28 Safer 1280/14 Ağustos 1863).

³⁰⁸BOA, İ.HR, 219/12717, (9 Zilkade 1282/25 Şubat 1866).

vükela ile yemek yemiş ve Brüksel’de oldukça güzel ağırlanmıştır.³⁰⁹ Belçika hükûmeti, Osmanlı Devleti’nin Kral’ı tebrik etmesinden memnun kalmıştır, II. Léopold de Abdülaziz’e bir mektup yazarak teşekkürlerini iletmiştir.³¹⁰

Kemâl Efendi’nin Brüksel’i ziyaretinin ardından bir başka gelişme de 1867 yılında Anvers Uluslararası Arkeoloji Kongresi’nin toplanması olmuştur. Anvers’e Avrupa devletlerinden birçoğu temsilci göndermiş ve kongrede arkeoloji adına çeşitli konular ele alınmıştır. Bunlar arasında Süveyş Kanalı’na dikilmesi planlanan barış anıtı da yer almaktaydı.³¹¹ Kongreye Osmanlı Devleti’ni temsilen Faustin Glavany Bey katılmış ve Süveyş’e dikilecek anıt için çizdiği projeyi kurula sunarak anıta “*Barış Tapınağı*” isminin verilmesini önermiştir. Hazırladığı proje piramit şeklinde olacak ve Mısır arkeolojisini yansıtacaktır. Anıtın etrafında anıtın amacını belirten Mısır hiyeroglifi, İbranice, eski Yunanca, Arapça, Latince, Fransızca, Asur çivi yazısı ve Türkçe tercümelerinden oluşan metinler bulunacaktır. Anıtın tepesinde bir elinde meşale diğer elinde zeytin dalı, tabanında ise denizci ulusların ya da hükümdarlarının isimleri yer alacaktır.³¹² Yüksekliği 26 metre olacak ve şekli Mısırlı başörtülü çiftçi bir kadına benzeyecekti. Ancak maliyetinin fazlalığı nedeniyle bu anıtın Süveyş’e dikilmesine izin verilmeyecekti.³¹³

Bu süreçte diplomatik münasebetlerin yanında Belçika ile ticari münasebetler de devam ediyordu. Belçika’daki şirketlere silah ve mühimmat siparişi veriliyor ve bu ülkede yeni bir silah üretildiğinde Faustin Glavany Bey tarafından derhal İstanbul’a bildiriliyordu.³¹⁴ Ticari ilişkilerin giderek gelişmesi üzerine 10 Ekim 1861’de Belçika ile İstanbul’da yeni bir ticaret ve seyrüsefer anlaşması imzalanmıştır. 23 maddeden oluşan anlaşmanın hükümleri, Belçika’nın İstanbul’daki elçisi Gaston Errebault de Dudzeele ile Mehmed Esat Saffet Efendi ve Mehmed Cemil Bey tarafından tespit edilmiştir. Anlaşma ile daha önce yapılan ticaret ve seyrüseferin sözleşmelerinin teyit edilmesinin yanı sıra karşılıklı yapılması öngörülen ithalat, ihracat ve seyrüseferin

³⁰⁹BOA, İ.HR, 219/12753, (11 Muharrem 1283/26 Mayıs 1866).

³¹⁰BOA, İ.HR, 220/12807, (1 Rebiülevvel 1283/14 Temmuz 1866).

³¹¹*Royaume De Belgique Congrès Archéologique International Anvers 1866-1867*, Librairie C. Muquardt, 2, Rue Royale , Même Maison A Gand Et A Leipzi, Bruxelles, 1868, s. 18-19-25-26-27-28-29.

³¹²*Revue Artistique Et Littéraire*, Directeur: Louis Auvray, Tome Treizième, Aux Bureaux De La Revue Rue Bréa, 5, Près La Rue Notre-Dame-Des-Champs, Paris, 1867, s. 52-53.

³¹³Osman Öndeş, *Kadıköy’ün Güngörmüş Sayfiyesi Moda*, İletişim Yayınları, 2021, s. 146.

³¹⁴BOA, A.MKT.MHM, 291/84, (26 Şaban 1280/5 Şubat 1864); BOA, HR.MKT, 599/29, (27 Şaban 1284/24 Aralık 1867); BOA, İ.HR, 198/11236, (13 Receb 1279/4 Ocak 1863).

imtiyazları daha da genişletilmiştir. Anlaşma, 1 Şubat 1862’de Sultan Abdülaziz ile Belçika Kralı’nın onayına sunulup metnin mübadelesi yapıldıktan sonra yürürlüğe girmiş ve 27 Şubat’ta da Belçika’nın resmî gazetesi Moniteur’de yayımlanmıştır.³¹⁵ Bu anlaşmanın hemen ardından Osmanlı Devleti, Belçika ile gümrük tarifelerini yenilemiştir. Gümrük tarife defterine göre ilk sene Osmanlı ülkesinden ihraç edilecek ürünlerin gümrükten çıkış resmi % 8 ve iskele resmi % 3 olarak tayin kılınmıştır. İkinci senenin başlangıcından itibaren ise gümrük resmi % 7’ye ve üçüncü sene % 6’ya indirilerek sekizinci sene de % 1’e düşürülmüştür. Belçika ürünlerinden de % 8 vergi alınmasına karar verilmiştir. Toplamda 657 adet ithalat ve ihracat ürününün yer aldığı gümrük tarife defterinde miktarları da dâhil bütün ürünler ayrı ayrı kaydedilmiştir.³¹⁶

Belçika Krallığı’yla Osmanlı Devleti arasındaki ticari münasebetler bundan sonra giderek artmaya başlamış ve Belçikalılar, Osmanlı ülkesinde yatırım yapmak için daha büyük projelerin imtiyazını almaya yönelmişlerdir. Osmanlı Devleti, Balkanlarda artan isyanları bastırmak, Rusya ile olası bir savaşta kolayca asker sevk edebilmek ve Avrupa ile demiryolu vasıtasıyla bağlantı kurabilmek için XIX. yüzyılın ikinci yarısında Rumeli’ye demiryolu yaptırmayı planlamıştı. İstanbul-Belgrad arasında işletilmesi düşünülen bu hattın inşasına ilk olarak İngilizler talip olmuştu; ancak bunların başarısız olmaları üzerine imtiyaz hakkı “*31 Mart 1868’de Belçikalı Vander Elst*” şirketine verildi.³¹⁷

Ticari ilişkilerdeki bu gelişmeler diplomatik münasebetleri de etkilemiştir. Belçika’dan silah ve savaş aletlerinin tedarik edilmesi, özellikle de Rumeli’de yapılacak demiryolu imtiyazını Belçikalıların alması nedeniyle iki ülke arasındaki ilişkiler daha da önem kazanmıştı. Bu bakımdan Brüksel’deki işlerin kolaylıkla yürütülebilmesi adına Faustin Glavany Bey’in diplomatik pozisyonunun yükseltilmesi gündeme geldi. Belçika hükûmeti de başkâtip olarak görev yapan Faustin Glavany Bey’in maslahatgüzarlığa tayin edilmesini uygun görüyordu. Nitekim bütün bunlar

³¹⁵Désiré De Garcia De La Vega, *Recueil Des Traités Et Conventions Concernant Le Royaume De Belgique*, Tome IV, Aug. Decq, Libraire, Rue De La Madeleine, 9, Buxelles, 1862, s. 356-357-358-359-360-361-362-363-364; BOA, HR.SYS, 1887/46, (27 Zilkade 1861/27 Kasım 1861); *Muâhedât Mecmûası*, C. I, s. 194-205 arası.

³¹⁶BOA, A.DVN.MKL, 3/13, Lef 56-57-58-59-60-61-62-63-64-65-66, (20 Zilkade 1278/19 Mayıs 1862).

³¹⁷Belçikalı şirketin sözleşmede tayin edilen tarihte inşaatı bitirememesi üzerine bir yıl sonra inşaatın imtiyazı başka bir müteşebbise verilecektir. Vahdettin Engin, “Rumeli Demiryolu”, *DİA*, C. 35, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2008, s. 235-237; BOA, HR.MKT, 673/42, (6 Şevval 1286/9 Ocak 1870).

dikkate alınarak 1868 yılında Faustin Glavany Bey, başkâtip olarak geçici maslahatgüzarlığa terfî ettirildi.³¹⁸ Ancak Brüksel'deki vazifesi nedeniyle sekiz yıldan beri babasını ziyaret edememişti. Bu yüzden yeni görevine başlamadan önce hem babasını görmek hem de izin kullanmak istediğini söyleyerek Fuad Paşa'dan müsaade rica etti. Ardından sefaretin işlerini Brüksel'deki Osmanlı Devleti şebkenderine bırakarak oradan ayrıldı ve kısa süreli bir İstanbul gezisinden sonra yeniden görevinin başına döndü.³¹⁹

Faustin Glavany Bey'in geçici maslahatgüzarlığının ilk yıllarında Paris Sefareti ataşeliğine Erkân-ı Harbiye Kolağası Hasan Rüşdü Bey tayin edilmişti ve bir müddetten beri orada ataşelikle birlikte tahsil hayatına devam etmekteydi.³²⁰ Ancak 1870-1871 yıllarında Prusya ile Fransa arasında çıkan savaşta Paris'in kuşatılması üzerine Rüşdü Bey tahsilden geri kalmamak, Belçika'nın askeri usullerini öğrenmek ve burasının askeri yeteneklerini yerinde gözlemlemek için Brüksel'e nakledilmesini talep etti³²¹ ve onun bu isteği olumlu karşılanarak 1872 yılında (H. 1289) buradan alınıp Brüksel Sefareti ataşemiliterliğine tayin edildi.³²² Faustin Glavany Bey, Paris'ten hareket eden Rüşdü Bey'in aynı yıl içerisinde Brüksel'e eriştiğini bildirmektedir.³²³

Hasan Rüşdü Bey, Brüksel'e ataşemiliter olarak tayin edilen ilk kişiydi. Rüşdü Bey'in, Paris ve Brüksel'de bulunduğu dönemde Fransa ve Belçika hükûmetlerinden nişan aldığı, Osmanlı Devleti tarafından da dördüncü dereceden Mecidiye Nişanı ile ödüllendirildiği görülmektedir.³²⁴

Brüksel Sefareti'nin Londra'ya bağlı olduğu dönem 1875 yılında sona erdi. Belçika'nın Avrupa'da merkezi bir konumda olması ve iki devlet ilişkilerinin gelişmesine katkı sağlayacağı düşüncesiyle Brüksel'deki Osmanlı temsilciliğinin yeniden bağımsız sefarete dönüştürülmesine karar verildi. Aslında yeni bir sefaretin

³¹⁸BOA, HR.SFR, 3/140/87, (18 Safer 1285/10 Haziran 1868); BOA, HR.SFR, 3/142/49, (26 Rebülevvel 1285/17 Temmuz 1868).

³¹⁹BOA, HR.SFR, 3/137/70, (1 Zilhicce 1284/25 Mart 1868); BOA, HR.SFR, 3/142/5, (17 Rebülevvel 1285/8 Temmuz 1868).

³²⁰BOA, HR.MKT, 734/41, (29 Zilhicce 1288/10 Mart 1872); BOA, HR.MKT, 725/61, (14 Şevval 1288/27 Aralık 1871); BOA, HR.MKT, 730/48, (28 Zilkade 1288/8 Şubat 1872).

³²¹BOA, HR.MKT, 770/29, (21 Şevval 1289/22 Aralık 1872).

³²²BOA, HR.MKT, 771/45, (2 Zilkade 1289/1 Ocak 1873).

³²³Özhan Kapıcı, "Tanzîmât Döneminde Osmanlı Hariciyesinde Ataşelik Memuriyetinin Teşekkülü", *Türkiyat Mecmuası*, C.32, S. 1, 2022, s. 377 (yer dipnot).

³²⁴BOA, İ.DH, 726/50637, (18 Cemâziyelahir 1293/11 Temmuz 1876); BOA, İ.HR, 269/16204, (20 Zilhicce 1292/17 Ocak 1876).

açılması mâli açıdan pek mümkün görülüyordu. Ancak Fransa'nın Paris'teki Osmanlı sefarethanenin kira bedelini karşılayacağını vadetmesi üzerine Paris Sefareti için ayrılan bütçenin bir kısmının Brüksel Sefareti için tahsis edilmesine karar verildi. Böylece Kostaki Musurus'un Brüksel'deki elçilik görevi de sona ermekteydi. Kostaki Musurus, görevden alındığına dair mektubu Kral'a teslim etmek için Brüksel'e gelmiş ve otele yerleşmişti. 23 Temmuz 1875'te hükûmet görevlileri, onu saray arabaları ile kaldığı otelden alarak saraya götürmüş ve Kral'ın huzuruna çıkıp misyonunu tamamladıktan sonra tekrar oteline bırakmışlardır.³²⁵ Kral bu görüşmede Kostaki Musurus'a “*Léopold Nişanı*” takmış,³²⁶ Londra Sefareti memurlarından Étienne Musurus, Paul Musurus ve Ali Muhsin Beyleri de nişan ile onore etmiştir. Törenin hitamının ardından ise Kostaki Musurus ve maiyetindeki memurlar Londra'daki görevlerinin başına geri dönmüşlerdir.³²⁷ Bu tarihten sonra 1885 yılına kadar yaklaşık 11 yıl daha Londra'da elçilik yapan Kostaki Musurus, 1891 yılında İstanbul'un Arnavutköy semtinde vefat etmiştir.³²⁸

Faustin Glavany Bey, Brüksel Sefareti'nin ikinci defa açılışından 1868 yılına kadar başkâtiplik unvanıyla, 1868-1875 yılları arasında da geçici maslahatgüzar olarak Brüksel'deki işleri yürütmüştür. 1875 yılında Brüksel Sefareti'ni Londra Sefareti'nden ayırıp bağımsız hâle getirilmesine karar verilince Faustin Glavany Bey'in statüsü düşürülerek başşahbender ya da başkâtiplik statüsüyle Brüksel'e tayin edilmesi gündeme gelmişse de böyle bir atama yapılmamış ve 1875 yılında Brüksel'deki vazifesinden azledilmiştir. Bu tarihten sonra ise Osmanlı bürokrasisinde kendisine herhangi bir görev verilip verilmediğine ya da hayatını nasıl idame ettiğine dair bilgiye rastlanmamaktadır.³²⁹

³²⁵BOA, HR.SFR, 3/229/38, (25 Cemâziyelahir 1292/29 Temmuz 1875); *Moniteur Belge Journal Officiel*, 1 Temmuz 30 Eylül 1875, s. 2061.

³²⁶BOA, HR.SFR, 3/229/39, (15 Ramazan 1292/15 Ekim 1875).

³²⁷BOA, İ.HR, 334/21519, (25 Şaban 1292/26 Eylül 1875).

³²⁸Kuneralp, “Bir Osmanlı Diplomatı...”, s. 435.

³²⁹Kılıç, Osmanlı Hariciyesinde..., s. 117-185-199.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİ VE SONRASINDA BRÜKSEL SEFARETİ

3.1: Orta Elçilik Dönemi: İstefanaki (Etienne) Karatodori Efendi

Kostaki Musurus'tan sonra bir Osmanlı elçiliğinde en uzun süreli görev yapmış isim olan İstefanaki Efendi'nin Brüksel'e tayini 1875 yılında Sultan Abdülaziz döneminde gerçekleşmişti. Bununla beraber İstefanaki Efendi'nin atanmasından bir yıl sonra taht değişikliği olduğu ve II. Abdülhamid döneminde uzun yıllar görevde kaldığı için onun Brüksel'deki elçilik döneminin tezin bu bölümünde değerlendirilmesi uygun görülmüştür.

Rum asıllı olan Karatodori ailesi hakkındaki bilgiler 1750 yıllarına kadar geri gitmektedir.³³⁰ İstefanaki Karatodori (1834/1835-1907), bu ailenin bir ferdi olarak İstanbul'da dünyaya gelmiştir. Babası, saray hekimlerinden Konstantin Karatodori'dir. Konstantin Efendi, (1802-1879) Edirne'de dünyaya gelmişti. İlk tahsilini Edirne'de aldıktan sonra yüksek tahsil için Bükreş ve Viyana'ya gitmiş ardından Pisa'da tıp tahsili görmüştür. 1830 yılında İstanbul'a gelerek Mekteb-i Tıbbiye hocalığı, II. Mahmud'un hekimliği, Sakız Adası Kethüdâlığı ve Meclis-i Ayan üyeliği gibi hizmetlerde bulunmuştur. İstefanaki Efendi ise ilk tahsilini Kuruçeşme'de bulunan Rum Mektebi'nde ve Beyoğlu'nda almıştır. Ardından Tıbbiye mektebine devam etmiş ve 1853'te de Tercüme Odası'nda istihdam edilmiştir. Burada bir müddet görev icra ettikten sonra Berlin'e gidip orada hukuk ve felsefe alanında etiğim görmüş, yine bu mektepte hukuk bölümünden doktora yapmıştır.³³¹ Latince kaleme aldığı 57 sayfalık “*De Fluminum Communium Navigatione*” isimli doktora tezini 1860 yılında

³³⁰Mahmut Akpınar, “Bir Saray Hekiminin Serencamı: İstefanaki Karatodori (1789- 1867)”, *C.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XIV/1, 2010, s. 173.

³³¹Akpınar, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e...*, s. 125; BOA, *DH.SAİDd*, 1/824, Lef, 467, (29 Zilhicce 1267/25 Ekim 1851); Mahmut Akpınar, Bir Tanzimat Bürokrati ve Diplomatı Olarak Aleksandır Karatodori Paşa (1833- 1906), (Basılmamış Doktora Tezi), *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Konya, 2010, s. 34-35 (yer dipnot)

tamamlamıştır.³³² Bir yıl sonra da büyük su kaynaklarıyla ilgili uluslararası hukuku konu alan Fransızca bir kitap yayımlamıştır.³³³

Latince ve Fransızca eserlerinin olması onun bu iki dili çok iyi bildiğini göstermektedir. Bu dillerden başka Türkçe, Rumca, Almanca, İngilizce ve İtalyanca konuşup yazabilmekteydi. Ayrıca eski Yunancaya aşinaydı. Dış temsilciliklerdeki ilk görevi Berlin Sefareti ataşeliği idi. 1860 yılında 2000 kuruş maaş ve rütbe-i sâlise ile aynı sefaretin ikinci başkâtipliğine atanmıştır. 1861 yılında İsveç Kralı XV. Karl'ın cülûsunu tebrik için Stockholm'e gönderilen heyetin maiyetinde bulunmuş ve bu görevinden ötürü üçüncü derece rütbe ile ödüllendirilmiştir. Döndükten sonra beşinci dereceden Mecidiye Nişanı ve 3100 kuruş maaşla Berlin Sefareti birinci başkâtipliğine tayin edilmiştir. 1865 yılında (H.1281) ise Petersburg Sefareti geçici maslahatgüzarlığına, ertesi yıl da 2500 kuruşla Berlin geçici maslahatgüzarlığına getirilmiş ve burada görevliken 1867 yılında Abdülaziz'in Avrupa seyahatine refakat etmiştir. Berlin'den bir süreliğine tekrar Petersburg birinci başkâtipliğinde ve arkasından da Âlî Paşa'nın emriyle İstanbul'a çağırılarak Hâriciye dairesinde görev yapmıştır. İstanbul'daki vazifesinden sonra yeniden Berlin başkâtipliğine ve arkasından İstanbul'da toplanan Süveyş Kanalı Konferansı'na katılan heyete kâtip olarak tayin edilmiştir. 1874 yılında (H. 1291) uluslararası savaş kurallarını tespit etmek amaçlı Brüksel'de toplanan Kavânîn-i Harbiye Konferansı'na Miralay Edhem Bey'in yanında murahhas sıfatıyla iştirak etmiş ve bu görevinden ötürü kendisine rütbe-i evveli sınıf-ı sâni nişanı verilmiştir. Konferansın bitmesiyle İstanbul'a dönmüş ve 1875 yılında (H. 1297) 3000 kuruş maaş ve Fevkalade Murahhas Orta Elçi payesiyle Brüksel'e atanmıştır.³³⁴

İstefanaki Efendi, Brüksel Sefareti'ne atan üçüncü Rum kökenli temsilciydi ve orta elçilik payesiyle tayin edilen ilk kişiydi. Belçika'nın Fransa ile Almanya'ya yakınlığı ve devletlerarası politikanın merkezi konumunda bulunması nedeniyle

³³²Stephan Carathéodory, *De Fluminum Communium Navigatione*, Verlag Nicht Ermittlbar, (National Library Of The Netherlands), 1860, s. 1-57.

³³³Étienne Carathéodory, *Du Droit International Concernant Les Grands Cours D'eau*, F. A. Brockhaus, Leipzig, 1861, s. 1-198.

³³⁴Sicil kaydında, tıp mektebine gitmeden mukaddeme-i ulum tahsil ettiği söylenir. Ayrıca doğum tarihi (H. 1251) 1835 olarak gösterilir. BOA, HR.SAİD, 4/4, (11 Cemâziyelevvel 1313/30 Ekim 1895); BOA, *DH.SAİD*, 1/424, Lef, 467, (29 Zilhicce 1255/4 Mart 1840); BOA, İ.HR, 264/15842, (2 Receb 1291/15 Ağustos 1874); *Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, Yıl, (1294) 1877, s. 544; Brüksel'de düzenlenen konferans ile ilgili İstefanaki Efendi'nin layihası bkz., BOA, HR.TO, 458/47, (23 Zilkade 1290/12 Ocak 1874).

Brüksel'e dirayetli bir zatın tayin edilmesinin faydalı olacağı düşüncesiyle bu karar alınmıştı. Ayrıca orta elçilik unvanıyla bir elçinin atanması Belçika Kralı'na da bir nevi hürmet ifade edecekti. Yine Brüksel'de olduğu gibi 1874 yılında Rusya tarafından tertip edilen Kavânîn-i Harbiye Konferansı'nda Osmanlı Devleti'ni Berlin Sefareti başkâtibi iken İstefanaki Efendi temsil etmiş ve orada gösterdiği başarıdan dolayı bu hizmete münasip görülmüştü. Brüksel'e gönderilirken İstefanaki Efendi'ye aylık 3000'den yıllık 36000 frank hane kirası³³⁵ ile 3000 frank harcırah ödendi³³⁶ ve ikinci rütbinden Mecidiye Nişanı verildi.³³⁷

İstefanaki Efendi, 29 Temmuz 1875 tarihinde Belçika Kralı'na itimatnâmesini sunarak resmen göreve başlamıştır.³³⁸ Ancak bu törenden yaklaşık bir yıl sonra 1876 yılında Abdülhamid'in tahta geçmesi³³⁹ üzerine Sultan'ın cülûsunu haber vermek için 1876'nın sonbaharına doğru yeniden Kral'ın huzuruna çıktı. Abdülhamid'in tahta geçtiğine dair mektupla birlikte kendisinin görevini teyit eden yeni itimatnâmeyle Kral'a takdim etti. Kabul töreninde Belçika Hâriciye Nâzırı bulunamadığından onun yerine Nafia Nâzırı yer almıştı. Kralın yaveri tarafından saray arabaları ile ikamet ettiği otelden alınıp saraya götürülen İstefanaki Efendi, tören bitince yine yaver tarafından kaldığı otele bırakılmıştır.³⁴⁰ Aynı şekilde Belçika'nın İstanbul'daki elçisi Roger Helman De Grimberghe de Abdülhamid'in huzuruna çıkarak görevini teyit ettirmişti. Abdülhamid elçinin itimatnâmesini onaylayarak ona iltifatta bulunmuş ve elçinin görevine devam edebileceğine dair Kral'a bir mektup yazdırmıştı. İstefanaki Efendi, bu mektubu Kral'a teslim etmek amacıyla 18 Aralık 1876'da Kral'ın huzuruna çıktı. Kral, onu Leaken Sarayı'nda kabul ederek yarım saat boyunca samimi ve nazik bir dille kendisiyle konuştu. Ardından Abdülhamid'in mektubunu alıp İstanbul'da Grimberghe'e gösterilen ilgiden dolayı Sultan'a teşekkür etti.³⁴¹ Ancak bu görüşmeden bir yıl sonra 1877'de (H. 1294) Grimberghe görevden alınarak yerine Hubert Dolez tayin edildi. Dolez'in itimatnâmesini Abdülhamid onayladıktan sonra Belçika Kralı'na yeni elçinin göreve başladığını ve selefinin de Belçika'ya döndüğünü

³³⁵BOA, İ.HR, 267/16016, (10 Rebiülahir 1292/16 Mayıs 1875).

³³⁶BOA, İ.HR, 267/16042, (2 Cemâziyelevvel 1292/6 Haziran 1875).

³³⁷BOA, HR.MKT, 881/69, (18 Cemâziyelevvel 1292/22 Haziran 1875).

³³⁸*Le Mémorial Diplomatique*, (Directeur: Edouard Simon), Treizième Année, Imprimerie De E. Brière 257, Rue Saint-Honore , 257, Paris, 1876, s. 517.

³³⁹BOA, HR.SFR, 1/67/21, (10 Şaban 1293/31 Ağustos 1876).

³⁴⁰BOA, HR.TO, 123/87, (24 Ramazan 1293/13 Kasım 1876); *Moniteur Belge Journal Officiel*, 1 Temmuz 30 Eylül 1876, s. 2289.

³⁴¹*Moniteur Belge Journal Officiel*, 1 Ekim 31 Aralık 1875, s. 3817; BOA, HR.TO, 37/82, (5 Zilhicce 1293/22 Aralık 1876).

bildiren bir mektup kaleme alınarak İstefanaki Efendi aracılığıyla Kral'a iletilirdi.³⁴² İstanbul'un Dolez'e onay vermesi ve iltifatta bulunması Kralı memnun etmiştir.³⁴³ İstefanaki Efendi, bundan sonra da yeni yıl kutlamaları,³⁴⁴ sarayda verilen ziyafet ile balolara katılmak³⁴⁵ ve Kral'ın izdivacının yıl dönümlerini tebrik etmek gibi çeşitli diplomatik görevler için Kral ile zaman zaman bir araya gelmiştir.³⁴⁶

Belçika'daki diplomatik misyonunun dışında İstefanaki Efendi, Avrupa ülkelerinde tertip edilen bazı merasimlere de katılarak Osmanlı Devleti'ni temsil etmiştir. 1894 yılında Karaca Paşa'nın vefatından sonra Stockholm Sefareti kapatıldığı için³⁴⁷ 1897 yılında İsveç-Norveç Kralı'nın 25'inci sene-i devriyesini kutlama görevi İstefanaki Efendi'ye verilmiş ve o da Stockholm'e giderek diplomatik misyonunu yerine getirmiştir.³⁴⁸ Bu nazik davranışa karşılık İsveç-Norveç hükûmeti, İstefanaki Efendi'ye birinci rütbeden "Ettval Pöler" Nişanı takdim etmiş³⁴⁹ ve Bâbîâli de bu nişanı takmasına müsaade buyurmuştur.³⁵⁰

Bir yıl sonra İsveç-Norveç Kralı'nın İstanbul'daki elçisi vasıtasıyla Stockholm'e bir temsilci atanması talebi üzerine Brüksel Sefareti elçiliğine ilâveten aylık 25 lira tahsisatla Stockholm elçiliği de İstefanaki Efendi'ye verilmiş ve itimatnâmesi gönderilerek orada bir müddet ikamet edip diplomatik işleri yürütmesi emrolunmuştur.³⁵¹ Yine Lahey orta elçisi Abdülhak Hamid Bey'in görevinden alınması üzerine³⁵² 1897 yılında Lahey elçiliği de kendisine tevdi edilmiş ise de Hollanda Kraliçesi ve hükûmeti, İstanbul'daki elçisi yoluyla bir dilekçe vererek onun yerine başka birinin tayin edilmesini rica etmiştir. Bâbîâli de bu dilekçeyi dikkate alıp İstefanaki Efendi'yi Lahey temsilciliğinden geri çekmiştir.³⁵³ Aynı yıl Hollanda'nın

³⁴²BOA, İ.HR, 275/16745, (24 Zilhicce 1294/30 Aralık 1877); BOA, HR.TO, 37/98, (16 Zilkade 1294/22 Kasım 1877); BOA, HR.TO, 37/99, (16 Zilkade 1294/22 Aralık 1877).

³⁴³BOA, Y.PRK.HR, 1/98, (25 Şevval 1294/2 Kasım 1877).

³⁴⁴BOA, İ.HR, 273/16491, (27 Muharrem 1294/11 Şubat 1877).

³⁴⁵BOA, Y.A.HUS, 393/102, (17 Şevval 1316/28 Şubat 1899).

³⁴⁶BOA, Y.EE, 78/11, (22 Receb 1295/22 Temmuz 1878).

³⁴⁷Kuneralp, *Son Dönem...*, s.86.

³⁴⁸BOA, Y.A.HUS, 376/144, (29 Rebîülahir 1315/27 Eylül 1897).

³⁴⁹BOA, İ.TAL, 122/57, (9 Cemâziyelevvel 1315/6 Ekim 1897).

³⁵⁰BOA, HR.TH, 201/110, (14 Cemâziyelevvel 1315/M.11 Ekim 1897).

³⁵¹BOA, İ.HR, 357/36, (29 Şaban 1315/23 Ocak 1898); BOA, HR.TH, 207/19, (1 Ramazan 1315/24 Ocak 1898); BOA, İ.HR, 365/3, (12 Receb 1317/21 Kasım 1899); BOA, BEO, 1402/105108, (12 Receb 1317/16 Kasım 1899); BOA, İ.HR, 365/16, (9 Receb 1317/13 Kasım 1899).

³⁵²BOA, Y.PRK.NMH, 7/57, (5 Receb 1315/30 Kasım 1897).

³⁵³BOA, Y.A.HUS, 307/64, (24 Safer 1312/27 Ağustos 1894); BOA, İ.HR, 345/35, (13 Safer 1312/16 Ağustos 1894).

talebine uygun olarak hem Lahey hem de Stockholm’de ayrı ayrı birer küçük elçilik açılarak³⁵⁴ Lahey Sefareti’ne Yusuf Misak Efendi tayin edilmiştir.³⁵⁵

1898 yılında ise Stockholm’e Şerif Bey’in tayin edilmesiyle³⁵⁶ onun buradaki görevi de sona ermiştir. Diğer bir ifadeyle İstefanaki Efendi’nin Stockholm ve Lahey elçiliği başlamadan bitmiştir. Ardından 1899 yılında (H. 1317) vefat eden Brezilya Kraliçesi’nin cenaze törenine katılarak Kral ile tanışma ve konuşma fırsatı bulmuştur. Kral, Sultan’ın törene temsilci göndermesinden memnun olduğunu ve bu nezaketinden dolayı kendisine teşekkür ettiğini söylemiştir.³⁵⁷ Aynı yıl Danimarka Kralı’nın sekizinci veladet-i devriyesi münasebetiyle düzenlenecek olan resmî törene iştirak etmesi için bizzat Sultan tarafından görevlendirilmiş ve İstefanaki Efendi de aldığı 10,000 kuruş harcırahla Kopenhag’a giderek Kralı tebrik etmiştir.³⁵⁸ Danimarka kralı, bu nazik davranıştan dolayı Sultan’a teşekkür edip minnettar kaldığını söylemiş³⁵⁹ ve Danimarka hükûmeti, İstefanaki Efendi’ye birinci dereceden “*Dannebrog Nişanı*” vermiştir. Ayrıca kendisi ile beraber Kopenhag’a götürdüğü elçilik ataşesi Müfid Bey’e de aynı nişanın beşinci derecesi ita olunmuştur.³⁶⁰ Yine Jön Türklerin Cenevre’deki faaliyetleriyle mücadele etmek için 1899 yılında Bern’de sefaret ihdas edilerek Brüksel Sefareti’ne ilâve olarak Bern temsilciliği de İstefanaki Efendi’ye verilmiştir. İstefanaki Efendi, buraya tayin edilirken Jön Türklerin İsviçre’den sınır dışı edilmesini veya federal hükûmetle bir anlaşmaya varılarak mümkünse İstanbul’a iade olunmasını sağlamakla yükümlü tutulmuştu. İş yükünün artmasına rağmen bu vazifeyi de kabul etmiştir. Aynı yıl aldığı 300 lira harcırah ve itimatnâmesiyle İsviçre’ye gitmiş ve İsviçre Konfederasyonu tarafından akredite olunarak göreve başlamıştır.³⁶¹ Bu görevi için kendisine aylık 25 lira maaş ayrılmışsa da sonra

³⁵⁴BOA, BEO, 468/35095, (3 Rebiülevvel 1312/4 Eylül 1894).

³⁵⁵BOA, Y.PRK.HR, 24/41, (29 Muharrem 1315/30 Temmuz 1897).

³⁵⁶Kuneralp, *Son Dönem...*, s. 47.

³⁵⁷BOA, İ.HR, 316/20308, (20 Cemâziyelevvel 1307/12 Ocak 1890).

³⁵⁸BOA, BEO, 1099/82354, (4 Zilkade 1315/27 Mart 1898); BOA, İ.HR, 358/20, (11 Zilkade 1315/3 Nisan 1898); BOA, BEO, 1104/82730, (14 Zilkade 1315/6 Mayıs 1898); BOA, Y.A.HUS, 383/88, (19 Zilkade 1315/11 Mayıs 1898).

³⁵⁹BOA, Y.A.HUS, 383/125, (25 Zilkade 1315/17 Mayıs 1898).

³⁶⁰BOA, İ.TAL, 141/33, (21 Muharrem 1316/11 Haziran 1898).

³⁶¹BOA, BEO, 1406/105396, (19 Receb 1317/23 Kasım 1899); BOA, İ.HUS, 78/50, (18 Receb 1317/22 Kasım 1899); BOA, BEO, 1401/105074, (11 Receb 1317/15 Kasım 1899). İsviçre basını İstefanaki Efendi’den bilim insanı, profesyonel bir diplomat ve büyüleyici bir dünya insanı diye bahsetmiştir. *Journal de Genève National, Politique Et Littéraire*, 7 Novembre 1899, (7 Kasım 1899); *Journal de Genève National, Politique Et Littéraire*, 28 Novembre 1899, (28 Kasım 1899); *Journal de Genève National, Politique Et Littéraire*, 1 Avril 1900, (1 Nisan 1900); BOA, BEO, 1402/105108, (12 Receb 1317/16 Kasım 1899).

masraflarının fazla olacağı düşüncesiyle maaşı aylık 50 liraya yükseltilmiş³⁶² ve aynı yıl Murassa Osmanlı Nişanı ile taltif edilmiştir.³⁶³ İstefanaki Efendi, bu iki vazifeyi Brüksel’den azledilinceye kadar birlikte yürütmüştür.

3.1.1: Köle Ticaretinin Yasaklanması Brüksel Konferansı (1889-1890)

Elçilik görevi sırasında İstefanaki Karatodori’nin Osmanlı Devleti’ni temsil ettiği bir dizi konferans arasında en önemlisi hiç şüphesiz köle ticaretinin yasaklanmasına yönelik 1888-1890 yılları arasında Brüksel’de düzenlenen konferanstı. Köle ticaretini ortadan kaldırılmayı öngören ilk sözleşme “25 Ocak 1880” tarihinde İngiltere’de yapılmış ve Osmanlı Devleti de buna taraf olmuştu. İngiltere, Osmanlı Devleti ve İrlanda arasında yapılan bu sözleşme sekiz ana maddeden meydana gelmiştir. Sözleşmede, siyahilerin Osmanlı topraklarından başka ülkelere taşınması ve köleleştirilmesi yasaklanmış, bunu yapanlara cezai müeyyideler getirilmişti. Köle ticareti yapan şahısların ellerindeki köleleri serbest bırakacağına ve serbest kalan esirlerden maddi durumu yetersiz olanlara Osmanlı Devleti tarafından yardım edileceğine karar verilmişti. Siyahileri köleleştirmek maksadıyla taşıyanları, Osmanlı Devleti’nin bölge idari amirleri ile İngiliz gemilerinin takip edeceği ve bunların Osmanlı kanunlarına göre yargılanacağı belirtilmişti. Tarafların karşılıklı olarak mühürleyip imzaladığı bu sözleşme imza edildikten altı ay sonra uygulanmaya başlanmıştır.³⁶⁴

Osmanlı Devleti, bu sözleşmeye müteakip esir ticaretini yasaklayan bir kanun çıkararak yürürlüğe koymuştur. “*Zenci Ticaretinin Menine Dair Kanun (Layiha)*” adlı yasa 10 maddeden oluşmaktadır. Bu hükümlerle, Osmanlı topraklarından ve müstemlekelerinden kara veya deniz yoluyla esir ticaretinin yapılması menedilmiştir. Hizmetli sınıfında bulunanlara, sahip ve sahibeleri refakatinde başka yerlere gidecek olanlara yaş ve resimleri ile sahip ve sahibelerine ne suretle refakat ettiklerini gösterir bir şahadetnâme bulundurma zorunluluğu getirilmiştir. Şahadetnâmesi bulunmayan veya şahadetnâmede eksikleri olanlara mahkeme tarafından mahkemelerin olmadığı yerlerde ise mahalli hükûmetçe kendilerine ahidnâme verileceği ilan edilmiştir. Azad olunmuş ve hizmetli sınıfına dâhil olmayan siyahilere pasaport düzenleneceği, bu

³⁶²BOA, BEO, 1402/105129, (12 Receb 1317/16 Kasım 1899).

³⁶³BOA, İ.TAL, 194/9, (10 Receb 1317/14 Kasım 1899).

³⁶⁴Gülnihal Bozkurt, “Köle Ticaretinin Sona Erdirilmesi Konusunda Osmanlı Devleti’nin Taraf Olduğu İki Devletlerarası Anlaşma”, *OTAM*, S. 1, 1990, s. 46-47-48-49.

hükümleri ihlal edip esir ticareti yapmaya devam eden herkese birinci defada bir yıl hapis verileceği ve tekrarlandığı takdirde hapis süresinin birer yıl artırılacağı açıklanmıştır. Ayrıca hapsin yanında Ceza Kanunu'nun ilgili maddesine göre de yargılanacakları hükümlere eklenmiştir. Mülkiye memurlarının bu tür suçları önlemede kanunen yetkili olacağı, bu kanunu ihlal edenleri derdest ve tevkif ederek haklarında zabıtnâme tuttuktan sonra gerekli evrakları hazırlayıp mahkemeye teslim edecekleri belirtilmiştir. Esir ticaretine devam edenlerin, ister İngiliz bayrağı, isterse Osmanlı sancağı altında olsun fark etmeksizin derdest edileceği, İngiliz bayrağı altında tutuklananların mahkemesi İngiliz kanunlarına, Osmanlı sancağı altında derdest edilenlerin ise Osmanlı kanunlarına göre yargılanacağı hükme bağlanmıştır. Bir gemide siyahi esirler bulunup Osmanlı Devleti'ne teslim edildiği takdirde siyahinin sahibinden, sahibi uzaktaysa da kaptandan mahkeme yoluyla her esir için beş Osmanlı altını ceza-i nakdi uygulanacağı yasalaştırılmıştır.³⁶⁵

Köle ticaretini önleme üzerine tertip edilen ikinci konferans ise 1889 tarihinde Brüksel'de düzenlendi.³⁶⁶ Osmanlı Devleti, Brüksel'deki elçisi İstefanaki Efendi'yi konferansa temsilci olarak tayin ederek daha önce İngiltere ile yapılan sözleşmenin bir kopyasını aslına uygun olarak konferansa sunmasını istedi. Ayrıca şayet sözleşmenin haricinde kararlar alınırsa alınan bu kararları İstanbul'a bildirmesini ve yeni gelişmelere karşı kendisine verilecek talimatları beklemesini tavsiye etti.³⁶⁷

İlk protokol toplantısı Baron Lambermont'un başkanlığında ve 17 ülkenin tam yetkili temsilcisinin katılımıyla 18 Kasım 1889 tarihinde Brüksel'de başladı. Konferansın açılış konuşmasını Belçika Hâriciye Nâzırı Prince de Chimay yaptı. Arkasından diğer temsilciler de sırasıyla protokolde düşüncelerini belirtti. Fransa'nın temsilcisi M. Bourée, protokollerde yapılan görüşmeleri konferansın sekreteryasına teslim edilmesini ve sekreterlerin her oturuma ait belgeleri resmî bir bültenle kamuoyunla paylaşmasını önerdi. Osmanlı Devleti temsilcisi İstefanaki Efendi, onun bu fikrini desteklemekle birlikte yayımlanacak belgelerin her protokole göre ayrı ayrı belirlenmesi gerektiğini düşünüyordu. Zira konferansın gidişatına zarar vermemek için temkinli davranılması önemliydi. İstefanaki Efendi'nin bu düşüncesi kabul edilmiş görülmektedir. Nitekim belgelerin konferans ve komisyondan talimat alınarak

³⁶⁵BOA, Y.PRK.AZJ, 3/57, (29 Rebûlâhîr 1297/10 Nisan 1880).

³⁶⁶Bozkurt, "Köle Ticaretinin...", s. 51.

³⁶⁷BOA, HR.TH, 94/19, (3 Rebûlevvel 1307/28 Ekim 1889).

yayımlanabileceğine karar verildi ve ilk protokolde alınan kararlar temsilciler tarafından onaylandı.³⁶⁸

Tablo 3: Konferansa Katılan Ülkeler ve Temsilciler³⁶⁹

Ülkeler	Temsilciler	Statüleri
Almanya	Kont de Alvensleben	Brüksel Elçisi
	Doktor Arendt	Anvers Başkonsolosu
Avusturya-Macaristan	Kont Khevenhüller Metsch	Brüksel Elçisi
Belçika	Baron Lambermont	Devlet Nâzırı
	Émile Banning	Hâriciye Genel Müdürü
Danimarka	F. G. Schack de Brockdorff	Anvers Başkonsolosu
İspanya	Gutierrez de Aguëra	Brüksel Elçisi
Kongo	M. Pirmez	Devlet Nâzırı
	M. Van Eetvelde	Nâzırlık Genel Müdürü
Amerika	E. H. Terrell	Brüksel Elçisi
Fransa	M. Bourée	Brüksel Elçisi
	M. Cogordan	Hâriciye Müdür Yardımcısı
İngiltere	Lord Vivian	Brüksel Elçisi
Zengibâr/Zanzibar	Sir John Kirk	G.C.M.G Tarikatı Üyesi, Doktor-Doğa Bilimci
	M. Le Dr Arendt.	-
İtalya	Baron de Renzis	Brüksel Elçisi
Hollanda	Baron Gericke de Herwynen	Brüksel Elçisi
İran	General Nazare Ağa	Brüksel Elçisi
Portekiz	M. de Macedo	Brüksel Elçisi

³⁶⁸ *Actes De La Conférence De Bruxelles (1889-1890)*, F. Hayez, Imprimeur De L'académie Royale De Belgique Rue De Louvain, 108, Bruxelles, 1890, s. 7-9-13-15-16; BOA, Y.A.HUS, 230/73, (25 Rebiülevvel 1307/19 Kasım 1889).

³⁶⁹ *Actes De La Conférence...*, s. 7-8-9-90; İran ve Zengibâr konferansa davet edilmişti. İran şahı ile Zengibâr emiri bu teklifi kabul etmiş ve İran hükûmeti, konferansa katılması için Brüksel'deki elçisine talimat vermiştir. BOA, Y.A.HUS, 230/68, (22 Rebiülevvel 1307/16 Kasım 1889).

Rusya	M. le Prince Ouroussoff	Brüksel Elçisi
	M. de Martens	Hâriciye Konseyi Daimî Üyesi
İsveç-Norveç	M. de Burenstam	Brüksel Elçisi
Osmanlı Devleti	E. Carathéodory Efendi	Brüksel Elçisi

İlk protokolden sonra konferans kısa aralıklarla devam etmiştir. Protokollerde alınacak önlemler üzerinde tartışmalar yapılmaktaydı. Belçika hükûmeti, Afrika'nın iç kesimlerinde kaçakçılığın etkin bir şekilde önlenmesi gerektiğini, deniz yoluyla taşınarak siyahilerin köleleştirilmesinin barbarca bir eylem olduğunu söyledikten sonra askeri önlemler başta olmak üzere tedbirlerin genişletilmesini, alınacak önlemlerin sınırlandırılmasının uygun olmayacağını ve bu konuda İngiliz hükûmetiyle mutabık kaldıklarını temsilcilere deklare etmiştir. Kongo temsilcisi ise Kongo'da köleliği bastırmak için siyasi ve askeri önlemler alınırken siyahilerin korunmasının önemine vurgu yapmıştı. İngiliz temsilcisi Lord Vivian'de de denizlerdeki köle ticaretinin bastırılmasına büyük önem verdiğini ve konferansın İngiliz politikasıyla uyumlu ilerlediğini bildirmiştir. Lord Vivian, konuşmasına devam ederek köle ticaretinin yasaklanmasının daha eskiye dayandığını, İngiltere'nin köleliği bitirmek için çok çaba sarfettiğini ve Mısır idaresi ile Zengibâr emirinin de köleliğin azaltılması konusunda destek olduğunu ayrıca Osmanlı Sultanı'nın çıkardığı kararnâmelerle ülkesine giren ve ülkesinde dünyaya gelen herkese özgürlük tanıdığını ifade etmiştir.³⁷⁰

Lord Vivian, ayrıca Mısır, Trablusgarp ve Fas limanlarından Doğu Akdeniz limanlarına hizmetçi veya yolcu kimliği altında esirlerin getirildiğini, Kızıldeniz'de bu tür kaçakçılığın geniş çapta yapıldığını konuşmasına ekleyerek iklim ve coğrafi şartların olumsuz etkisi ve Avrupa bayraklı gemilerin esir ticaretinde kullanılıyor olması gibi nedenlerden dolayı sadece savaş gemileri vasıtasıyla köle ticaretini durdurmanın yeterli olmayacağını ileri sürmüştür. Ona göre öncelikle Afrika kıyılarında bireysel hareket etmek yerine büyük devletlerin bir araya gelmesiyle kollektif bir gücün oluşturulması şarttı. Ayrıca buna ilâve olarak taraf olmayan devletleri de bu meseleye dâhil ederek uluslararası anlaşmaya varılması, köle

³⁷⁰Ministère Des Affaires Étrangères Conférence Internationale De Bruxelles 18 Novembre 1889-2 Juillet 1890 Protocoles Et Acte Final, Imprimerie Nationale, Paris, MDCCCXCI, s. 10-11

tüccarlarına karşı yeni kanunlar çıkartarak onları yargılayacak mahkemelerin kurulması, devletlerin bayrakları altında kaçakçılık yapılmasını engelleyecek bir sistemin oluşturulması ve köle satış pazarlarının ortadan kaldırılması gerekiyordu. Lord Vivian'ın önerileri büyük oranda olumlu karşılanırken İstefanaki Efendi, konuşmanın bazı yerlerini çekinceli bulduğunu ve protokol dağıtıldığında bunları açıklayacağını söylemiştir.³⁷¹ Lord Vivian'ın ileri sürdüğü kollektif olarak askeri müdahale, uluslararası mahkemenin kurulması ve esir ticareti için özel yasaların çıkarılması gibi önlenmeler Osmanlı Devleti'nin bağımsızlık ilkesiyle uyuşmayacağı açıktır. Zira büyük güçlerin Akdeniz'e toplanması ve Osmanlı topraklarında serbestçe askeri müdahalelere girişmesi, Osmanlı topraklarını açık hedef haline getirebilirdi. Ayrıca uluslararası mahkemeler kurulduktan ve özel yasaların yürürlüğe girmesinden sonra Osmanlı tebaasının veya müstemlekelerindeki insanların uluslararası mahkemelerde ve uluslararası yasalara göre yargılanacağı anlamına gelmekteydi ki bu durumda Osmanlı mahkemeleri yargı yetkisini kaybedebilirdi.

İstefanaki Efendi, çekincelerini açıkladığı konuşmasında iki temel noktaya dikkat çekmiştir. İlki, Lord Vivian protokol metninde sadece İngiltere'nin gayretlerinden bahsetmiş ve Osmanlı Devleti'nin bu konudaki mücadelesine fazla yer vermemiştir. Bundan dolayı İstefanaki Efendi, Osmanlı Devleti'nin Abdülmecid'den beri köle ticaretini engellemek için mücadele ettiğini, Abdülmecid'in köle pazarlarını zaten kapattığını ve 1857 yılında Mısır idaresine bu konuda kesin talimat verdiğini söylemiştir. Abdülhamid'in de 1878 yılında bu talimatı Mısır idaresine tekrarladığını, fermanlar yoluyla Bağdat, Hicaz, Yemen ve Trablusgarp valilerine köle ticaretiyle mücadele edilmesi için emirler verdiğini, Sultan'ın üzerine düşen vazifeyi harfiyen yerine getirdiğini belirtip 1880 yılında İngiliz hükûmetiyle yaptığı sözleşmeyi tekrar hatırlatmıştır. İkincisi ise teklif edildiği gibi yeni düzenlemeler yapılıp uygulamaya başlandıktan sonra köle ticaretinin aktif bir şekilde engellenmesine muktedir olunamazsa ve yeni düzenlemeyi ihlal eden münferit vakalarla karşı karşıya kalınırsa bu durumdan her zaman Osmanlı Devleti'nin sorumlu tutulacağı ve devlete ağır sorumluluklar yükleyeceği endişesiydi.³⁷²

³⁷¹ *Ministère Des Affaires Étrangères...*, s. 11-12-13-15;

³⁷² *Ministère Des Affaires Étrangères...*, s. 56-57; İstefanaki Efendi'nin bahsettiği Abdülmecid'in Mısır idaresine gönderdiği ferman için bkz., Bozkurt, "Köle Ticaretinin...", s. 73-74-75

İstefanaki Efendi'nin izahat istediği bir başka mesele de Afrika'da kurulacak istihbarat büroları hakkındaydı. Lord Vivian, İngiliz hükûmetinin öncelikle Afrika'nın doğu kıyısında bir tane Uluslararası İstihbarat Bürosu'nun kurulmasını ve hemen ardından Kızıldeniz'de ikinci bir büronun daha açılmasını kurula teklif etmişti. İstefanaki Efendi, Kızıldeniz'de tesis edilecek büronun tam olarak nereye inşa edileceğini sorup konumu hakkında bilgi verilmesini istemiştir. Buna karşılık İngiliz elçisi, büronun konumu hakkında hükûmetinin kendisine herhangi bir bilgi vermediğini; ancak alınan önlemlerin etkisini göstermesi hâlinde, şu an doğu kıyılarında seyreden ticari aktivitenin yüksel ihtimalle Kızıldeniz'e doğru çekileceğini beklediğini dolayısıyla büronun da buraya açılabilirliğini belirtmiştir. İstefanaki Efendi, İngiliz elçisinin işaret ettiği yöreye büronun kurulmasına olumlu bakmakla birlikte bunun ancak bütün temsilcilerle beraber yapılacak anlaşma sonrasında ancak mümkün olabileceğini şart koşmuştur. Yine protokol metninde kullanılan Afrikalı köle tanımı, ileride ihtilaflara neden olabileceği düşünülmüştü. Fransız temsilcisi M. Bourée, her devletin bu ifadeyi kendine göre yorumlayabileceğini ayrıca kölelerin çok azının kendini Afrikalı olarak tanıttığını dolayısıyla metnin tümünden Afrikalı kelimesinin kaldırılıp “köle” şeklinde genel bir ifadenin yazılmasını teklif etti. İstefanaki Efendi de protokol metninin bazı yerlerinde herhangi bir köleden bahsedildiğini bazı yerlerinde ise Afrikalı köleler ifadesinin kullanıldığını dikkat çekti. Ardından Osmanlı Devleti'nin imzaladığı anlaşmalarda Afrikalı köle tabirinin kullanılmasına rağmen kendisinin ve diğer meslektaşlarının beyanlarının protokole kaydedilmesi şartıyla Fransız elçisinin teklifini kabul edebileceğini duyurdu. Bir süre sonra da İstanbul'dan özel bir talimat gelmeyince konferansın kararlarını kabul etti.³⁷³ Nitekim konferans, bu ve benzeri tartışmalarla yaklaşık dokuz ay sürdü ve 2 Temmuz 1890'da düzenlenen 33'üncü protokol ile hitam buldu.³⁷⁴

Sonuç olarak temsilciler, yedi bölüm, 100 ana madde ve çeşitli alt maddelerden oluşan bir mutabakat metni üzerinde anlaşmaya vardılar. Mutabakat metninde özetle; Afrika'daki sömürgelerde idari, adli, dini ve askeri hizmetlerinin iyileştirilmesi,

³⁷³*Actes De La Conférence...*, s. 121-122-123-183; İstefanaki Efendi, ilk günden itibaren konferanstaki gelişmeleri sürekli İstanbul ile paylaşıyordu. Alman sefiriyle Zengibâr sahilleri hususunda yaşanan ihtilaf, BOA, HR.İD, 2086/73, (9 Ramazan 1306/9 Mayıs 1889); İran şahının konferansa çektiği telgraf ve ona verilen yanıt BOA, HR.İD, 2086/78, (6 Rebiülevvel 1307/31 Ekim 1889) ve İtalya ile İngiltere arasında yaşanan itilaf gibi ayrıntıları dahi rapor etmiştir. BOA, HR.İD, 2086/73, (9 Ramazan 1306/9 Mayıs 1889).

³⁷⁴*Ministère Des Affaires Étrangères...*, s. 468.

buralardaki asker sayısının artırılması, ulaşım olanaklarının geliştirilmesi, bölgeye ateşli silahların satışının kısıtlanması, kıtaya medeniyet götürülerek barbar geleneklerin ortadan kaldırılması, ticari ve zirai kurumların kurulması, esir ticareti yapanların cezalandırılması planlanmaktadır. Esir ticareti yapılan kara yollarına ve deniz yollarına istasyonlar, karakollar ve karakol gemilerinin tesis edilmesi, köle tacirleriyle ve bunlara köle toplayanlarla sıkı mücadele edilmesi, devletlerin bayrakları altında köle taşınmasına müsaade etmemesi, iltica eden kölelerin hemen özgürlüğüne kavuşturulması, denizlerde seyahat edecek siyahilerin denetlenmesi ve kendi iradeleriyle yolculuk yaptıklarına dair belge düzenlenmesi, alınan yeni kararları istismar eden her kim olursa cezalandırılması, Osmanlı Devleti ve İran sınırlarında denetim yapılmasına izin verilmesi amaçlanmaktadır. Zengibâr'da tesis edilen uluslararası büroda taraf olan devletlerin birer memur bulundurmasına, bu büronun, her sene kendi işlemleri ve ikincil derecedeki büroların faaliyetleri ile ilgili raporlar hazırlamasına, taraf devletlerce azatlı kölelerin himaye edilmesine, müstemlekelerde kadınlar için darülaceze ve azatlı çocuklar için ise darütterbiye inşa edilmesine, bu mutabakat metninin en kısa sürede onaylanarak yürürlüğe girmesine ve onaylama süresinin bir yılı aşmamasına karar alındı.³⁷⁵ Osmanlı Devleti, İstefanaki Efendi'ye mutabakat metnini Sultan adına imzalayabileceğine salahiyet vermiş³⁷⁶ ve Avrupa'da nahoş bir tesir oluşturmaması için imzalama işleminin tehir edilmemesini tavsiye etmişti.³⁷⁷ Ancak mutabakat metindeki gemi ve yelkenlilerin üzerine ait oldukları limanlarla birlikte diğer bilgilerin Latin harfleriyle yazılacağına dair maddenin tespit edilmesi imza işini kısa süre geciktirmiştir. Osmanlı Devleti, hakimiyeti alanındaki denizlerde görev yapacak olan gemilere kendi resmî dilinin yazılmasını, Latin harflerinin bağımsızlık ilkesiyle pekişmeyeceğini bildirerek elçisinden bu talebin kabul edilmesi karşılığında imza edebileceği söylemiştir.³⁷⁸ Dolayısıyla İstefanaki Efendi de Osmanlı gemilerinin üzerine Osmanlı harfleriyle gemilerin isimleri, hüviyetleri ve alâmetlerinin yazılması şartının kabul edilmesinden sonra metni imzalamıştır.³⁷⁹ Diğer temsilcilerin de metni imzalamasının ardından Belçika Kralı, Brüksel'de temsilcilerin şerefine bir ziyafet vermiş ve Kongo ithalat rüsumu ile ilgili teklifinin maddelere eklenmesini kabul ettiği için Osmanlı Sultanı'na teşekkür

³⁷⁵Bozkurt, "Köle Ticaretinin...", s. 53-71 arası; *Ministère Des Affaires Étrangères...*, s. 475-496 arası.

³⁷⁶BOA, Y.A.HUS, 236/25, (9 Zilkade 1307/27 Haziran 1890).

³⁷⁷BOA, Y.A.HUS, 248/37, (14 Zilkade 1308/21 Haziran 1891).

³⁷⁸Bozkurt, "Köle Ticaretinin...", s. 73.

³⁷⁹BOA, Y.A.HUS, 237/11, (3 Zilhicce 1307/21 Temmuz 1890).

etmiştir.³⁸⁰ İran Hükûmeti de İstefanaki Efendi'yi birinci rütbeden “*Şîr-u Hurşid Nişanı*” ile onurlandırmıştır.³⁸¹

3.1.2: İstefanaki Efendi'nin Brüksel Elçiliğinden Azledilmesi

İstefanaki Efendi, tayin edildiği 1875 yılından 1900 yılına kadar 25 yıl boyunca Brüksel elçiliği görevini yürütmüş ve onun döneminde Brüksel Sefareti, alt organlarıyla beraber büyük ölçüde kurumsallaşarak daha düzenli işler hâle gelmiştir. İstefanaki Efendi, memuriyeti esnasında Osmanlı Devleti'ne birçok hizmette bulunmuştu. Yukarıda anlatılan hizmetlerinden başka 1889-1890 kongresinden sonra Afrika'ya satılmakta olan alkollü içeceklerin yasaklanması üzerine 1897'de Brüksel'de toplanan konferansa delege tayin edilmiştir. İstefanaki Efendi'nin de aralarında bulunduğu delegeler tarafından imzalanan bir anlaşma ile bu kıtanın bazı yerlerine alkollü içeceklerin satılması yasaklanmış ve vergilerin belirli orana göre artırılmasına karar verilmiştir.³⁸² İstefanaki döneminde ve daha sonraları bu mesele ile ilgili hemen her yıl konferans düzenlenerek yeni gelişmelere göre alınan kararlar yeniden tartışılmıştır.³⁸³ Son olarak Şûrây-ı Devlet Temyiz Müdde-i Umûmîsi (savcı) Nazım Bey ile 6 Ağustos 1900 tarihinde Brüksel'de düzenlenen Hapishaneler Kongresi'ne katılmış³⁸⁴ ve aynı yılın Kasım ayında³⁸⁵ kayda değer bir gerekçe gösterilmeden ve kendisine haber verilmeden Brüksel ve Bern elçiliği görevlerinden azledilmiştir.³⁸⁶ Bunun üzerine Belçika Kralı, Brüksel Sefareti'nin bağımsız kalması ve İstefanaki Efendi'nin görevine devam etmesi için teşebbüste bulunmuş³⁸⁷ ise de sonuç değişmemiştir.

İstefanaki Efendi, azledildiğini “*Pester Lloyd Gazetesi*”nden öğrenmişti.³⁸⁸ Onun daha yüksek bir makama terfi etmesi beklenirken birdenbire azledilmesi Avrupa'da teessüre yol açmış ve Avrupa'daki birçok gazete, bu meseleyle yakından

³⁸⁰BOA, Y.A.HUS, 237/60, (17 Zilhicce 1307/4 Ağustos 1890); Berlin'de çıkan Standard Gazetesi esir ticaretinin lağvı ve tahdidi hakkındaki çalışmaları köşesine taşımış ve Osmanlı Devleti'nin bu konuda gösterdiği özveriyi takdir etmiştir. BOA, Y.PRK.PT, 4/107, (26 Şaban 1306/27 Nisan 1889).

³⁸¹BOA, HR.TH, 112/48, (3 Safer 1309/8 Eylül 1891).

³⁸²Muhammed Tandoğan, Osmanlı Devleti'nin Afrika'da Avrupa Sömürgecilğine Karşı Siyaseti (XIX. Yüzyıl ve XX. Yüzyıl Başları), (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), *İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, İstanbul, 2011, s. 172.

³⁸³BOA, HR.İD, 2112/52, (3 Zilhicce 1316/14 Nisan 1899); BOA, HR.İD, 2112/62, (2 Safer 1318/1 Haziran 1900).

³⁸⁴BOA, HR.TH, 241/19, (27 Zilhicce 1317/28 Nisan 1900).

³⁸⁵Kuneralp, *Son Dönem...*, s. 86.

³⁸⁶BOA, İ.HR, 436/100, (14 Ramazan 1318/5 Ocak 1901).

³⁸⁷BOA, Y.PRK.HR, 29/45, (8 Şaban 1318/1 Aralık 1900).

³⁸⁸BOA, HR.SYS, 195/55, (30 Receb 1318/23 Kasım 1900).

ilgilenerik azlin gerekçelerini tartışmıştır. “*Pester Lloyd Gazetesi*”nin haberine göre, İstefanaki Efendi’nin Cenevre’deki Jön Türklerin takibatı hususunda ihmalkâr davranması ve Miralay Tevfik Efendi’nin Ajans Hirsch’e Osmanlı Maliye Nezâreti’ndeki düzensizlikler hakkında röportaj vermesine engel olamamasıydı. Paris sefiri Münir Paşa’nın Paris elçiliğinin yanına Brüksel ve Bern elçiliklerinin de kendisine verilmesi için İstanbul’da çevirdiği entrikalar onun görevden alınmasına sebep olmuştu.³⁸⁹ Aynı iddiaya göre Münir Paşa, Brüksel ve Bern temsilciliklerini tek merkezde birleştirerek şahsi gelirlerini artırmanın yanında bu iki temsilciliğe ayrılan tahsisatın Paris Sefareti’nin kasasında toplamasını planlıyordu. Bir başka iddia da Cenevre Başşehbenderi Baron Richthofen’in İstanbul’a gönderdiği jurnallerdi.³⁹⁰

Diğer bir görüş ise Fransa’nın eski konsoloslarından “*Charles Hecquard*” tarafından yazılan “*L’Empire Ottoman: La Turquie Sous Abdul-Hamid II. Compte-Rendu De La Gerance D’un Empire Pendant Un Quart de Siecle*” adlı muhalif kitabın basılmasıydı.³⁹¹ Gazetelerin edindiği resmî malumata göre Sultan’a karşı nahoş sözlerin yer aldığı bu kitabın neşrini İstefanaki Efendi’nin engelleyememesi nedeniyle Bâbîâli bu kararı almıştı.³⁹² Ancak söylenenin aksine henüz kitap hazırlanma aşamasındayken İstefanaki Efendi, 1900 yılında saraya gönderdiği raporda, zararlı bir eserin yazılmakta olduğunu, rejimle alakalı her şeyin en ince ayrıntısına kadar bilindiğini ve İstanbul’dan bunlara bilgi sızdırıldığını haber vermişti. Ardından Belçika Adalet Nezâreti ve Hâriciye Nezâreti bünyesinde soruşturma açtırarak yazarları sorgulatmasına rağmen Belçika’daki basın özgürlüğünü teminat altına alan yasalardan dolayı fazla bir şey yapamamıştı. Bu durumda geriye tek çare kitabın telif

³⁸⁹BOA, Y.PRK.HR, 29/39, (7 Şaban 1318/30 Kasım 1900).

³⁹⁰Dört beş yıldan beri İsviçre’de görev yapan Richthofen, Jön Türkleri sürekli İstanbul’a jurnalliyordu. Onun bu jurnallerinden dolayı Abdülhamid, İsviçre’deki Jön Türklerin şehbenderlik vasıtasıyla engellenemeyeceğini düşünerek Bern’e İstefanaki Efendi’yi elçi olarak tayin etmişti. İstefanaki Efendi, Bern’de itimatnâmesini sunduktan sonra İsviçre hükûmetiyle görüşerek Jön Türklerle ilgili soruşturma başlatmış ve bu soruşturma esnasında kendisine Cenevre Başşehbenderi Baron Richthofen eşlik etmiştir. Ardından Jön Türkleri takip etme vazifesini yine ona bırakarak Brüksel’e gidip bir daha geri dönmemiştir. Richthofen, Jön Türklerin faaliyetlerini ve onlara yapılan baskınları bundan sonra da İstanbul’a jurnallemeye devam etmiştir bkz., *Gazette De Lausanne Et Journal Suisse*, 24 Décembre 1900, (24 Aralık 1900); *Journal de Genève...*, 1 Avril 1900, (1 Nisan 1900); BOA, Y.PRK.TKM, 43/3, (20 Cemâziyelahir 1317/26 Ekim 1899); BOA, Y.PRK.HR, 28/7, (1 Cemâziyelahir 1317/7 Ekim 1899).

³⁹¹Houssine Alloul-Roel Markey, “Please Deny These Manifestly False Reports”: Ottoman Diplomats And The Press In Belgium (1850–1914), *International Journal of Middle East Studies*, Volume, 48, Issue, 2, May, 2016, s.282.

³⁹²BOA, HR.TO, 357/22, (26 Şaban 1318/19 Zilhicce 1900).

haklarının satın alınması kalıyordu ki bunu da Bâbîâli kabul etmemiş ve 1900'un sonbaharında kitap basılmıştı.³⁹³

Findley, resmî malumatları referans alarak bu kitap yüzünden elçinin görevine son verildiğini ileri sürmüştü³⁹⁴ de dönemin gazeteleri, bunu gerçekçi bulmamıştır. Frankfurt ve Lozan gazeteleri, bu bilginin aksine İstefanaki Efendi'nin Hristiyan olması ve Hristiyanların aleyhinde olan fırkanın ısrarı üzerine azlinin gerçekleştiğini söyleyerek kitaptan öte İstefanaki Efendi'nin azlinin başlıca müsebbibi olarak Münir Paşa'yı göstermektedir.³⁹⁵

Belçika'da çıkan "*Indépendance*" gazetesi ise bahsi geçen kitabın neşrinin haklı sebeplerden dolayı önlenemediğini ve azil için gösterilen bu gerekçenin "*sözde bir neden*" olduğunu zikretmiştir. Ayrıca ülkenin iklimine alışmış ve Brüksel'in *evladı* gibi görülen İstefanaki Efendi'nin kendisine resmî bilgi verilmeden geri çekilmesini "*ani ve beklenmedik bir rezalet*" olarak tarif etmiştir. Bu meseleye kayıtsız kalmayan Cenevre gazetesi de "*Indépendance*" gazetesinin makalesini aynen okuyucusuyla paylaşmıştır.³⁹⁶ Nitekim bu meselenin, Avrupa kamuoyunda geniş yer bulması ve Belçika'nın da tepkisine neden olması üzerine Osmanlı Devleti, İstefanaki Efendi'yi Şûrây-ı Devlet azalığına tayin ettiğini açıklamıştır. İstefanaki Efendi, taltif haberini de yine gazetelerden öğrenmişti.³⁹⁷ Ardından Bâbîâli'nin geri dönmesini emreden tebligatı Brüksel'e iletildi. Bunun üzerine İstefanaki Efendi, İstanbul'a mektup yazarak hasta olduğunu, Brüksel'den iki üç hafta kadar ayrılamayacağını, Fransa'da bir müddet tedavi görmesi gerektiğini, bu yüzden İstanbul'a dönemeyeceğini ve mevcut vazifeyi kabul edemeyeceğini bildirerek Sultan'a teşekkür etti.³⁹⁸

Bir sonraki mektubunda ise Münir Paşa'nın itimatnâmesi ile Paris'e gönderilen görevinin hitâmını tasdikleyen nâmenin de kendisine ulaşmadığını, Kral'a veda ziyaretinde bulunmadan Brüksel'den ayrılamayacağını belirtmiştir. Ayrıca sağlığının bozuk olduğunu, bu haliyle yola çıkamayacağını ve tedavi görmesi gerektiğinden İstanbul'da ikamet edemeyeceğini yineleyerek kendisinin ya emekliye

³⁹³ Alloul-Markey, "Please Deny These...", s. 282-283.

³⁹⁴ Carter V. Findley, *Kalemiyeden Mülkiyeye Osmanlı Memurlarının Toplumsal Tarihi* (Çev., Gül Çağalı Güven), Alfa Basım, İstanbul, 2020, s. 321.

³⁹⁵ BOA, HR.TO, 357/22, (26 Şaban 1318/19 Aralık 1900).

³⁹⁶ *Journal de Genève National, Politique Et Littéraire*, 21 Novembre 1900, (21 Kasım 1900).

³⁹⁷ BOA, Y.A.HUS, 411/184, (29 Receb 1318/22 Kasım 1900).

³⁹⁸ BOA, Y.A.HUS, 412/22, (8 Şaban 1318/1 Aralık 1900); BOA, Y.MTV, 208/141, (27 Receb 1318/20 Aralık 1900).

sevk edilmesini ya da tedavisi için birikmiş maaşıyla birlikte süresiz izin verilerek mâzûliyet maaşının bağlanmasını talep etmiştir.³⁹⁹

Gönül kırıklığının yanında İstefanaki Efendi, gerçekten de hastaydı. Kendisi, sadece Şûrây-ı Devlet azalığını değil hiçbir görevi kabul edemeyeceğini ve İstanbul'a dönmekten de çekineceği bir şeyin olmadığını söylüyordu. Bunun yanında Bâbîâlî tarafından emeklilik ricası kabul edilmesine rağmen altı ay sonraki yazışmalara bakıldığında veda nâmesinin hâlâ gitmediği, görevden alındıktan sonra altı ay maaş alamadığı, önceki maaşından kalan takriben 150 bin frank tahsisatının tesviye edilmediği ve emekli maaşı da ödenmediği görülmektedir. Bu durumdan dolayı İstefanaki Efendi, mağdur olduğunu ve tabiplere ait bir yerde ikamet etmek zorunda kaldığını belirtmektedir.⁴⁰⁰ Yazışmalardan anlaşıldığı kadarıyla İstefanaki Efendi'nin mağduriyeti bir müddet daha sürmüştü ve nihayet 19 Haziran 1903'te (H. 23 Rebîülevvel 1321) Şûrây-ı Devlet kararıyla ve 6136 kuruş maaşla emekliye sevk edilmiştir.⁴⁰¹ İstefanaki Efendi, bundan sonra bir daha İstanbul'a dönmeyerek yaşamını Belçika'da sürdürmüştü⁴⁰² ve Ekim 1907'de 73 yaşındayken hayatını kaybetmiştir.⁴⁰³

3.1.3: İstefanaki Efendi Dönemi Brüksel Sefareti Kâncılarına Memurları

Sefaret kâtipleri, dereceleri bakımından başkâtip ya da birinci kâtip, kâtip, ikinci kâtip şeklinde sıralanmaktadır. Sefaret yazışmaları veya evrakların tanzimi,⁴⁰⁴ tutanaklar ile beyannâmelerin tertip edilmesi, pasaport işlemleri ve tebaanın işlerinin görülmesi⁴⁰⁵ bu memurların görev tanımları arasındadır. Ayrıca kâtipler, resmî merasimlere de katılabilirlerdi. Brüksel Sefareti kâtipleri arasında da bunun örneklerine rastlanmaktadır. Brüksel Sefareti'nin yeniden teşkilatlanmaya başladığı bu dönemde sefarete farklı statü ve tarihlerde birçok kâtipin tayin edildiği görülmektedir.

³⁹⁹BOA, Y.MTV, 212/165, (30 Zilkade 1318/21 Mart 1901); BOA, Y.MTV, 213/229, (29 Zilhicce 1318/19 Nisan 1901.); BOA, Y.MTV, 211/124, (29 Şevval 1318/19 Şubat 1901).

⁴⁰⁰BOA, Y.MTV, 220/25, (4 Cemâziyelevvel 1319/19 Ağustos 1901); İstefanaki Efendi'nin bir müddetten beri sağlığı bozulmuştu. Daha önce İstanbul'dan izin alarak tabiplerin tavsiyesiyle Fransa'nın Nice kentindeki kaplıcalara giderek bir ay kadar tedavi görmüştür. BOA, İ.HR, 286/17904, (8 Ramazan 1299/24 Temmuz 1882); BOA, İ.HUS, 73/97, (8 Zilkade 1316/20 Mart 1899); BOA, BEO, 1282/96147, (9 Zilkade 1316/21 Mart 1899).

⁴⁰¹BOA, Y.MTV, 235/164, (30 Receb 1320/2 Kasım 1902); BOA, BEO, 2124/159236, (29 Rebîülahir 1321/25 Temmuz 1903); BOA, HR.İD. 407/18, (9 Receb 1321/1 Ekim 1903).

⁴⁰²Kılıç, "Osmanlı Brüksel...", s. 449.

⁴⁰³*Journal de Genève*..., 17 Octobre 1907, (17 Ekim 1907); *Gazette De Lausanne*..., 16 Octobre 1907, (16 Ekim 1906).

⁴⁰⁴ Kapıcı, "Tanzimât Döneminde...", s. 361.

⁴⁰⁵Aydın Çakmak, *Türk Dışişleri Teşkilatı'nın Gelişimi: Hariciye Nezareti*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2020, s. 227.

İstefanaki Karatodori'nin orta elçi tayin edilmesinden sonra Brüksel Sefareti kançılıryasına bu dönemde atanan ilk memur kardeşi Aleksandr Karatodori Efendi'dir.⁴⁰⁶ 1293 Devlet Salnamesine göre Brüksel'deki tek kançılırya memuru ikinci kâtip statüsündeki Aleksandr Karatodori idi. Oysa aynı tarihte tıpkı Brüksel gibi orta elçi seviyesinde olan Atina ve Washington Sefaretleri'nde ikişer kâtip görev yapmaktaydı.⁴⁰⁷ Aslında Faustin Glavany'ye ya başşehbender ya da başkâtip olarak Brüksel'de kalması teklif edilmişti. Ancak Glavany Bey bu teklifi şaşkınlıkla karşılamış, maslahatgüzarlığa kadar yükselmiş bir isme daha alt düzeyde bir memuriyet teklif edilmemesine anlam verememişti.⁴⁰⁸

Aleksandr Karatodori Efendi 6 Mart 1851'de İstanbul'da doğmuştur. İlk tahsilini ve fen derslerini İstanbul'da hususî muallimlerden alıp ardından Berlin'e giderek *Postdam* ve *Frederick Gymnasium/Jimnazyum* mekteplerinde okumuştur. Bu Mekteplerin her ikisi de dönemin modern eğitim kurumlarındandı. Aleksandr Efendi, bu iki mektepten sonra Berlin Üniversitesi'ne devam etmiş ve Türkçe, Rumca, Fransızca, Almanca, İngilizceyi konuşup yazabilecek kadar öğrenmiştir.

Aleksandr Efendi'nin dış temsilciliklerdeki ilk görevi 1869 yılında henüz 18 yaşındayken Berlin Sefareti fahri ataseliğine tayiniyle başlamıştır. Ancak 1870 yılında bu görevinden istifa ederek İstanbul'a geri dönmüş ve Mart/Nisan 1871 Bâbîâlî Tahrirat-ı Hâriciye Odası'na mülâzım (maaşsız) olarak dâhil olmuştur. Ardından 1873 yılında İstanbul'da icra edilen Süveyş Kanalı Konferansı'nda İstefanaki Efendi'nin yanında ücretsiz olarak kâtip muâvinliği görevini yerine getirmiş ve burada gösterdiği muvaffakiyetten dolayı Portekiz hükûmeti, kendisini "*Conception Commandeur*" rütbesiyle ödüllendirmiştir.

1875 yılında İstefanaki Karatodori'nin Brüksel'e elçi tayin edilmesi üzerine o da rütbe-i sınıf-ı sânisî ve aylık 1500 kuruş maaş ile Brüksel Sefareti ikinci kâtipliğine atanmıştır. Bu görevi sırasında dördüncü dereceden Mecidiye Nişanı almıştır. 24 Eylül 1880'de Brüksel Sefareti'nin birinci kâtipliğine yükselmiştir. Nitekim 1300 (1883) Devlet Salnamesinden itibaren Aleksandr Karatodori birinci kâtip olarak

⁴⁰⁶BOA, *DH.SAİDd*, 1/424, Lef, 462, (29 Zilhicce 1255/4 Mart 1840); BOA, İ.HR, 267/16060, (19 Cemâziyelevvel 1292/23 Haziran 1875); Taceddin Kayaoğlu, *Osmanlı Hâriciyesinde Gayr-i Müslimler (1852-1925)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2013, s.18-19.

⁴⁰⁷*Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, Yıl, (1293) 1876, s. 197.

⁴⁰⁸Kılıç, *Osmanlı Hariciyesinde...*, s. s. 177.

zikredilmektedir.⁴⁰⁹ Aleksandr Efendi, birinci kâtiplik vazifesine 1889 yılına kadar yaklaşık dokuz yıl boyunca devam ettikten sonra görevinden alınmıştır.

Aleksandr Efendi, Brüksel'deki görevi erdikten sonra Matbuat-ı Ecnebiye Kalemi memurluğu, Bükreş Sefareti başkâtipliği, Roma Sefareti başkâtipliği, Madrid Sefareti başkâtipliği görevlerinde bulunmuş ve İtalya hükûmeti tarafından nişan ile ödüllendirilmiştir.⁴¹⁰

Aleksandr Efendi'den sonra Aleko Aristarki (Aristarchi) Efendi'ye Brüksel Sefareti başkâtiplik görevi tevdi edilmiştir. Aleko Efendi, birçok tercüman ve bürokratin yetiştiği Rum kökenli meşhur Aristarki ailesine mensuptu.⁴¹¹ Aleko Efendi, 1853 senesinde İstanbul'da dünyaya gelmiştir. Miltiyadi Aristarki Paşa'nın oğlu ve Bâbîâli Divân Tercümanı Stavrakı Efendi'nin torunudur. Miltiyadi Paşa, memuriyeti süresince çeşitli nişanlar almış ve uzun müddet Osmanlı Devleti'ne hizmet etmiş tecrübeli bir devlet adamıydı. Aleko Efendi ise Paris ve Londra mekteplerinde tahsil görmüştü. Yabancı dil konusunda yetenekli biriydi. Türkçe, Rumca, İngilizce, Almanca, Fransızca ve İtalyancayı konuşup yazabilmekteydi. 1873 senesinde (H.1290) Tahrirat-ı Hâriciye Odası'na mülâzım olarak girmiş; ancak aynı yılda buradan alınarak 1500 kuruş maaşla Berlin Sefareti ataşeliğinde istihdam edilmiştir. 18 Haziran 1876'da yine aynı maaşla Petersburg Sefareti ataşeliğine atanmışsa da Rusya ile 1877-1878 savaşının çıkması üzerine İstanbul'a geri dönmek zorunda kalmıştır. Harbin ardından Ayastefanos Anlaşması imzalanmış ve bu anlaşmanın

⁴⁰⁹ *Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, Yıl, (1300) 1883, s. 252.

⁴¹⁰ BOA, *DH.SAİDd*, 1/424, Lef, 462, (29 Zilhicce 1255/4 Mart 1840); BOA, İ.HR, 267/16060, (19 Cemâziyelevvel 1292/23 Haziran 1875); Taceddin Kayaoğlu, *Osmanlı Hâriciyesinde Gayr-i Müslimler* (1852-1925), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2013, s.18-19; *The American Journal Of Education*, (Edited: Henry Barnard, LL.D.), Volume XII, (New Series, Volume II), Published By Henry Barnard, Hartford, 1862, s. 310; Henry Barnard, *National Education In Europe: Being An Account Of The Organization, Administration, Instruction, And Statistics Of Public Schools Of Different Grades In The Principal States*, Second Edition, Published By Charles B. Norton, No. 71, Chambers Street, New York, 1854, s. 152-153; Findley de İstefanaki Efendi ile Aleksandr Efendi'nin kardeş olduğunu belirtir bkz., Carter V. Findley, *Osmanlı İmparatorluğunda Bürokratik Reform Babîâli 1789-1922*, (Çev. Ercan Ertürk), Alfa Basım Yayım Dağıtım, İstanbul, 2018, s. 340, (yer dipnot); kayıtlarda iki tane Aleksandr Karatodori bulunmaktadır. Diğeri “*Loukia ve İstefanaki/Stefanos*” çiftinin oğlu Aleksandr Karatodori'dir ve Hâriciye Nâzırlığına kadar yükselmiştir. Brüksel temsilcisi İstefanaki Efendi'nin babası, Hâriciye Nâzırlığına yükselen Aleksandr Efendi'nin babası İstefanaki Efendi'nin yeğeniydi bkz., Akpınar, Bir Tanzimat Bürokrati..., s. 33-34-38-51; Hatice Demir, Aleksandr Karatodori Paşa'nın Hâriciye Nazırlığı ve Osmanlı Dış Politikası, (Basılmamış Doktora Tezi), *İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, İstanbul, 2022, s. 88-92.

⁴¹¹ Johann Strauss, “A Constitution For A Multilingual Empire Translations Of The Kanun-i Esasi And Other Official Texts Into Minority Languages”, *The First Ottoman Experiment In Democracy*, (Edit. Christoph Herzog-Malek Sharif), Ergon Verlag Würzburg In Kommission, Würzburg, 2016, s. 27; Hadi Belge, “Osmanlı Devleti Merkez Bürokrasisinde Bizans Bakiyesi Bir Kurum Olarak Logofetlik”, *Akademik Bakış Dergisi*, S. 27, 2019, s. 129.

suretini Petersburg'a götürme görevi kendisine verilmiştir. Bu vazifesinin ardından ertesi yıl Çetine Sefareti başkâtipliğine getirilmiştir. 1884 yılında ise Matbuat-ı Ecnebiye Kalemi memurluğuna tayin edilmiştir. Aleko Efendi, memuriyeti boyunca Osmanlı Devleti başta olmak üzere Rusya, Almanya, Karadağ, Yunanistan, Hollanda ve Portekiz hükûmetlerinden çeşitli derecelerde rütbe ve nişanlar almıştır.⁴¹²

Beş yıl kadar Matbuat-ı Ecnebiye Kaleminde görev yapan Aleko Aristarki 1889 yılında 2700 kuruş maaşla Brüksel Sefareti başkâtipliğine tayin edilmiştir. Tıpkı Aleksandr Efendi'de olduğu gibi Aleko Efendi'nin bu göreve getirilmesinde akrabalık ilişkileri rol oynamıştı. Zira Brüksel elçisi İstefanaki Efendi Aristarki ailesinden evli olduğu gibi Aleko Efendi de Karatodori ailesinden evliydi.⁴¹³

Aleko Efendi'nin başkâtipliğe atandıktan bir yıl sonra Kasım 1890'da Hollanda Kralı III. Willem (III. Guillaume) vefat etmişti.⁴¹⁴ Hollanda'nın Delft kentinde 4 Aralık 1890'da gerçekleştirilen Kral'ın resmî cenaze merasimine⁴¹⁵ Osmanlı Devleti'nin Lahey temsilcisi Yanko Karaca Bey ile Aleko Efendi katılmıştı. Bundan çok memnun kalan Hollanda hükûmeti, Karaca Bey'e nişan, Aleko Efendi'ye de Şövalye rütbesi vermiştir.⁴¹⁶ Aleko Bey İstefanaki Efendi azledilinceye kadar birinci kâtiplik görevini sürdürmüş ve onun azlinden sonra ileride değinileceği üzere Brüksel Sefareti müsteşarlığı geçici maslahatgüzarlığına terfi etmiş; ancak kısa bir süre sonra vefat etmiştir.

Sefaretteki işlerin yoğunluk kazanması üzerine 1896 yılında başkâtip Aleko Bey'in yanına ikinci dereceden bir kâtibin atanmasına ihtiyaç duyulmuş ve bu tarihte Mâbeyn-i Hümâyûn kâtiplerinden İbrahim Edhem Mesud (Dirvana) Bey (1864-1959)

⁴¹²BOA, *DH.SAİD*, 3/378, Lef, 191, (29 Zilhicce 1233/9 Kasım 1817); BOA, *DH.SAİD*, 93/193, Lef, 94, (29 Zilhicce 1274/10 Ağustos 1858); BOA, *HR.SAİD*, 9/12, (13 Cemâziyelevvel 1319/28 Ağustos 1901); Hayrettin Pınar, "Ahmed Fevzi Paşa'nın Petersburg Seyahati ve Petersburg Anlaşması", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 29, 2013, s. 183-184-187; BOA, *İ.HR.*, 315/20162, (15 Zilhicce 1306/12 Ağustos 1889).

⁴¹³Mihail Dimitri Sturdza, *Dictionnaire Historique Et Genealogique Des Grandes Familles De Grace d'Albanie Et De Constantinople*, Paris, 1983, s. 221.

⁴¹⁴*Revue Des Deux Mondes*, Tome Cent Quarante-Huitième, Bureau De La Revue Des Deux Mondes Rue De L'université, 15, Paris, 1898, s. 953.

⁴¹⁵*Obsèque De S. M. Guillaume III, Roi Des Pays-Bas, Grand-Duc De Luxembourg service Commémoratif Célébré Au Temple De l'Oratoire À Paris Le Jeudi 4 Décembre 1890*, Imprimerie De Jean Enschedé Et Fils À Harlem, Paris, 1890, s. 2; BOA, *HR.SFR*, 3/370/123, (28 Rebîulahir 1308/11 Aralık 1890).

⁴¹⁶BOA, *HR.TH.*, 106/62, (14 Cemâziyelahir 1308/25 Ocak 1891); Kral'ın cenaze alayının ardından Hollanda tahtına III. Willem'in kızı Prenses Wilhelmina geçmiştir. BOA, *HR.TH.*, 104/107, (11 Cemâziyelevvel 1308/23 Aralık 1890).

ikinci kâtip statüsüyle Brüksel'e tayin edilmiştir.⁴¹⁷ Böylece Brüksel'de ilk defa diğer orta elçiliklerde olduğu gibi iki kâtibin istihdamı sağlandı.

İbrahim Edhem Mesud Bey, Mehmed Mesud Bey'in oğlu ve muhasebeci Ahmed Bey'in torunudur. Babası Mehmed Bey uzun yıllar Maliye Nezâreti'nden görev yaptıktan sonra Düyûn-ı Umûmiyye Müdüriyeti'ne tayin olunmuştu. İbrahim Bey ise 1864 yılında İstanbul'da doğmuştur. Mekteb-i Mülkiye'nin siyasi bilimler bölümünden diploma almıştır. Türkçe ve Fransızca'yı konuşup yazabilecek İngilizceyi de konuşabilecek kadar biliyordu. 26 Aralık 1885'te 1500 kuruş maaşla Mâbeyn-i Hümâyûn kitâbetine kabul edilerek aynı ayda peş peşe rütbe-i sâlise ve dördüncü dereceden Mecidiye Nişanı almıştır. Kısa süre sonra da terfi ettirilerek kendisine gümüş imtiyaz madalyası ve dördüncü dereceden Nişan-ı Âli-i Osmanî ihсан edilmiştir. Mâbeyn-i Hümâyûn'daki memuriyeti esnasında 1887 yılında "*Semerât-ı Akl*" isimli bir risâle yazmıştır. Besmele ile başlanılan bu risâle, felsefî sorularla devam etmektedir ve 31 sayfadan ibarettir. İbrahim Bey, 30 Temmuz 1889'da (H. 2 Zilhicce 1306, R. 18 Temmuz 1305) II. Abdülhamid'in izniyle ve tahsis ettiği 1000 kuruş maaşla siyaset tahsili için Paris Sorbonne Üniversitesi'ne gitti ve 1889 yılında Paris'te düzenlenen uluslararası sergiye katıldı. Sergi kendisini etkilemişti. Burada gördüklerini özel bir albümde topladı ve "*Paris Sergi-i Umûmisi*" adı altındaki çalışmasını Edhem Mesud mührüyle Sultan'a yolladı. Albümde bir mukaddemenin yanında çeşitli resim ve fotoğraflar ile kısa bilgiler yer almaktadır. Albüm, 2010 yılında Fahrettin Gün ve Akile Çelik tarafından yeniden basılmıştır. İbrahim Bey, Paris'teki üçüncü yılında Bâbîâli tarafından terfi ettirilerek sınıf-ı sâni mütemâyiz rütbesi, iki yıl sonra da tebdîlen üçüncü dereceden Mecidiye Nişanı ile ödüllendirildi. İbrahim Bey, Paris'te dört yıl geçirdikten sonra 13 Mart 1893'te geri dönerek Mâbeyn-i Hümâyûn'daki kâtiplik görevine yeniden başladı. Bir yandan da Felsefe ile ilgilenen İbrahim Bey, buradaki üç yıllık vazifesi esnasında ünlü filozof René Descartes'in "*Discours de la Méthode/Yöntem Üzerine Söylem*", adlı eserini "*Usûl Hakkında Nutuk*" ismiyle tercüme etti.

⁴¹⁷BOA, BEO, 806/60401, (24 Muharrem 1314/5 Temmuz 1896); 1891 yılında Mehmed Muhtar Bey, Brüksel Sefareti üçüncü kâtipliğine tayinini istemiş ve babası da bu yönde telkinde bulunmuş ise de mali sebeplerden dolayı bu atama gerçekleştirilmemiştir. Muhtar bey, Müslüman olmuş, Osmanlı lisanını tahsil etmiş, İslamiyet ve Osmanlı Devleti aleyhine yazılan birçok yazıyı tercüme etmiştir. Ataması gerçekleşmeyince ülkesine dönüş için izin talep etmiştir. BOA, HR.MTV, 21/60, (2 Rebîülahir 1309/5 Kasım 1891); BOA, Y.PRK.AZJ, 17/87, (17 Muharrem 1308/2 Eylül 1890); Belçikalı emekli rütbeli bir askerin oğlu.

İbrahim Edhem Bey, 30 Haziran 1896'da 900 kuruş maaşla Brüksel Sefareti'ne ikinci kâtip olarak atandı.⁴¹⁸ Ancak buradaki vazifesi fazla uzun sürmedi. Petersburg Sefareti başkâtipliği ve şehbenderliğinde memur eksikliği nedeniyle Washington Sefareti başkâtibi Seyfeddin Bey Petersburg'a tayin edildi. Onun yerine de İbrahim Bey, Brüksel'den alınarak Washington başkâtipliğine atandı.⁴¹⁹ Bunun üzerine Belçika hükûmeti, Brüksel'deki hizmetine binaen kendisini "*Léopold Nişanı*" ile onore etmiştir.⁴²⁰

İbrahim Bey, Brüksel Sefareti görevinden sonra Washington Sefareti başkâtipliği ve kısa süreliğine geçici maslahatgüzarlığı ardından Londra Sefareti başkâtipliği, Memurin-i Mülkiye Komisyonu azalığı, Şûrâ-yı Devlet azalığı, Beyrut valiliği, Aydın valiliği, Posta Telgraf ve Telefon Nâzırlığı ile Ticaret Nâzırlığı gibi birçok mevkide görev almıştır.⁴²¹

İbrahim Edhem Bey'den sonra Brüksel Sefareti ikinci kâtipliğine tayin edilen ise Mütareke döneminde Dahiliye Nazırı iken linç edilerek öldürülen meşhur Ali Kemal Bey'dir. Ali Kemal Bey hakkında çalışmaların fazlalığı nedeniyle onun bu görev öncesi ve sonrası hayatına değinilmesine gerek görülmedi. Sadece Brüksel'e tayini hakkında bilgiler verilmesiyle yetinildi.

Bilindiği gibi Ali Kemal Bey, Halep'te sürgünde iken izinsiz olarak İstanbul'a gelmesi üzerine hakkında bir kez sürgün kararı verilmişti. Bunun üzerine Ali Kemal Bey Fransa'ya firar ederek Sorbonne Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi'ne kayıt yaptırmıştır. Paris'te iken bir aralar İkdâm gazetesinde muhabir olarak çalışmış ve Mizancı Murad Bey ile Jön Türklere katılmıştır. Ancak Mizancı Murad Bey'in Ahmed Cemaleddin Paşa ile anlaşarak İstanbul'a dönmesinden sonra Ali Kemal Bey de Jön Türklerden ayrılmış ve Brüksel Sefareti ikinci kâtipliğine 2700 kuruş maaşla tayin

⁴¹⁸BOA, *DH.SAİDd*, 77/475, Lef, 240, (29 Zilhicce 1281/25 Mayıs 1865); Mücellidoğlu Ali Çankaya, "*Son Asır Türk Tarihinin Önemli Olayları ile Birlikte*" *Yeni Mülkiye Târîhi ve Mülkiyeliler (Mülkiye Şeref Kitabı)*, C. III, Mars Matbaası, Ankara, 1968-1969, s. 184-185; Kuneralp, *Son Dönem...*, s. 82; İbrahim Edhem, *Semerât-ı Akl*, Matbaa-i (A.K. Tozlıyan) İdâre-i Şirket Mürettebiye Babîlî Caddesinde Numro 34, İstanbul, 1303; Eserde Descartes'ın tercüme-i hâline de yer verilmekte ve eser, çeşitli kısımlardan oluşmaktadır. Descartes, *Usûl Hakkında Nutuk*, (Mütercim: İbrahim Edhem), İkinci Tab', Devlet Matbaası, İstanbul, 1928; albümün için bkz., Edhem Mesud, *Paris Sergi-i Umûmisi*, TBMM Milli Saraylar Daire Başkanlığı Koleksiyonu No: 61; ayrıca bkz., 1889 *Paris Umûmî Sergisi*, (Ed: Fahrettin Gün, Haz: Akile Çelik), Renk Matbaası, İstanbul, 2010.

⁴¹⁹BOA, BEO, 1029/77168, (29 Cemâziyelevvel 1315/26 Ekim 1897).

⁴²⁰BOA, BEO, 1116/83676, (6 Zilhicce 1315/28 Nisan 1898).

⁴²¹BOA, *DH.SAİDd*, 77/475, Lef, 240, (29 Zilhicce 1281/25 Mayıs 1865); Çankaya, "*Son Asır Türk...*", C. III, s.185.

edilmiştir. Bazı kaynaklarda Ali Kemal Bey'in Brüksel'e hiç gitmediği ve Cenevre'de kalarak Jön Türkler hakkında İstanbul'a jurnaller gönderdiği ifade edilmiştir. Oysa Brüksel Sefareti'nden gelen bir yazıda Ali Kemal Bey'in memuriyet mahalline 5 Şubat 1898 tarihinde ulaştığı bilgisi yer almaktadır. Ali Kemal Bey, memuriyetine başlasa da Brüksel'de çok fazla kalmamış ve Paris'e geri dönmüştü.⁴²² Ardından Paris sefiri Salih Münir'in kendisine derhal görev yerine dönmesi konusunda baskı yapması nedeniyle görevinde istifa etti. Ancak Ali Kemal'in istifası Bâbîâli tarafından kabul edilmedi. Hatta bu istifanın kabul edilmediğinden Brüksel sefiri İstefanaki Karatodori sonradan haberdar olacaktı.⁴²³ Sözde Ali Kemal'in Paris'teki üniversite tahsiline devam etmesi için Brüksel'de bulunmasına lüzum duyulmamıştı.⁴²⁴ Bu nedenledir ki 1316, 1317, 1318, 1319 ve 1320 Devlet Salnamelerinde Ali Kemal'in ismi Brüksel Sefareti kançılırya memurları arasında yer almaya devam etti.⁴²⁵ Brüksel Sefareti'nin Salih Münir Paşa'nın vekaletine bırakılmasından sonra ise Ali Kemal'in ismi Devlet Salnamelerinde gözükmemektedir. Muhtemelen Ali Kemal'in hükümete karşı muhalefetini dizginlemek adına Brüksel'de fiili olarak görev yapmamasına rağmen ikinci kâtip unvanını korumasına izin verilmiştir.

İstefanaki Karatodori döneminde ikinci kâtip olarak görev yapan son isim ise Ahmed Müfid Bey'dir. Müfid Bey, Tepedelenli Ali Paşa sülalesine mensup olup Rumeli Beylerbeyi payeli Ali Naki Paşa'nın oğludur.⁴²⁶ Müfid Bey'in dedesi ise Rumeli Beylerbeyi rütbesine haiz Yanya hanedanından Malik Naili Paşa'dır.⁴²⁷ Naki Paşa da ataları gibi zengin toprak sahibi ailelerden ve Yanya mebusu Mehmed Ali Vrioni'nin baldızı Behice Hamza Hanım ile evlenmiştir. Rusya'daki Taupse Çerkezlerinden olan bu hanımdan Naki Paşa'nın bir kızı ve Müfid Bey'le birlikte dört oğlu olmuştur.⁴²⁸ Müfid Bey, 1878 yılında Yanya'nın Libohova kasabasında doğmuştur. İlk tahsiline Yanya'da başlamıştı. Burada Türkçe, Fransızca ve Rumca

⁴²²BOA, HR.İD, 406/38, (21 Rebîülevvel 1316/9 Ağustos 1898).

⁴²³ BOA, İ.HR., 360/56, (28 Rebîülahir 1316/15 Eylül 1898); BOA, Y.EE, 15/126, (5 Rebîülevvel 1316/24 Temmuz 1898).

⁴²⁴ BOA, İ.HR., 201/85, (2 Zilhicce 1317/3 Nisan 1900).

⁴²⁵*Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, Yıl, (1316) 1898 s. 723, (1317) 1899, s. 682-683, (1318) 1900, s. 781-782, (1320) 1902, s. 800

⁴²⁶BOA, HR.SAİD, 14/10, (29 Zilkade 1324/14 Ocak 1907); BOA, DH.SAİDd, 92/21, Lef, 13, (29 Zilhicce 1295/24 Aralık 1878).

⁴²⁷BOA, DH.SAİDd, 3/938, Lef, 471, (29 Zilhicce 1260/9 Ocak 1845).

⁴²⁸Bülent, Bilmez-Nathalie, Clayer, "A Prosopographic Study on some 'Albanian' Deputies To The First Ottoman Parliament", *The First Ottoman Experiment In Democracy*, (Edit. Christoph Herzog-Malek Sharif), Ergon Verlag Würzburg İn Kommission, Würzburg, 2016, ss. 151-185.

s. 64; Naki Paşa'nın eşinin adı Osmanlı Arşiv kayıtlarında Behice olarak kaydedilmiştir. BOA, HR.İM, 93/57, (20 Cemâziyelevvel 1342/29 Aralık 1923).

dersleri aldıktan sonra başkente gelerek İstanbul'daki mekteb-i idadiye girmiştir. Ardından Mekteb-i Hukuk-ı Şâhâne'ye kayıt yaptırmış ve henüz talebe iken kendisine 31 Ağustos 1895'te rütbe-i sınıf-ı sâni-i mütemâyiz derecesi ihsan edilmiştir. Mekteb-i Hukuk-ı Şâhâne'nin tahsil süresi üç yıl olduğuna göre bu rütbeyi birinci sınıfta almış olmalıdır. Zira bu tarihten sonra iki yıl daha tahsil görerek 15 Ağustos 1897'de derece-i âlâ ile mezun olmuştur.⁴²⁹

Ahmed Müfid Bey, Mekteb-i Hukuk'tan mezun olduğu yıl kendi talebi doğrultusunda Brüksel Sefareti'ne fahri ataşe olarak tayin edilmişti.⁴³⁰ Bu tayinden bir yıl kadar sonra Brüksel sefiri İstefanaki Karatodori Ali Kemal Bey'in istifası sonrasında sefaret ataşesi Ahmed Müfid'in bu göreve tayin edilmesini rica etmişti. Ahmed Müfid Mekteb-i Hukuk mezunu olduğu gibi Brüksel'e geldiğinden beri memuriyetini layıkıyla yerine getirdiği için diğer adaylara göre tercih sebebi olduğu İstefanaki Karatodori tarafından ifade edilmişti.⁴³¹ Ancak İstefanaki Karatodori Bey, Ali Kemal'in istifasının kabul edilmediğini öğrenecekti. Bunun üzerine Ahmed Müfid Bey'e de ikinci kâtip unvanı verilmesini rica etmişti. Brüksel sefirinin belirttiğine göre Ali Kemal'in Paris'te bulunması nedeniyle onun vazifesi zaten Ahmed Müfid tarafından gerçekleştirilmekteydi. Üstelik Ahmed Müfid Bey bu vazifeyi bir müddet için maaşsız olarak yerine getirmeyi kabul etmişti.⁴³² Nitekim İstefanaki Karatodori'nin talebi Bâbiâli tarafından da uygun bulunmuş ve Ahmed Müfid Bey'e ikinci kâtip unvanı verilmişti.⁴³³

Ahmed Müfid Bey, bir müddet için maaşsız olarak görevini ifa etmiş ona maaş bağlanması konusunda hem İstefanaki Karatodori⁴³⁴ hem de bizzat Ahmed Müfid Bey Hariciye Nezareti nezdinde girişimlerde bulunmuşlardı.⁴³⁵ Sonunda mesele Hariciye Nezareti İntihab-ı Memurin komisyonuna havale edildi. Burada yapılan müzakerelerde Brüksel Sefareti ikinci kâtipi Ali Kemal'in tahsili için Paris'te bulunduğu, İstefanaki Karatodori'nin Bern Sefareti'ni de uhdesinde bulundurduğu için başkatibin ekseriye maslahatgüzar olarak Brüksel'de bırakıldığı, bu nedenle başkatibin

⁴²⁹ BOA, HR.SAİD, 14/10, (29 Zilkade 1324/14 Ocak 1907); BOA, *DH.SAİD*, 92/21, Lef, 13, (29 Zilhicce 1295/24 Aralık 1878); Müfid Bey'den daha sonra yeniden bahsedilecektir.

⁴³⁰ BOA, İ.HR., 355/33, (22 Safer 1315/23 Temmuz 1897).

⁴³¹ BOA, İ.HR., 360/56, (23 Rebülevvel 1316/11 Ağustos 1898).

⁴³² BOA, İ.HR., 360/56, (28 Rebülahir 1316/15 Eylül 1898).

⁴³³ BOA, BEO, 1216/91155, (13 Rebülahir 1316/29 Ekim 1898).

⁴³⁴ BOA, HR.İD, 2088/4, (17 Zilhicce 1317/18 Nisan 1900).

⁴³⁵ BOA, İ.HR., 201/85, (2 Zilhicce 1317/3 Nisan 1900).

tek başına sefaretin iş yükünün kaldıramayacağı, Ahmed Müfid'in Brüksel'den ayrılması durumunda yerine bir başkasının tayin edilmesi gerektiği belirtilmişti. Bir başka ismin tayin edilmesi yerine Ahmed Müfid'e hizmetlerine karşılık 1800 kuruş maaş ve 900 kuruş tahsisat bağlanmasına karar verilmişti.⁴³⁶

Brüksel Sefareti kançılıyasında sadece elçi ve katipler değil ataşeler de yer almıştır. Ataşe, kelime olarak Fransızca attach/ attaché (tutmak/eklemek) sözcüğünden türemiştir.⁴³⁷ Diplomatik hiyerarşideki en alt kademeyi temsil eden ataşelik, XVIII. yüzyılın başlarında Avrupa'da ortaya çıkmıştır. Avrupa'da ataşe unvanının kullanılmaya başlandığı ilk dönemlerde ataşeler Hâriciye Nâzırları tarafından koşulsuz olarak atanıyorlardı. Ancak bu tayinler, diplomatik kariyerin bir parçası değildi ve ataşelerin vazife süreleri elçinin memuriyetiyle eşdeğerdi. Yani elçi, görevden alınınca ataşelerin de vazifesi orada sona ererdi. Sonraki dönemlerde ise diplomatik kariyerin bir basamağı olarak görülmeye başlandı ve diplomalarını alan gençlerin nâzırlık arşivlerine girmeleri bir gelenek hâline geldi. XIX. yüzyılın ikinci yarısından sonra da ataşelerin koşulları yeniden düzenlenerek diplomatik kariyer yapmak isteyen gençlere belirli sınav ve koşullar getirildi. Şöyle ki sefaret kitâbetine yükselmek isteyen ataşelerin öncelikle bir yıl yurtdışında kalmaları şart koşuluyor ve yabancı dildeki belgeleri içeren dosyalara not yazıp yazamadıkları, bulundukları ülkeyi tanıyıp tanımadıklarına dair bir sınava tabi tutuluyorlardı. Aynı yüzyılın üçüncü çeyreğinden sonra ise yapılan düzenlemelerle ataşelik bir diplomatik kariyer hâline dönüştürülerek ataşelere, temsilcilikteki mektup ve belgelerin çoğaltılması, sefaretin ihtiyaç duyduğu malzemelerin temin edilmesi, bazen kendilerine verilen özel görev ve araştırmaların yapılması, vazife yerinde olmayan veya olup da görevini yapamayan temsilcilerin geçici olarak yerine geçilmesi gibi bir kısım vazifeler tanımlandı. Aynı zamanda sefaretler ataşeler için bir staj yeri idi ve yine bu tarihten itibaren alanında uzman kişilerin tayin edilmeye başlanmasıyla ataşelik, ihtisas ataşeliğine dönüştü.⁴³⁸

Avrupa'da yaygınlık kazanan bu uygulama Osmanlı Devleti'ne de intikal etmiştir. Avrupa'daki gibi Osmanlı Devleti de genç memurlarını ve Avrupa'da tahsil gören talebelerini çoğunlukla sefaretlerde görevlendirerek tecrübe kazanmalarına

⁴³⁶ BOA, İ.HR, 368/15, (22 Rebülevvel 1318/20 Temmuz 1900).

⁴³⁷ *Türk Dil Kurumu Türkçe Sözlük I*, Türk Tarih Kurumu Basım Evi, Ankara, 1998, s. 155.

⁴³⁸ *La Grande Encyclopédie Inventaire Raisonné Des Sciences, Des Lettres Et Des Arts*, Tome IV, Librairie Larousse 13-17, Rue Montparnasse (6), Paris, 1885, s. 491-492; Edmond Picard, *Pandectes Belges Encyclopédie De Législation, De Doctrine Et De Jurisprudence Belges*, Tome Dixième, Ferdinand Larcier, libraire-éditeur 10, Rue Des Minimes, 10, Bruxelles, 1883, s. 1020.

olanak sağılardı. Kısmen şebenderliklere de tayin edilen ataşeler, bazen maaşsız bazen de az bir meblağıla yurtdışı temsilciliklerinde vazifeler yapmış ve bu süreci diplomatik kariyerlerinin bir basamağı olarak görmüşlerdir. Bunun başlıca nedeni ilk başlarda ataşelik kurumu ile ilgili Osmanlı Devleti'nde bir düzenlemenin olmamasıydı. Ancak daha sonra orduyu modernize etme çalışmalarının bir devamı olarak 1892 yılında Von Der Goltz Paşa tarafından 19 maddelik ataşelerin görev ve mesuliyetlerini açıklayan “*Ataşelik Talimatnâmesi'nin*” hazırlanmasıyla ataşelik müessesesi sistematik hâle getirilmiştir. Bu bağlamda giderek kurumlaşan sefaret ataşeliğı, ataşemiliter ve ataşenaval şeklinde ikiye ayrılmıştır. Ataşemiliter, genelde Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye subaylarından oluşturulmuş ve tayin edildiğı ülkenin orduları hakkında malumat edinmekle görevlendirilmişti. Erkân-ı Harbiye-i Bahriye subaylarından atanan ataşenaval ise donanma ve denizcilikle ilgili gelişmeleri takip etmekle sorumluydu. Nitekim bu gelişmelerle birlikte ataşelerin sayısı ilerleyen yıllarda giderek artmış ve Osmanlı Devleti, birçok sefarete muvazzaf, fahri, birinci ve ikinci ataşe gibi farklı derecelerde memurlar tayin etmiştir.⁴³⁹

İstefanaki Karatodori döneminde Brüksel'de görev alan ilk sefaret ataşesi Pandeli Logadis Efendi'dir. Pandeli Efendi, İmroz Kaymakamı Kostaki Logadis'in oğlu⁴⁴⁰ ve Eflak boyarlarından Nikolaki Logadis'in torunudur. Anne ve baba tarafından da seçkin bir aileye mensup olan Pandeli Efendi ise 1853-1854 yılında (H. 1270) İstanbul'da doğmuştur. İlk tahsilini Beyoğlu Panayia Rum Ortodoks Kilisesi'nde⁴⁴¹ diğer adıyla Beyoğlu Meryem Ana Kilisesi'nde⁴⁴² yapmış ve sonra Heybeli Ada'da ticaret okumuştur. Ardından Paris'te “*Louis-le-Grand*” kolejine gitmiştir.⁴⁴³ Pandeli Efendi, Paris'ten sonra Brüksel'de hukuk okumuştur. Rumca,

⁴³⁹Çakmak, *Türk Dışışleri...*, s. 234-235-240; Gültekin Yıldız, *Osmanlı Devleti'nde Askerî İstihbarat (1864-1914)*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2021, s. 54. Osmanlı Devleti, Avrupa'da tahsil gören talebeleri genelde ilk fahri ataşe olarak tayin ederek hem onlara tecrübe kazandırırken hem de onları ücretsiz veya az bir ücretle çalıştırdığından dolayı mali tasarruf sağlayabiliyordu. Brüksel Sefareti'nde de bunun birden fazla örneğine rastlanabilmektedir.

⁴⁴⁰BOA, *DH.SAİDd*, 1/824, Lef, 326, (29 Zilhicce 1267/25 Ekim 1851).

⁴⁴¹Arşivde sicil özetine hatalı olarak Atina doğumlu olarak yazılmıştır. BOA, *DH.SAİDd*, 1/648, Lef, 326, (29 Zilhicce 1270/22 Eylül 1854); BOA, *DH.SAİDd*, 1/824, Lef, 326, (29 Zilhicce 1267/25 Ekim 1851).

⁴⁴²Ece Sönmez Pulat, 19. Yüzyıl İstanbul Mimarlık Ortamında Rum Ortodoks Kiliselerinin Yapım ve Onarım Süreçleri, (Basılmamış Doktora Tezi), *İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimler Enstitüsü*, İstanbul, 2020, s. 69-77.

⁴⁴³BOA, *DH.SAİDd*, 4/514, Lef, 259, (29 Zilhicce 1238/6 Eylül 1823); Kayaoğlu, *Osmanlı Hâriciyesinde...*, s. 333.

Fransızca ve İngilizceyi yazabilecek, Türkçeyi de okuyup yazabilecek kadar biliyordu.⁴⁴⁴

Pandeli Efendi Brüksel’de tahsil yaparken 1872 yılında Brüksel Sefareti’nin fahri ataşeliğinde istihdam edilmiş; ancak Glavany Bey’in girişimlerine rağmen kendisine maaş bağlanmamıştı.⁴⁴⁵ Yüksek ihtimalle Brüksel’de tahsil görürken deneyim kazanması için sefaretin kadrosuna dâhil edilmişti. İstefanaki Karatodori’nin elçilik görevine başlamasından sonra 10 Kasım 1876 tarihi itibarıyla 1000 kuruş maaşla Brüksel Sefareti ataşeliğine muvazzafla olarak atanmıştır.⁴⁴⁶

Pandeli Efendi, 1872’den 1876 yılına kadar fahri ve 1876’dan 1879 yılına kadar da muvazzafla olmak üzere yedi yıl Brüksel Sefareti’nde ataşelik yaptıktan sonra 1879 yılında aylık 1000 kuruş maaş ve 10 lira harcırahla Lahey Sefareti başkâtipliğine atanmıştır.⁴⁴⁷ Osmanlı Devleti, Brüksel’deki memuriyetlerini hüsn-ü ifa ile icra ettikleri gerekçesiyle sefaret kâtiplerinden Aleksandr Efendi’ye dördüncü, Pandeli Efendi’ye de beşinci dereceden Mecidiye Nişanı vermiştir.⁴⁴⁸

Lahey Sefareti’nin kapatılmasıyla birlikte bir daha sefaretlerde kendisine yer bulamamış ve bundan sonra diplomatik kariyerine şebkender olarak devam etmiştir. Sırası ile Brindizi/Brindisi, Venedik, Liverpool, Napoli, Taygan ve Roma Başşebkenderliği yapmıştır. Son olarak da başşebkender unvanı saklı tutulmak kaydıyla Barselona Şebkenderliği’ne tayin edilmiştir. Memuriyeti boyunca birçok nişan ve rütbe alan Pandeli Efendi, 1909 yılında vefat etmiştir.⁴⁴⁹

İstefanaki Karatodori’nin elçiliği döneminde Brüksel Sefareti’nde ataşelik hizmetinde bulunan isimlerden bir diğeri de Abdurrahim Şadan Bey’dir. 1860-1861 yılında (H. 1277) İstanbul’da doğan Şadan Bey, Mâbeyn-i Hümâyûn Müşiri Abdülhamid Ferid Paşa’nın oğludur.⁴⁵⁰ Annesi ise meşhur âlim, şair ve divan tercümanlarından Lebîb Efendi’nin kızıydı. Babası Abdülhamid Ferid Paşa Bahriye ve

⁴⁴⁴BOA, *DH.SAİDd*, 4/514, Lef, 259, (29 Zilhicce 1238/6 Eylül 1823); BOA, *DH.SAİDd*, 1/824, Lef, 326, (29 Zilhicce 1267/25 Ekim 1851); Kayaoğlu, *Osmanlı Hâriciyesinde...*, s. 333.

⁴⁴⁵Kılıç, *Osmanlı Hariciyesinde...*, s. 290.

⁴⁴⁶BOA, İ.HR, 272/16400, (22 Şevval 1293/10 Kasım 1876); Tarlie, *Almanach...*, 1877, s. 22; *Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, Yıl, (1294) 1877, s. 544.

⁴⁴⁷BOA, HR, İD, 438/11, (28 Zilhicce 1296/13 Aralık 1879).

⁴⁴⁸BOA, İ.HR, 273/16480, (10 Muharrem 1299/2 Aralık 1881).

⁴⁴⁹BOA, *DH.SAİDd*, 4/514, Lef, 259, (29 Zilhicce 1238/6 Eylül 1823); Kayaoğlu, *Osmanlı Hâriciyesinde...*, s. 333-304-305.

⁴⁵⁰BOA, *DH.SAİDd*, 10/315, Lef, 159, (29 Zilhicce 1277/8 Temmuz 1861).

Hazine-i Hassa Nâzırlıkları gibi görevlerde bulunmuştur. Ayrıca rûznâme yazarı da olan Abdülhamid Ferid Paşa 1875 yılında ölmüştür.⁴⁵¹

Şadan Bey'e gelince "Kapudan Paşa Mekteb-i Rüşdiyesi" ve Mahrec-i Aklâm'dan diploma aldıktan sonra iki sene Mülkiye Mektebi hukuk bölümüne devam etmiş, ardından Brüksel Üniversitesi (Dârülfünûn) Hukuk Fakültesi'ne giderek Avrupa hukuku üzerine tahsil görmüştür. Türkçe ile Fransızca'yı okuyup yazabilmekte, Arapça, Farsça ve Latinceye de aşinaydı. Brüksel'de talebeyken Brüksel Sefareti fahri ataşeliğine getirildi. Vazifesini maaşsız olarak iki yıl kadar ifa ettikten sonra gayreti ve hizmetine karşılık ayrıca Brüksel Üniversitesi'nde tahsilde bulunması nedeniyle kendisine 1000 kuruş (10 lira) maaş bağlandı. Ataşelik vazifesiyle tahsilini birlikte yürüten Şadan Bey, 1886 yılında Brüksel Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nden doktora derecesini aldı. Üniversiteden mezun olmasına rağmen Brüksel'de kalarak görevine devam eden Şadan Bey 1888 yılında rütbe-i sâlise ile taltif edildi. İki yıl sonra ise Hâriciye Nezâreti İstişare Odası'na atandı. Brüksel'den ayrılmadan önce 19 Ocak 1890'da Belçika hükûmeti tarafından beşinci rütbeden "Léopold Nişanı" ile ödüllendirildi.

Şadan Bey, İstanbul'a döndükten sonra üç yıl kadar İstişare Odası'nda görev yapıp ardından bu odanın hukuk müşaviri muavinliğine getirildi. Ardından Ticaret ve Nafia Nezâreti hukuk müşavirliği, Bâbiâli hukuk müşavirliği, Şûrâ-yı Devlet Tanzimat Dairesi azalığı gibi birçok görevde bulunmuş ve memuriyeti boyunca birden fazla rütbe ve nişana layık görülmüştür.⁴⁵²

Brüksel Sefareti ataşeliğinde Ahmed Resmî Bey de görev yapmıştı. Kendisi, Osmanlı bürokrat sınıfına mensup bir aileden gelmekteydi. Dedesi eski Maarif Nazırlarından Abdurrahman Sami Paşa'dır. Babası Abdülhalim Bey ise Reji İdaresi müşavirliği, Rüşdiye İdaresi Umûmî Müfettişliği ve Aydın ve Cezayir-i Bahr-i Sefid Adliye Müfettişliği gibi mevkilerde görev yapmış bir bürokrattı.⁴⁵³ Resmî Bey'in ise doğumu ve ilk tahsili hakkındaki bilgilere ulaşamamıştır. Ancak Abdülhalim Bey'in oğlu Resmî Bey'i Avrupa'da yüksek tahsil yapması için Brüksel Üniversitesi'ne

⁴⁵¹İ. H. Uzunçarşılı, "Abdülhamid Ferid Paşa'nın Ruznâmesinden", *Belleten*, C. 27, S. 106, Nisan 1963, s. 257-258.

⁴⁵²BOA, *DH.SAİD*, 10/315, Lef, 159, (29 Zilhicce 1277/8 Temmuz 1861); BOA, İ.HR, 294/18585, (18 Zilkade 1301/8 Eylül 1884); BOA, HR.TO, 38/48, (17 Zilkade 1303/17 Ağustos 1886); BOA, İ.HR, 310/19816, (19 Zilkade 1305/28 Temmuz 1888); BOA, *ŞD.SAİD*, 14/1, (H. ?. ?. 1277/1860-1861).

⁴⁵³BOA, *DH.SAİD*, 3/814, Lef, 409, (29 Zilhicce 1265/15 Kasım 1849).

gönderdiği kayıtlarda mevcuttur. Resmî Bey'in Hâriciye Nezâreti'ne yazdığı bir mektuptan Brüksel Üniversitesi'ne 1886 yılında gittiği anlaşılmaktadır. Zira 1888 tarihli yazısında iki yıldan beri Brüksel'de tahsilde olduğunu söylemektedir. Resmî Bey, 1888'de Hâriciye Nezâreti'ne bir yazı ile başvurarak kendisinin Brüksel Sefareti fahri ataşeliğine dâhil edilmesini talep etmişti. Tahsili devam ederken aynı zamanda akranları gibi diplomasi alanında tecrübe kazanmak istiyordu.⁴⁵⁴

Resmî Bey'in bu isteği kabul edilmiş olmalıdır. Zira bir yıl sonra kendisine fahri ataşe olmasına rağmen rütbe-i sâlise tevcih edildi.⁴⁵⁵ Ancak onun Brüksel'deki vazifesi fazla uzun sürmeyecekti. İki yıla yakın bir tecrübeden sonra 1891 yılında buradan alınarak münasip bir maaşla Roma Sefareti üçüncü kâtipliğine tayin edildi.⁴⁵⁶ Resmî Bey'in Brüksel'den alınması üzerine Belçika hükûmeti, kendisini beşinci rütbeden "*Léopold Nişanı*" ile onore etmiştir.⁴⁵⁷

Resmî Bey, Roma'da da fazla kalmayacaktı. Bir yıllık bir görevin ardından önce Viyana Sefareti üçüncü kâtipliğine tayin edilmiş⁴⁵⁸ ve 1893 yılında Viyana Sefareti ikinci kâtipliğine yükseltilmiştir.⁴⁵⁹ 1895 yılında Lahey Sefareti başkâtipliğine atanmış⁴⁶⁰ ise de aynı yıl içerisinde Lahey'den alınarak Viyana Sefareti başkâtipliğine nakledilmiştir.⁴⁶¹ Bir müddet sonra da Viyana Sefareti müsteşarlığına yükseltilmiş⁴⁶² ve 1898 yılından itibaren sefaret müsteşarlığı ile Viyana başşehbenderliği görevini birlikte yürütmüştür.⁴⁶³ Resmî Bey, hizmetlerine karşılık İtalya'dan "*St. Morris ve Lazar Nişanı*",⁴⁶⁴ Avusturya'dan "*İsabella Katolik Nişanı*",⁴⁶⁵ Fransa'dan "*Kron dö Fer*" madalyası,⁴⁶⁶ Bulgaristan'dan "*Müretteb Sivil Nişanı*",⁴⁶⁷ ve Osmanlı Devleti'nden üçüncü dereceden Mecidiye Nişanı almıştır.⁴⁶⁸

⁴⁵⁴BOA, HR.TO, 38/64, (13 Şaban 1305/25 Nisan 1888); BOA, HR.TH, 239/4, (1 Zilkade 1317/3 Mart 1900).

⁴⁵⁵BOA, HR.TH, 90/7, (15 Şevval 1306/14 Haziran 1889); BOA, İ.HR, 314/20103, (14 Şevval 1306/13 Haziran 1889).

⁴⁵⁶BOA, İ. DH, 1168/91324, (14 Cemâziyelahir 1307/5 Şubat 1890).

⁴⁵⁷BOA, İ.HR, 321/20709, (3 Ramazan 1308/12 Nisan 1891).

⁴⁵⁸BOA, İ.HR, 323/20912, (19 Rebülahir 1309/22 Kasım 1891).

⁴⁵⁹BOA, HR.TH, 130/108, (5 Zilhicce 1310/20 Haziran 1893).

⁴⁶⁰BOA, İ. HR, 349/63, (7 Rceb 1313/24 Aralık 1895).

⁴⁶¹BOA, BEO, 754/56480, (6 Şevval 1313/21 Mart 1896); BOA, İ.TAL, 118/15, (10 Rebülevvel 1315/9 Ağustos 1897).

⁴⁶²BOA, HR.TH, 235/20, (11 Receb 1317/15 Kasım 1899).

⁴⁶³BOA, İ. HR, 357/40, (12 Şaban 1315/6 Ocak 1898).

⁴⁶⁴BOA, HR.TH, 118/95, (11 Şevval 1309/9 Mayıs 1892).

⁴⁶⁵BOA, HR.TH, 137/23, (29 Cemâziyelahir 1311/7 Ocak 1894).

⁴⁶⁶BOA, İ. TAL, 76/35, (24 Şevval 1312/20 Nisan 1895).

⁴⁶⁷BOA, HR.TH, 235/20, (21 Rebülevvel 1307/15 Kasım 1889).

⁴⁶⁸BOA, İ.TAL, 118/15, (10 Rebülevvel 1315/9 Ağustos 1897).

Daha önce değinildiği gibi Brüksel Sefareti'nde görev yapan ilk ataşemiliter Hasan Rüşdü Bey'di. 1875 yılında Brüksel Sefareti'nin bağımsız hale getirildiği ve İstefanaki Karatodori elçiliğe tayin edildiği sırada Hasan Rüşdü Bey'in yerine bir başka ataşemiliterin tayin edilmesi gündemdeydi. Zaten Hasan Rüşdü Bey, sağlık sorunları nedeniyle ülkeye dönmek istiyordu. Bu yüzden onun yerine 1875 yılında Erkân-ı Harbiye kolağalarından Hüseyin Nazım Bey, (daha sonra Paşa) Brüksel Sefareti'ne ataşemiliter olarak tayin edildi ve aynı yıl içerisinde Brüksel'e vasıl olarak görevi devraldı.⁴⁶⁹

Çerkes kökenli olan Hüseyin Nazım Bey, Hicri 1269 yılında (1853-1854) İstanbul'da dünyaya gelmişti. Babası Çerkes İsmail Paşa'ydı. Dedesi Çerkes Abdi Paşa ise validesinin babasıydı. Babası, 1838'de orduya girerek Miralay, Mirliva, Ferik rütbelerini geride bırakmış ve vezirliğe kadar yükselmiştir. Nazım Bey'in ilk tahsili ve çocukluğu hakkındaki bilgiler yetersizdir. Ancak 1820 yılında Napolyon tarafından kurulan ve özel bir eğitim kurumu olan Paris'teki "*École spéciale militaire de Saint-Cyr*" askeri mektebinde tahsil gördüğü ve burada Fransızca'yı öğrendiği bilinmektedir. İstanbul'a döndükten sonra da Harp Akademisini bitirerek 1874 yılında kolağası rütbesini almıştır.⁴⁷⁰

Hüseyin Nazım Bey, Brüksel'e tayin edildikten kısa bir süre sonra kendisini keyifsiz (münharif-ül mizac) hissettiğini ileri sürerek henüz Brüksel'den ayrılmamış olan Rüşdü Bey'e geçici olarak görevini bırakıp altı haftalığına İstanbul'a hava değişimine gelmiştir.⁴⁷¹ İstanbul'a geldikten sonra ise Brüksel Sefareti ile ilgili mevcut arşiv belgelerinde ismi zikredilmemektedir. Dolayısıyla hava değişiminin ardından yeniden Brüksel'e dönmemiş olması akla yakın gelmektedir. Bu dönemde sefaretin ataşemiliterlik görevini bir süre daha Rüşdü Bey idare edilmiş ve 1876 yılında

⁴⁶⁹BOA, HR.MKT, 885/31, (17 Cemâziyelahir 1292/21 Temmuz 1875); *Moniteur Belge Journal Officiel*, 1 Ocak 31 Mart 1877, s.166.

⁴⁷⁰Ender Korkmaz, Harbiye Nazırı Nazım Paşa'nın Hayatı ve Faaliyetleri, (Basılmamış Doktora Tezi), *İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, İstanbul, 2017, s. 11-12-17-18. Saint-Cyr mektebi İbrahim Paşa tarafından ziyaret edilmiştir. Amerika, Osmanlı Devleti ve İran gibi çeşitli ülkelerden talebeler gelip bu mektepte tahsil görmekteydi bkz., Eugène Titeux, *Saint-Cyr et L'école Spéciale Militaire En France*, Firmin-Didot Et Cie, Imprimeurs-Éditeurs Rue Jacob, 56, Maison Didot, 1898, s. 351-441.

⁴⁷¹BOA, HR.MKT, 893/95, (6 Ramazan 1292/6 Ekim 1875).

İstanbul'a kesin dönüş için yola çıkmıştır. Ancak İstanbul'a varamadan hastalığına yenik düşerek İtalya'nın Trieste kentinde vefat etmiştir.⁴⁷²

Nazım Bey ise Brüksel'deki vazifesinden sonra askerlik görevini birkaç yıl kurmay yüzbaşı olarak sürdürmüş ve 1902'de tümgeneralliğe terfi ederek “Paşa” unvanı almıştır. Bir yıl sonra rütbeleri sökülerek beş yıl kadar Erzincan'a sürgün edilmişse de 1908 yılında geri dönerek önce korgeneral rütbesi ile ikinci ordu komutanlığına ardından Harbiye Nâzırlığına tayin edilmiştir. 1912-1913 yıllarında Balkan Savaşı'na da iştirak eden Nazım Paşa, 1913 yılındaki Bâbüâlî baskını sırasında hayatını kaybetmiştir.⁴⁷³

Brüksel Sefareti ataşemiliterliğinde bulunan ünlü simalardan biri de Kürt Said Paşa'nın oğlu Mehmed (Beau) Şerif Paşa'dır.⁴⁷⁴ Şerif Bey'in kökeni Irak Kürt ailelerinden Handanzâdelere dayanmaktadır. Dedesi Handanzâde Hüseyin, mîrimîran rütbesine haiz bir paşaydı. Babası, Said Paşa Cezayir-i Bahr-i Sefid valiliği, Hâriciye Nâzırlığı, Berlin Büyükelçiliği ve Şûrâ-yı Devlet reisliği gibi bürokratik ve diplomatik misyonları üstlenmişti.⁴⁷⁵

Şerif Bey, 13 Ocak 1865'de (H. 15 Şaban 1281) İstanbul'da dünyaya gelmiştir. İlk tahsilini sıbyan mektebi ve Varna Mekteb-i Rüşdiyesi'nde aldıktan sonra üç yıl Mekteb-i Sultânî'de, dört yıl da Paris'te “*Saint-Cyr Harp Mektebi'nde*” okumuştur. Ayrıca özel hocalardan Ulûm-ı Riyâziye ve Fransızca dersleri almış, Türkçe ile Fransızca'yı konuşup yazabilecek kadar tahsil etmişti. 27 Haziran 1882'de (H. 10 Şaban 1299) 17 yaşında rütbe-i sâni derecesi ve 19 lira maaşla Paris elçisi Esad Paşa'nın yanına kâtip olarak tayin edilmiş ve buradaki hizmetinden dolayı Osmanlı Devleti'nden dördüncü rütbeden Mecidiye Nişanı ve Âli-i Osmanî Nişanı, Fransız hükûmetinden de “*Légion d'honneur*” Nişanı'nın Şövalye rütbesini almıştır. Ardından

⁴⁷²*Moniteur Belge Journal Officiel*, 1 Ocak 31 Mart 1877, s.166; Rüşdü Bey'in bazı kişilere 120 lira borcu nedeniyle İstefanaki Efendi tarafından Brüksel'deki eşyalarına el koyulmuştu. Rüşdü Bey'in kardeşi ve mirasçısı Nuri Efendi, Brüksel'e İstefanaki Efendi'ye protesto çekmiştir bkz., BOA, HR.TH, 29/25, (1 Zilkade 1295/27 Ekim 1878).

⁴⁷³*Balkan Savaşı'na Katılan Komutanların Yaşam Öyküleri (Alay ve Daha Üst Birlik Komutanları)*, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Genelkurmay Basım Evi, Ankara, 2004, s. 3; Nazım Paşa, 1874 yılında Mehmed Emin Âli Paşa'nın kızı Zahide Selma Hanım ile hayatını birleştirmiş ve bu evlilikten en az iki kız çocuğu dünyaya gelmiştir. Korkmaz, Harbiye Nazırı Nazım..., s. 14-15-29-31-32-33.

⁴⁷⁴BOA, *DH.SAİD*, 1/632, Lef, 318, (29 Zilhicce 1281/25 Mayıs 1865).

⁴⁷⁵Kasım Hızlı-Aydın Kurt, “Mülkiye ile Hariciye Arasında Bir Ömür: Hariciye Nazırı Kürt Said Paşa (1834-1907)”, *Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, S. 16, 2023, s. 43-61; Kunalalp, *Son Dönem*..., s.103.

terfi ettirilerek derecesi sınıf-ı sâni mütemâyiz rütbesine yükseltilmiş ve üçüncü dereceden Mecidiye Nişanı takdim edilmiştir. Ayrıca 15 Eylül 1887 tarihinde (H. 26 Zilhicce 1304) papa tarafından da nişana layık görülmüş ve ardından mülâzım-ı sâni rütbesiyle Yâverân-ı Hazret-i Şehriyari tayin olunmuştur. 16 Ocak 1888’de de yüzbaşı rütbesini almış ve aynı yıl Romanya, ikinci dereceden “Kordon Nişanı”, İspanya, yine ikinci dereceden “İsabella Katolik Nişanı”⁴⁷⁶ ve Belçika, “Légion d'honneur Nişanı” ile kendisini onore etmiştir.⁴⁷⁷

Yüzbaşı Şerif Bey’in sefaret ataşeliğine tayini kendi isteği doğrultusunda olmuştur. Şerif Bey, 24 Temmuz 1888’de sefaretlerden birine ataşemiliter olarak tayin edilmesini babası Hâriciye Nâzırı Said Paşa’dan talep etmiş⁴⁷⁸ ve bu tarihten yaklaşık altı ay sonra 1889 yılının ilk aylarında da Brüksel Sefareti ataşemiliterliğine tayin edilmiştir.⁴⁷⁹ Şerif Bey, Brüksel’e vardıktan iki ay sonra Paris Sefareti’nde o sırada ataşemiliter bulunmadığı için kendisinin arzusu üzerine⁴⁸⁰ Fransa’da Fransız ordusunun düzenlediği tatbikata gözlemci olarak atanmıştır.⁴⁸¹ Bu tatbikata katılan Şerif Bey’e⁴⁸² İran hükûmeti, birinci rütbeden “Şîr-u Hurşid Nişanı” ve Fransız hükûmeti de bu sefer dördüncü rütbeden “Légion d'honneur Nişanı” vermiştir.⁴⁸³ Tatbikatın ardından Şerif Bey’in rütbesi binbaşılığa yükseltilerek⁴⁸⁴

Paris Sefareti ataşeliğinin boş olması nedeniyle 1889’un sonunda Brüksel’e ilâveten Paris Sefareti ataşeliği de kendisine tevdi edilmiştir.⁴⁸⁵ Osmanlı Devleti’nde dış temsilciliklerde görev yapan bir sivil kançılara memurunun uhdesine bir başka elçilikte de vazife verildiğine dair örnekler bulunmaktadır. Ancak askeri kökenli bir ataşemiliterin aynı anda iki elçilikte görev yapması istisnai bir durumdur. Mehmed Şerif’in gerek bu durumu gerekse hızlı yükselişi ve aldığı nişanlar onun liyakatinden daha çok babasının konumuyla ilişkilidir.

⁴⁷⁶BOA, *DH.SAİDd*, 1/632, Lef, 318, (29 Zilhicce 1281/25 Mayıs 1865); Ali Birinci, “Şerif Paşa, Mehmed”, *DİA*, C. 39, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2010, s. 1-2.

⁴⁷⁷BOA, HR.TO, 207/96, (27 Zilhicce 1305/4 Eylül 1888).

⁴⁷⁸BOA, Y.PRK.HR, 11/21.(15 Zilkade 1305/24 Temmuz 1888).

⁴⁷⁹BOA, HR.TH, 86/88, (5 Cemâziyelaahir 1306/6 Şubat 1889).

⁴⁸⁰BOA, HR.TO, 207/125, (15 Zilhicce 1306/12 Ağustos 1889).

⁴⁸¹BOA, HR.TH, 92/80, (9 Muharrem 1307/5 Eylül 1889).

⁴⁸²BOA, HR.TH, 93/23, (27 Muharrem 1307/23 Eylül 1889).

⁴⁸³BOA, HR.TH, 92/77, (8 Muharrem 1307/4 Eylül 1889).

⁴⁸⁴BOA, HR.TH, 93/16, (22 Muharrem 1307/18 Eylül 1889).

⁴⁸⁵BOA, HR.TH, 95/9, (10 Rebûlulahir 1307/4 Aralık 1889).

Mehmed Şerif'e 1890 yılında Brüksel'deki hizmetlerine karşılık 1890 yılında Belçika Kralı tarafından dördüncü dereceden "*Léopold Nişanı*" ile ödüllendirilmiştir.⁴⁸⁶ Ayrıca Portekiz Kralı da (I. Carlos) Brüksel elçisi İstefanaki Efendi ile kendisine birer nişan vermiştir.⁴⁸⁷ Mehmed Said'in ne zamana Brüksel Sefareti'nden ayrıldığı konusunda kesin bir bilgiye sahip değiliz. Ancak 1890 Temmuz ayında hem Belçika'nın bağımsızlığının 60. yılı hem de Kral'ın tahta çıkışının 38. Yılı nedeniyle Brüksel'e bir name-i hümayun gönderilmesi gündeme gelmişti Babası Hariciye Nazırı Said Paşa, bu nâmenin o sırada hâlâ Brüksel Sefareti'ni atışemiliteri olan oğlu Mehmed Şerif tarafından gönderilmesini önermişse⁴⁸⁸ de daha sonra nâme-i hümayun yerine bir telgrafname gönderilmesine karar verilmişti.⁴⁸⁹ 1893 yılında Brüksel'deki görevinden ayrıldıktan sonra Belçika tarafında bu defa üçüncü rütbeden Leopold nişanı ile taltif edilecekti.⁴⁹⁰

Şerif Bey'in Brüksel'den ayrılmasıyla Brüksel Sefareti atışemiliterliğine Yâverân-ı Hazret-i Şehriyari ve Erkân-ı Harbiye Piyade Kolağası Ali Raif Bey tayin edilmiştir. Ali Raif Bey'in biyografik bilgileri tespit edilememiştir. Ancak Ali Raif Bey'in 25 Şubat 1895'te (H. 29 Şaban 1312, R. 13 Şubat 1310) Hâriciye Nezâreti'ne yazdığı bir mektuptan atamasının 1895'ten önce gerçekleştiği anlaşılmaktadır. Ali Raif Bey, yazdığı bu mektupta hasta olduğu için iki aylığına İstanbul'a gelmek istediğini belirtmiş⁴⁹¹ ve Hâriciye Nezâreti'nin de müsaadesiyle İstanbul'a kısa bir seyahat düzenleyerek hem istirahat etme hem de maaşından aylık 400 frank kesilmek kaydıyla İstanbul'daki bazı kişilere olan borcunu ödeme fırsatı bulmuştur.⁴⁹² Yine eksik ödenmiş olan maaşının kalan kısmının da tesviye edilmesini sağlamıştır.⁴⁹³ Ali Raif Bey, Brüksel'e döndükten bir yıl sonra Ağustos 1896'da Belçika'da icra edilecek olan askeri tatbikata katılabilmesi için Belçika Hâriciye Nezâreti'den onay almış ve Bâbîâli'nin de tahsis ettiği 400 frank harcırahla askeri manevralara iştirak etmiştir.⁴⁹⁴

⁴⁸⁶BOA, İ.HR, 316/20313, (6 Cemâziyelahir 1307/28 Ocak 1890).

⁴⁸⁷BOA, HR.TH, 96/54, (7 Cemâziyelahir 1307/29 Ocak 1890).

⁴⁸⁸BOA, Y.HUS, 236/95, (24 Zilkade 1307/12 Temmuz 1890).

⁴⁸⁹BOA, Y.HUS, 237/5, (1 Zilhicce 1307/19 Temmuz 1890).

⁴⁹⁰BOA, İ.TAL, 22/29, (29 Zilkade 1310/14 Haziran 1893).

⁴⁹¹BOA, HR.TH, 153/49, (28 Şaban 1312/24 Şubat 1895); *Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, Yıl, (1310) 1892, s. 862-863; vd., (1311) 1893, s. 888-889, (1312) 1894, s. 906-907, (1313) 1895, 946-947, (1314) 1896, s. 952-953, (1315) 1897, s. 596-597, (1316) 1898, s. 722-723.

⁴⁹²BOA, HR.TH, 162/64, (24 Rebîülevvel 1313/14 Eylül 1895).

⁴⁹³BOA, HR.İD, 406/19, (27 Rebîülevvel 1313/17 Eylül 1895).

⁴⁹⁴BOA, HR.TH, 180/83, (13 Muharrem 1314/24 Haziran 1896).

1896 yılındaki diğer bir gelişme ise Belçika’da Ali Raif Bey adına açılan bir davadır. Ali Raif Bey, hastalanan köpeğini La Hulpe yerleşkesindeki veteriner hekim Carette’ye götürerek iyileşene kadar ona bakılması talimatını vermişti. Köpek tedavi edildikten sonra ise veteriner, köpeğin iyileştiğini bildirip yaptığı masrafların faturasını kendisine ibraz etmişti. Ancak Ali Raif Bey borcu olmadığını ileri sürerek veterinerlere ödeme yapmayı reddetmiş ve veteriner de bu meseleyi mahkemeye taşımıştı. Dava açılmasına rağmen diplomatik dokunulmazlığından olsa gerek Ali Raif Bey’in duruşmaya gelmemesi ve kendisini temsilen kimseyi de göndermemesi üzerine 18 Kasım 1896 tarihinde Ali Raif Bey’e mahkeme celbi yollanmıştır. Ancak Ali Raif Bey yine mahkemeye gitmemiştir. Nitekim 27 Kasım 1896 tarihinde mahkeme resmî teamüllere uygun olarak çağırılmasına rağmen duruşmaya gelmemesinden kendisine açılan davaya itiraz edecek bir şeyi olmadığına ve suçu kabul ettiğine hükmederek veterinerin talep ettiği masrafların Ali Raif Bey tarafından ödenmesine karar vermiştir. Aynı zamanda bu dava ve karar diplomatik dokunulmazlığı olan kişilerin yargılanma meselesini de gündeme getirmiştir. Mahkemenin savcısı bunun bir uluslararası hukuk sorunu olduğunu söyleyerek kişisel borçlar gibi suçları da kapsamasını eleştirmiştir. Sonuç olarak Belçika hükûmeti, yabancı devletlerle yaptıkları anlaşmaları ve uluslararası hukuku ihlal etmeyeceğini açıklamış ve yukarıda verilen karar bir üst mahkemeye taşınarak 12 Nisan 1897 tarihinde iptal edilmiştir.⁴⁹⁵ Osmanlı ordusu ise bu olaya müteakip 1896 yılının sonlarına doğru Hâriciye Nezâreti’ne başvurarak Ali Raif Bey’in azledilip İstanbul’a çağırılmasını talep etmiştir.⁴⁹⁶ Azil talebinin direkt bu meseleyle ilgili olduğunu söylemek zor olsa da mahkeme celbinin hemen akabinde böyle bir istekte bulunulması davayla bağlantılı olabileceğini akla getirmektedir. Bu gelişmelerden sonra Ali Raif Bey, İstanbul’a dönüp askerlik mesleğinde piyade kaymakamlığına kadar yükselmiş ve buradan emekli olmuştur.⁴⁹⁷

Brüksel Sefareti’nin bu dönemdeki son ataşemiliteri Mehmed Tevfik Paşa’dır. Tevfik Paşa, 1855 yılında (H. 1271) İstanbul’da dünyaya gelmiştir.⁴⁹⁸ Kaynaklarda Fatihli diye de anılmaktadır. İlk tahsilini İstanbul’da aldıktan sonra askerliğe olan ilgisinden dolayı 1877 yılında 22 yaşındayken Harbiye Mektebi’ne kayıt yaptırmış ve

⁴⁹⁵M. Dalloz, *Jurisprudence Générale Recueil Périodique Et Critique De Jurisprudence, De Législation Et De Doctrine*, Au Bureau De La Jurisprudence Générale 19, Rue De Lille, 19, Paris, 1898, s. 446-447-448.

⁴⁹⁶BOA, HR.TH, 185/33, (2 Receb 1314/7 Aralık 1896).

⁴⁹⁷BOA, ŞD, 3068/56, (14 Zilkade 1328/17 Kasım 1910).

⁴⁹⁸*Osmanlı Askerlik Literatürü Tarihi*, C.I., (Edit., Ekmeleddin İhsanoğlu) İstanbul, 2004, s. 390.

dört yıllık bir tahsilin ardından 1881 yılında 26 yaşlarında topçu sınıfı kurmay yüzbaşısı olarak mektebi bitirmiştir. Mektepten mezun olduktan bir yıl sonra 1882’de aldığı ilk önemli vazife, İran hududundaki Kotur meselesinin halli ile ilgiliydi.⁴⁹⁹

Tevfik Paşa, 1886 yılında (H. 23 Zilkade 1303) binbaşı rütbesine yükselerek Erkân-ı Harbiye Miralayı Agah Paşa ve Kolağası Rıfat Bey ile Fransa’da icra edilecek olan askeri tatbikata katılmakla vazifelendirilmiştir.⁵⁰⁰ Tevfik Paşa, Fransa’dan döndükten sonra 1888 yılında Yunanistan ile sınırları yeniden tespit etmekle vazifelendirilmiştir. İki yıl sonra da kaymakamlığa yükselerek Paris Sefareti ataşemiliterliğine tayin edilmiş ve burada beş yıl görev yapmıştır.⁵⁰¹

Tevfik Paşa 1894 yılında ehliyet ve liyakatine mebni rütbesi bir derece yükseltilerek miralaylığa⁵⁰² ve bir sene sonra da rütbesi mirlivalığa terfi ettirilerek Mekteb-i Harbiye ders nâzırlığına tayin edilmiştir.⁵⁰³ Paris’ten ayrılmadan önce ise Fransız hükûmeti, kendisini üçüncü rütbeden "*Légion d'Honneur*" Nişanı ile onore etmiştir.⁵⁰⁴

Tevfik Paşa, asker olduğu kadar edebi ve ilmi kişiliğe de sahipti. Harbiye hocalığına tayin edilmesi de onun bu niteliğinden ileri gelmekteydi. Zira İstanbul’da başladığı ilmi çalışmalarına Paris’e gittikten sonra da devam etmişti. Kaleme aldığı "*Telhis-i Tarih-i Osmanî*" eseri 10 yıla yakın idadilerde ders kitabı olarak kullanılmıştı.⁵⁰⁵ Ayrıca Kartacalı Hannibal üzerine biyografik bir çalışma olan "*Ânibâl*" isimli eserini yine İstanbul’da kitaplaştırmıştı. İstanbul’da basılan "*Târih-i Osmanî*" adlı eseri ise daha kapsamlı ve modern tarih yazımına uygun biçimde yazılmıştır. Eski çağlardan başlayıp İslami dönemi ve II. Abdülhamid devrine kadar Osmanlı tarihini sırasıyla ele almıştır.⁵⁰⁶

⁴⁹⁹Davud Hut, "Tevfik Paşa Mehmed" *DİA*, C. 41, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2012, s. 16.

⁵⁰⁰BOA, HR.TH, 65/63, (23 Zilkade 1303/23 Ağustos 1886).

⁵⁰¹Hut, "Tevfik Paşa...", s. 16; Tevfik Bey’in devlet salnâmelerinde Paris Sefareti kısmında ismi kayıtlı değildir. *Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, Yıl, (1308) 1891, s. 820, vd., (1310) 1892, s. 862; (1311) 1893, s. 888, (1312) 1894, s. 906, (1313) 1895, 946.

⁵⁰²BOA, HR.TH, 146/51, (14 Rebülevvel 1312/15 Eylül 1894); BOA, İ.TAL, 61/13, (4 Rebülevvel 1312/5 Eylül 1894).

⁵⁰³BOA, HR.TH, 167/31, (26 Cemâziyelahir 1313/14 Aralık 1895).

⁵⁰⁴BOA, BEO, 774/57977, (19 Zilkade 1313/2 Mayıs 1896); BOA, İ.TAL, 96/27, (14 Zilkade 1313/27 Nisan 1896).

⁵⁰⁵Hut, "Tevfik Paşa...", s. 16; *Fatihli Mehmed Tevfik Paşa Osmanlı Tarihi*, (Yay., Haz., İsmet Sarıbal), Gece Kitaplığı, Ankara, 2017, s. 9-10.

⁵⁰⁶Hut, "Tevfik Paşa...", s. 16; *Fatihli Mehmed Tevfik...*, s. 10.

Tevfik Paşa, Yunan mitolojisiyle de ilgilenmiştir. “*Esâtîr-i Yûnâniyyân*” isimli kitabı Yunan mitolojisi üzerine yazılmış dönemin en esasî çalışmaları arasındadır.⁵⁰⁷

Mirliva Tevfik Paşa, Mekteb-i Harbiye’de yaklaşık iki yıl kadar görev yaptıktan sonra⁵⁰⁸ 3 Mart 1897 tarihinde Brüksel Sefareti ataşemiliterliğine atanmıştır.⁵⁰⁹ Daha önce Brüksel Sefareti’ne çeşitli rütbelerde ataşeler tayin edilmişti. Ancak bu zamana kadar mirliva derecesinde ataşe tayini yapılmamıştı. Bu bakımdan Tevfik Paşa, mirliva rütbesiyle Brüksel Sefareti’ne tayin edilen ilk ataşe olmuştur. Brüksel’e tayin edilirken Tevfik Paşa’ya 3300 kuruş maaş tahsis edilmişti. Ancak bu meblağ yeterli gelmemiş olmalı ki göreve başladıktan iki yıl sonra maaşına zam yapılmasını talep etmiş ve kendisine ilâve ödeme yapılması uygun görülmüştür.⁵¹⁰

Tevfik Paşa’nın Brüksel’de göreve başladığı 1898 yılında Belçika ordusu bir tatbikata hazırlanmaktaydı. Bâbiâli, Tevfik Paşa’ya 400 frank harcırah vererek bu tatbikata katılmasını emretmiştir.⁵¹¹ Yine 10 Eylül 1898’de Fransa’da askeri manevralar yapılacaktı. Fransız elçisi Bâbiâli’ye başvurarak bu tatbikata bir zabitanın göndermesini talep etmiş ve bir süre sonra Hâriciye Nezâreti, bu manevralara Tevfik Paşa’nın katılmasını münasip görerek Paris elçisi Salih Münir Paşa’ya bildirmiştir.⁵¹² Paris’te tatbikata katılıp Brüksel’e döndükten sonra Tevfik Paşa’ya yeni bir görev daha tevdi edilmiştir. 1899 yılında Fransa’nın eski cumhur reisi Félix Faure’nin vefatı üzerine Paris’te düzenlenecek olan cenaze törenine Münir Paşa ile katılarak diplomatik misyonunun yerine getirmesi istenmiştir.⁵¹³ Bu görevi icra etmesinin ardından 400 frank harcırah tahsis edilerek 1903 yılının sonbaharında Belçika ordusunun düzenlediği askeri tatbikatta yer alması sağlanmıştır.⁵¹⁴ Son olarak 1905 yılında Paris’e gönderilen heyet-i askeriye refakat etmekle yükümlü kılınmış ve bu vazife esnasında oluşacak muhtemel masraflar için Paris Başşehbenderliği hasılatından kendisine 4348 kuruş harcırah verilmiştir.⁵¹⁵ Bu görevden bir yıl sonra 1906 yılında da Tevfik Paşa Brüksel Sefareti ataşeliğinden alınmış ve buradaki hizmetlerine karşılık

⁵⁰⁷Mehmed Tevfik, *Esatir-i Yûnaniyyan*, 1. Tab’, Konstantiniyye Mekteb-i Harbiye Matbaası, 1329.

⁵⁰⁸BOA, HR.TH, 167/31, (26 Cemâziyelahir 1313/14 Aralık 1895).

⁵⁰⁹BOA, BEO, 914/68477, (30 Ramazan 1314/4 Mart 1897).

⁵¹⁰BOA, İ.HR, 368/48, (14 Cemâziyelahir 1318/9 Ekim 1900).

⁵¹¹BOA, HR.TH, 218/11, (20 Cemâziyelevvel 1316/6 Ekim 1898).

⁵¹²BOA, BEO, 1184/88734, (10 Rebîülahir 1316/28 Ağustos 1898).

⁵¹³BOA, İ.HUS, 73/28, (10 Şevval 1316/21 Şubat 1899).

⁵¹⁴BOA, HR.TH, 291/109, (14 Cemâziyelevvel 1321/8 Ekim 1903).

⁵¹⁵BOA, BEO, 2611/195823, (27 Rebîülahir 1323/1 Temmuz 1905); BOA, BEO, 2646/198447, (18 Cemâziyelahir 1323/20 Ağustos 1905).

kendisine birinci rütbeden Mecidiye Nişanı ihsan buyurulmuştur.⁵¹⁶ Aşağıda Tevfik Paşa'ya yeniden yer verilecektir.

3.2: İstenmeyen Diplomat Salih Münir Paşa

Münir Paşa, Veziriazam Çorlulu Ali Paşa'nın sülalesine mensup, Mehmed Aziz Efendi'nin torunu ve Mahmud Celaleddin Paşa'nın oğludur. Münir Paşa'nın annesi ise Celaleddin Paşa'nın ilk eşi “*Fatma Bidar Hanım'dır*”. Münir Paşa bu evliliğin ilk erkek çocuğu olarak 1857 yılında dedesinin Vefa semtindeki malikanesinde doğmuştur.⁵¹⁷ İlk tahsiline sıbyan mektebinde başlamış⁵¹⁸ sonra Vefa Rüşdiyesi'ne devam etmiştir.⁵¹⁹ Ardından Mekteb-i Sultânî'ye kayıt yaptırmışsa da sağlık sorunları nedeniyle dördüncü sınıfta ayrılmak zorunda kalmıştır. Türkçe, Fransızca ve Ermenice konuşabilmekteydi.⁵²⁰ Bu dillerden başka Azeri lehçesini konuşabildiği, Alman, İtalyan ve Rum dilinde de konuşup yazabildiği ileri sürülmektedir.⁵²¹

Münir Paşa, Mekteb-i Sultânî'den ayrıldıktan sonra Avrupa'ya tahsile gitmek istemişse de Sultan'ın izni alınmadığından bu isteği gerçekleşmemiş ve o da Cevdet Paşa ile Mekteb-i Sultânî'deki Fransızca muallimlerinden aldığı hususî derslerle kendini geliştirmeye çalışmıştır. Cevdet Paşa'dan ders alırken aynı zamanda paşanın tarih yazılarının müsveddelerini temiz etmiştir.⁵²²

Münir Paşa'nın memuriyet hayatı 1872 yılında (H. 1289) 15 yaşında Tercüme Odası'nda maaşsız olarak istihdam edilmesiyle başlamış ve bir yıl sonra kendisine 100 kuruş maaş bağlanmıştır. 1875'te (H. 1292) uhdesine rütbe-i sâlise, 1877 yılında da (H. 1894) rütbe-i sâni-i mütemâyiz nişanları tevcih edilmiş ve aldığı nişanlarla beraber maaşı 1877 yılına kadar (H.1894) kademeli olarak 250 kuruşa çıkarılmıştır. Münir Paşa, aynı yılda Divân-ı Hümâyun Amedi Odası'na nakledilmiş ve bir ay sonra 500

⁵¹⁶BOA, HR.TH, 337/66, (14 Cemâzielahir 1324/5 Ağustos 1906).

⁵¹⁷Ali, Birinci, “Münir Paşa”, *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*, C. 2, YKY, Yayınları, İstanbul, 2008, s. 330; Salih Münir Paşa (Çorlu), *Geçmiş Zamanlar II. Abdülhamid Devri Osmanlı Diplomasisi, İstanbul ve Paris Hatıraları*, (Haz., Ali Birinci-Selma Günaydın) Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2015, s. XI.

⁵¹⁸BOA, HR.SAİD, 12/14, (20 Rebiülahir 1324/13 Haziran 1906).

⁵¹⁹Birinci, “Münir...”, s. 330; Salih Münir Paşa (Çorlu), *Geçmiş Zamanlar...*, s. XI.

⁵²⁰BOA, HR.SAİD, 12/14, (20 Rebiülahir 1324/13 Haziran 1906).

⁵²¹Kasım Hızlı, Paris Büyükelçisi Salih Münir Paşa'nın (Çorlu) Hayatı ve Faaliyetleri (1857-1939), (Basılmamış Doktora Tezi), *Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, İstanbul, 2020, s. 15-16.

⁵²²Birinci, “Münir...”, s. 330; Salih Münir Paşa (Çorlu), *Geçmiş Zamanlar...*, s. XI.

kuruş maaşa dâhil olmuştur. Amedi Kalemi'nde üç ay kadar görev yaptıktan sonra ise 1500 kuruş maaşla Meclis-i Mebusan riyaseti başkâtipliğine memur edilmiştir. Buraya tayini Ahmed Vefik Paşa'nın himmeti sayesinde olmuş ve Ahmed Vefik Paşa'nın başvekâleti döneminde ona hususî kâtiplik yapmıştır. 1879 yılında (H. 1296) 4000 kuruş maaşla Orman ve Maadin Nezâreti Mektupçuluğu memuriyeti ihsan buyurulmuş; ancak 1880 yılında (H. 1297) Tensik-i Maaşat Kararnamesi ile maaşların yeniden düzenlenesinden dolayı maaşı 3000 kuruşa geri çekilmiştir. 1880 yılında (H. 1297) rütbe-i evveli sınıf-ı sâni nişanı ile 14 Nisan 1881'de (H. 14 Cemâziyelevvel 1298) dördüncü rütbeden Mecidiye Nişanı takdim edilmiştir. Aynı sene Ticaret ve Ziraat Nezâreti ile Orman ve Maadin Nezâreti'nin birleştirilmesi üzerine 3500 kuruş maaşla bu nezâretin mektupçuluğuna tayin edilmiş ve altı ay sonra dördüncü rütbeden Nişan-ı Osmani takdim olunmuştur.⁵²³

Münir Paşa'nın diplomasiye ilk adımı ve dış siyasetle tanışması ise 1895 yılında Hâriciye Nezâreti mektupçuluğuna memur edilmesiyle başlamıştır. İyi derecede Fransızca bilmesi, diplomasiyi benimsemesi⁵²⁴ Abdülhamid'in güvenini kazanmış olması onun bu alanda ilerlemesi ve isminin duyulmasında başlıca rol oynamıştır. Paris Sefareti'ne tayin edilmesi de bu güvenin bir neticesiydi. Bu tarihlerde Jön Türk muhalefetine giderek artması ve ülkenin her tarafından Avrupa'ya firarların yaşanması nedeniyle⁵²⁵ Abdülhamid, Paris elçisi Yusuf Ziya Paşa'yı 1895 yılında görevinden alarak⁵²⁶ Jön Türklerle mücadele edebileceğine inandığı ve kendine yakın gördüğü⁵²⁷ Münir Paşa'yı 1896 yılında Paris'e (büyük) elçi tayin etti.⁵²⁸

Fransız hükûmeti, Münir Paşa'yı birinci dereceden "*Légion d'Honneur*"⁵²⁹ ve "*Officier de l'Instruction Publique*" nişanlarıyla onurlandırdı.⁵³⁰ Sultan da onun sadakati ve özellikle de Jön Türklere karşı gösterdiği mücadelesine kayıtsız kalmayacaktı. Önce "*Murassa Âli-i Osmani Nişanı*" ile ödüllendirdi.⁵³¹ Ardından

⁵²³BOA, HR.SAİD, 12/14, (20 Rebiülahir 1324/13 Haziran 1906).

⁵²⁴Birinci, "Münir...", s. 331; Salih Münir Paşa (Çorlu), *Geçmiş Zamanlar...*, s. XII.

⁵²⁵Aziz Esenbel, "Abdülhamid ile Paris Sefiri Salih Münir Paşa Arasında Gizli Muhabere", <https://core.ac.uk/download/pdf/38323412>, (Ers. 1.07.2024).

⁵²⁶BOA, Y.PRK.NMH, 6/69, (11 Receb 1313/28 Aralık 1895).

⁵²⁷Esenbel, "Abdülhamid ile Paris...", s. 684.

⁵²⁸BOA, İ.HR, 349/53, (4 Receb 1313/21 Aralık 1895).

⁵²⁹Ahmet Dönmez, "Bir Son Dönem Osmanlı Diplomatinin Yükselişi ve Düşüşü: Salih Münir Paşa", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C.38, S.65, 2019, s. 174-175.

⁵³⁰BOA, İ.TAL, 100/44, (3 Muharrem 1314/14 Haziran 1896); BOA, BEO, 797/59703, (8 Muharrem 1314/19 Haziran 1896); BOA, HR.TH, 176/55, (9 Muharrem 1314/20 Haziran 1896).

⁵³¹BOA, İ.TAL, 143/39, (19 Safer 1316/9 Temmuz 1898); BOA, BEO, 1175/88104, (25 Rebiülevvel 1316/13 Ağustos 1898).

Münir Paşa'nın talebi üzerine Paris Sefareti'ne ilâve olarak 1900 yılında Brüksel ve Bern temsilciliklerini de kendisine tevdi etti.⁵³²

Ancak bu Belçika hükûmetince müspet karşılanmadığı⁵³³ gibi yetenekli bir diplomatın geçerli bir sebep olmadan görevden alınması Belçika'daki gazetelerin eleştirisine de neden oldu. Sosyalist, Liberal ve Katolik menşeli gazeteler İstefanaki Efendi'nin entrikalara kurban edildiğini savunmaya devam etti. Basında çıkan birçok olumsuz yorum, Sultan'ın ve Bâbiâli'nin kamuoyundaki imajını da zedelemişti. Bir başka mesele de diplomasideki nezaket kuralları ihlal edilerek Belçika Kralı'nın görüşü alınmadan Münir Paşa'nın Brüksel'e tayin edilmesinin kamuoyunla paylaşılmasıydı. Nitekim bütün bunlar Brüksel ile İstanbul arasında diplomatik krize neden oldu.⁵³⁴ Bunun üzerine İstanbul'daki Belçika elçisi, Hâriciye Nâzırı ile görüşerek iki ülke arasındaki diplomatik münasebetlerin devam etmesini istedi ve Brüksel Sefareti'nin kapatılmamasını ricasında bulundu. Ardından sorunu çözebilmek için Sultan ile görüşme talebinde bulundursa da böyle bir meseleyle Sultan'ın huzuruna çıkılmasının münasip olmayacağı gerekçe gösterilerek elçinin talebi reddedildi. Bu sırada Münir Paşa da akredite olmak için Belçika'ya doğru yola çıkmıştı. Ancak kendisine, Kral'ın bu atamaya sıcak bakmadığı ve Brüksel'e gelmesinin uygun düşmeyeceği söylenince yoldan geri dönmek zorunda kaldı.⁵³⁵ Aynı şekilde Münir Paşa'nın Bern'e tayini İsviçre'yi de hoşnut etmemişti. Ancak İsviçre hükûmeti Fransa'dan çekindiğinden, Münir Paşa'nın vazifesine isteksizce de olsa onay verdi ve yine de bir diplomatik krize yol açmamak için Münir Paşa'nın akredite edildiğini haftalarca gizli tuttu. İsviçre gazeteleri, İsviçre Federal Konseyi'nin hayır demeye cesaret edemediğini söylemekte ve gizli tutmasını da vicdan azabı olarak değerlendirmektedir. Belçika hükûmeti ise daha kararlı davranarak Münir Paşa'yı akredite etmeyi reddetti ve yaptığı resmî açıklamayla bu meselenin kişisel olmadığını, Belçika'nın İstanbul'a daimî elçi tayin ettiğini ve Paris'e bağlı bir temsilciğin mütekabiliyet esasına uygun düşmeyeceğini belirterek akredite edilmemesinin gerekçesini beyan etti.⁵³⁶

⁵³²BOA, İ.HR, 370/23, (11 Zilkade 1318/2 Mart 1901).

⁵³³*Gazette De Lausanne Et Journal Suisse*, 24 Décembre 1900, (24 Aralık 1900).

⁵³⁴Alloul-Markey, "Please Deny These...", s. 283-284.

⁵³⁵Kılıç, "Osmanlı Brüksel...", s. 449.

⁵³⁶*Gazette De Lausanne Et Journal Suisse*, 24 Juillet 1901, (24 Temmuz 1901); *Gazette De Lausanne Et Journal Suisse*, 2 Février 1901, (2 Şubat 1901); BOA, Y.A.HUS, 412/64, (19 Şaban 1318/12 Aralık 1900).

Münir Paşa, bu meseleyi İstefanaki Efendi'nin Belçika Kralı ile teşebbüse geçmesi ve bazı Jön Türklerin kendi aleyhine çevirdiği entrikalara bağlamamıştır.⁵³⁷ Ancak Bunun başlıca nedeni Brüksel'de sevilmiş ve saygınlık kazanmış olan İstefanaki Efendi'ye haksızlık yapıldığı düşüncesinin yaygınlık kazanması ve özellikle gazeteler, bu meselenin üzerine giderek Belçika hükûmeti üzerinde kamuoyu baskısını oluşturmalarıydı. Nitekim Münir Paşa'nın Brüksel elçiliği hiçbir şekilde akredite edilmedi. Bu durum Münir Paşa'nın Brüksel'de asla resmi olarak görevine başlayamadığı anlamına gelmekteydi. Osmanlı Devleti bir kez daha Brüksel Sefareti'ni geçici maslahatgüzarlarla idare etmeyi tercih etmişti. Ancak daha önceki uygulamalardan farklı olarak geçici maslahatgüzarlar Belçika hükûmetinin resmen tanımadıkları bir elçiye vekalet edeceklerdi. Anlaşılan diplomatik teamüllere tamamen aykırı bu durum krizin derinleşmemesi adına iki devlet tarafından da kabul edilmişti.

3.2.1: Salih Münir Paşa Döneminde Brüksel Sefareti Geçici Maslahatgüzarları

Salih Münir Paşa'nın tayini hususunda Belçika hükûmetiyle yaşanan krizin uzaması nedeniyle Brüksel'in nasıl idare edileceği belirsizdi. Oysa yine Paris'e bağlanan Bern Sefareti'nin oraya tayin edilecek bir müsteşara maslahatgüzarlık yetkisi verilerek yönetilmesine karar verilmişti. Nitekim Napoli Başşehbenderi Mehmed Ragıp Bey Bern'e müsteşar olarak atanmıştı. Bunun üzerine Brüksel Sefareti başkatibi Aleko Bey 25 seneden fazla süredir sefaret katipliğinde bulunduğunu, sadakatle hizmet ettiğini ve daha önce kendisine müsteşarlık sözü verildiğini belirterek Brüksel Sefareti müsteşarlığına tayin edilmesini talep etmişti.⁵³⁸ Hariciye Nezareti bu konuyu Salih Münir Paşa'ya havale etmişti. Salih Münir Paşa, Aleko Bey'in müsteşarlık statüsüyle geçici maslahatgüzarlığa tayinini onayladığı gibi Brüksel Sefareti ikinci kâatibi Müfid Bey'in başkatipliğe terfiini istemişti.⁵³⁹ Nitekim her iki atama da Bâbîâli tarafından onaylandı.⁵⁴⁰ Ayrıca Aleko Bey'e sefarethane masraflarına karşılık olarak bir vekalet maaşı da tahsis edilmişse⁵⁴¹ de Aleko Bey bu tayinden kısa bir süre sonra 19 Haziran 1901 gecesinde aniden vefat etmiştir.⁵⁴²

⁵³⁷ BOA, Y.PRK.EŞA, 37/15, (6 Ramazan 1318/28 Aralık 1900).

⁵³⁸ BOA, Y.MTV, 209/170, (29 Şaban 1318/22 Aralık 1900).

⁵³⁹ BOA, Y.MTV, 211/109, (27 Şevval 1318/17 Şubat 1901).

⁵⁴⁰ BOA, BEO, 1626/121926, (23 Zilkade 1318/4 Mart 1901).

⁵⁴¹ BOA, HR.TO, 589/24, (26 Muharrem 1319/15 Mayıs 1901).

⁵⁴² BOA, Y.A.HUS, 417/21, (4 Rebülevvel 1319/21 Haziran 1901).

Aleko Bey'den önce Eugene de Kerckhove da Brüksel'deki geçici maslahatgüzarlığını müsteşar olarak yürütmüştü. Ancak Eugene de Kerckhove'un kadrosu Paris Sefareti'ne bağlıydı. Aleko Bey ise doğrudan Brüksel Sefareti'ne müsteşar statüsüyle geçici maslahatgüzar olarak tayin edilmişti. Nitekim halefi Mehmed Seyfeddin Bey de Brüksel Sefareti müsteşarı olarak geçici maslahatgüzarlık görevini üstlenecekti.⁵⁴³

Mehmed Seyfeddin Bey ileride Brüksel elçisi olarak görev yapacağı için burada onun hakkında ayrıntılı bilgi verilmedi. Zaten Brüksel'deki müsteşar olarak geçici maslahatgüzarlığı üç dört ay kadar sürecekti. Muhtemelen sefaret başkatibi Müfid Bey'in kendisine silah çekmesiyle ortaya çıkan sıkıntılı durum nedeniyle⁵⁴⁴ yerinin değiştirilmesi uygun bulunmuştu. Zira bu hadiseden sonra Mehmed Seyfeddin Bey İstişare Odası'na atanırken yerine Nice ve Toulon Başşehbenderi Mihran Kavafyan/Cavaffian Efendi tayin edilecekti.⁵⁴⁵

Mihran Efendi, Ermeni kökenli tüccarlardan Emmanuel Kavafyan Efendi'nin oğludur. Temmuz/Ağustos 1851 tarihinde İstanbul'da dünyaya gelmiştir. Sicilinde ilk tahsili hakkında bilgiler mevcut değildir. Yüksek tahsilini Paris Üniversitesi'nde yapmış; ancak sonraki yıllarda diploması zayi olmuştur. Türkçe, Ermenice, Fransızca ve İtalyanca biliyordu. 1866 yılında 15 yaşında Tahrirat-ı Hâriciye Odası'nda maaşsız (mülâzım) olarak istihdam edilmiş ve iki yıl sonra 600 kuruş maaşla altıncı daire-i belediyede îcâr ve isticâr (kiralama) davalarıyla ilgilenen komisyonun Fransızca kâtipliğine tayin olunmuştur. Ekim/Kasım 1872'de yeniden Tahrirat-ı Hâriciye Kalemi'ne geçiş yapmış ve Eylül 1875'te 1500 kuruş maaşla İbrâil (Brăila) Tüccar Vekâleti Kançılarlığına memur edilmiştir. Ancak buradaki görevi uzun sürmemiş ve bir yıl sonra rütbe-i sâni-i sınıf-ı sânisî ve 2000 kuruş maaşla⁵⁴⁶ Petersburg Sefareti ikinci kâtipliğine atanmıştır.⁵⁴⁷

Kasım/Aralık 1877'de yine aynı maaşla Viyana Sefareti ikinci kâtipliğine atanmıştır. Yaklaşık iki yıl burada görev yaptıktan sonra da Mayıs/Haziran 1879'da

⁵⁴³ BOA, İ.HR., 372/36, (4 Rebîülevvel 1319/21 Haziran 1901).

⁵⁴⁴ BOA, Y.A.HUS, 420/44, (13 Cemâziyelaahir 1319/27 Eylül 1901).

⁵⁴⁵ BOA, BEO, 1729/129661, (24 Cemâziyelaahir 1319/8 Ekim 1901).

⁵⁴⁶ BOA, *DH.SAİD*, 1/824, Lef, 414, (29 Zilhicce 1267/25 Ekim 1851); Kavafyan ailesi, 1751 yılında İstanbul'un Bebek semtinde inşa edilen Kavafyan Köşkü'nün sahibidir. Köşkün önce Rumların olduğu ve daha sonra Kavafyan ailesine intikal ettiği zikredilmektedir bkz., Nurhan Atasoy, "Dolmabahçe Sarayı'nda Geleneksel Özellikler", *Milli Saraylar*, S. 1/1, 1987, s. 23-24;

⁵⁴⁷ Petersburg Sefareti ikinci kâtiibi Atina Sefareti kitâbetine geçiş yaptığı için Mihran Efendi Petersburg Sefareti'ne tayin olunmuştur. BOA, İ.HR., 272/16380, (27 Ramazan 1293/16 Ekim 1876).

Vienna'dan azledilerek rütbe-i mütemâyiz sınıfı ve 3300 kuruş maaşla Çetine Sefareti birinci kâtipliğine tayin edilmiş ve ertesi yıl da 3000 kuruş maaşla Roma Büyükelçisi İstefanaki Musurus'un yanına Roma Sefareti başkâtipliğine atanmıştır. Büyükelçinin yerinde olmaması nedeniyle Roma'da ilk üç ay geçici maslahatgüzarlık yapmıştır. Daha sonraki aylarda da Roma Büyükelçisi İstefanaki Musurus'un yerinde bulunmadığı zamanlarda yine geçici maslahatgüzar olarak sefaretin işlerini yürütmüş, büyükelçinin yerinde olduğunda ise başkâtiplik görevini yerine getirmiştir. 1884 yılında Osmanlı Devleti, Roma'daki hizmetlerine karşılık onu üçüncü rütbeden Mecidiye Nişanı ve bir yıl sonra da rütbesini sınıf-ı evveli sânisisi ile taltif etmiştir.⁵⁴⁸

Mihran Efendi, Roma Sefareti'nden alındıktan sonra bir süre 1500 kuruş mazuliyet maaşıyla hayatını idame etmişti.⁵⁴⁹ 1891 yılında 800 kuruşla Matbuat-ı Ecnebiye İdaresi Muavinliği'ne atanmıştır.⁵⁵⁰ Yurtdışı ve yurtiçindeki matbuatın takip ve zararlı yayınlarla mücadele edilmesi amacıyla 1883 yılında Hâriciye Nezâreti bünyesinde kurulan Matbuat-ı Ecnebiye Müdüriyeti'nin 1893 yılında Dâhiliye Nezâreti'ne dâhil olunmasıyla⁵⁵¹ Mihran Efendi'nin kadrosu da Hâriciye'den Dâhiliyeye kaydırılarak rütbesi evveli sınıfına terfi edilmiş ve ardından kendisine ikinci rütbeden “*Âli-i Osmani Nişanı*” verilmiştir.⁵⁵²

Matbuat-ı Ecnebiye Müdüriyeti'nin yeniden Hâriciye Nezâreti'ne katıldığı 1899 yılında⁵⁵³ Mihran Efendi, yeniden Hâriciye kadrosuna intikal ettirilerek aylık 1500 kuruş maaşla Niş ve Tolon Başşehbenderliği vekâletine tayin edilmiştir.⁵⁵⁴

1901 yılında Mehmed Seyfeddin Bey'in yerine Brüksel Sefareti'ne müsteşar sıfatıyla⁵⁵⁵ geçici maslahatgüzar tayin edilmiş⁵⁵⁶ ve bu görevinden ötürü kendisine

⁵⁴⁸BOA, *DH.SAİDd*, 1/824, Lef, 414, (29 Zilhicce 1267/25 Ekim 1851); Roma'ya 1880'de büyükelçi payesiyle İstefanaki Musurus Paşa tayin edilmiş ve orta elçilik düzeyinde olan Roma Sefareti büyükelçiliğe yükseltilmiştir. BOA, MB.İ, 68/62, (5 Muharrem 1298/8 Aralık 1880); BOA, Y.A.HUS, 166/17, (22 Muharrem 1298/25 Aralık 1880); BOA, Y.PRK.NMH, 2/4, (8 Rebiülahir 1298/10 Mart 1881).

⁵⁴⁹BOA, *DH.SAİDd*, 1/824, Lef, 414, (29 Zilhicce 1267/25 Ekim 1851).

⁵⁵⁰BOA, İ.HR, 323/20895, (24 Rebiülevvel 1309/28 Ekim 1891).

⁵⁵¹Zeynep Bostan, Modern Osmanlı Hariciyesinin İnşası ve II. Abdülhamid Döneminde Diploması, (Basılmamış Doktora Tezi), *İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, İstanbul, 2019, s. 99-100.

⁵⁵²BOA, *DH.SAİDd*, 1/824, Lef, 414, (29 Zilhicce 1267/25 Ekim 1851).

⁵⁵³Bostan, Modern Osmanlı..., s. 100.

⁵⁵⁴BOA, BEO, 1347/101021, (23 Rebiülevvel 1317/1 Ağustos 1899); bir yıl sonra rütbesi, bir derece daha yükseltilmiştir. BOA, İ.TAL, 183/42, (4 Rebiülevvel 1317/13 Temmuz 1899).

⁵⁵⁵BOA, İ.HR, 373/43, (24 Cemâziyelahir 1319/8 Ekim 1901); Seyfeddin Bey' den daha sonra yeniden bahsedilecektir.

⁵⁵⁶BOA, BEO, 2029/152105, (26 Zilhicce 1320/26 Mart 1903); BOA, Y.MTV, 220/35, (5 Cemâziyelevvel 1319/20 Ağustos 1901); BOA, İ.HR, 372/36, (21 Rebiülahir 1319/5 Ağustos 1901).

1000 kuruş harcırahla aylık 3600 kuruş maaş tahsis edilmiştir.⁵⁵⁷ Mihran Efendi, bu vazifeye birlikte daha sonra Brüksel şehbenderliği görevini de bir süreliğine yerine getirmiş⁵⁵⁸ ve 1905 yılında Belçika Kralı'nın himayesi altında Liège'de açılan uluslararası sergiye Bâbiâli tarafından 100 lira tahsisatla fahri komiser olarak tayin edilerek sergide Osmanlı Devleti'ni temsil etmiştir.⁵⁵⁹

Belçika bu dönemde Ermeni komitacıların yoğun faaliyet gösterdikleri ülkelerden biriydi. 1902 yılında Brüksel'de; Danimarka, İsviçre, İngiltere, Avusturya-Macaristan, Hollanda ve İtalya'dan 2000'e yakın aktivist, Sosyalist vekiller, Katolik senatörler, yazarlar ve gazetecilerin katıldığı büyük bir etkinlik tertip edilerek Ermeniler desteklendi. Brüksel'de bu düzeyde bir etkinliğin düzenlenmesi doğal olarak Osmanlı Devleti'nin tepkisine ve Belçika ile Osmanlı Devleti arasında yeni bir diplomatik krizin ortaya çıkmasına neden oldu. Bunun üzerine Bâbiâli, Mihran Efendi vasıtasıyla Belçika'ya nota vererek etkinliğe izin veren Brüksel hükûmetini protesto etti.⁵⁶⁰

1905 yılında II. Abdülhamid'e suikast girişimi ve sonrasında Belçika ile yaşanan krizden Brüksel Sefareti de etkilenmişti. Mihran Efendi'nin sağlık sorunları ve bazı olumsuz hareketleri nedeniyle azledilmesine karar verildi.⁵⁶¹ Mihran Efendi'nin azil nedeni resmiyette her ne kadar bu şekilde gösterilmiş ise de bomba hadisesinden hemen sonra görevden alınması, azlinin suikast olayından bağımsız olmadığını göstermektedir. Zira suikastçılardan Belçikalı Edward Joris'in Ermeni komitacılarla bağlantısının bulunması ve kendisinin de Ermeni kökenli olması nedeniyle Mihran Efendi'nin bu meseleden dolayı azledilmiş olması kuvvetle muhtemeldir.

Azledildikten sonra tıpkı İstefanaki Karatodori gibi Mihran Efendi de hükûmetin emrine uyup İstanbul'a geri dönmeyi reddetti. Bu yüzden de Mihran Efendi'nin kendisine maaş bağlanma talebi kabul edilmedi. Ancak Meşrutiyet'in ilanından sonra maaşından kalan kısmın tesviye edilmesi için başvuruda bulunmuş ve

⁵⁵⁷BOA, *DH.SAİD*, 1/824, Lef, 414, (29 Zilhicce 1267/25 Ekim 1851).

⁵⁵⁸BOA, HR.TH, 364/90, (16 Cemâziyelevvel 1326/16 Haziran 1908).

⁵⁵⁹BOA, İ.HR, 391/25, (9 Şaban 1322/19 Ekim 1904); BOA, İ.HR, 395/12, (29 Muharrem 1323/5 Nisan 1905); BOA, BEO, 2486/186399, (12 Zilkade 1322/18 Ocak 1905).

⁵⁶⁰Houssine Alloul-Henk De Smaele, "L'Arménie Dans La Politique Et l'imagination Belge De L'avant-Guerre", *Revue Belge De Philologie Et D'histoire*, Tome, 93/3, 2019, 825-826.

⁵⁶¹BOA, BEO, 2656/199151, (29 Cemâziyelaahir 1323/31 Ağustos 1905); BOA, HR.TH, 323/37, (27 Cemâziyelaahir 1323/29 Ağustos 1905).

1909 yılında kendisine 5000 kuruş ödeme yapılmıştır.⁵⁶² Ayrıca yine aynı yılda kendisine 1270 kuruş mazuliyet maaşı bağlanmış ise de 30 Eylül 1910'da vefat ettiğinden bu maaşı sadece bir yıl kadar alabilmiştir.⁵⁶³

Bâbîâli, Mihran Efendi'nin azline müteakip maslahatgüzarlık görevini, Bern Sefareti başkâtibi iken Müfid Bey ile (becâyîş) 1904 yılında görev yerlerini değiştirerek Brüksel Sefareti başkâtipliğine gelen ve o sıralarda İstanbul'da bulunan Ragıb Raif Bey'e (Köseraif) veya sefaretteki memurlardan uygun birine vermeyi tartışmıştı.⁵⁶⁴ Sonunda Brüksel maslahatgüzarlığına tayin edilecek en uygun kişinin, Ragıb Raif Bey olduğuna karar vererek 3000 kuruş maaşla onu bu göreve atamıştır. Ancak kendisi henüz İstanbul'da olduğundan onun yokluğunda sefaretteki işlerin yürütülebilmesi için 1906 yılında Brüksel maslahatgüzarlığına geçici suretle Tevfik Paşa tarafından yürütülmüştür. Uzun süredir Brüksel Sefareti ataşemiliterlik görevini icra eden Tevfik Paşa, Ragıb Raif Bey'e tahsis edilen aylık 3000 kuruşluk maslahatgüzarlık maaşını da alarak bu iki vazifeyi bir süreliğine birlikte yerine getirmiştir.⁵⁶⁵

Ragıb Raif Bey, Halep valilerinden (Köse Mehmed) Raif Paşa'nın oğludur. Ragıb Raif Bey'in sicilindeki tam adı İbrahim Edhem Ragıb'dır; ancak babasının ismiyle birlikte anıldığından Ragıb Raif Bey olarak tanınmıştır.⁵⁶⁶ Dedesi ise “*Girit Meclis-i İdâre-i Vilâyet*” azası İbrahim Edhem Bey'dir. Babası Köse Mehmed Raif Beyrut, Rodos ve Kıbrıs Mutasarrıflığı, Ticaret ve Ziraat Nâzırlığı, Nafia Umûmî Müfettişliği, Nafia Nâzırlığı, Adana ve Halep Valiliği gibi çok üst düzey görevlerde bulunmuştur.⁵⁶⁷

Ragıb Raif Bey, 1873 yılında (H. 1290) İstanbul'da doğmuş ve kendisine dedesinin ismi verilmiştir. Üç yıl Mekteb-i Sultani'de okuduktan sonra Viyana'ya

⁵⁶²BOA, ŞD, 2778/34, (4 Safer 1327/25 Şubat 1909); BOA, BEO, 3502/262627, (9 Safer 1327/2 Mart 1909).

⁵⁶³Kayaoğlu, *Osmanlı Hâricîyesinde...*, s. 243.

⁵⁶⁴BOA, BEO, 2656/199151, (29 Cemâziyelaahir 1323/31 Ağustos 1905); BOA, HR.TH, 323/37, (27 Cemâziyelaahir 1323/29 Ağustos 1905); Müfid Bey Bern Sefareti başkâtipliğine gitmiştir. BOA, İ.HR, 388/31, (21 Safer 1322/7 Mayıs 1904); Mihran Bey, *Tepedelenli Ali Paşa 1744-1822*, isimli kitabın müellifidir bkz., Ahmed Müfid, *Tepedelenli Ali Paşa 1744-1822*, (Haz., Enes Kavalçalan), Çizgi Kitabevi, İstanbul, 2022.

⁵⁶⁵BOA, HR.TH, 323/57, (29 Cemâziyelaahir 1323/31 Ağustos 1905); BOA, HR.İD, 407/60, (17 Muharrem 1906/17 Ocak 1906).

⁵⁶⁶BOA, *DH.SAİD*, 96/133, Lef, 69, (29 Zilhicce 1290/17 Şubat 1874); BOA, İ.HR, 388/31, Lef 3, (21 Safer 1322/7 Mayıs 1904).

⁵⁶⁷Ramazan Erhan Güllü, “Münşî ve Muhlis Bir Midhat Paşa Yetiştirmesi: Köse Mehmed Râif Paşa”, *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, S. 17, 2010, s. 71-111.

giderek bir sene Almanca dersi görmüştür. Ardından biri Viyana'da ikisi de İsviçre'nin Zürih kentinde olmak üzere üç ayrı mektebi bitirerek üçünden de diploma almıştır. Türkçe, Almanca, Fransızca ve İtalyancayı konuşup yazabilecek kadar biliyordu. Arapça, Rumca ve İspanyolcaya da aşinaydı. 5 Aralık 1893'te 594 kuruş aylık maaşla Halep Vilâyeti tercümanlığı ve 150 kuruş aylık maaşla aynı vilâyetin mekteb-i idadisi Fransızca muallimliği vekaletlerine tayin edilerek memuriyete başlamıştır. Ardından birkaç sene 500 kuruş aylıkla yine Halep Vilâyeti mühendislik vekâleti görevini icra ettikten sonra 26 Ekim 1898'de babasının ehliyet ve liyakatli olduğuna dair yazdığı kefaletnâme ile Tahrirat-ı Hâriciye Kalemi'ne mülâzemetle tayin edilmiştir. Ragıb Raif Bey'e 18 Mart 1900'da rütbe-i sâlise tevcih edilmiş ve dördüncü rütbeden Mecidiye Nişanı almıştır. 1901 yılında Memurin-i Mülkiye Komisyonu tarafından verilen kararla 1350 kuruş aylık maaş ve 900 kuruş ek tahsisatla Londra Sefareti üçüncü kâtipliğine atanmıştır. Bir yıl kadar burada vazife yaptıktan sonra aynı maaş ve tahsisatla Bükreş Sefareti ikinci kâtipliğine tayin edilmiş ve daha önce rütbe-i sâlise ile taltif edilmesi nedeniyle maaşı 720 kuruş artırılarak 2070 kuruşa çıkarılmıştır. Ardından rütbesi sâniye sınıfına yükseltilmiş ve 7 Mayıs 1904'te 1800 kuruş maaş ve 900 kuruş tahsisatla Brüksel Sefareti başkâtipliğine terfi etmiştir. 10 Mart 1906'da 3000 kuruş maaş ve 900 kuruş ek tahsisatla Brüksel Sefareti geçici maslahatgüzarlığı görevini Tevfik Paşa'dan devralmıştır.⁵⁶⁸ Tevfik Paşa ise ataşemiliterlik görevine devam etmiştir.

Brüksel Sefareti'nin Paris sefiri Salih Münir Paşa'ya bağlı olduğu dönemde Aleko, Mehmed Seyfeddin ve Mihran Efendi müsteşar olarak geçici maslahatgüzarlık vazifesini üstlenmişlerdi. Ancak Ragıb Raif Efendi tıpkı Glavany Bey gibi başkatip olarak geçici maslahatgüzar tayin edildi. Bunun nedeni ise Salih Münir Paşa'nın Brüksel gibi küçük bir sefarete müsteşar tayin edilmesinin gereksiz olduğu gerekçesiyle müsteşarlığın lağvedilmesi talebidir. Böylece 4600 kuruşun hazineye kalması sağlanacaktı.⁵⁶⁹

Ragıb Raif Bey'in geçici maslahatgüzarlık görevine başlamasından kısa bir süre sonra 1906 yılında Brüksel'de Uluslararası Kutup Bölgeleri Araştırma Kongresi düzenlenmiş ve Ragıb Raif Bey, Osmanlı Devleti'nin talimatıyla kongreye temsilci

⁵⁶⁸ BOA, *DH.SAİDd*, 96/133, Lef, 69, (29 Zilhicce 1290/17 Şubat 1874); BOA, İ.HR, 388/31, Lef 3, (21 Safer 1322/7 Mayıs 1904).

⁵⁶⁹ BOA, İ.HR, 398/27, (9 Şaban 1323/ 9 Ekim 1905).

olarak katılmıştır. Eylül 1905'te Belçika'nın Mons kentinde tertip edilen Uluslararası Dünya Ekonomik Genişleme Kongresi'nde bir kısım ilkeler görüşülmüştü. 1906 yılında 1905 yılındaki kongrenin ilkelerinin yeniden tartışılmasının yanında kutup bölgelerinin, astronomi, jeodezi (yerölçüm), hidrografi (yeraltı ve üstü sularını araştırma bilimi), topografya, meteoroloji, jeoloji, sismoloji, oşinografi (okyanus bilimi), biyoloji, zooloji ve botanik gibi birçok bilim dalı tarafından incelenmesinin önemine vurgu yapılmış ve kurulacak uluslararası bir derneğin idaresi altında bilim insanları ve denizcilik personeli tarafından kutup bölgelerinin araştırılması üzerinde mutabık kalınmıştır.⁵⁷⁰

1908 yılında ileride daha ayrıntılı bir şekilde anlatılacağı üzerine Brüksel Sefareti bağımsız hale getirilmiş ve Mustafa Asım (Turgut) Bey'in orta elçi olarak tayin edilmesine karar verilmişti. Asım Bey'in Brüksel'e tayin edildiği aylarda Afrika'ya ateşli silahların satışının yasaklanması ve yine bu kıtaya Avrupa'dan ihraç edilen alkollü içeceklerden alınan vergilerin yeniden düzenlenmesi amacıyla Brüksel'de kongre hazırlığı yapılmaktaydı. Yukarıda da bahsedildiği gibi Osmanlı Devleti, Afrika'da idaresi altındaki bölgelerde emniyet ve asayiş bozan kabilelere ateşli silahların satılmasını riski gördüğünden Avrupa Devletleri ile uluslararası toplantılarda bu meseleyi birkaç kez müzakere etmiş ve toplantılarda kendi iskele ve limanlarını silah kaçakçılığında kullanılmamasına karşı çıkmıştı. Aynı şekilde Afrika'dan esir ticaretinin engellenmesi ve bu kıtaya alkollü içeceklerin satışının sınırlandırılması için 1880 yılından beri birçok kongreye iştirak ederek anlaşmalar imzalamıştı. Brüksel Senedi Umûmîsi olarak anılan bu anlaşmaların bazı maddelerini revize etmek amacıyla 1908 yılında Brüksel'de yeni bir kongrenin tertip edileceği haberini alması üzerine Osmanlı Devleti, Asım Bey'i kongreye delege olarak atadı. Ancak Asım Bey'in bu esnada Brüksel'de olmaması ve kongre tarihinin yaklaşması nedeniyle Asım Bey Brüksel'e gidene kadar Ragıp Raif Bey'i geçici olarak delege olarak tayin etti.⁵⁷¹ Bu vesileyle Ragıp Raif Bey, maslahatgüzar sıfatıyla kongreye delege olarak katılmış⁵⁷² ve önceki maddelerin gözden geçirilerek imzalanan yeni anlaşmanın bir suretini İstanbul'a göndermiştir.⁵⁷³

⁵⁷⁰BOA, İ.HR, 403/60, (17 Ramazan 1324/4 Kasım 1906).

⁵⁷¹BOA, HR.TH, 362/103, (4 Rebülahir 1326/6 Mayıs 1908); BOA, BEO, 3166/237404, (6 Ramazan 1325/13 Ekim 1907).

⁵⁷²BOA, BEO, 3666/274944, (9 Zilkade 1327/22 Kasım 1909).

⁵⁷³BOA, HR. H.MŞ.İŞO, 44/28, (3 Kânunisânî 1325/M.16 Ocak 1910).

Ragıp Raif Bey 1908 yılının Eylül ayında Brüksel’den alınarak Washington Sefareti müsteşarlığına tayin edilmiş⁵⁷⁴ ve Belçika Kralı tarafından üçüncü dereceden “*Léopold Nişanı*” ile ödüllendirilmiştir.⁵⁷⁵ Ancak Ragıp Raif Bey, Washington’a hemen gitmeyerek kendi yerine yeni bir başkâtip ve sefarete yeni bir elçi tayin edilene kadar Brüksel’de beklemiştir. Bundan sonra da çeşitli hizmetlerde bulunan⁵⁷⁶ Ragıp Raif Bey, 1921 yılında Madrid elçiliğine kadar yükselmiştir.⁵⁷⁷ Cumhuriyet’in ilk yıllarında Türk diplomatların yabancı kadınlarla evlilikleri diplomatlık mesleği bakımından sakıncalı görülmüş ve bu kadınların yabancı ülkelere hafiyelik yapma ihtimaline karşılık diplomatların yabancı kadınlarla evlenme meselesi yeniden düzenlenmiştir.⁵⁷⁸ Bu kanun yürürlüğe girmesiyle beraber Hâriciye’de kalabilmek adına yabancı kadınlarla evli olan diplomatların bir kısmı eşlerini boşamışlardı. Ragıp Raif Bey de diplomatlık mesleğine devam edebilmek için eşi İngiliz kökenli Leyla Hanım’dan ayrılarak⁵⁷⁹ bir süre daha mesleğini sürdürmüştü ve 1946’da da vefat etmiştir.⁵⁸⁰

3.2.2: Salih Münir Paşa Döneminde Brüksel Sefareti Kançılara Memurları

Salih Münir Paşa’nın tayin edilmesinden sonra Brüksel Sefareti kançılıyasında da bazı değişiklikler yapılmıştı. Daha önce değinildiği gibi İstefanaki Karatodori döneminin başkatibi Aleko Bey müsteşarlığa tayin edilmişti. Ayrıca 1898’den beri sefaretin ikinci kâtipliğini yürüten Ahmed Müfid Bey, 1901 yılında rütbe-i ulâ sınıfına tefi ederek⁵⁸¹ 1800 kuruş maaş ve 900 kuruş ek tahsisatla sefaretin başkâtipliğine yükselmiştir.⁵⁸² Hatırlanacağı üzere Müfid Bey, daha sonra müsteşarlık yapacak olan amiri Mehmed Seyfeddin Bey’e silah çekmişti. Konunun Hariciye Nezaretine intikalinden sonra Mehmed Seyfeddin Bey’in yeri değişmiş olmasına rağmen Müfid Bey bir müddet daha görevinde kalmıştır. 1904 yılında yine Paris Sefareti’ne bağlı Bern’e tayin edilmiştir. Müfid Bey’in yerine sefaretin birinci

⁵⁷⁴BOA, BEO, 3394/254519, (13 Şaban 1326/10 Eylül 1908).

⁵⁷⁵BOA, HR.TH, 369.83, (H.01.11.1326/M.25.11.1908).

⁵⁷⁶Abdülhak Hâmid (Tarhan), *Abdülhak Hâmid’in Hatıraları*, (Haz., İnci Enginün), Dergâh Yayınları, İstanbul, 1994, s. 325.

⁵⁷⁷Kuneralp, *Son Dönem...*, s. 117.

⁵⁷⁸TDA, 534/37076/148805/44, (15 Aralık 1932).

⁵⁷⁹Münevver Ayaşlı, *Geniş Ufuklara ve Yabancı İklimlere Doğu*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2016, s. 141-142.

⁵⁸⁰Kuneralp, *Son Dönem...*, s. 117.

⁵⁸¹BOA, İ.TAL, 242/25, (22 Şevval 1318/12 Şubat 1901).

⁵⁸²BOA, HR.SAİD, 14/10, (29 Zilkade 1324/14 Ocak 1907).

kâtipliğine de Bern Sefareti birinci kâtibi Ragıb Raif Bey tayin edilmiştir. Yine daha önce değinildiği gibi Ragıb Raif Bey uzun yıllar birinci kâtip olarak görev yapmış, Mihran Bey'in azlinden sonra aynı unvanla Brüksel Sefareti geçici maslahatgüzarlığını üstlenmişti.

Brüksel Sefareti ikinci katipliğine ise Paris Sefareti üçüncü kâtibi Mekin Mukbil Bey getirilmiştir.⁵⁸³ Çerkes Mukbil Bey'in oğlu olan Mekin Bey, 8 Kasım 1875'te Kahire'de dünyaya gelmiştir. İlk tahsilini hususî hocalardan yapmıştır. Ardından Mekteb-i Sultânî'den diploma aldıktan sonra Fransızcasını geliştirmek için Fransa'da bir üniversitede yüksek tahsiline devam etmiştir. Arapça, Türkçe ve Fransızca okuyup yazabilmekteydi. 1892 yılında beşinci rütbeden Mecidiye Nişanı verilerek 1893 yılında Tahrirat-ı Hâriciye Kalemî'nde mülâzım (maaşsız) olarak istihdam edilmiş ve burada iki yıl kadar tecrübe kazandıktan sonra 22 Nisan 1896'da Paris Sefareti'nin üçüncü fahri kâtipliğine nakledilmiştir. 1898 yılında ise rütbe-i sâlise tevcih edilerek 1306 kuruş maaş ve 900 kuruş ek tahsisatla sefaretin muvazzaf üçüncü kâtipliğine atanmıştır.

19 Kasım 1901 tarihinde 1610 kuruş maaşla Brüksel Sefareti ikinci kâtipliğine tayin olunmuştur. Ayrıca 1902 yılında hüsn-ü hizmetinden dolayı Osmanlı Devleti, Mekin Bey'e dördüncü rütbeden Nişan-ı Osmani, İran hükûmeti de üçüncü rütbeden “*Şîr-u Hurşid Nişanı*” ihsan buyurmuştur. İki yıl civarında Brüksel Sefareti'nde görev yaptıktan sonra da Mekin Bey, 5 Haziran 1904'te (H. 21 Rabiulevvel 1322) Memurin-i Mülkiye Komisyonu tarafından Brüksel'den alınarak aynı maaş ve tahsisatla yeniden Paris Sefareti ikinci kâtipliğine atanmış ve Brüksel'den ayrılmadan önce Belçika hükûmeti tarafından “*Léopold*” nişanı verilmiştir.⁵⁸⁴

1905 yılında Londra Sefareti kâtiplerinden Hüseyin Bey'in hastalanması üzerine muvakkaten olarak onun yerine Londra Sefareti ikinci kâtipliğini yapmış ve bir müddet sonra yine Paris'e dönmüştür.⁵⁸⁵ Paris'teki görevini icra ederken aynı

⁵⁸³ BOA, BEO, 1748/131082, (10 Şaban 1319/22 Kasım 1901).

⁵⁸⁴ BOA, DH.SAİDd, 93/459, Lef 227, (29 Zilhicce 1292/26 Ocak 1876); BOA, İ.TAL, 1/71, (10 Muharrem 1332/9 Aralık 1913); aslen Kafkasya halklarından olan Şapsıglar, Çerkeslerin ileri gelen boylarından biridir ve kendi içerisinde çeşitli ailelere bölünmektedir bkz., Yusuf Yıldız, “19. Yüzyıla Kadar Kafkas a'nın Dini Tarihine Genel Bir Bakış”, *Yeni Türkiye*, S. 74, 2015, s. 154-155; Zeynel Özlü, *İlk Çağdan Cumhuriyet'e Bir Batı Karadeniz Kenti Düzce (Ahali-yi Sadıka/Sefine-i Nuh)*, Birinci Baskı, Fırat Basım, İstanbul, 2015, s. 173-174; V.L. Ksenofontov, “Şapsıglar”, Çev., Murat Papşu, <https://www.academia.edu>, (Ers., 09.07.2024).

⁵⁸⁵ BOA, HR.SFR, 3/555/24, (22 Zilhicce 1322/27 Şubat 1905).

zamanda Belçika Harbiye Mektebi'nde de tahsil görmeye devam etmiş ve 1907 yılının sonlarında bu mektepten mezun olarak süvari mülâzımlığı rütbesini almıştır.⁵⁸⁶

Mekin Bey'in Brüksel Sefareti ikinci kâtipliğinden alınmasıyla onun yerine Tahrirat-ı Hâriciye Kalemi memurlarından Halis Bey sefarete ikinci kâtip olarak tayin edilmiştir.⁵⁸⁷ Halis Bey'in tam adı Abdullah Reşad Halis'tir. Halis Bey, Hazine-i Hassa Müsteşarı ve Muhasebecisi Mehmed Halis Bey'in oğlu olarak 7 Mayıs 1883 tarihinde İstanbul'da doğmuştur. İlk tahsilini 1884 yılında Riyaziyeci (Matematikçi) Mehmed Nadir Bey tarafından kurulan Numûne-i Terakki Mektebi'nde görmüş ve sonra Mekteb-i Sultani'ye geçiş yaparak edebiyat ve fûnûn kısmından diploma almıştır. Türkçe ve Fransızca'yı yazabilecek kadar öğrenmiştir. Mektepten mezun olduktan sonra bir süre vekâleten Mahmudiye Merkez Rüşdiyesi'nde matematik muallimliği yapan Halis Bey, 23 Eylül 1903'te Tahrirat-ı Hâriciye Kalemi'ne atanmış ve uhdesine rütbe-i sâniye tevcih edilmiştir. Üç aya yakın bir süre maaş almadan çalıştıktan sonra 1 Kasım 1903'te kendisine aylık 700 kuruş maaş bağlanmıştır.

Halis Bey, 5 Haziran 1904 tarihinde aynı maaşla Brüksel Sefareti ikinci katipliğine gönderilmiştir. Aynı yıl görevini hakkıyla icra ettiği gerekçesiyle terfi ettirilerek Halis Bey'e önce sınıf-ı sâni mütemâyiz rütbesi verilmiş ve hemen sonra üçüncü rütbeden Osmanlı Nişanı ile ödüllendirilerek Halis Bey'in maaşı 1200 kuruşa çıkarılmıştır. Halis Bey, Belçika'da kâtiplik yaparken aynı zamanda Fransa'da siyaset ve hukuk alanında tahsiline devam etmiş ve Meşrutiyet'in arifesinde ihtiyaca binaen Brüksel'den alınarak Paris Sefareti ikinci kâtipliğine tayin edilmiştir.⁵⁸⁸

1909 yılında ise Halis Bey, Bahriye Hukuk Müşavirliği'ne⁵⁸⁹ ardından Madrid Sefareti ikinci kâtipliğine atanmıştır. Ancak kendisi, çok geçmeden Madrid'deki görevinden istifa etmiş⁵⁹⁰ ve ülkeye dönmeden önce İspanya hükûmeti tarafından

⁵⁸⁶BOA, Y.MTV, 305/97, (17 Zilhicce 1325/21 Ocak 1908).

⁵⁸⁷BOA, Y.A.RES, 125/81, (2 Safer 1322/18 Nisan 1904).

⁵⁸⁸BOA, HR.SAİD, 15/1, (20 Safer 1325/4 Nisan 1907); BOA, DH. SAİD, 109/441, Lef, 223, (29 Zilhicce 1300/31 Ekim 1883); BOA, MF.İBT, 120/6, (25 Safer 1320/3 Haziran 1902); BOA, İ.HR, 404/36, (28 Zilhicce 1324/12 Şubat 1907); BOA, İ.HUS, 109/166, (30(29)/ Cemâziyelahir 1321/22 Eylül 1903); Halis Bey'in 700 kuruş olan maaşına, Singapur Şehbenderliği'nden kalan 500 kuruşun eklenmesiyle maaşı 1200 kuruşa çıkarılmıştır. BOA, BEO, 2860/214439, (6 Cemâziyelevvel 1324/28 Haziran 1906); Numûne-i Terakki Mektebi İstanbul'da erkek lisesi olarak kurulmuştur bkz., Enfel Doğan, "İstanbul (Erkek) Lisesi'nin Kurucusu Nadir Bey'in Öğretmenlik Mesleği ve Öğretim Yöntemleri ile İlgili Görüş ve Önerileri", *SAÜ Eğitim Fakültesi Dergisi*, 14/2007, s. 142-160.

⁵⁸⁹BOA, BEO, 3483/261154, (9 Muharrem 1327/31 Ocak 1909).

⁵⁹⁰BOA, BEO, 3883/291203, (18 Rebîülahir 1329/18 Nisan 1911).

“İsabella Katolik Nişanı” ile ödüllendirilmiştir.⁵⁹¹ İstanbul’a döndükten sonra aylık 6000 kuruş maaşla Birinci Dünya Harbi yıllarında Maarif Nezâreti Müsteşarlığı yapmıştır.⁵⁹² 1919 yılında ise Bern sefiri Fuad Selim Bey azledilerek onun yerine orta elçi payesiyle Bern’e tayin edilmiştir.⁵⁹³ Birinci Dünya Harbi sonrası toplanan Paris Barış Konferansı’na Hadi Paşa ve Rıza Tevfik Bey’in (Bölükbaşı) yanında üçüncü murahhas olarak katılmış⁵⁹⁴ 1920’de de Bern Sefareti’nden azledilmiştir.⁵⁹⁵ Sevr’i imza atanlardan biri olması nedeniyle⁵⁹⁶ Ankara hükûmeti tarafından vatan haini ilan edilmiş ve 150’likler listesine eklenerek ülkeye girişi yasaklanmıştır. Halis Bey Paris’te bir süre yaşadıkdan sonra⁵⁹⁷ 1945 yılında orada ölmüştür.⁵⁹⁸

Mihran Efendi döneminin sefaret kâtiplerinden biri de Diran Krikor Noradonkyan/ Nuradonkyan Efendi’dir. Ermeni kökenli Noradonkyan ailesine mensup ve Osmanlı Devleti tebaasından olan Diran Efendi, Bâbîâlî Hukuk Müşâviri Gabriel Noradonkyan Efendi⁵⁹⁹ ile “*Hagop Çobanyan’ın kızı Mari*” Hanım’ın oğlu ve Osmanlı ordusunun “*Ekmekçibaşısı Hacı Krikor Noradonkyan*”ın torunudur. Diran Efendi’nin aile kökenleri “*Sivas’ın Divriği ilçesi Kesme*” köyüne dayanmaktadır. Babası Gabriel Efendi, 1852 yılında İstanbul’un Üsküdar semtinde doğmuş, Kadıköy ve Fransa’da iki ayrı Fransız kolejinde ve yine Fransa’da iki üniversitede tahsil görerek İngilizce, Fransızca, İtalyanca, hukuk, siyaset ve diplomasi alanında kendini yetiştirmiştir. Fransa’dan döndükten sonra ise Tahrirat-ı Ecnebiye Kâtipliği, Bâbîâlî Hukuk Müşavirliği, Meclis-i Âyan üyeliği, Ticaret ve Nafia Nâzırlığı ve Hâriciye Nâzırlığı başta olmak üzere çeşitli mercilerde görev yapmıştır. Ancak sonraki yıllarda Ermenilerin ayrılıkçı hareketlerinden etkilenecek siyasi fikirleri değişmiş ve Ermenilerin teşkil ettiği Ulusal Heyet’e katılarak Lozan Konferansı’nda Ermenileri temsil etmiştir. 1936 yılında 84 yaşındayken hayatını kaybeden Gabriel Efendi’nin

⁵⁹¹BOA, BEO, 4068/305095, (21 Şaban 1330/5 Ağustos 1912).

⁵⁹²BOA, MF.MKT, 1235/68, (21 Zilkade 1336/28 Ağustos 1918); BOA, BEO, 4561/342029, (24 Cemâzilahir 1337/27 Mart 1919); BOA, MF.MKT, 1196/4, (17 Rebîûlahir 1332/15 Mart 1914).

⁵⁹³BOA, MV, 260/60, (27 Şaban 1337/28 Mayıs 1919); BOA, BEO, 4578/343297, (9 Ramazan 1337/8 Haziran 1919).

⁵⁹⁴BOA, İ.DUİT, 37/40, (8 Zilkade 1338/24 Temmuz 1920); BOA, MV, 219/155, (2 Zilkade 1338/18 Temmuz 1920); BOA, MV, 252/30, (3 Zilkade 1338/19 Temmuz 1920).

⁵⁹⁵BOA, BEO, 4595/344583, (19 Muharrem 1338/14 Ekim 1919).

⁵⁹⁶Nihat Erim, *Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri*, C. I, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, TTK Basımevi, Ankara, 1953, s. 527.

⁵⁹⁷T.B.M.M Gizli Celse Zabıtları, C. 4, 16 Nisan 1340 (1924).

⁵⁹⁸Ekrem Buğra Ekinci, *Sultan Abdülhamid’in Son Zevcesi Behice Sultan’la Altı Ay*, (Edit., Zeynep Berktaş), Timaş Yayınları, İstanbul, 2017, s. 185.

⁵⁹⁹BOA, DH.SAİDd, 106/339, Lef 172, (29 Zilhicce 1300/31 Ekim 1883); BOA, İ.HR, 404/36, (28 Zilhicce 1324/12 Şubat 1907).

Osmanlı Devleti'nin imzaladığı muahedelerden oluşan oldukça kıymetli dört ciltlik Fransızca eseri bulunmaktadır.⁶⁰⁰ Eserin birinci cildinde 1300-1789,⁶⁰¹ ikinci cildinde 1789-1856,⁶⁰² üçüncü cildinde 1856-1878,⁶⁰³ dördüncü cildinde de 1878-1902⁶⁰⁴ yılları arasındaki muahedeleri toplamıştır.⁶⁰⁵

Diran Efendi, 1883 yılında (H.1300) İstanbul'da doğmuş, ilk tahsilini hususî muallimlerden aldıktan sonra Mekteb-i Sultani'den "ehliyetnâme" yeterlilik belgesi almıştır. Türkçe, Ermenice ve Fransızca'yı yazıp konuşabilecek kadar öğrenmiştir. 28 Şubat 1903'te (H. 30 Zilkade 1320), Tahrirat-ı Hâriciye Kalemî'nde maaşsız olarak (mülâzım) vazifeye başlamış ve ertesi yıl uhdesine rütbe-i sâlise tevcih edilerek 220 kuruş maaşla Bâbîâlî İstişare Odası Muavinliği'ne tayin edilmişse⁶⁰⁶ de aynı yıl 1125 kuruş maaşla Brüksel Sefareti üçüncü kâtipliğine gönderilmiştir.⁶⁰⁷ 1907 yılında ise Halis Bey'in Paris'e gönderilmesi üzerine Diran Efendi Brüksel Sefareti'nin ikinci kâtipliğine terfi ettirilmiş⁶⁰⁸ ve kendisine üçüncü rütbeden Mecidiye Nişanı verilmiştir.⁶⁰⁹

Bu dönemde tayin edilen kişilerden biri de Joseph Haim Salem Efendi'dir. Kendisi kâtiplerin yanına kançılara memuru olarak atanmıştır.⁶¹⁰ XIX. yüzyılın son çeyreğinde Hâriciye Nezâreti'nde istihdam edilmiş Yahudi memurlardan⁶¹¹ biri olan

⁶⁰⁰Ercan Karakoç, "Ermeni Asıllı Nazırlarından Gabriyel Noradunkyan Efendi", *Ermeni Araştırmaları*, S. 52, 2015, s. 85-140; Ercan Karakoç, "Gabriyel Noradunkyan Efendi: Ermeni Asıllı Bir Osmanlı Nazırı ve Ermeni Meselesine Bakışı", *academia.edu*, s. 48-49-50-266, (Erş., 16.07.2024).

⁶⁰¹Gabriel Noradounghian Effendi, *Recueil D'actes Internationaux De L'Empire Ottoman 1300-1789*, Tome Premier, Librairie Cotillon, F. Pichon, Successeur Rue Soufflot, 21., Leipzig Breitkopf Et Haertel, Neuchatel Attinger Frères, Éditeurs, Paris, 1897.

⁶⁰²Gabriel Noradounghian Effendi, *Recueil D'actes...*, Tome Deuxieme, Paris, 1900.

⁶⁰³Gabriel Noradounghian Effendi, *Recueil D'actes Internationaux De L'Empire Ottoman 1856-1878*, Tome Troisieme, Librairie Cotillon, F. Pichon, Successeur Rue Soufflot, 21., Leipzig Breitkopf Et Haertel, Neuchatel Attinger Frères, Éditeurs, Paris, 1902.

⁶⁰⁴Gabriel Noradounghian Effendi, *Recueil D'actes Internationaux De L'Empire Ottoman 1878-1902*, Tome Quatrieme, Librairie Cotillon, F. Pichon, Successeur Rue Soufflot, 21., Leipzig Breitkopf Et Haertel, Neuchatel Attinger Frères, Éditeurs, Paris, 1903.

⁶⁰⁵Karakoç, "Gabriyel Noradunkyan...", s. 266.

⁶⁰⁶BOA, *DH.SAİDd*, 106/339, Lef 172, (29 Zilhicce 1300/31 Ekim 1883); BOA, İ.HR, 404/36, (28 Zilhicce 1324/12 Şubat 1907).

⁶⁰⁷BOA, HR.İD, 407/40, (11 Ramazan 1322/19 Kasım 1904).

⁶⁰⁸BOA, İ.HR, 404/36, (28 Zilhicce 1324/12 Şubat 1907).

⁶⁰⁹BOA, İ.TAL, 423/62, (24 Rebîülahir 1325/6 Haziran 1907).

⁶¹⁰*The Menorah A Monthly Magazine*, (Edit., M. Ellinger), Vol., XXII., January, 1897, To June, 1897, Menorah Publishing Company, New York 1897, s. 185.

⁶¹¹Musa Kılıç, "Sicill-i Ahvâl Kayıtlarına Göre II. Abdülhamid Dönemi Osmanlı Bürokrasisinde Yahudi Memurlar", *OTAM*, S. 31, Bahar, 2012, s. 148-149-150.

⁶¹¹Kayaoğlu, *Osmanlı Hâriciyesinde...*, s. 171; Osmanlı Devleti, Dâhiliye, Hariciye, Adliye Nezâretleri başta olmak üzere çeşitli kurumlara Yahudilerden memurlar tayin etmiştir. Bilhassa yabancı dil bilmelerinden ötürü 1861 yılından itibaren Hariciye Nezâreti'ne girmeye başlayan Yahudi memurların

Joseph Salem Efendi, aynı zamanda Brüksel Sefareti'ne atanan ilk Yahudi kökenli kançılara memurdur.

Joseph Salem Efendi, Osmanlı tebaasından Haim Salem Efendi ile Ester Hanım'ın oğludur. Babası, Selanik Reji İdaresi'nde Türkçe başkâtipliği yapmıştır. Joseph Salem Efendi'nin 1863 yılında Selanik'te doğduğu; ilk, orta, lise ve yüksek tahsilini buradaki hususî mekteplerde yaptığı⁶¹² biliniyor olsa da tahsil gördüğü okulların isimleri kaynaklarda belirtilmemiştir. Ancak Yahudilerin hahamlarca verilen geleneksel öğreti anlayışının 1860 yılından itibaren “*Alliance Israélite*” tarafından açılan modern mekteplerle değişmeye başladığı ve Yahudi gençlerin modern mekteplere rağbet gösterdiği bu dönemde,⁶¹³ kendisine yakın tarihlerde dünyaya gelen kardeşi İzak Salem Efendi⁶¹⁴ gibi Joseph Salem Efendi'nin de “*Alliance Israélite*” mekteplerinde tahsil görmüş olması kuvvetle muhtemeldir.

Selanik'teki yüksek mektepten mezun olduktan sonra Belçika'daki bir üniversiteye kayıt yaptırmaya rağmen 1891 yılında Belçika Birinci Bidayet Mahkemesi tercümanlığına atanınca üniversiteyi bitirememiştir. Joseph Salem Efendi, Türkçe, Fransızca, İspanyolca, İtalyanca ve İngilizce dillerini okuyup yazabilecek kadar iyi biliyordu. Joseph Salem Efendi'nin ilk memuriyet yılları hakkında fazla bilgi bulunmamaktadır. 1895 yılında Osmanlı Devleti tarafından beşinci rütbeden Mecidiye Nişanı ile taltif edilerek 1896 yılında Brüksel Fahri Şehbender Vekilliği ve kançılarlığı görevi verilmiştir. 1897 yılında sanayi ürünleri başta olmak üzere çeşitli ürünlerin tanıtıldığı Brüksel Uluslararası Sergisi'ne katılmış ve buradaki gayretleri neticesinde kendisine dördüncü dereceden Mecidiye Nişanı ihsan buyurulmuştur. Dört yıl sonra 1901 yılında 800 kuruş maaşla Brüksel Başşehbenderliği kançılara memurluğuna muvazzaf olarak tayin edilmişse de kısa süre sonra buradan alınarak 1901 yılının

sayısı sonraki yıllarda giderek artmıştır. Daha detaylı bilgi için bkz., Musa Kılıç, “Sicill-i Ahvâl Kayıtlarına...” s. 130-151.

⁶¹²Kayaoğlu, *Osmanlı Hâriciyesinde...*, s. 171.

⁶¹³Ahmet Hikmet Eroğlu, *Osmanlı Devleti'nde Yahudiler (XIX. Yüzyılın Sonuna Kadar)*, Alperen Yayınları, Ankara, 2000, s. 233.

⁶¹⁴Haim Salem Efendi'nin ikinci oğlu olan İzak Salem Efendi, 1863-1864 yılında (H. 1280) Selanik'te doğmuş ve Selanik'teki “*Alliance*” mektebinde tahsil yapmıştır. BOA, *DH.SAİDd*, 88/75, Lef, 40, (29 Zilhicce 1280/5 Haziran 1864).

sonlarına doğru yine aynı maaşla Brüksel Sefareti kançılara memurluğuna nakledilmiştir.⁶¹⁵

Joseph Salem Efendi, sekiz yıl kadar kançılarlık görevini sürdürdükten sonra 1908 yılında bu vazifeden alınarak Paris Sefareti kançılarlığına tayin edilmiştir.⁶¹⁶ Brüksel'den ayrılması üzerine Belçika hükûmeti, Joseph Salem Efendi'ye Şövalye rütbesi ve ikinci dereceden bir adet "*Léopold Nişanı*", vermiştir. Paris'teki görevinden alındıktan sonra ise bir süre mazuliyet maaşı almış⁶¹⁷ ve Fransız hükûmeti, beşinci rütbeden "*Légion d'Honneur*" Nişanı,⁶¹⁸ Bâbîâli de dördüncü rütbeden bir adet Nişanı Osmanî ile onore etmiştir.⁶¹⁹ Sonraki yıllarda Joseph Salem Efendi'nin başka bir göreve atanıp atanmadığına ya da hayatını ne şekilde idame ettiğine dair bilgilere tesadüf edilememiştir. Sefaretin ataşeliğinde ise bu dönemde herhangi bir değişiklik olmamış ve Tevfik Paşa görevini bir müddet daha sürdürmüştür. Bu dönemde sefarette görev almış diğer bir kişi de Avukat Georges Doro'dur. Doro fahri olarak sefaretin hukuk müşavirliğini yapmış ve ikinci rütbeden Mecidiye Nişanı ile ödüllendirilmiştir.⁶²⁰

3.3: Brüksel Sefareti'nin Yeniden Bağımsız Bir Elçilik Olması

Belçika, başkentlerindeki Osmanlı sefaretinin Paris'e bağlı kalması Kral Leopold'un haysiyetine dokunur bir durum olduğu gerekçesiyle Brüksel'in bağımsız hale getirmesi için ısrarla Bâbîâli'ye müracaatta bulunmuştu.⁶²¹ Nihayet II. Meşrutiyet'in ilanından kısa bir süre önce Brüksel Sefareti'nin Paris'ten ayrılarak yeniden bağımsız hale getirilmesine karar verildi. Bu kararın gerekçesi olarak Brüksel Sefareti'nin Salih Münir Paşa'nın idare edilmesine rağmen daima orada bulunamadığı ve bir sefirin vazife yerinde ikamet etmesinin önemli olduğu gösterilmekteydi. Elçi

⁶¹⁵Kayaoğlu, *Osmanlı Hâriciyesinde...*, s. 171-172; Kayaoğlu, Joseph Salem Efendi'nin sicilindeki 1898 tarihini referans almıştır; ancak burada bahsedilen Brüksel Uluslararası Sergisi 1897 tarihlidir bkz., BOA, HR.İD, 1224/31, (27 Muharrem 1315/28 Haziran 1897); bir belgede Joseph Salem Efendi'den Brüksel Sefareti kâtibi olarak bahsedilse de BOA, TS.MA.e, 379/337, (2 Rebîülevvel 1328/14 Mart 1910); diğer belgelerde ve salnamelerde kançılara memuru olarak kaydedilmiştir bkz., *Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, Yıl, (1320) 1902, s. 800; vd., (1321) 1903, s. 854; (1322) 1904, s. 874.

⁶¹⁶BOA, Y.A.RES, 158/24, (14 Rebîülahir 1326/14 Temmuz 1908).

⁶¹⁷Kayaoğlu, *Osmanlı Hâriciyesinde...*, s. 171-172; BOA, İ.TAL, 463/15, (9 Şevval 1327/24 Ekim 1909); BOA, BEO, 3654/273990, (11 Şevval 1327/26 Ekim 1909).

⁶¹⁸BOA, BEO, 3806/285437, (20 Ramazan 1328/25 Eylül 1910).

⁶¹⁹BOA, BEO, 3782/283634, (14 Receb 1328/22 Temmuz 1910).

⁶²⁰BOA, BEO, 2106/157928, (8 Rebîülahir 1321/4 Temmuz 1903).

⁶²¹Abdülhak Hâmid, *Abdülhak Hâmid'in...*, s. 324.

olarak ise Paris Sefaret müsteşarı Nabi Efendi'nin tayin edilmesi öngörülmekteydi.⁶²² Ancak Atina sefiri Rıfat Efendi'nin (Paşa) Londra'ya tayin edilmesi üzerine Nabi Efendi'nin onun yerine atandı⁶²³ Bu defa da Brüksel Sefareti'ne Viyana Sefareti müsteşarı Mustafa Asım Bey tayin edilmesine karar verildi.⁶²⁴ Hatta bu atama için Mustafa Asım Efendi'nin rütbesi ula sınıf-ı evveliye yükseltildi.⁶²⁵

Bu süreçte Brüksel'e talip olan isimlerden biri de daha önce Brüksel'de kâtip olarak görev yapmış olan Stockholm elçisi Mehmed Şerif Paşa idi. Artık Stockholm'un soğuk iklimine dayanamadığı, daha önce de talep ettiği Brüksel elçiliğine tayin edilmemesi durumunda istifa edeceğini Yıldız Sarayına açıkça ifade etmişti.⁶²⁶ Bunun üzerine Şerif Paşa Madrid'e tayin edilmişse⁶²⁷ de o bu göreve başlamayıp II. Meşrutiyet'in ilanından sonra İstanbul'a dönmeyi tercih etmişti.

Brüksel Sefareti'nin bağımsız hâle getirilmesi üzerine yaşanan bir diğer önemli gelişme de Salih Münir Paşa'nın Paris'teki görevinden istifa etmesidir. Salih Münir Paşa, Brüksel'deki görevine son verilmesini diplomatik kurallara aykırı olduğu ve kendi onurunu lekelediği gerekçesiyle izah bekleyen bir dilekçe göndermişti. Bunun ardından gönderdiği ikinci dilekçesinde ise maaşının tenzil edilmesini kendisine karşı haksız bir garezin bir göstergesi olduğunu belirterek uhdesindeki tüm elçilik görevlerinden istifa ettiğini bildirmiş ve emeklilik işlemlerinin başlamasını talep etmişti.⁶²⁸ Ancak Salih Münir Paşa'ya beş yıl boyunca emekli maaşı bağlanmamıştır. 1909'da Abdülhamid'in tahttan indirilmesinin ardından Salih Münir Paşa, mülkleriyle birlikte paşalık unvanını da kaybetmiştir. Bu tarihten sonra eski itibarını hızla yitirmiş ve ömrü kendisine yöneltilen suçlardan aklanma ve emekli maaşını çıkarttırma mücadelesiyle geçmiştir. 1913 yılında emekli maaşı almayı başarmışsa da eski itibarını bir daha geri kazanamamıştır. Bir süre Avrupa'da zaman geçirdikten sonra tekrar İstanbul'a dönerek 1934 yılında Çorlu soyadını almış ve 1939 yılında da ölmüştür. İstanbul'da metfun olan Münir Paşa'nın "*Diplomasi: Malumat-ı Esasiye,*"

⁶²² BOA, BEO, 3275/245557, (19 Safer 1326/23 Mart 1908).

⁶²³ BOA, İ.HUS, 164/58, (21 Safer/25 Mart 1908).

⁶²⁴ BOA, İ.HR, 411/39, (28 Safer 19326/1 Nisan 1908).

⁶²⁵ BOA, BEO, 3284/246235, (28 Safer 19326/1 Nisan 1908).

⁶²⁶ BOA, Y.EE, 14/207, (1 Rebîülevvel 1326/ 3 Nisan 1908).

⁶²⁷ BOA, İ.HR, 413/34, (9 Rebîülahir 1326/9 Temmuz 1908).

⁶²⁸ BOA, Y.PRK.HR, 36/13, (6 Rebîülevvel 1326/8 Nisan 1908).

“Diplomasi: Almanya”, ve “Geçmiş Zamanlar” başta olmak üzere birden fazla kitap ve makalesi mevcuttur.⁶²⁹

Brüksel Sefareti’nin bağımsız hale getirildiğinin ve elçi olarak Mustafa Asım Bey’in Brüksel’e tayin edildiğinin duyurulmasından sonra Belçika İstanbul’da bulunan elçiliği aracılığıyla Kral’ın duyduğu memnuniyet resmi olarak ifade edildi.⁶³⁰ Diğer yandan Brüksel’e yeni bir elçi atanmasına rağmen Belçika Kralı’na hitaben yazılması gereken itimatnâme hazırlanmamıştı. Yaşanan gecikmeden dolayı Asım Bey, bir an önce itimatnâmesinin kendisine ulaştırılmasını istemiştir.⁶³¹ Ancak Bâbîâli, her nedense itimatnâmeyi göndermeye yanaşmayarak kendisinin gelip almasını söylemiştir. Bunun üzerine Asım Bey Viyana’dan İstanbul’a gitmişse de itimatnâme bir türlü kaleme alınmamış ve üç ay kadar İstanbul’da alıkonulduktan sonra yeni bir kararla Stockholm elçiliğine tayin edilmiştir.⁶³² Meşrutiyet’in hemen arifesinde yaşanan bu gelişmeler nedeniyle Asım Bey’in Brüksel elçiliği akim kalmıştır. Asım Bey, bir süre Stockholm elçiliği yaptıktan sonra Sofya elçiliği, Hâriciye Nâzırlığı ve Tahran büyükelçiliği görevlerinde bulunmuş ve 1937’de vefat etmiştir.⁶³³

3.4: Abdülhak Hâmid (Tarhan) Bey’in Brüksel Elçiliği

Abdülhak Hâmid Bey’in büyük dedesi Mustafa Behçet Efendi ve dedesi yukarıda bahsedilen “*Hekimbaşı Yalısı’nın* sahibi Abdülhak Molla Efendi’dir. Babası ise Hayrullah Efendi’dir ve bunların üçü de Osmanlı sağlık teşkilâtında hekimbaşı olarak hizmet vermiştir.⁶³⁴ Hayrullah Efendi, hekimliğinin yanı sıra aynı zamanda bir yazardı. Tıp, botanik, fizik, coğrafya, edebiyat ve tarih gibi farklı alanlarda çok sayıda eser telif ve tercüme etmiştir. Bunlardan “*Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye Târihi*” adlı külliyyatı, Osmanlı tarihi kaynakları arasında meşhurdur.⁶³⁵ Annesinin ismi de “*Müntehâ Nasib Hanım*”dır. Müntehâ Hanım Kafkasya’dan kaçırılarak İstanbul’da Hayrullah Efendi ile evlendirilmiş ve bu evlilikten; “*Nasuhî Bey*”,

⁶²⁹Dönmez, “Bir Son Dönem Osmanlı...”, s. 184-186-187-188.

⁶³⁰ BOA, Y.A.HUS, 520/27, (7 Rebülevvel 1326/9 Nisan 1908).

⁶³¹BOA, Y.PRK.MBC, 11/149, (29 Zilhicce 1327/11 Ocak 1910); BOA, HR.TH, 361/43, (6 Rebülevvel 1326/8 Nisan 1908).

⁶³²BOA, BEO, 3517/263712, (28 Safer 1327/21 Mart 1909).

⁶³³Kuneralp, *Son Dönem...*, s. 108.

⁶³⁴Safi, İhsan, *Altın Suyuna Batırılmış Bir Hayat Abdülhak Hâmid Tarhan*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2006, s. 30.

⁶³⁵Ömer Faruk Aküm, “Hayrullah Efendi”, *DİA*, C. 17, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1998, s. 67-75.

“*Fahrünnisa/Hayrünnisa Hanım*”, “*Neyyirünnisa Hanım*”, “*Abdülhak Hâmid Bey*” ve “*Mihrünnisa Hanım*” doğmuştur.

Abdülhak Hâmid Bey, henüz çocuk yaşında iken Şeyhülislam Sadeddin Efendi’nin huzuruna çıkarılarak müderris payesi almış ve “*beşikte ruûs alan müderrisler*” arasına katılmıştır. İlk tahsiline ise Bebek semtindeki Köşkkapısı isimli mahalle mektebinde başlamıştır. Ancak kendisi bu mektepten hoşlanmadığını veya bir şey anlamadığını söyleyerek buradan Rumelihisarı’ndaki Hisar Rüşdiyesi’de bir müddet tahsil görmüştür. Bu mektepten ayrıldıktan sonra bir yandan Evliya Hoca, Bahâüddin Efendi ve Hoca Tahsin Efendi’den hususî dersler almış ve bir yandan da Robert Koleji’ne devam etmiştir. Ardından Paris’e giderek M. Hortous’un yönetimi altındaki “*Ecole Nationale Mektebi’ne*” yatılı olarak kayıt yaptırmış ve bu mektepte bir buçuk yıl tahsil gördükten sonra yeniden İstanbul’a dönmüştür.⁶³⁶

1864 yılında İstanbul’a vardığında babası onu yeniden Robert Koleji’ne vererek burada bir süre daha Fransızca dersine devam ettirmiştir. 14 yaşındayken Tercüme Odası’nda memuriyete başlamış ve bir yıllık görevin ardından babası büyükelçi olarak Tahran’a atanınca 1865 yılında onunla beraber İran’a gitmiştir. Ancak ertesi yıl Hayrullah Efendi’nin vefat etmesi üzerine Abdülhak Hâmid Bey, bir müddet daha İran’da kalıp 1867 yılında İstanbul’a geri gelmiştir. İran’dan döndükten sonra Ahmed Vefik Paşa, İstanbul’da Arapçayı tahsil etmesi için teşvik etmişse de kendisi bu dile ilgi duymamıştır.⁶³⁷ Buna karşılık Abdülhak Hâmid Bey, Paris ve Tahran’da Fransızca ve Farsçayı, daha sonra Londra’ya gittiğinde de İngilizceyi öğrenmiştir.⁶³⁸

İstanbul’da “*Maliye Mühimme Kalemî*”, “*Şûrâ-yı Devlet*” ve “*Sadâret Mektûbî Kalemî*”nde görev yapmış ve bu sırada “*Sâmi paşazâde Sezâî*”, “*Nâmık Kemal*”, “*Recâizâde Ekrem*” ve “*Mizancı Murad*” gibi dönemin önemli şahsiyetleriyle tanışma fırsatı bulmuştur. Aynı şekilde yine bu sıralarda 1874 yılında Fatma Hanım ile hayatını birleştirerek ilk evliliğini yapmıştır. Dokuz yıl kadar başkentte vakit geçirdikten sonra

⁶³⁶ Abdülhak Hâmid, *Abdülhak Hâmid’in...*, s. 25-28-39; İnci Enginün, “Abdülhak Hâmid Tarhan”, *DİA*, C. 1, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1988, s. 207-210; İbnü’l-Emin Mahmud Kemal İnal, *Son Asır Türk Şairleri (Kemâlî’ş-Şuarâ)*, C. II, (Haz., M. Kayahan Özgül), Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2000, s. 833.

⁶³⁷ İnci Enginün, *Abdülhak Hâmid Tarhan*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1986, s. 15-16-17; İnal, *Son Asır...*, s. 834.

⁶³⁸ Abdülhak Hâmid Tarhan, *Abdülhak Hâmid Tarhan Hayatı Sanatı Eseri*, (Haz., Hikmet Dizdaroğlu), Varlık Yayınları, İstanbul, 1953, s. 15.

1876 yılında Paris Sefareti'nin ikinci kâtipliğine tayin edilmiştir. Bu görevi icra ederken Fransa'da Tarık İbn Ziyad adlı eseriyle Corneille'nin oyununa karşılık yazdığı “Nesteren” adlı tiyatrosunu yayımlamış ve Nesteren, Abdülhamid'in tepkisini çekerek 1878 yılında bu görevinden almıştır.⁶³⁹

1882 yılında Poti şebbenderliğine tayin edildi ise de yaşadığı maddi sefaletten dolayı 1883 yılında Poti'den alınarak Golos Şebbenderliği'ne nakledildi. Ancak burada da işler yolunda gitmemiş ve sağlık sorunları yaşayan eşi Fatma Hanım'ın bronşit hastalığı Golos'ta nüksederek vereme dönüşmüştü. Bunun üzerine Abdülhak Hâmid Bey, Bombay veya Odesa Şebbenderlikleri'nden birine atanmasını İstanbul'a bildirmiş ve hükûmet de onu Bombay Başşebbenderliği'ne atamıştır. Doktorlar, Hindistan'ın havasının eşinin hastalığına iyi geleceğini tavsiye etmişlerdi. O da bu tavsiye ve tayin üzerine eşini Bombay'a götürmüştür. Ancak doktorların tavsiyelerinin aksine Fatma Hanım'ın hastalığı burada daha da ilerlemiş ve eşini İstanbul'da tedavi ettirmek için bir süre sonra Bombay'dan geri dönmüşse de Mısır'a geldiklerinde Fatma Hanım vefat etmiştir. Eşini Mısır'da defnedip İstanbul'a gelen Abdülhak Hâmid Bey, duyduğu ağır teessürden dolayı “*Makber*” adı meşhur şiirini kaleme almıştır.⁶⁴⁰

Abdülhak Hâmid Bey, eşini Mısır'da defnedip İstanbul'a gelmiş ve 1886 yılında Londra Sefareti başkâtipliğine atanmıştır.⁶⁴¹ Londra Sefareti'nde yedi yıl kadar bu görevi yapmış ve yedinci yılında 1893'te (H. 1311) rütbe-i bâlâ ile aynı sefaretin müsteşar muavinliğine terfi etmiştir.⁶⁴² 1895 yılında (H. 1313) İstanbul'a bir mektup yazarak Londra Sefareti elçisi Rüstem Paşa ile yaşadığı sorunlar yaşadığını ve Rüstem Paşa'nın kendisini çekemediğini ileri sürmüş ve bu nedenden dolayı ya başka bir memuriyete ya da Londra Sefareti müsteşarlığına yükseltilmesini istirham etmiştir.⁶⁴³ Bu talepten ötürü 1895 yılında Lahey orta elçiliğine tayin edilmiştir.⁶⁴⁴ Ancak iki yıl

⁶³⁹ Abdülhak Hâmid, *Abdülhak Hâmid'in...*, s. 106-112-131-132-133; Enginün, “Abdülhak...”, s. 207-210; İnal, *Son Asır...*, s. 834; İhsan Safi, “Abdülhak Hamid Tarhan'ın Eserlerinde Tarih ve Hükümdarlar”, *Turkish Studies*, 4/1, 2009, s. 1921-1926; Fevziye Abdullah Tansel, *Hususî Mektuplarına Göre Namık Kemal ve Abdülhak Hâmid*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2005, s. 86.

⁶⁴⁰ Abdülhak Hâmid, *Abdülhak Hâmid'in...*, s. 145-149-152-167-171; Enginün, “Abdülhak...”, s. 207-210; Tansel, *Hususî Mektuplarına...*, s. 122-134.

⁶⁴¹ *Abdülhak Hâmid Tarhan...*, s. 11.

⁶⁴² BOA, İ.TAL, 40/53, (14 Rebîülahir 1311/23 Aralık 1893).

⁶⁴³ BOA, Y.EE, 14/50, (17 Cemâziyelevvel 1313/5 Kasım 1895).

⁶⁴⁴ BOA, Y.PRK.EŞA, 22/15, (23 Muharrem 1313/16 Temmuz 1895).

sonra bu görevden alınarak⁶⁴⁵ yerine Misak Efendi tayin edilmiş ve kendi de 1897’de (H. 1315) Londra Sefareti müsteşarlığına atanmıştır.⁶⁴⁶

1902’de Antopulo Paşa vefat etmiş⁶⁴⁷ ve yerine İstefanaki Musurus Paşa atanmıştır. Büyükelçi değişikliğine rağmen Abdülhak Hâmid Bey İstefanaki Musurus döneminde de Londra Sefareti müsteşarlık vazifesine devam etmiştir.⁶⁴⁸ İstefanaki Musurus’un vefatından sonra ise Abdülhak Hâmid Bey, Madrid elçiliğine tayin edilmiştir.⁶⁴⁹ Ancak bu atama kendisini memnun etmemiştir. Zira Abdülhak Hâmid Bey, Londra veya Paris’te kalmayı tercih etmekle birlikte eğer yine de başka bir sefarete tayin olacaksa burasının büyükelçilik statüsünde olmasını istiyordu. Madrid Sefareti ise büyükelçilik değildi. İstanbul’a bir telgraf çekerek Madrid Sefareti’nin büyükelçiliğe yükseltilmesi ve maaşının artırılması karşılığında İspanya’ya gidebileceğini söylemiştir. Bâbîâli, onun bu taleplerinden sadece maaşını büyükelçilik düzeyine çekmeyi kabul etmiş ve daha sonra başka bir büyükelçiliğe tayin edileceğine dair teminat vermiştir. Ancak Bâbîâli, bu ayrıcalığı tanınması ve maaş ile harcırahını bile ödemesine rağmen kısa süre sonra bu kararından vazgeçmiş ve Abdülhak Hâmid Bey’in Madrid elçiliği sonuçsuz kalmıştır.⁶⁵⁰ Yine Abdülhak Hâmid Bey’e Tahran elçiliği, Roma elçiliği ve Maarif Nâzırlığı gibi vazifeler teklif edilmiş ise de çeşitli sebeplerden dolayı bu görevlere de ataması yapılmamıştır.⁶⁵¹

Yaşanan bu ikilemlerden ardından nihayet 1908 yılında Temmuz’un ilk haftasında Brüksel Sefareti mukim orta elçiliğine tayin edilmesine karar verilmiştir.⁶⁵² Londra ve Lahey Sefaretleri’nde yaklaşık 22 yıllık bir tecrübeden sonra Abdülhak Hâmid Bey, bu sefer Avrupa diplomasisinin merkezi konumunda olan bir başkente gönderilmiş ve ilk defa Brüksel Sefareti’ne bir şairi elçi olarak atmıştır. Abdülhak Hâmid Bey, Brüksel’e de gönüllü gitmediğini söylemektedir.⁶⁵³ Bu atama, Abdülhak

⁶⁴⁵BOA, Y.PRK.NMH, 7/57, (5 Receb 1315/30 Kasım 1897).

⁶⁴⁶BOA, Y.PRK.HR, 24/41, (29 Muharrem 1315/30 Haziran 1897).

⁶⁴⁷Bir İngiliz gazetesi, paşanın vefatını köşesine taşıyarak Londra büyükelçiliğine atanabilmek için Müslüman ve Hristiyan memurlar arasında kıyasıya bir rekabetin başladığını, Pan-İslam politikasından dolayı son 10 yılda Rum ve Ermeni memurların sayısında azalma olduğunu yazmıştır. BOA, HR.SFR, 3/541/74, (27 Şaban 1320/29 Kasım 1902).

⁶⁴⁸BOA, Y.PRK.EŞA, 41/54, (19 Ramazan 1320/20 Aralık 1902).

⁶⁴⁹Sâfî, *Altın Suyuna Batırılmış...*, s. 240-241.

⁶⁵⁰Musa Kılıç, “Osmanlı Devleti’nde Diplomat Olarak Kariyer Yapmak: Abdülhak Hamid (Tarhan) Örneği”, *Yeni ve Yakınçağlarda Osmanlı Diplomasisi*, (Edit., Ahmed Dönmez), Ankara, 2019, s. 240-241.

⁶⁵¹Abdülhak Hâmid, *Abdülhak Hâmid’in...*, s. 322-323.

⁶⁵²BOA, BEO, 3353/251403, (10 Rebîülahir 1326/10 Temmuz 1908).

⁶⁵³Abdülhak Hâmid, *Abdülhak Hâmid’in...*, s. 322-323.

Hâmid Bey'in İstanbul'a ziyarete geldiği sırada ve Meşrutiyet'in ilanından hemen önce gerçekleşmişti. Atamanın yapılmasından sonra Abdülhamid sarayda bir ziyafet vermiştir. Ziyafete bir Alman prensi ile eşi de davet edilmiştir. Abdülhak Hâmid Bey de Brüksel elçisi sıfatıyla bu yemeğe katılmış ve ertesi gün kendisine Murassa Osmanlı Nişanı⁶⁵⁴ ile II. Léopold'a sunulmak üzere bir itimatnâme verilerek Brüksel'e gitmesine müsaade olunmuştur.⁶⁵⁵

Abdülhak Hâmid Bey, 1890 yılında İngiltere'de gizlice evlendiği İngiliz kökenli Nelly Clower Hanım'ı⁶⁵⁶ da beraberinde İstanbul'a getirmişti. Bir süreden beri hasta olan eşini Brüksel'e yola çıkmadan önce Türk doktorlara muayene ettirmiş, ardından gelenek olduğu üzere Sultan'ı ziyaret ettikten sonra İstanbul'dan ayrılmıştır.⁶⁵⁷

Brüksel'e vardığında ise küçük bir kriz kendisini bekliyordu. İtimatnâmesinde yer alan “*Münir Paşa'nın yerine tayin edilmiştir*” ifadesine Belçika hükûmeti itiraz etmişti. Zira Belçika Kralı Münir Paşa'yı akredite etmediğinden bu ibarenin yazılması resmî teamüllere uymuyordu. Ancak bu kriz fazla uzun sürmemiş ve itiraz edilen ifade itimatnâmenin Fransızca metninden çıkarılarak sorun çözülmüştür. Ardından Abdülhak Hâmid Bey, 1908'de Eylül'ün başlarında II. Léopold tarafından huzura kabul edilerek misyonunu tamamlamıştır.⁶⁵⁸

Akredite töreninden birkaç gün sonra Kral sarayda bir ziyafet tertip etmiştir. Aynı tarihlerde Fransa'nın Brüksel elçisi de değişmiş ve yeni gelen elçi Abdülhak Hâmid Bey'den iki gün önce akredite olmuştu. Akşam yemeğinde iki gün evvel akredite olması nedeniyle Fransız elçisi iki günlük kıdemi gereği Kral'ın sağına Osmanlı elçisi de soluna oturtuldu. Yemekte Meşrutiyet'ten söz açılarak Abdülhak Hâmid Bey, Kral'a Meşrutiyet ile Abdülhamid de sizin gibi “popüler” olacak ve milletin sevgisini kazanacak deyince Kral, “*popüler olmayı istihdaf etmek icap etmez. Yalnız vazifesini bilip onu hüsn-i ifa etmelidir*” diye yanıt vermiştir. Abdülhak

⁶⁵⁴ Abdülhak Hâmid, *Abdülhak Hâmid'in...*, s. 320-321.

⁶⁵⁵ BOA, HR.TH, 365/96, (9 Rebiülahir 1326/9 Temmuz 1908).

⁶⁵⁶ Enginün, “Abdülhak...”, s. 207-210; Abdülhak Hâmid Bey ile eşinin nikahları sefaret imamı Mehmed Recai Efendi tarafından gizlice kıyılmıştı. Zira Bâbüâli, diplomatlarının yabancı kadınlarla evlenmesini pek uygun görmezdi. Kılıç, “Osmanlı Devleti'nde Diplomat...”, s. 226.

⁶⁵⁷ Abdülhak Hâmid, *Abdülhak Hâmid'in...*, s. 322-323.

⁶⁵⁸ Kılıç, “Osmanlı Devleti'nde Diplomat...”, s. 242-243; Abdülhak Hâmid, *Abdülhak Hâmid'in...*, s. 324.

Hâmid Bey de “vazife hüsn-i ifa edilince popüler olmak tabiidir” diye fikrinde ısrar edince Kral “onu aramamalı, vazifesini yapmalı” diyerek meseleyi kapatmıştır.⁶⁵⁹

31 Mart 1909’da Abdülhamid’in tahttan indirilmesi sonrası İttihat Terakki’nin tensikat kanunu ile memur maaşlarında yaptığı düzenlemeden Brüksel Sefareti memurlarıyla birlikte Abdülhak Hâmid Bey de etkilenmiştir. Kanunun yürürlüğe girmesiyle büyükelçilerin maaşları ikinci dereceye orta elçilerin maaşları da ikinci dereceye indirilmişti. Hâliyle Brüksel Sefareti de bu durumdan nasibini almış ve Abdülhak Hâmid Bey’in maaşında kesintiye gidilmiştir. Abdülhamid muhaliflerinden olduğunu iddia eden Abdülhak Hâmid Bey, Sultan’ın tahttan indirilmesine sevinmiş; ancak maaşı kesintiye uğrayınca hürriyetçileri de eleştirmiştir. Her ne kadar muhalif tayfadan olsa da kendisi Sultan’ın iltifatına mazhar olmuş ve disiplinsizliğine rağmen büyükelçilik hariç diğer birçok amacına kavuşmuştu.⁶⁶⁰ Brüksel’e hareket etmeden önce yaptığı son görüşmede de taltif edileceğine dair sadrazama emir verildiğini bizzat Sultan’ın ağzından işitmiştir.⁶⁶¹ Ancak bu taltif taht değişikliği nedeniyle gerçekleşmeyecektir.

1909 yılında bir başka önemli gelişme de Belçika’daki taht değişikliydi. 17 Aralık 1909’da Kral II. Léopold vefat etmiş ve 23 Aralık 1909’da tahta I. Albert geçmişti.⁶⁶² Bunun üzerine Belçika hükûmeti, bir heyet göndererek Sultan Mehmed Reşad’a Kral’ın ölümü ve yeni Kral’ın tahta geçişini haber vermiş⁶⁶³ ve Sultan da bir heyet teşkil ederek Belçika’ya göndermiştir. Osmanlı heyeti, Belçika’ya vardktan sonra Brüksel’de saraya kabul edilerek I. Albert’e Sultan’ın taziye ve tebriklerini iletmiştir.⁶⁶⁴ Cenaze törenine sadece o güne mahsus olmak üzere büyükelçi sıfatıyla Abdülhak Hâmid Bey katılmıştır. Belçika Hâriciye Nâzırı Julien Davignon, Abdülhak Hâmid Bey’e madalya takarak II. Léopold’un “Belçika onun için küçük ve o Belçika için büyüktür”, dediğini ve kendisini çok takdir ettiğini söylemiştir.⁶⁶⁵ Diğer yandan Kral II. Léopold’un akredite ettiği elçilerin görevlerini resmî olarak sürdürebilmeleri

⁶⁵⁹ Abdülhak Hâmid, *Abdülhak Hâmid’in...*, s. 324.

⁶⁶⁰ Kılıç, “Osmanlı Devleti’nde Diplomat...”, s. 243.

⁶⁶¹ Abdülhak Hâmid, *Abdülhak Hâmid’in...*, s. 323.

⁶⁶² *Papers Relating To The Foreign Relations Of The United States With The Annual Message Of The President Transmitted To Congress Decembre 7, 1909*, Washington Government Printing Office, Washington, 1914, s. 36; Kral hastaydı. Son günlerde hastalığı şiddetlenerek vefat etmişti. BOA, BEO, 3676/275673, (2 Zilhicce 1327/15 Aralık 1909).

⁶⁶³ BOA, BEO, 3692/276865, (12 Muharrem 1328/24 Ocak 1910).

⁶⁶⁴ BOA, İ.MBH, 1.32, (H.10.01.1328/M.22.01.1910).

⁶⁶⁵ Abdülhak Hâmid, *Abdülhak Hâmid’in...*, s. 327.

için Kral I. Albert tarafından tekrar akredite edilmeleri gerekiyordu. Bu nedenle yeni bir itimatnâme hazırlanarak Abdülhak Hâmid Bey'e gönderilerek vazifesinin devamı sağlanmıştır.⁶⁶⁶

Salih Münir Paşa döneminin Brüksel'deki son geçici maslahatgüzarı başkâtip Ragıb Raif Bey Washington Sefaret müsteşarlığına tayin edildi. Abdülhak Hâmid Bey, Brüksel'e geldiğinde Ragıb Raif Bey kısa bir süre kendisine hizmet etmiş ve sonra onun yerine Viyana başkâtibi Münir Süreyya Bey'in tayin edilmesiyle oradan ayrılmıştır. Abdülhak Hamid Bey her ikisinden de övgüyle bahsetmektedir.⁶⁶⁷ Münir Süreyya Bey (Bergman), Mabeyn Başkâtibi Emin Beyzâde Ahmed Süreyya Bey'in çocuğudur. 1871'de (H. 1288) İstanbul'da doğmuş ve sıbyan mektebinde tahsil gördükten sonra Mekteb-i Sultani'den mezun olarak diploma almıştır. İlk görev yeri 450 kuruş maaşla Mekteb-i Sultani Fransızca muallimliğidir. 1892 yılında 22 yaşında buraya muallim olarak atanması onun iyi derecede Fransızca bildiğini göstermektedir. Sicilinde ise Türkçe ve Fransızca konuşup ve yazabildiği kayıtlıdır. Münir Süreyya Bey, bir yandan muallimlik yaparken bir yandan da Hâriciye Tahrirat Kalemî'nde mülâzım olarak tecrübe kazanmıştır. Dört yıl sonra 2500 kuruş maaşla Bulgaristan Komiserliği Fransızca kâtipliğine nakledilmiş ve liyakatinden ötürü kendisine Osmanlı Nişanı ile rütbe-i sâlise derecesi verilmiştir. 1898 yılında rütbesi bir derece daha yükseltilerek Fransızca Başkâtip Muavinliği'ne terfî ettirilmiş ve 1899 yılında üçüncü dereceden Osmanlı Nişanı ile sınıf-ı sânisî mütemâyiz rütbesi ihsan olunmuştur. Ardından 1899'da 2205 kuruş maaş ve 495 kuruş tahsisatla Barselona Başşehbenderliği, 1904'te 1800 kuruş maaş ve 900 kuruş tahsisatla Şıra/Serez Başşehbenderliği, 1905'te 2700 kuruş maaş ve 500 kuruş tahsisatla Nis Başşehbenderliği, 1905'te 2430 kuruş maaş ve 900 kuruş tahsisatla Bern Sefareti başkâtipliği ve 1906'da yine aynı maaş ve tahsisatla Viyana Sefareti başkâtipliği görevlerini yerine getirmiştir. İki yıl kadar burada görev yaptıktan sonra ise 1908'de Brüksel Sefareti'ne başkâtip olarak gönderilmiştir. Brüksel'de de iki yıl vazife görmüş ve 1910'da Brezilya São Paulo Başşehbenderliği'ne nakledilmiştir. 1912'de Hâriciye Nezareti Tabiiyyet Müdüriyeti'ne geri çağırılmış ve Birinci Dünya Harbi'nin başladığı

⁶⁶⁶BOA, BEO, 3704/277729, (5 Safer 1328/16 Şubat 1910).

⁶⁶⁷Abdülhak Hâmid, *Abdülhak Hâmid'in...*, s. 325. BOA, İ.HR, 416/3, (14 Şevval 1326/9 Kasım 1908); BOA, BEO, 3431/257322, (17 Şevval 1326/12 Kasım 1908). Bu iki belgede "Brüksel Sefareti başkâtibi Fuad Bey" şeklinde ifade edilmiş ise de bu isim hatalı yazılmıştır. Burada bahsedilen kişinin Ragıb Raif Bey olduğu ve yanlışlıkla Fuad olarak yazıldığı açıktır. Diğer yandan Fuad Bey diye bir başkâtibin bu tarihlerde Brüksel'e atandığına dair herhangi bir kanıt da rastlanmamıştır.

1914'te Tiflis Başşehbenderliği'ne gönderilmiştir. Altı yıl sonra 1920'de Cenevre Başşehbenderliği'ne atanmıştır. 1921 yılında Hâriciye Nezâreti İdaresi Umumî Müdürlüğü'nde istihdam edilmiştir. Ancak ertesi yıl bu görevine son verilerek bir süre boşta kalmıştır. 1923 yılında Hilâfet Makamı ikinci kâtipliğine getirilmiştir. Ancak 1924 yılında halifeliğin ilgasıyla bu görevi sona erdiğinden yine 1924 yılında aynı anda Mekteb-i Sultani (Galatasaray) muallimi ve Hâriciye Vekâleti Umûr-ı Şehbenderi ve Ticaret Müdürü olarak atanmıştır. 1925'te Madrid Sefareti maslahatgüzarı ve aynı yıl Madrid Sefareti müsteşarı ile başşehbenderi olmuştur. Burada iki yıllık görevin ardından 1927'de New York, 1929'da "Atina-Pire" Başşehbenderliği'ne, 1931 yılında Hâriciye Vekâleti Protokol Umum Müdürlüğü'ne getirilmiş ve 10 Kasım 1932'de de hayatını kaybetmiştir.⁶⁶⁸ Münir Süreyya Bey, *Ermeni Meselesinin Siyasî Tarihçesi (1877-1914)*, adlı eseri telif etmiştir. 1079 sayfadan oluşan bu eser Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları tarafından 2001 yılında basılmıştır.⁶⁶⁹

Münir Süreyya Bey, Brüksel Sefareti başkâtipliğinden alındıktan sonra Esad Cemal (Paker) atanmıştır.⁶⁷⁰ Esad Bey, Divan-ı Muhasebat Azası Hacı Cemal Efendi'nin oğludur. Sicilinde Esad Bey'in ismi Mehmed Esad olarak geçmektedir. 1910 tarihli devlet salnamesinde de aynı isimle kaydedilmiştir. Cemal ismi muhtemelen babasının adına atfen söylenmiş olmalıdır. 1878 yılında (H. 1295) İstanbul'da doğmuştur. İlk tahsilini Çengelköy ibtidaî mektebinde gördükten sonra Mekteb-i Sultani'de edebiyat, fen ve sinema derslerini görmüş ve bu mektepten diploma almıştır. Türkçe ve Fransızca okuyup yazabilmekteydi. Mektepten mezun olur olmaz 13 Ağustos 1896 mülâzemetle Tahrirat-ı Hâriciye Kalemi'ne dâhil edilmiş ve 31 Ekim'de 250 kuruş maaş tahsis edilmiştir.⁶⁷¹ Memuriyetiyle eş zamanlı olarak Hukuk Mektebi'ne de devam etmiş, Ali Haydar Efendi'den Mecelle, Ali Şahbaz

⁶⁶⁸BOA, HR. SAİD, 18/23, (17 Zilhicce 1325/21 Ocak 1908); Münir Süreyya Bey, *Ermeni Meselesinin Siyasî Tarihçesi (1877-1914)*, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın Nu: 53, Ankara, 2001, s. XVII; *Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, Yıl, (1322) 1904, s. 888; Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), 202/381/11, (5 Ocak 1924); BOA, HR.UHM, 158/7, (6 Rebülevvel 1332/2 Şubat 1914); BCA, 32/16/15, (9 Temmuz 1927); BOA, BEO, 4082/306135, (29 Ramazan 1330/11 Eylül 1912). Tiflis'te görevliyken Andre adında bir hanımla evli olduğu anlaşılmaktadır. BOA, DH.SN.THR, 86/98, (6 Zilkade 1338/22 Temmuz 1920).

⁶⁶⁹Münir Süreyya Bey, *Ermeni Meselesinin...*, s. V-1079.

⁶⁷⁰Esad Cemal Paker, *Siyasi Tarihimizde Kırk Yıllık Hariciye Hatıraları*, Remzi Kitapevi, 3. Basım, İstanbul, 2001, s. 60.

⁶⁷¹BOA, HR.SAİD, 17/1, (18 Şaban 1325/26 Eylül 1907); *Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, Yıl, (1326) 1910, s. 163.

Efendi'den Ceza Kanunu ve Hakkı Bey'den (sadrazam) Uluslararası Hukuk derslerini almıştır.⁶⁷²

Esad Bey'in maaşı 1897'de 350 kuruşa, 1898'de 650 kuruşa, 1899'da 700 kuruşa ve birkaç ay sonra da rütbe-i sâniye ile taltif edilerek 1700 kuruşa çıkarılmıştır. Aynı yıllarda Esad Bey'e Yunan hükûmeti beşinci rütbeden "*Suver Nişanı*" vermiş ve Bâbîâli de bu nişanı takmasına müsaade etmiştir. 1900 yılında ise vazifesini hakkıyla ifa ettiği gerekçesiyle sınıf-ı sâni mütemâyiz rütbesi ile üçüncü rütbeden Mecidiye Nişanı ihsan buyurulmuştur. Ardından 1901 yılında terfi ettirilerek rütbe-i evveli sınıf-ı sâni ve 1902'de ikinci dereceden Mecidiye Nişanı tevcih olunmuş, üç yıl sonra da Ekim 1905 yılında 2660 kuruş maaş ve 1600 kuruş tahsisatla Londra Sefareti başkâtipliğine tayin edilmiştir.⁶⁷³ Esad Bey, hatıratında Londra'ya tayin tarihini 1901 olarak vermiş⁶⁷⁴ ve araştırma eserlerde de bu tarih referans alınmış olsa da 1901 yılında atanmadığı açıktır. Zira hem sicilinde hem de tayin ve Londra'ya varış belgesinde 1905 yılı verilmektedir.⁶⁷⁵ Aynı şekilde salnamelerde de 1906 yılına kadar Londra Sefareti çalışanları arasında ismi zikredilmemektedir. 1906 yılından itibaren salnamelere ismi kaydedilmeye başlanmıştır.⁶⁷⁶

Esad Bey'in Brüksel Sefareti başkâtipliğine atanması ise sağlık sorunlarından dolayı olmuştur. İngiltere'nin rutubetli havası sağlığını bozmuş ve doktorunun tavsiyesiyle Almanya'daki "*Forêt Noire'da*" verem hastalıklarının tedavisi edildiği bir sanatoryumda iki ay kadar kalması icap etmişti. Esad Bey bu sebeple Hâriciye Nâzırı Rıfat Paşa'ya yazarak memuriyet yerinin değiştirilmesini istemiş ve Rıfat Paşa da onu⁶⁷⁷ 1910 yılında Brüksel Sefareti'ne tayin etmişti.⁶⁷⁸

Esad Bey, hem dostu Abdülhak Hâmid Bey ile çalışacak hem de Brüksel gibi bir yerde yaşayacağı için bu atamadan memnun olmuştu. Brüksel'e geldiğinde Abdülhak Hâmid Bey'in önerisiyle Souverain Sokağı'ndaki Madam Dakelain'in randevu evinde bir oda kiralamıştı. Ancak kendisi burasının bir randevu evi olduğunu bir hafta sonra fark etmiş ve o evden ayrılarak hemen bir otele yerleşmişti. Abdülhak

⁶⁷²Paker, *Siyasi Tarihimizde...*, s. 11-12.

⁶⁷³BOA, HR.SAİD, 17.1, (18 Şaban 1325/26 Eylül 1907).

⁶⁷⁴Paker, *Siyasi Tarihimizde...*, s. 15.

⁶⁷⁵BOA, BEO, 2679/200857, (4 Şaban 1323/4 Ekim 1905); BOA, HR.TH, 325/101, (19 Şaban 1323/19 Ekim 1905).

⁶⁷⁶*Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, Yıl, (1324) 1906, s. 1012-1016.

⁶⁷⁷Paker, *Siyasi Tarihimizde...*, s. 60.

⁶⁷⁸*Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, Yıl, (1326) 1910, s. 163.

Hâmid Bey burasını ona bilerek tavsiye etmişti. Amacı ara sıra gittiği bu eve onu bahane edip daha rahat gidip gelebilmektir.⁶⁷⁹

Esad Bey, bir yılı aşkın bir süre Brüksel’de görev yaptıktan sonra 1911 yılının sonlarında buradaki görevine son verilerek Berlin Sefareti başkâtipliğine tayin edilmiştir.⁶⁸⁰ Ardından Madrid Sefareti kâtipliğine atanmış ve 1915 yılında Bükreş sefareti ikinci kâtibi Nuri Bey ile becâyış yaparak⁶⁸¹ Bükreş Sefareti başkâtipliğine ve kısa süre sonra da terfi ettirilerek aynı sefaretin müsteşarlığına atanmıştır.⁶⁸² Ancak çok geçmeden Bükreş’ten alınarak 1916 yılında Viyana Sefareti’ne memur edilmiş⁶⁸³ ve 1917’de de Stockholm Sefareti maslahatgüzarlığına atanmıştır.⁶⁸⁴ 1919 yılında Danimarka hükûmeti tarafından “*Danburg (Hindenburg) Nişanı*” verilmiş ve yine o yıllarda statüsü kâtipliğe geri çekilmişse de⁶⁸⁵ mütareke yıllarında yeniden statüsü yükselttiler Atina maslahatgüzarlığına tayin edilmiştir.⁶⁸⁶ Cumhuriyet kurulduktan sonra ise 1924 yılında maslahatgüzarlıktan alınıp yine aynı sefaretin başkâtipliğinde istihdam edilmiştir.⁶⁸⁷ Kendisinin ifadesiyle Atina’da kısa ama yoğun geçen bir memuriyetten sonra 1925 yılında hem müsteşar hem de maslahatgüzar sıfatıyla Paris Sefareti’ne atanmış⁶⁸⁸ ve 1926 yılında Paris’te düzenlenen Uluslararası Sıhhiye Konferansı’nda Türkiye Cumhuriyeti’ni temsil etmiştir.⁶⁸⁹ Paris’teki görevinden ayrıldıktan sonra İstanbul’a dönmüş ve 33 senelik memuriyetin vermiş olduğu yorgunluk nedeniyle emekliliğini istemiştir. Esad Bey, Nazlı Hanım ile evlenmiş ve Cenân adında bir kız çocuğu dünyaya gelmiştir. Eşi Nazlı Hanım ise Rumca konuşabilen ve yeri geldiğinde kendisinin tercümanlığını yapan eğitilmiş bir hanımefendi idi.⁶⁹⁰

⁶⁷⁹Paker, *Siyasi Tarihimizde...*, s. 60-62.

⁶⁸⁰BOA, İ.HR, 427/61, (25 Zilhicce 1329/17 Aralık 1911).

⁶⁸¹BOA, BEO, 4404/330228, (11 Cemâziyelevvel 1334/16 Mart 1916).

⁶⁸²BOA, İ.HR, 431/10, (23 Cemâziyelevvel 1331/30 Nisan 1913); BOA, BEO, 4168/312599, (24 Cemâziyelevvel 1331/1 Mayıs 1913).

⁶⁸³BOA, HR.İD, 71/30, (27 Zilhicce 1334/25 Ekim 1916).

⁶⁸⁴Paker, *Siyasi Tarihimizde...*, s. 104; BOA, HR.SYS, 2203/63, (13 Safer 1336/28 Kasım 1917).

⁶⁸⁵BOA, İ. DUİT, 72/110, (16 Rebûlâhîr 1338/8 Ocak 1920).

⁶⁸⁶Paker, *Siyasi Tarihimizde...*, s. 119.

⁶⁸⁷BOA, HR.İM, 114/16, (22 Muharrem 1343/23 Ağustos 1924).

⁶⁸⁸Paker, *Siyasi Tarihimizde...*, s. 133; BOA, HR.İM, 158/53, (24 Safer 1344/13 Eylül 1925).

⁶⁸⁹BCA, 30/18/1/1, 19/39/2, (16 Haziran 1926).

⁶⁹⁰Paker, *Siyasi Tarihimizde...*, s. 134-168 ve ekler kısmı; Nazlı Hanım, Osman Hamdi Bey ile Marie Hanım’ın kızıdır. Nazlı Hanım 1920 yılında Esad Bey’den boşanarak 1932’de “*Paris’te Audouin d’Halloy*” adında biriyle yeniden evlenmiş ve 1958’de de hayatını kaybetmiştir bkz., Derya Kutsal-Ayşe Canan Atlığ, “İstanbul Resim ve Heykel Müzesi Resim Koleksiyonu Envanterinde Bir Keşif: Nevin Edhem Hamdi”, *MSGSÜ*, 1/25, 2022, s. 125 yer dipnot.

Esad Bey'in Brüksel'den alınmasından sonra onun yerine Dikran Çayyan/Çayan Bey getirilmiştir. Dikran Bey, Ermeni tebaadan olup Şûrâ-yı Devlet azası İlyas Efendi'nin oğlu⁶⁹¹ Akmişe ve Güherçile Fabrika-i Hümâyün Müdürü Stefan Çayyan/Çayan Efendi'nin torunudur. Dikran Bey, 1878-1879 yılında (H. 1296) İstanbul'da dünyaya gelmiştir. Sicilinde ilk tahsili hakkında bilgi verilmemiştir. Sadece Türkçeden birinci ve Fransızcadan üçüncü sınıfa kadar Mekteb-i Sultani'ye devam ederek tasdiknâme aldığı yönünde kayıt mevcuttur. Bunun dışında hususî dersler de aldığı, Türkçe, Fransızca, Latince ve Rumcayı okuyup yazabilecek kadar öğrendiği belirtilmektedir. 2 Haziran 1898'de mülâzım olarak Tahrirat-ı Hâriciye Kalemi'ne dahil olunmuş⁶⁹² ve 1901 yılında (H. 1319) terfi ettirilerek rütbesi sâniye-i sınıf-ı sânisine yükseltilmiştir.⁶⁹³ Bir aralar Hâriciye Nezâreti Kalemi Mahsus Mümeyyizliği de yapan Dikran Bey,⁶⁹⁴ 1911 yılında (H.1329) Brüksel Sefareti başkâtipliğine tayin edilmiştir.⁶⁹⁵

Sefaretin ikinci kâtipliğini uzun süredir muhafaza eden Diran Bey ise 1909 yılında Romanya Kralı tarafından (I. Carol) üçüncü rütbeden “*Cordon Dö Romani Nişanı*” ile ödüllendirilmiştir.⁶⁹⁶ Ayrıca Rusya, Avusturya, Almanya, İsveç, Çin ve Fransa'dan da muhtelif tarihlerde çeşitli nişanlar almış⁶⁹⁷ ve Abdülhak Hâmid Bey'in azline kadar görevine devam etmiştir. Sefaretin eski kâtiplerinden Mekin Bey, Paris Sefareti'ne atanmış ve orada başkâtipliğe yükselmişti. Yine hatırlanacağı gibi kâtiplik vazifesine devam ederken aynı zamanda Belçika Harbiye Mektebi'ni de bitirerek mülâzım rütbesini almıştı. Tevfik Paşa'nın İstanbul'a çağırılmasından sonra boş kalan Brüksel Sefareti ataşemiliterliğine 20 Aralık 1908'de mülâzım Mekin Bey tayin edildi⁶⁹⁸ ve aynı yıl süvari mülâzım-ı sânisine rütbesine terfi ettirilerek⁶⁹⁹ Belçika Krallığı ve Fransa'daki süvari birliklerine mahsus tatbikat mektebine bir yıl daha gitmesine emir buyuruldu.⁷⁰⁰ Ardından Mekin Bey, İstanbul'un talimatı doğrultusunda

⁶⁹¹BOA, *DH.SAİD*, 91/3, Lef, 4, (29 Zilhicce 1296/14 Aralık 1879); BOA, HR.SAİD, 6/21, (2 Rebîûlahir 1316/20 Ağustos 1898).

⁶⁹²BOA, *DH.SAİD*, 91/3, Lef, 4, (29 Zilhicce 1296/14 Aralık 1879); BOA, HR.SAİD, 6/21, (2 Rebîûlahir 1316/20 Ağustos 1898).

⁶⁹³BOA, İ.TAL, 256/80, (6 Rebîûlahir 1319/23 Temmuz 1901).

⁶⁹⁴Yusuf Sarıay, “Türk Arşivleri ve Ermeni Meselesi”, *BELLETEREN*, C.70, S. 257, 2006, s. 305; BOA, BEO, 3765/282371, (8 Cemâziyelahir 1328/17 Haziran 1910).

⁶⁹⁵BOA, İ.HR, 427/61, (25 Zilhicce 1329/17 Aralık 1911).

⁶⁹⁶BOA, BEO, 3634/272517, (27 Şaban 1327/13 Eylül 1909).

⁶⁹⁷BOA, BEO, 3900/292490, (5 Cemâziyelahir 1329/3 Haziran 1911).

⁶⁹⁸BOA, BEO, 3459/259393, (29 Zilkade 1326/23 Aralık 1908).

⁶⁹⁹BOA, BEO, 3449/258630, (13 Zilkade 1326/7 Aralık 1908).

⁷⁰⁰BOA, BEO, 3469/260104, (17 Zilhicce 1326/10 Ocak 1909).

Belçika ordusunun düzenlediği tatbikata iştirak ederek 1910 yılında Belçika Kralı'ndan “*Croix Militaire Nişanı*” aldı.⁷⁰¹ Arşiv dokümanlarından Mekin Bey'in 1908'den itibaren Paris Sefareti kâtipliği ile Brüksel Sefareti ataşemiliterliğini birlikte yürüttüğü anlaşılmaktadır. Üç yıl kadar bu iki görevi icra ettikten sonra 1911 yılında her iki görevden de alınarak Sofya Sefareti müsteşarlığına tayin olundu.⁷⁰² Kendisine 1912 yılında Fransa, dördüncü rütbeden “*Légion d'Honneur Nişanı*”⁷⁰³ ve 1913 yılında Osmanlı Devleti, beşinci rütbeden Mecidiye Nişanı verdi.⁷⁰⁴

Mekin Bey, Sofya'dan sonra Roma Sefareti müsteşarlığına atanmıştır.⁷⁰⁵ Ancak 31 Ekim 1922 yılında Madrid Sefareti'nin kapatılmasından bir yıl sonra 1923 yılında yeniden açılması üzerine Mekin Bey Roma Sefareti'nden alınarak Madrid Sefareti maslahatgüzarlığına tayin edilmiş ve yeni Türkiye'nin Madrid elçiliğinin ilk maslahatgüzarı olarak iki yıl kadar burada görev yapmıştır.⁷⁰⁶ Ardından ise Londra Sefareti müsteşarlığına atanmış⁷⁰⁷ ve “*La Campagne De Perse (1514)*”, adlı İran Seferi üzerine Fransızca eser telif etmiştir.⁷⁰⁸

Mekin Bey görevden alındıktan sonra onun yerine Brüksel Sefareti'ne tayin edilen ataşemiliter (muhtemelen fahri) ise Mahmud Sabit Bey'dir. Ancak Osmanlı Arşivi'nde Sabit Bey ile ilgili fazla bilgiye tesadüf edilememiştir. Sadece 1912 yılında Lüksemburg Grandüşesi tarafında beşinci rütbeden “*Crown dö John Nişanı*” aldığına dair bilgiler mevcuttur.⁷⁰⁹ Ayrıca Lüsyan Hanım (Lucienne) ve Parker hatıratlarında kendisinden kısa da olsa bahsetmektedirler. Lüsyan Hanım Abdülhak Hâmid Bey'le tanışmadan önceki zamanını anlatırken Sabit Bey hakkında:

“Genç ve zarıftım: bu sebeplerle etrafımdan pervane gibi uçuşan birçok âşıkları vardı. Alâkadar olduğum bu gençler arasında, Türkiye Orta Elçiliğinden bir ataşe de vardı: Mahmud Sabit... Sevimli bir gençti, kibar bir adamın bütün meziyetlerine sahipti. Dürüst hareketli, efendi

⁷⁰¹BOA, BEO, 3737/280228, (10 Rebîülahir 1328/21 Nisan 1910); BOA, İ.TAL, 465/6, (10 Rebîülahir 1328/21 Nisan 1910); BOA, BEO, 3787/284011, (26 Receb 1328/3 Ağustos 1910).

⁷⁰²BOA, HR.SFR, 4/378/87, (17 Şaban 1330/1 Ağustos 1912); BOA, HR.SFR, 4/866/93, (13 Şevval 1330/25 Eylül 1912).

⁷⁰³BOA, İ.TAL, 481/9, (1 Muharrem 1331/11 Aralık 1912).

⁷⁰⁴BOA, İ.TAL, 1/71, (10 Muharrem 1332/9 Aralık 1913).

⁷⁰⁵BOA, İ. DUİT, 61/96, (10 Ramazan 1335/30 Haziran 1917).

⁷⁰⁶Melih Duman-Şahin Çaylı, “Türkiye-Spain Relations In The Period Between The Two World Wars (1923-1939)”, *Journal Of The Human And Social Science Researches*, 12/2, 2023, s. 610.

⁷⁰⁷TDA, 534/37679/151481/107, (1 Mayıs 1926); TDA, 534/ 37679/151481/111, (26 Ocak 1926).

⁷⁰⁸M. Moukbil Bey, *La campagne de Perse (1514)*, Berger-Levrault, Paris, 1928, s. 1-125.

⁷⁰⁹BOA, BEO, 4094/307033, (25 Şevval 1330/7 Ekim 1912).

*tavırlı, mazbut, hülâsa iyi aile evlâdı denen tiptendi. Ancak alelâde bahçesinde nadir ve umulmaz bir çiçek yetiştirmekteydi. Sefirine karşı coşkun hisler besliyordu. En basit snobizmin (modaya budalaca ve yapmacıklı düşkünlük) hâkim olduğu bu hislerin arkasında hudutsuz bir hayranlık, şaşılacak bir hürmet gösterirdi” diye bahsetmektedir.*⁷¹⁰

Bunun dışında Lüsyen Hanım, sefarete her gittiğinde Sabit Bey’in Abdülhak Hâmid Bey’den söz açtığını, onun şairliğinden zarafetinden, şöhretinden ve yakışıklılığından vs. abartılı bir şekilde kendisine bahsettiğini ve onun bu sözlerinden dolayı Abdülhak Hâmid Bey’i tanımaya yönelik kendisinde hislerinin uyandığını söylemektedir.⁷¹¹

Paker ise Sabit Bey’in Mısırlı olduğunu, bir süre sonra Mısır’ın hizmetine girerek Kral Faruk tarafından önce başteşrifatçılığa ve ardından da Tahran Büyükelçiliği’ne atandığını zikretmektedir. Ayrıca çok beyefendi bir kişiliğe sahip olduğunu, puro sigarasını çok sevdiğini hatta bütün parasını puroya yatırdığını ve “*ben yemeği karın doyurmak için değil, üstüne puro içebilmek için yerim*” dediğini aktarmaktadır.⁷¹²

Abdülhak Hâmid Bey’in elçiliği döneminde bizzat elçinin yerine getirmesi gereken misyonlar hariç Brüksel Sefareti’ndeki işlerin neredeyse tümü kâtipler tarafından görülmüştür denebilir. Şöyle ki nikahlı eşi Nelly Hanım ile nikahsız birliktelik yaşadığı Ashley Hanım’ın Londra’da ikamet etmesi nedeniyle Abdülhak Hâmid Bey de Londra’da kalır ve Brüksel’e ara sıra gelerek çok kalmadan tekrar geri dönerdi.⁷¹³ Münir Süreyya Bey sefaretin başkâtipliğine atandıktan sonra Abdülhak Hâmid Bey, boş kağıtlara imzasını atarak Münir Süreyya Bey’e bırakmış ve o da gerekli yazışmaları ve işleri elçi adına yürütmüştü. Sadece saraya davet ya da mühim bir iş söz konusu olduğunda kendisine haber vermiş ve Abdülhak Hâmid Bey de Brüksel’e gelerek görevini yerine getirmiştir.⁷¹⁴ Münir Süreyya Bey’den sonra Abdülhak Hâmid Bey, resmî ve gayri resmî yazışmalara basılmak üzere bir mühür kazdırarak Esad Bey’e bırakmış ve o da aynı şekilde sefaretin işlerini yerine

⁷¹⁰Lüsyen Tarhan, *Karlar Altında Nevbahar Lüsyen Tarhan’ın Hatıraları*, (Haz.: İhsan Sâfi), Dergâh Yayınları, İstanbul, 2006, s. 31

⁷¹¹Tarhan, *Karlar Altında...*, s. 31.

⁷¹²Paker, *Siyasi Tarihimizde...*, s. 63-64.

⁷¹³Paker, *Siyasi Tarihimizde...*, s. 63.

⁷¹⁴Abdülhak Hâmid, *Abdülhak Hâmid’in...*, s. 325.

getirmiştir. İlginç bir şekilde Bâbîâli'nin de bu durumu kabullendiği görülmektedir. Bilhassa Hâriciye Nâzırı Rıfat Paşa, Esad Bey'i başkâtipliğe tayin ettiğinde Abdülhak Hâmid Bey'in Londra'da kalacağını söyleyerek sefaretin bütün işlerini ona emanet etmişti.⁷¹⁵ Esad Bey'in görevden alınmasından sonra ise sefaret işleriyle ikinci kâtip Diran Bey'in ilgilendiği anlaşılmaktadır. Ancak bu uygulama Abdülhak Hâmid Bey'in başına iş açacak ve Brüksel'den azledilmesine neden olacaktı.⁷¹⁶

Abdülhak Hâmid Bey henüz görevdeyken bir rivayete göre sefaretin ikinci kâtibi Diran Bey tarafından kendi imzası ve ismi kullanılarak bazı ticaret malları satın alınmış ve gümrük ücretlerini ödememek için bu ürünlerin sefarete alındığı beyan edilmişti. Bir süre sonra Belçika Hâriciye Nezâreti'nin bu malların sefarete gitmediğini tespit ederek sefaret çalışanlarına soruşturma açması ve sefaret ile Belçika idaresi arasında krizin ortaya çıkması⁷¹⁷ üzerine Bâbîâli, 24 Aralık 1912'de (H. 14 Muharrem 1331) Abdülhak Hâmid Bey'i görevinden aldı.⁷¹⁸ Abdülhak Hâmid Bey, azlinin müsebbibi olarak Diran Bey'i görmekte ve onun entrikaları yüzünden görevden alındığını ileri sürmektedir. Ona göre gümrükten mal kaçırma meselesine Diran Bey neden olmuş ve bununla da yetinmeyip imzasını taklit ederek Belçika Hâriciye Nezâreti'ne elçinin azledildiğini ve artık sefaretin işlerini kendisinin göreceğini yazmıştır.⁷¹⁹

Abdülhak Hâmid Bey, eşi Nelly Hanım'ı kaybetmesinden dolayı bu dönemde büyük bir buhran yaşadığını, Londra'da da Brüksel'de de duramaz hâle geldiğini ve Brüksel'den azledilmesinin isabet olduğunu söylemektedir.⁷²⁰ Ancak bu keder fazla uzun sürmemiştir. Ashley Hanım'a karşı da ilgisini kaybeden Abdülhak Hâmid Bey, bir süre sonra Mahmud Sabit Bey'in arkadaşı Lüsyen Hanım ile hayatını birleştirmiş⁷²¹ ve Âyan azalığına tayin edileceğine dair verilen teminat üzerine yeni eşini de alıp 1913 yılında Brüksel'den İstanbul'a gelmiştir. Yaklaşık bir yıl kadar İstanbul'da vakit geçirdikten sonra 1914 yılında 10.000 kuruş maaşla Âyan azalığına tayin edilmiştir.⁷²²

⁷¹⁵Paker, *Siyasi Tarihimizde...*, s. 60- 63.

⁷¹⁶Kılıç, "Osmanlı Devleti'nde Diplomat...", s. 245.

⁷¹⁷Sâfi, *Altın Suyuna Batırılmış...*, s. 82-83-84-85.

⁷¹⁸BOA, İ.HR, 430/5, (14 Muharrem 1331/24 Aralık 1912).

⁷¹⁹Sâfi, *Altın Suyuna Batırılmış...*, s. 259.

⁷²⁰Abdülhak Hâmid, *Abdülhak Hâmid'in...*, s. 341-342-343.

⁷²¹Paker, *Siyasi Tarihimizde...*, s. 63; Abdülhak Hâmid, *Abdülhak Hâmid'in...*, s. 345-346.

⁷²²Tarhan, *Karlar Altında...*, s. 48-53; Sâfi, *Altın Suyuna Batırılmış...*, s. 261-318; BOA, MV, 245/110, (12 Muharrem 1335/8 Kasım 1916); Abdülhak Hâmid Bey'in Âyan azalığı sırasında ikamet ettiği evinin kirası devlet tarafından yıllık olarak ödenmiştir. BOA, BEO, 4597/344739, (29 Muharrem 1338/24 Ekim 1919).

Abdülhak Hâmid Bey, bir süre bu görevi icra edip gözlerini tedavi ettirmek maksadıyla 1917 yılında Viyana'ya gitmiş ve bilhassa bu tarihten itibaren maddi sıkıntılara düşer olmuştur. 1920 yılında Lüsyen Hanım'dan da ayrılmış ve çevresine borçlanarak hayatını idame etmeye çalışmıştır. Viyana'dan Mustafa Kemal Paşa'ya yazarak yardım etmesini rica etmiş ve kendisine Hilâfet Makamı başkâtipliği önerilmiştir. Bunun üzerine bulduğu bir miktar borçla İstanbul'a gelmiş ise de her nasılsa bu göreve tayin edilmemiştir. Ancak Hıdemât-ı Vataniye Tertibi Maaşat Kalemî'nden maaş bağlanmış ve 1923 yılında 5000 kuruş aylıkla emekli olana kadar bu parayla geçimini sağlamıştır. Son olarak 1929 yılında İstanbul'dan milletvekili seçilen ve mecliste en yaşlı vekil sıfatıyla başkanlık da yapan Abdülhak Hâmid Bey, geride çok sayıda edebi eser bırakarak 1937 yılında vefat etmiştir.⁷²³

Abdülhak Hâmid Bey'in azlinden sonra sefaret başkâtip Dikran Bey'e bırakılmıştır. Diran Bey ise Brüksel Sefareti ikinci kâtipliğinden alınarak Paris Sefareti başkâtipliğine tayin edilmiş ve arkasından Balkan Savaşı sonunda sulh müzakereleri için 1913 yılında Londra'ya gönderilen heyetin kâtipliğine getirilmiştir.⁷²⁴ Ardından Hâriciye Nâzırı Kalemî Mahsusa Katipliğine ve 1914'te de Berlin Sefareti üçüncü kâtipliğine atanmıştır.⁷²⁵

3.5: Mehmed Seyfeddin Bey'in Brüksel Elçiliği

Mehmed Seyfeddin Bey, Hâriciye Nezâreti Umûr-ı Hukukiye-i Muhtelita Kalemî Müdürü Yusuf Neyyir Bey⁷²⁶ ile “*Abdûlmecid'in Kahvecibaşısı Ali Bey'in kızı Ferhande Hanım'ın*” oğludur. Babası Yusuf Neyyir Bey, aslen Tarsusluydu. İlk tahsilini hususî muallimlerden aldıktan sonra Valide Rüşdiyesi'ne gitmiş; Türkçe, Arapça, Farsça ve Fransızca öğrenmişti. Genç yaşta memuriyete başlayan⁷²⁷ Yusuf Neyyir Bey, edebiyatla da ilgilenerek “*Gülzâr-ı Hayâl*” isminde bir roman,⁷²⁸ “*Tasvîr-*

⁷²³Sâfi, *Altın Suyuna Batırılmış...*, s. 318-319-321-347.

⁷²⁴BOA, MV, 177/7, (3 Cemâziyelahir 1331/10 Mayıs 1913); BOA, BEO, 4171/312788, (4 Cemâziyelahir 1331/11 Mayıs 1913).

⁷²⁵BOA, BEO, 4242/318140, (27 Muharrem 1332/27 Aralık 1913); BOA, BEO, 4250/318717, (20 Safer 1332/18 Ocak 1914); BOA, İ.HR, 433/15, (27 Muharrem 1332/25 Ocak 1914).

⁷²⁶BOA, HR. SAİD, 14/2, (9 Zilkade 1324/25 Aralık 1906).

⁷²⁷Canan Olpak Koç, “Modern Edebiyatta Öncü Bir Kalem: Yusuf Neyyir”, <https://www.gecerken.com.tr/icerik.php?articleId=243>, (Ers., 23.08.2024); Buket Ülger, Yusuf Neyyir'in Tiyatroları, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2014, s. 1.

⁷²⁸Yusuf Neyyir Bey, *Gülzâr-ı Hayâl*, (Yay.,?) İstanbul, 1288.

i Sebât” adında bir tiyatro⁷²⁹yazmış ve Alphonse de Lamartine’in *Graziella* isimli romanını Osmanlı Türkçesi’ne çeviri yapmıştır.⁷³⁰

Seyfeddin Bey, 1874-1875 yılında İstanbul’da doğmuştur. Sicilinde ilk tahsili hakkında bilgi verilmemiştir. Sadece Mekteb-i Sultani’de edebiyat ve fen okuduğu ve bu mektepten diploma aldığı kayıtlıdır. Türkçe ve Fransızca konuşup yazabilmekteydi. Ekim/Kasım 1892’de (H. Rebûlâhir 1310) genç yaşında 350 kuruş maaş Mekteb-i Sultani muallim muavinliğine tayin olmuş ve aynı yılda Hâriciye Nezâreti Umûr-ı Şehbenderi Kalemî’ne dâhil edilmiştir. Ertesi yıl muallimlik ve şehbenderlik kalemindeki görevi uhdesinde kalmak kaydıyla 1000 kuruş maaşla Zaptiye Nezareti Müsteşarı ve Umumî Polis Müfettişi’nin refakati altında mütercimliğe memur edilmiş ve sırasıyla sâlise ve sâniye rütbeleri tevcih olunmuştur. 1895 yılında ise (H. 1312) 350 kuruş maaşla zikrolunan Fransızca muallimliği muavinliğinden alınıp Lisan-ı Osmani muallimliğine nakledilmiştir. Ardından 7 Ocak 1896’da (H. 21 Receb 1313) 2000 kuruş maaşla Hocabey Şehbender Vekâleti ve Kançılarlığına atanmış ve birkaç ay sonra 1900 kuruş maaşla Bükreş Sefareti ikinci kâtipliğine, 19 Eylül 1896’da da (H. 11 Rebûlâhir 1314) Washington Sefareti ikinci kâtipliğine tayin olunmuş ve 1897 yılının ocak ayında 3000 kuruş maaşla aynı sefaretin başkâtipliğine terfi etmiştir. 13 Nisan 1897’de (H. 11 Zilkade 1314) Alfred Bey ile becâyiş yaparak Bükreş Sefareti başkâtipliğine gelmiş ve maaşı 2700 kuruşa geri çekilmiştir. Bir yıl sonra 1898’de (H. 1315) 1800 kuruş maaş ve 900 kuruş tahsisatla yeniden Washington Sefareti başkâtipliğine geri dönmüştür. Ardından sırasıyla Hâriciye Nezâreti İstişare Odası Muavinliği, 2700 kuruş maaş ve 700 kuruş tahsisatla Marsilya başşehbenderliği yapmış ve sonra Petersburg Sefareti başkâtipliği ile şehbenderliği birlikte uhdesine verilmiştir. Seyfeddin Bey, bu süreçte Osmanlı Devleti tarafından rütbe-i evveli ve Mecidiye Nişanı ile taltif edilmiş ve Rus hükûmetinden de nişan almıştır. Yukarıda bahsedildiği gibi 1903 yılında Brüksel Sefareti müsteşarlığına atanmış ise de kısa süre sonra bu görevinden alınmış ve 30 Eylül 1905’te (R. 17 Eylül 1321) 4600 kuruş maaş ve 1350 kuruş tahsisatla Berlin Sefareti müsteşarlığına tayin edilmiştir.⁷³¹ Bir müddet

⁷²⁹BOA, MF.MKT, 18/13, (20 Safer 1291/8 Nisan 1874); BOA, MF.MKT, 15/131, (25 Şevval 1290/16 Aralık 1873).

⁷³⁰Alphonse de Lamartine, *Graziella*, (Çev., Yusuf Neyyir), Kırk Anbar Matbaası, İstanbul, 1296.

⁷³¹BOA, HR.SAİD, 14/2, (9 Zilkade 1324/25 Aralık 1906); BOA, HR.TH, 201/109, (14 Cemâziyelevvel 1315/11 Ekim 1897); BOA, İ.TAL, 212/37, (27 Muharrem 1318/27 Mayıs 1900); BOA, Y.PRK.EŞA, 33/53, (16 Safer 1317/26 Haziran 1899); BOA, İ.HR, 398/23, (1 Şaban 1323/1 Ekim 1905).

burada müsteşarlık yaptıktan sonra görevinden azledilmiş⁷³² ve İstanbul'a çağırılarak⁷³³ yeniden Hâriciye Nezareti İstişare Odası Muavinliği vazifesi geri iade edilmiş ise de⁷³⁴ Fuad Bey'in Peşte Başşehbenderliği'ne atanması üzerine onun yerine 1908'de (H.1326) Roma Sefareti müsteşarlığına tayin olunmuştur.⁷³⁵

Abdülhak Hâmid Bey'in azlinden sonra ise Seyfeddin Bey, Roma Sefareti müsteşarlığından alınarak Aralık 1912'de (H. 6 Muharrem 1331) Brüksel Sefareti'ne (orta elçi) tayin edilmiştir.⁷³⁶ Ardından Belçika Kralı'na hitaben Abdülhak Hâmid Bey'in görevden alındığı ve onun yerine Seyfeddin Bey'in tayin edildiğine dair bir itimatname tertip edilerek Kral'a verilmiştir.⁷³⁷ Diğer yanda Tensikat Kanunu kapsamında mali tasarruf sağlamak için sefaretlerde yeniden düzenlemeye gidilerek Stockholm, Lahey, Madrid ve Brüksel gibi birinci dereceden öneme sahip olmayan sefaretlerin memur sayısı düşürülmüş ve masrafları kısılmıştır.⁷³⁸ Bu düzenlemeye ilişkin olarak Bâbîâli, bu dönemde Brüksel Sefareti ikinci kitâbetine sadece İsmail Nazım Bey'i atamakla yetinmiş ve bundan sonra başka kâtip ataması da yapmamıştır. Ancak Nazım Bey'in Osmanlı Arşivi'nde biyografisi ile ilgili bilgilere rastlanmamıştır. Arşiv vesikalarına göre 1909 yılında Bükreş Sefareti üçüncü kâtipliğine atandığı⁷³⁹ ve buradan da Brüksel Sefareti'ne gönderildiği anlaşılmaktadır. Tayin tarihi ise tam olarak tespit edilememiştir. Buna karşılık 1912 yılında (H. 1330) Romanya hükûmetinden dördüncü rütbeden "*Etval Dö Romani Nişanı*" alması onun en azından bu tarihte Brüksel'de görevinin başında olduğunu kanıtlamaktadır.⁷⁴⁰ Bununla birlikte daha önceki yıllara ait belgelerde Brüksel Sefareti memurları arasında ismine denk gelinmemesi de Nazım Bey'in 1912 yılında tayin edildiğine işaret etmektedir. Nazım Bey, Osmanlı Devleti'nin yıkılışına kadar Brüksel Sefareti'nde görev yapmaya devam edecektir. Bunun dışında 1913 yılında Georges Vaxelaire'nın

⁷³²BOA, İ.HUS, 134/77, (28 Şaban 1323/28 Ekim 1905).

⁷³³BOA, İ.HUS, 164/18, (9 Safer 1326/13 Rebîülevvel 1908).

⁷³⁴BOA, İ.HR, 399/12, (25 Ramazan 1323/23 Ekim 1905).

⁷³⁵BOA, Y.A.HUS, 519/98, (25 Safer 1326/29 Mart 1908); BOA, Y.A.RES, 156/113, (26 Rebîulahir 1326/28 Mayıs 1908).

⁷³⁶BOA, İ.HR, 430/12, (8 Muharrem 1331/18 Aralık 1912); BOA, BEO, 4125/309325, (8 Muharrem 1331/18 Aralık 1912); BOA, BEO, 4127/309475 (15 Muharrem 1331/25 Aralık 1912);

⁷³⁷BOA, İ.HR, 430/5, (14 Muharrem 1331/24 Aralık 1912).

⁷³⁸Arif, Kolay, "II. Meşrutiyet Döneminde Hariciye Nezaretinde Tensikat ve Bürokratik Değişim (1908-1910)" *Türkiyat Mecmuası*, 27/1, 2017, s. 197-198-199.

⁷³⁹BOA, İ.HR, 419/25, (6 Ramazan 1327/21 Eylül 1909); BOA, BEO, 3640/272984, (10 Ramazan 1327/25 Eylül 1909).

⁷⁴⁰BOA, İ.TAL, 480/43, (23 Zilkade 1330/3 Kasım 1912); BOA, İ.TAL, 488/53, (17 Muharrem 1332/16 Aralık 1913); BOA, BEO, 4241/318015, (22 Muharrem 1332/21 Aralık 1913).

Brüksel Sefareti ticaret ataşeliğine getirildiği görülmektedir.⁷⁴¹ Ancak şebenderlik bölümünde kendisinden yeniden bahsedileceği için burada sadece isminin zikredilmesiyle yetinilmiştir.

Seyfeddin Bey Brüksel’de bir yılı aşkın bir süre görev yaptıktan sonra Mart 1914’te (H. Rebîülâhir 1332) azledilmiş⁷⁴² ve Brüksel’den ayrılmasından ötürü Belçika Kralı tarafından birinci rütbeden “*Kron Nişanı*” ile onore edilmiştir. Bâbiâli de bu nişanın kabulüne izin vermiştir.⁷⁴³ Seyfeddin Bey, İstanbul’da mezuliyet maaşı alabilmek için başvuru yapmış⁷⁴⁴ ve 1918’de (H. 1336) Veliaht Abdülmecid Efendi’nin daire müdürlüğüne atanmıştır.⁷⁴⁵ Ertesi yıl Ali Namık Bey’in Tütün Reji Komiserliği’nden azledilmesiyle onun yerine buraya tayin edilmiştir.⁷⁴⁶ Seyfeddin Bey, 21 Haziran 1934’te Soyadı Kanunu’nun yürürlüğe girmesiyle Derman soyadını almış ve 1941 yılında da vefat etmiştir.⁷⁴⁷ Sefaretin başkâtibi Dikran Bey ise Osmanlı Devleti adına 1913 yılında Gent ve Brüksel şehirlerinde düzenlenen uluslararası konferansa katılmış⁷⁴⁸ ve bu vazife için 300 frank harcırah almıştır.⁷⁴⁹ Seyfeddin Bey’in azlinin ardından da Brüksel Sefareti başkâtiplik görevine son verilmiş ve Belçika hükûmeti, Brüksel’deki hizmetine karşılık kendisini “*Léopold Nişanı*” ile onore etmiştir.⁷⁵⁰

Brüksel Sefareti’nden ayrıldıktan sonra ise bir süreliğine “*La Renaissance Francophone*” adlı derginin başyazarlığını yürütmüş ve ardı sıra Ermenistan Devleti adına Atina’ya büyükelçi olarak atanmıştır. Bu görevinin bitmesiyle de Paris’e giderek Fransız mekteplerinden birinde idarecilik yapmıştır.⁷⁵¹

3.6: Brüksel Sefareti’nin Son Elçisi Nusret Sadullah (Ayaşlı) Bey

⁷⁴¹BOA, İ.HR, 430/25, (20 Safer 1331/29 Ocak 1913); BOA, BEO, 4138/310344, (21 Safer 1331/30 Ocak 1913).

⁷⁴²BOA, BEO, 4264/319797, (5 Rebîülâhir 1332/3 Mart 1914).

⁷⁴³BOA, BEO, 4284/321282, (18 Cemâziyelahir 1332/14 Mayıs 1914).

⁷⁴⁴BOA, BEO, 4286/321385, (23 Cemâziyelahir 1332/19 Mayıs 1914).

⁷⁴⁵BOA, MV, 259/123, (17 Zilhicce 1336/23 Eylül 1918); BOA, BEO, 4534/340015, (9 Zilhicce 1336/15 Eylül 1918).

⁷⁴⁶BOA, BEO, 4556/341674, (18 Cemâziyelevvel 1337/19 Şubat 1919).

⁷⁴⁷Kuneralp, *Son Dönem...*, s. 104.

⁷⁴⁸BOA, MV, 177/40, (11 Cemâziyelahir 1331/18 Mayıs 1913).

⁷⁴⁹BOA, BEO, 4174/313008, (12 Cemâziyelahir 1331/19 Mayıs 1913).

⁷⁵⁰BOA, BEO, 4292/321843, (20 Receb 1332/14 Haziran 1914); BOA, İ.TAL, 494/8, (19 Receb 1332/13 Haziran 1914).

⁷⁵¹Kayaoğlu, *Osmanlı Hâriciyesinde...*, s. 75.

Nusret Bey, Sadullah Paşa⁷⁵² ile Nesibe Hanım'ın oğlu⁷⁵³ ve Osmanlı Devleti vezirlerinden Mehmed Esad Muhlis Paşa'nın torunudur. Ailenin kökeni bugünkü Ankara ilinin Ayaş ilçesine ve dönemim meşhur velilerinden Hacı Bayrâm'ın ikinci halifesi Bünyâmin Ayâşî Efendi'ye dayanmaktadır. Babası Sadullah Paşa, 1838'de Erzurum'da doğmuş, Dârülmaârif Rüşdiyesi'ni bitirmiş ve Fransızca öğrenmiştir. Genç yaşta Maliye Nezâreti "*Vâridat Kalemi'nde*" mülâzım olarak vazifeye başladıktan sonra yurt içinde çeşitli kurum ve memurluklarda istihdam olunmuştur. 1876 yılında Ticaret Nâzırı, 1877'de Berlin sefiri olmuş ve 1881 yılında vezirlikle birlikte paşa unvanı almıştır. 1883 yılında ise Viyana sefirliğine tayin edilmiş ve sefarette hizmetli bir kızla yaşadığı gayrimeşru bir ilişkiden kızın hamile kalması üzerine intihar ederek 1891 yılında vefat etmiştir. Cenazesi İstanbul'a getirilerek burada defnedilmiştir.⁷⁵⁴

Nusret Bey siciline göre 3 Ekim 1869'da (H. 26 Cemâziyelevvel 1286) İstanbul'da doğmuştur.⁷⁵⁵ Eşi Münevver Hanım'ın yayımladığı evlilik cüzdanında ise doğum tarihi 1286/1287 olarak kaydedilmiştir.⁷⁵⁶ Nusret Bey, hususî muallimlerden Türkçe ve Fransızca öğrendikten sonra Berlin'de fen ilimlerinden diploma almıştır. Fransızca, Türkçe ve Almanca yazabilmekte Latince konuşabilmekteydi. Daha sonra Viyana Hukuk Fakültesi'ne de giderek buradan mezun olmuştur. 22 Haziran 1886'da (H. 20 Ramazan 1303) rütbe-i sâniye sınıf-ı sânisini tevcih edilerek bilâ-maaş (babasının sefirliği sırasında) Viyana Sefareti üçüncü kâtipliğinde işe başlamış ve 1887'de (H. 1304) 2000 kuruş maaş tahsis edilmiştir. Aynı yıl üçüncü rütbeden Mecidiye Nişanı ve 1889'da (H. 1306) dördüncü rütbeden Osmanlı Nişanı ihsan buyurulmuştur. 31 Ağustos 1891 tarihinde (H. 25 Muharrem 1309) Viyana Sefareti'nin ikinci kâtipliğine yükseltilmiş ve 1892'de (H. 1310) sâniye sınıf-ı mütemayiz rütbesine terfi ettirilerek 2400 kuruş maaşla aynı sefaretin başkâtipliğine atanmıştır. İki yıl kadar bu vazifeyi icra ettikten sonra 1894'te (H. 1312) 2000 kuruş maaşla Hâriciye Nezâreti Umûr-ı Hukuk-ı Muhtalita Müdüriyeti Muavinliği'ne tayin edilmiş ve bu yılda Avusturya hükûmetinden "*Franz Joseph Nişanı*" almıştır. 1896'da (H.1314) rütbesi evveli sınıf-ı sânisine terfi ettirilmiştir ise de maaşı 1800 kuruşa geri çekilmiştir. Bir yıl sonra İftihar

⁷⁵²BOA, *DH.SAİDd*, 26/369, Lef, 188, (29 Zilhicce 1286/1 Nisan 1870).

⁷⁵³Ayaşlı, *Geniş Ufuklara...*, s. 111.

⁷⁵⁴Ali Akyıldız, "Sadullah Paşa", *DİA*, C. 35, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2008, s. 432-433.

⁷⁵⁵BOA, *DH.SAİDd*, 26.369, Lef, 188, (29 Zilhicce 1286/1 Nisan 1870).

⁷⁵⁶Ayaşlı, *Geniş Ufuklara...*, s. 111.

Madalyası tevcih edilmiş ve 8 Haziran 1900'da (H. 11 Rebîülâhir 1318) İstanbul'a çağırılarak 5000 kuruş maaşla Şûrâ-yı Devlet Maliye Dairesi azalığına tayin olunmuştur. 1902'de (H. 1320) ikinci rütbeden Osmanlı Nişanı, 1905'te (H. 1323) birinci rütbeden Mecidiye Nişanı verilmiştir. 1908'de (H. 1326) 7000 kuruş maaşla Maarif ve Nafia Dairesi azalığına atanmıştır. 1909'da (H. 1327) Tensikat Kanunu kapsamında maaşı 5000 kuruş tenzil edilmiş ve bir süre sonra da bu görevinden alınarak kendisine mazuliyet maaşı tahsis olunmuştur.⁷⁵⁷

Bir müddet boşa kalan Nusret Bey, 1912 yılında (H.1330) bir memuriyete atanması için hükûmete dilekçe vermiş⁷⁵⁸ ve iki yıl sonra 1914 yılının başında Seyfeddin Bey'in yerine Brüksel Sefareti murahhas orta elçiliğine atanmıştır. Tayin işlemlerinden sonra bir itimatname yazılmış ve Sultan Mehmed Reşad'ın onayının⁷⁵⁹ ardından Brüksel'de Belçika Kralı'na teslim edilerek Nusret Bey'in vazifesi resmiyet kazanmıştır.⁷⁶⁰ Nusret Bey ile Sabit Bey'den sonra sefarete fahri ataşemiliter olarak Kemal Şevki Bey tayin edilmiştir.⁷⁶¹ Şevki Bey, aynı zamanda Osmanlı Devleti döneminde Brüksel Sefareti'ne atanan son ataşemiliterdir. Şevki Bey hakkında daha fazla bilgiye rastlanılmamıştır.

Nusret Bey'in Brüksel'e tayini dünya siyasetinin en karmaşık dönemlerinden birine denk gelmişti. Göreve başladıktan altı ay sonra Birinci Dünya Harbi patlak verdi ve Almanya, Fransa'ya saldırmak için Belçika Kralı'ndan ordularına geçiş izni alamayınca 4 Ağustos'ta Belçika'yı işgal etti.⁷⁶² Bunun üzerine Belçika hükûmeti, payitahtı Brüksel'den Anvers'e taşındı ve Nusret Bey de ikinci kâtip Nazım Bey ile fahri ataşemiliter Şevki Bey'i Brüksel'de bırakarak Anvers'e gitti.⁷⁶³ Ancak bir süre sonra Anvers Almanlar tarafından bombalandı. Almanların saldırılarına rağmen tarafsız devletlerin temsilcileri Anvers'i terk etmeyeceklerini açıkladılar. Nusret Bey de aynı politikayı takip ederek Anvers'te kalmaya devam edince⁷⁶⁴ Bâbiâli, olayların

⁷⁵⁷BOA, *DH.SAİDd*, 26.369, Lef, 188, (29 Zilhicce 1286/1 Nisan 1870); *TBMM Albümü 1920-1950*, C. 1, TBMM Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 2010, s. 168.

⁷⁵⁸BOA, ŞD, 3111/20, (30 Zilhicce 1330/10 Aralık 1912).

⁷⁵⁹BOA, İ.HR, 433/56, (5 Rebîülâhir 1332/3 Mart 1914); BOA, İ.MBH, 14/78, (14 Rebîülâhir 1332/12 Mart 1914).

⁷⁶⁰BOA, BEO, 4268/320071, (17 Rebîülâhir 1332/15 Mart 1914).

⁷⁶¹BOA, İ.HR, 434/12, (11 Cemâziyelâhir 1332/7 Mayıs 1914); BOA, BEO, 4283/321186, (13 Cemâziyelâhir 1332/9 Mayıs 1914).

⁷⁶²Rıfat, Uçarol, Rıfat, *Siyasi Tarih (1789 – 2014)*, 10. Baskı, Der Yayınları, İstanbul, 2015, s. 463.

⁷⁶³BOA, HR.SYS, 2161/7, (26 Ramazan 1332/18 Ağustos 1914).

⁷⁶⁴BOA, HR.SYS, 2161/9, (16 Şevval 1332/7 Eylül 1914).

gidişatına göre hareket edebileceğine dair kendisine tam yetki verdi.⁷⁶⁵ Bu sıralarda Osmanlı ülkesindeki posta büroları da kapatılmış ve bu karardan Nusret Bey haberdar edilmişti.⁷⁶⁶ Bundan sonra Nusret Bey ile İstanbul arasındaki yazışmalar kesilmiştir. Nusret Bey'in verdiği bilgiden anlaşıldığına göre Anvers işgal edilene kadar diğer temsilcilerle birlikte kendisi de orada kalmıştır.⁷⁶⁷ Osmanlı Devleti'nin harbe katılması ve İngiltere, Fransa ve Rusya ile ilişkilerin kesilmesi nedeniyle Belçika hükûmeti, Nusret Bey'den ülkesini terk etmesini istedi. Bunun üzerine diğer devletlerin de onayıyla Nusret Bey, Osmanlı Devleti'nin menfaatlerini koruma ve gerekli iletişimi sağlama konusundaki yetkilerini Hollanda sefirine devrederek Belçika'dan ayrıldı.⁷⁶⁸

Diplomatik münasebetler bir müddet bu şekilde yürütüldükten sonra diğer devletlerle beraber Osmanlı Devleti, Brüksel'de bırakılan ikinci kâtip Nazım Bey'e harbin ikinci yılında maslahatgüzarlık unvanı vererek diplomatik ilişkilerde bu unvanı kullanmasına müsaade etti.⁷⁶⁹ Ardından Belçika hükûmetine, diplomatik münasebetlerde rol alacak kâtiplerin maslahatgüzar olarak tanınması için gerekli başvurular yapıldı ve bundan Alman hükûmetine de malumat verildi.⁷⁷⁰ Nitekim harp süresince diplomatik münasebetler bu şekilde sağlanmıştır.

Nazım Bey, 1918 yılında eşinin karaciğer koması rahatsızlığı nedeniyle tedavi ettirmek için bir süreliğine İsviçre'ye gitmiştir.⁷⁷¹ Geri döndükten sonra 1919 yılında Osmanlı Devleti, Nazım Bey'in Brüksel Sefareti arşivini korumasına müsaade edilmesi karşılığında İstanbul'daki Belçika Sefareti arşivinin de Belçika temsilcisi Mr. Marghetich tarafından korunabilmesine izin verileceğine dair nota verilmiş ve Nazım Bey 1924 yılına kadar arşivi muhafaza etmekle görevlendirilmiştir.⁷⁷² 1923 yılında Lahey Uluslararası Hukuk Akademisi açılışına Türkiye'yi temsilen katılan Nazım Bey,⁷⁷³ 1924 yılında Türkiye Cumhuriyeti hükûmetine başvuru yaparak Brüksel'den azlini istemiştir.⁷⁷⁴

⁷⁶⁵BOA, HR.SYS, 2161/14, (15 Zilkade 1332/5 Ekim 1914).

⁷⁶⁶BOA, HR.SYS, 2276/57, (13 Zilkade 1332/3 Ekim 1914).

⁷⁶⁷BOA, HR.SYS, 2161/16, (20 Zilkade 1332/10 Ekim 1914).

⁷⁶⁸BOA, HR.SYS, 2119/6, (19 Zilhicce 1332/8 Kasım 1914).

⁷⁶⁹BOA HR.SYS, 2163/6, (30 Cemâziyelevvel 1334/4 Nisan 1916).

⁷⁷⁰BOA, HR.SYS, 2163/13, (18 Cemâziyelaahir 1334/22 Nisan 1916).

⁷⁷¹BOA, HR.İD, 89/35, (18 Zilhicce 1336/24 Eylül 1918); BOA, HR.İD, 90.61, (17 Muharrem 1337/23 Ekim 1918).

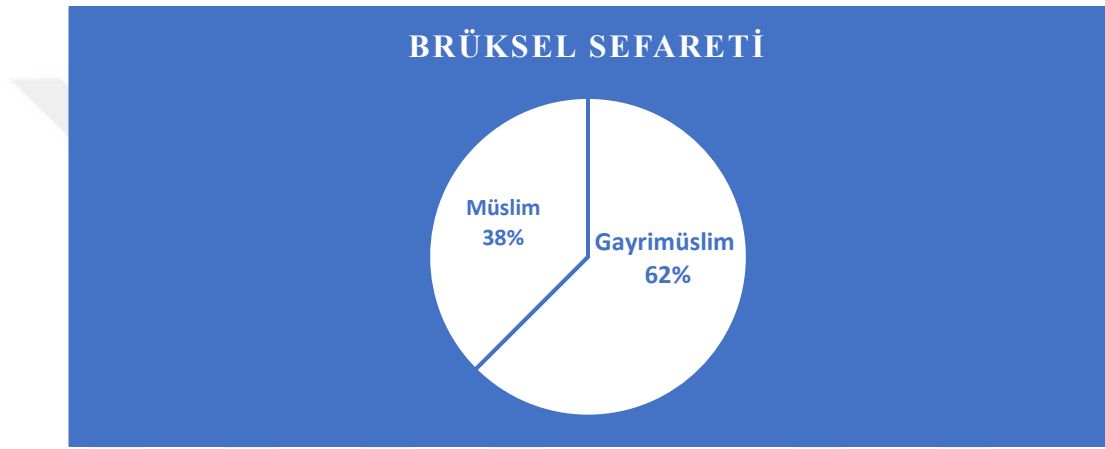
⁷⁷²BOA, HR.SYS, 2462/12, (3 Cemâziyelevvel 1337/4 Şubat 1919).

⁷⁷³TDA, 532/44820/216197/113, (7 Eylül 1923).

⁷⁷⁴BOA, HR.İM, 111/73, (26 Zilhicce 1342/29 Temmuz 1924).

Nusret Bey ise Brüksel'den geri çekildikten bir yıl sonra 8 Mart 1915'te (H. 21 Rebîülâhîr 1333) Lahey Sefareti elçiliğine tayin edilmiş⁷⁷⁵ ve sonra Hâriciye Nezâreti Siyasi İşler Umûm Müdürü olmuştur.⁷⁷⁶ Ancak 1919'da bu görevinden alınarak önce Stockholm ve Kopenhag Sefareti temsilciliğine⁷⁷⁷ Cumhuriyet döneminde de Belgrad elçiliğine tayin edilmiştir.⁷⁷⁸ Bir aralar siyasetle de meşgul olup milletvekilliği yapan Nusret Bey, 12 Aralık 1944 tarihinde eşi Münevver Hanım ile üç çocuğunu geride bırakarak bu hayata gözlerini yummuştur.⁷⁷⁹

Şekil 1: Brüksel Sefareti Temsilcileri Müslim/Gayrimüslim Oranları (1849-1915)

Şekil 2: Brüksel Sefareti Memurlarının Müslim/Gayrimüslim Oranları (1849-1815)

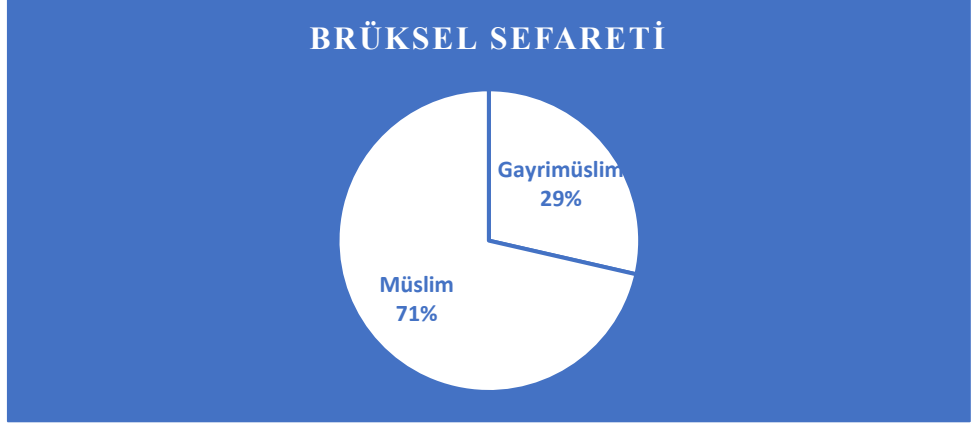
⁷⁷⁵BOA, İ.HR, 435/17, (22 Cemâziyelahir 1333/9 Mart 1915); BOA, BEO, 4342/325634, (23 Rebîülâhîr 1333/10 Mart 1915).

⁷⁷⁶TBMM Albümü..., s. 168.

⁷⁷⁷BOA, MV, 260/84, (5 Zilhicce 1337/1 Eylül 1919); BOA, BEO, 4650/348750, (20 Zilhicce 1338/4 Eylül 1920).

⁷⁷⁸BOA, HR.İM, 24/11, (1 Ramazan 1346/22 Şubat 1928).

⁷⁷⁹TBMM Albümü..., s. 168; Ayaşlı, *Geniş Ufuklara...*, s. 7.

Brüksel Sefareti, 1849'dan 1900'a kadar çoğunlukla gayrimüslim temsilciler tarafından idare edilirken bu tarihten sonra sefaretin idaresi Müslümanların eline geçmeye başlamıştır. Aynı şekilde 1875 yılına kadar kançılara memurlarının çoğu gayrimüslimlerden seçilmiştir. Bu tarihten sonra ise Müslüman memurların sayısı giderek atanmıştır.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

OSMANLI DEVLETİ'NİN BELÇİKA'DAKİ ŞEHBENDERLİKLERİ

4.1: Şehbenderlik Müessesesi

Osmanlı Devleti, Konsolos ve konsoloslüğün yerine Farsça şah/hükümdar ve bender/ ticari belde veya iskele anlamındaki iki sözcüğün birleşmesiyle ortaya çıkan şehbender ve şehbenderlik ifadelerini kullanmayı tercih etmiştir.⁷⁸⁰ Osmanlı Devleti'nde şehbenderlik müessesesini kurma girişimleri, Avrupa karşısında yaşanan gerilemeyle paralellik göstermektedir. Bilhassa 1715-1718 yılları arasında Avusturya-Venedik ittifakına karşı alınan yenilgi bu anlamda ilk somut adımın atılmasında başlıca rol oynamıştır. 1718 Pasarofça Anlaşması ile Avusturya, Osmanlı Devleti'ndeki ticari aktivitesi olan tüm mahallerde konsolosluk açabilme, Osmanlı Devleti de Avusturya topraklarında şehbenderlik kurabilme imtiyazını elde etmiş ve Osmanlı Devleti, bu anlaşmanın yedinci yılında 1725'te Ömer Ağa'yı Viyana'ya şehbender olarak atamıştır. Ancak Ömer Ağa'nın Avusturya hükûmetiyle yaşadığı sorunlardan dolayı 1732'de görevinden alınması üzerine bu ilk girişim başarısız olmuştur. Ömer Ağa'dan sonra yine şehbender atamaları yapıldığına dair emareler bulunsa da bunların da devam gelmemiştir.⁷⁸¹

Şehbenderliklerin teşekkülüne yönelik ikinci önemli girişim ise III. Selim döneminde ve daimî elçiliklerin açılmasıyla eş güdümlü olarak yapılmıştır. Avrupa'nın üstünlüğünün kabul edilmesiyle bu ülkelerdeki gelişmelerin daha yakından takip edilmesini elzem hâle getirmiş ve bu maksatla Avrupa'daki bazı başkentlere daimî elçiler atanmıştır. Bu elçilere diplomatik misyonlarının dışında görev yaptığı ülkedeki Osmanlı tebaası ve tüccarlarının haklarının korunup gözetilmesi görevi tevdi edilmiş ve ardından 1802 yılında alınan yeni bir kararla şehbenderlik müessesesini kurma çalışmalarına girişilmiştir. Bu politikanın bir sonucu

⁷⁸⁰Tevfik Ebuzyyâ, *Lügat-ı Ebuzziya*, Matbaa-i Ebuzziyâ, Konstantiniyye, 1306, s. 203-580-589; Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. III, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1993, s. 316.

⁷⁸¹Abdülkadir Özcan, "Pasarofça Anlaşması", *DİA*, C. 34, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2007, s. 177-181; Mahmut Akpınar, *Osmanlı Devleti'nde Şehbenderlik Müessesesi*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), *Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Sivas, 2001, s. 20; Yasemin Zahide Erol, "Şehbender Raporlarına Göre Osmanlı- Bulgaristan Ticari İlişkileri (1910-1914)", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 34, S. 57, 2015, s. 222.

olarak önce Kefalonya Adası'nın soylularından Angelo Facetin, Napoli şehbenderliğine atanmış ve ondan sonra 1821 yılına kadar İtalya, Yunanistan, Hollanda, Fransa, Malta, İspanya, İngiltere ve Portekiz'deki ticari aktiviteye sahip şehirlere 25 farklı şehbender tayini daha yapılmıştır.⁷⁸²

Müslüman tebaadan yeterli nitelikte kişilerin azlığıyla ilgili olsa gerek ilk şehbenderlerin hepsi gayrimüslimlerden seçilmiştir. Bununla birlikte şehbenderlerinin atamasında fazla bir şart aranmaması ve Osmanlı tebaasından olmasının yeterli görülmesi şehbenderler tarafından pek çok kez bu durumun suistimal edilmesine neden olmuştur. Bir başka eksik de şehbenderlerin görev, yetki ve haklarını resmileştiren bir nizamnâmenin tertip edilmemesiydi. Bu bakımdan şehbenderler, uzun bir süre hukuki hak ve imtiyazlar konusunda yabancı devletlerin konsolosları ile karşılıklılık ilkesine göre davranmak zorunda kalmış ve Osmanlı Devleti'nin imzaladığı anlaşmalarda yabancı devletlerin konsoloslarına verdiği imtiyazlar ölçüsünde hareket edebilmişlerdir. Şehbenderlerin görevleri ise hükûmet tarafından kendilerine verilen talimatnamelerle belirtilmiştir. Bu talimatnamelere göre şehbenderlerin vazifeleri; Osmanlı tebaası ve tüccarlarını fiilen ve hukuken koruyup gözetmek, Osmanlı flamasını taşıyan gemileri himaye etmek, Avrupa'daki gelişmeleri takip edip İstanbul'a iletme ve devlete sadakat gösterip vazifesini yerine getirmektir.⁷⁸³

İlk dönem şehbenderlikleri 1821 yılına kadar devam etmiş ve bu yılda Rumların isyan etmesi nedeniyle daimî elçiliklerle birlikte kapatılmıştır. Gerekçe olarak da Rum kökenli tercümanların ve bir kısım devlet ricalinin hükûmeti kasıtlı bir şekilde yanıltmaları ve diplomasiyi devlet aleyhine kullanmaları gösterilmiştir.⁷⁸⁴ Temsilciliklerin lağvedilmesinde muhakkak tek sebep bunlar değildi. Diplomatik münasebetleri mütekabiliyet esasına göre tanzim edecek Hâriciye teşkilatının henüz kurulmamış olması, kalifiyeli personel eksikliği, temsilcilerin yurtdışında yaşadıkları

⁷⁸²Akpınar, Osmanlı Devleti'nde..., s. 21-22; Musa Kılıç, "Osmanlı Devleti'nde Şehbenderlik Kurumu", *Osmanlı Diplomasi Tarihi Kurumları ve Tatbiki*, (Edit., Mehmet Alaaddin Yalçinkaya-Uğur Kurtaran), Altınordu Yayınları, Ankara, 2018, s. 98.

⁷⁸³Kılıç, "Osmanlı...", s. 98-99-100.

⁷⁸⁴Akpınar, Osmanlı Devleti'nde..., s. 22.

iletişim sorunları ve devletin istikrarlı bir dış politika takip etmemesi, temsilciliklerin başarısızlığının diğer nedenlerini oluşturmaktaydı.⁷⁸⁵

1821 yılından sonra 10 yıldan fazla bir süre sefaret ve şehbenderliklere herhangi bir atama yapılmamıştır.⁷⁸⁶ Yurtdışında temsilcilikler kurma girişimi bu aşamada her ne kadar başarısız olmuş ise de tecrübe kazandırması bakımından önem arz etmekteydi. Zira II. Mahmud, daimî temsilcilikleri yeniden ihdas etmeye giriştiğinde önceye nazaran daha tecrübeli ve bu ağı yayma konusunda daha kararlıydı.⁷⁸⁷ İlk olarak 1834 yılında Mustafa Reşid'i Paris'e elçi olarak tayin etti ve kısa bir süre sonra da şehbenderler atamaya başladı.⁷⁸⁸ Ardından 1836 yılında Reisülküttaplığı Hâriciye Nezâreti'ne dönüştürerek Avrupa devletlerindeki muadil bir müessese kurdu.⁷⁸⁹ İlk başlarda birkaç kalemlikten ibaret olan bu nezâret daha sonra hızla müesseseleşerek çeşitli alt birimleriyle modern bir kurum hâline geldi.⁷⁹⁰ Önceden Hâriciye Nezâreti'nin diğer alt organları ile yürütülen şehbenderlik işlemleri ise ilerleyen yıllarda şehbenderlik ağının giderek genişlemesi ve iş yükünün artması nedeniyle nezâret bünyesine Umûr-ı Şehbenderi Odası adında yeni bir birim daha eklenerek şehbenderliklerle ilgili işler bu odaya devredilmiştir.⁷⁹¹

Hâriciye Nezâreti ile şehbenderlikler de kurumsallaşarak modern bir müesseseye dönüşmüş ve dünyanın birçok ülkesine yayılmıştır.⁷⁹² XIX. yüzyılın yarısından itibaren şehbenderlerin sayısının giderek arttığı ve Abdülhamid'in tahta geçtiği 1876 yılında 13 ülkede başşehbender, şehbender ve şehbender vekili olmak üzere 134 memurun görev yaptığı görülmektedir.⁷⁹³ Abdülhamid rejiminin beşinci yılında 1881'de şehbenderler ve şehbenderlikler hakkında ilk defa bir nizamnâme hazırlanarak şehbenderlik müessesesinin hukuki altyapısı oluşturulmuştur. Dört ana fasıl, birkaç alt fasıl ve çeşitli maddelerden meydana gelen nizamnâme ile şehbenderler

⁷⁸⁵Ahmet Dönmez, Karşılıklı Diplomasiye Geçiş Sürecinde Osmanlı Daimî Elçiliklerinin Avrupa'da Yeniden Tesisi 1832–1841, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Konya, 2006, s. 33.

⁷⁸⁶Findley, Carter V., *Modern Türkiye Tarihi İslam, Milliyetçilik ve Modernlik 1789-2007*, (Çeviri: Güneş Ayas), Timaş Yayınları, İstanbul, 2019, s. 228.

⁷⁸⁷Ahmet Dönmez, "Yeniden Tesis Sürecinde Osmanlı Daimî Elçiliklerinde Yazışma Sistemi", *History Studies*, 9/2, 2017, s. 110.

⁷⁸⁸Findley, *Modern Türkiye...*, s. 233-234.

⁷⁸⁹Bostan, *Modern Osmanlı...*, s. 65.

⁷⁹⁰Sevgi Gül Akyılmaz, Reis-ül Küttâb ve Osmanlı Hâriciye Nezâretinin Doğuşu, (Basılmamış Doktora Tezi), *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Konya, 1990, s. 235.

⁷⁹¹Çakmak, *Türk Dışişleri...*, s. 145.

⁷⁹²Erol, "Şehbender...", s. 223.

⁷⁹³Kılıç, "Osmanlı...", s. 101; Findley, *Modern Türkiye...*, s. 312.

muavazzaf ve fahri (bilâ-maaş) olarak ikiye bölünmüş ve bunlar da kendi aralarında başşehbender, şehbender, şehbender vekili ve kançılarya memuru gibi statülere ayrılmıştır. Yine şehbenderlerin hakları, vazifeleri, alacakları maaş ve harcırahları, tayin edilme usul ve şartları, emekli ve azledilmeleri, şehbenderliklerin masrafları, gibi birçok konuya açıklık getirilmiştir.⁷⁹⁴ Ayrıca şehbenderlerin tayin ve hükümlerinin defterlerde toplanmaya başlanmasıyla ilki 1880’de (H. 1297),⁷⁹⁵ ikincisi 1899’da (H.1317),⁷⁹⁶ üçüncüsü de 1912’de (H. 1330) olmak üzere üç adet şehbenderlik defteri tutulmuştur.⁷⁹⁷

Abdülhamid döneminde yapılan önemli bir icraat da Avrupa devletleri ile sömürgelerde şehbenderlik kurabilmek için sözleşmelerin imzalanması olmuştur.⁷⁹⁸ Bu sözleşmelerden sonra muvazzaf şehbenderlere fahri şehbenderlerin de eklenmesiyle şehbender ve şehbenderliklerin sayısı daha da artmıştır. Abdülhamid’in iktidarının sonuna gelindiğinde ise 1908 tarihli devlet salnamesine göre sömürgeler de dâhil; Almanya’da 22, Fransa’da 26, Rusya’da 20, İtalya’da 42, İran’da 13, İngiltere’de 47, Avusturya’da 8, Yunanistan’da 20, İsveç’te 6, İsviçre’de 2, Belçika’da 7, Romanya’da 14, Sırbistan’da 7, Karadağ’da 2, Hollanda’da 3, İspanya’da 22, Amerika’da 5, Brezilya’da 1, Danimarka’da 1, Portekiz’de 2, olmak üzere farklı statülerde 270 kişi bu alanda görev yapmaktaydı.⁷⁹⁹ Hiç şüphesiz şehbenderlerin sayısının bu rakamlara ulaşmasında Abdülhamid’in İslamcılık politikasının da büyük payı vardı. Buna karşılık 1876-1908 arası şehbenderlerin çoğu gayrimüslim pek azı da Müslümanlardan oluşmaktaydı. Şehbenderliklerin önemli bir kısmı Avrupa ülkelerinde ve ticari hacmi yüksek yerlerde toplanmıştı. Ancak Abdülhamid’den sonra yürürlüğe konulan Tensikat Kanunu, Balkan ve Birinci Dünya Harpleri nedeniyle şehbenderliklerin sayısı düşmüş ve 1922’de Hâriciye Nezâreti lağvedildiğinde geriye sadece 108 şehbender kalmıştır.⁸⁰⁰

4.2: Anvers Şehbenderliği

Belçika’nın Flaman Bölgesi’nde bulunan Anvers şehri, limanı ve Schelde/Escaut Nehri ile Avrupa’nın en eski ticari kentlerinden biridir. Anvers’teki

⁷⁹⁴*Düstûr*, Tertip, C. Ek 1-4, s. 192-193-194-195-196-197-198-199-200-201-202.

⁷⁹⁵BOA, A.DVNS.ŞHB.d, No:1, (29 Safer 1297/11 Şubat 1880).

⁷⁹⁶BOA, A.DVNS.ŞHB.d, No: 2, (29 Receb 1317/3 Aralık 1899).

⁷⁹⁷BOA, A.DVNS.ŞHB.d, No: 3, (29 Muharrem 1330/19 Ocak 1912).

⁷⁹⁸Bostan, Modern Osmanlı..., s. 84.

⁷⁹⁹*Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, Yıl, (1326) 1908, s. 1008- 1009-1010-1011-1012-1013.

⁸⁰⁰Kılıç, “Osmanlı...”, s. 101-102.

ticari aktivite daha eskilere dayansa da şehrin gerçek manada ticari ivme kazanması, Roma İmparatoru Julius Caesar'ın (Jül Sezar) şehri ele geçirdikten sonra Schelde/Escaut Nehri'ni uluslararası ticarete açmasıyla gerçekleşmiştir. İç kesimlerden kuzeye doğru akarak Ren Nehri yakınlarından geçip Anvers'e ulaşım sağlayan bu nehir sayesinde şehrin ticari canlılığı sürekli korunmuş ve gelişen ticarete bağlı olarak Anvers'in nüfusu istikrarlı bir şekilde artmaya başlamıştır.⁸⁰¹

XVI. yüzyılda Anvers, ticari ve finansal anlamda bir metropol şehir hâline gelerek altın çağını yaşamıştır. Bilhassa sömürgeci devletlerin denizası pazarlarıyla gerçekleştirdikleri ithalat ve ihracatı bu şehir üzerinden yapmaları Anvers Limanı'nı bir emtia dağıtım merkezine dönüştürmüştür. O dönemin büyük ticari ve finansal şirketlerinin Anvers'te toplanması ve dünyanın ilk modern borsasının kurulmasıyla olağanüstü bir sermaye yoğunluğu oluşmuş, bilhassa ticari ve kamusal kredi satışlarında Anvers, Avrupa'da en gözde şehirlerden biri hâline gelmiştir. 1567'ye kadar sürekli yükselişini sürdüren şehir, bu tarihten sonra yaşanan; siyasi ve sosyal sorunlar nedenlerle bir süre eski ihtişamını yitirmiştir.⁸⁰² Yine XVI. yüzyılda Schelde/Escaut Nehri boyunca görkemli küçük büyük kalelerin inşa edilmesiyle şehir ile ticari aktiviteler daha güvenli duruma getirilmiş ve sonraki yüzyıllarda da uluslararası ticaret aktif bir şekilde varlığını sürdürmüştür. XIX. yüzyıla gelindiğinde ise Anvers şehri yeni bir çehre kazanmıştır. 1818 yılından itibaren şehir gaz lambaları ile aydınlatılmış ve ışıklı şehir olarak adlandırılan Paris'ten 40 yıl önce bu eylemi gerçekleştirmiştir. Anvers yerel idaresi, imtiyaz sistemiyle çalışan kamu hizmetleri örgütünü kurulmuş ve 1840 yılında İngiltere ile gaz temini için bir sözleşme imzalamıştır. Ticaret ve inşaat işleri bu zaman kadar sadece gündüzleri yapılırken şehrin aydınlatılmasıyla iş ve emtia taşımacılığı geceleri de icra edilmeye başlanmıştır. Bu gelişmeleri takiben şehirde özel tasarımlar inşa edilmiş, botanik bahçeleri,⁸⁰³ mesleki eğitim kurumları ve ticaret enstitüsü gibi çeşitli oluşumlar meydana getirilmiştir.⁸⁰⁴

⁸⁰¹Anverp: *Commercially Considered*, Wilkinson Brothers, Limited, 21, Bevis Marks, E.C, London, 1898, s. 5.

⁸⁰²Michael Limberger, "The Greatest Marketplace In The World The Role Of Antwerp In The Economic And Financial Network Of The Habsburg Empire", *Épure-Éditions Et Presses Universitaires De Reims*, 2021, s. 46.

⁸⁰³Inge Bertels, *Building The City, Antwerp 1819-1880*, (Unpublished Doctoral Thesis), *Instituut Voor Mediastudies (KU Leuven)*, Leuven, 2008, s. 247-320.

⁸⁰⁴Martel, Henri, *Le Développement Commercial De La Belgique Avec Les Pays Étrangers*, Publication Annuelle Première Année, Imprimerie A. 9, Rue Saint-Pierre, 9 Lefevre, Bruxelles, 1894, s. 31-35.

1830 İhtilali döneminde Anvers'teki çatışmalar şehre zarar vermiş ise de Belçika bağımsızlığını kazanmasıyla yeniden eski hâline getirilmiştir.⁸⁰⁵ İhtilal sürecinde Anvers'te yaşanan sıkıntılar bir süre sonra son bularak ilerleyen yıllarda şehir yeniden hızlı gelişim göstermiş, 1830'da 75.000 olan nüfus 20 yıl içerisinde 100.000'e ve daha sonra 300.000'e kadar çıkmıştır. Aynı şekilde ticari unsurların inşa edilmesine ağırlık verilerek hızlı bir yapılanmaya gidilmiş ve XIX. yüzyılda Anvers Limanı'nı dünya devletlerinin ithalat-ihracatında tercih edilen yerlerden biri hâline gelmiştir.⁸⁰⁶ Aynı şekilde Anvers Limanı, Belçika'da üretilen çeşitli ürünlerin yurtdışına açılmasında da başlıca rol oynamıştır.⁸⁰⁷

Gelişen ticarete bağlı olarak Avusturya, Brezilya, Şili, Danimarka, İngiltere, Meksika, Portekiz, Almanya, Fransa, Rusya, İsveç-Norveç, İsviçre ve daha birçok ülke Belçika'nın bağımsızlığını kazanmasının ardından Anvers'e farklı statülerde konsoloslar atamıştır.⁸⁰⁸ Osmanlı Devleti ise Anvers'te şehbenderlik açmayı biraz gecikmeli olarak Belçika'nın tanınmasından dört yıl sonra Paul Testa'nın girişimi sayesinde gündemine almıştır.

Paul Testa, XV. yüzyılda Cenova'dan İstanbul'a gelerek 1453'ten önce buraya yerleşen ve o devirden itibaren diplomaside bilhassa da tercümanlık alanında şöhret kazanmış meşhur Testa ailesinin bir mensubuydu.⁸⁰⁹ Hollanda'nın sefaret tercümanı Gaspard Testa Efendi ile Catherine de Marini Hanım'ın beş çocuğundan biri olarak 22 Ekim 1808'de Beyoğlu'nda doğmuş ve diğer dört kardeşi gibi tahsilini 1825'lerde Avrupa'da yapmıştı. İngiltere'de iyi derecede İngilizce öğrenmiş ve Avrupa'da bulunduğu bu dönemde ticaret ve sanayi alanında deneyimler kazanmıştı. Sonrasında Anvers'te ticaret yapmaya başlayan Paul Testa, 1840 yılında Belçika Hâriciye Nâzırlığı ile temasa geçerek Osmanlı Devleti'nin kendisini Anvers'e şehbender olarak ataması için referans olmasını istemiştir. Ardından bu talep elçi Behr vasıtasıyla

⁸⁰⁵Bertels, Building..., s. 325.

⁸⁰⁶Anverp: *Commercially...*, s. 6; *Le Commerce d'Anvers à l'Exposition Universelle De 1885*, İmp. Dela Montagne, (Yer?) 1885, s. 3-27.

⁸⁰⁷Max, *Du Commerce...*, s. I.

⁸⁰⁸*Almanach...*, 1838, s. 35; Tarlie, *Almanach...*, 1841, s. 53.

⁸⁰⁹<http://langautier.free.fr/htm/Testa/Accueil.htm#gsc.tab=0>, (Eriş., 15.09.2024); Aile fertlerinden kişiler Hollanda, İsveç, Avusturya, Almanya, Rusya ve Toskana hükûmetlerinin dış temsilciliklerinde çeşitli mevkilerde görev yapmış ve hâlâ daha yapmaktaydı bkz., Flamand, *De Bruxelles...*, s. 466-467.

Bâbîâli'ye iletilmiş ve hükûmet de Osmanlı Devleti tebaasından olmamasına rağmen bu teklifi makul karşılanmıştır.⁸¹⁰

Bâbîâli, bu talebi bir süre değerlendirdikten sonra Paul Testa'nın hâlihazırda o bölgede yaşamasını, bu işi yürütebilecek donanıma sahip olmasını ve Anvers'in dünya ticarindeki önemini göz önünde bulundurarak 2 Ekim 1841'de onu Anvers'e şehbender tayin etmiştir.⁸¹¹ Diğer bir neden de yukarıda bahsedildiği gibi Belçika'nın tanınmasından sonra Belçika hükûmeti, İstanbul'da sefaret açması ve bazı yerlere konsoloslar tayin etmesine karşılık Osmanlı Devleti'nin bu ülkeye herhangi bir temsilci atamamış olmasıydı. Nitekim Bâbîâli, “*şehbenderlerin Osmanlı tebaasından olma*” şartından taviz vererek bu atamayı gerçekleştirmiştir.

Paul Testa, Osmanlı Devleti tarafından Belçika'ya atanan ve Anvers Şehbenderliği'ni kuran ilk kişidir. Resmî tayin işlemlerinin hemen ardından Belçika Hâriciye Nezâreti'ne vazifesini onaylatarak görevine başlamış ve vazifesi süresince tüm vergi ve harçlardan muaf tutulmuştur. Paul Testa yedi yıla yakın bir süre Anvers'te Osmanlı Devleti'nin şehbenderliğini yürütmüş ve Belçika-Osmanlı ticari ilişkilerinin büyümesine katkı sağlamıştır. Ayrıca Belçika'daki önemli meseleleri rapor ederek İstanbul'u bilgilendirmiş⁸¹² ve Osmanlı Devleti de Brüksel Sefareti'ni açana kadar bu ülkedeki gelişmeleri onun aracılığıyla takip etmiştir.⁸¹³

Paul Testa, şehbenderlik görevinin yanında arkadaşıyla birlikte bir şirket kurarak ticaretle de uğraşmıştır. Ancak şehbenderlere tanınan vergi ve harçlara dair muafiyeti kendi lehine kullanması onun bazı ülkelerin idareleriyle zaman zaman sorunlar yaşamasına neden olmuştur. Paul Testa, uzun süreden beri ailesini görmediği için 1846'da izin alarak İstanbul'a gelmiş ve bir yıl kadar burada kalmıştır. 1847'de geri döndüğünde ise kötü bir sürprizle karşılaşmıştır. Ticari işleri bozulmuş, müşterileri iflas etmiş ve ortağı tarafından şirket borç batağına sürüklemiştir. Bu yüzden Paul Testa Anvers'e varınca tutuklanarak hapse atılmıştır. Bir müddet sonra

⁸¹⁰Paul Testa, Sainte-Marie Draperis Kilisesi'nde vaftiz olmuş bir Katolik'tir. Alain Servantie- Antoine Gautier, “Le Premier Représentant Ottoman Résident En Belgique: Paul Testa”, *Academia.edu*, s. 1, (Dipnot ile beraber), (Eriş., 15.09.2024).

⁸¹¹BOA, İ.HR, 7/356, (16 Şevval 1256/11 Aralık 1840); *Table Générale Par Ordre Alphabétique Des Arrêtés, Circulaires Et Instructions Insérés Au Mémorial Administratif De La Province D'anvers*, Chez C. De Backer, Imprimeur Du Gouvernement Provincial, Rué Zirk, Anvers, 1854, s. 87.

⁸¹²Servantie-Gautier, “Le Premier...”, s. 3-4.

⁸¹³BOA, HR.TO, 571.29, (30 Zilkade 1266/7 Ekim 1850); 1843 tarihli Belçika yıllığında Anvers Başşehbenderliği'nde R. J. Rucker'in ismi geçmekte ise de Osmanlı Arşivi'nde böyle bir atamanın yapıldığına dair bir kanıt rastlanmamıştır bkz., Tarlie, *Almanach...*, 1843, s. 42.

alacaklılara bazı teminatlar vererek hapisten kurtulmayı başarmış;⁸¹⁴ ancak 14 Haziran 1848’de Anvers’teki şehbenderlik vazifesini de kaybetmiştir.⁸¹⁵

Anvers Şehbenderliği’nin boşta kalması üzerine Adolphe adında biri Paris Sefareti’ne başvurarak kendisinin buraya şehbender tayin edilmesini rica etmiş ise de bu talebin Bâbîâli tarafından olumlu karşılanmadığı görülmektedir.⁸¹⁶ 1848’den sonra bir yıl kadar Anvers’e şehbender ataması yapılmamıştır. 1849 yılında Londra sefiri Mehmed Emin Paşa, İstanbul’a bir mektup yazıp Anvers’e şehbender atanmasının elzem olduğunu hatırlatarak Posno ailesinden Bernard-Joseph Posno’yu önermiştir. Bu ailenin eskiden beri Osmanlı Devleti’ne sadakatle hizmet etmiş olması ve ticaretle uğraşması atamanın referans noktasını oluşturmuş ve Bernard Posno aynı yılda Anvers’e şehbender tayin edilmiştir.⁸¹⁷ Anvers bu tarihten itibaren beş yıl kadar tek şehbenderle idare edilmiş ve ihtiyaca binaen 1854 yılında Anvers’te ikamet eden tüccarlardan Gustave Van Kerckhove 1500 frank maaşla Bernard Posno’nun yanına Anvers muvazzaf şehbender vekilliğine atanarak memur sayısı ikiye çıkarılmıştır.⁸¹⁸ Bununla birlikte Gustave’ın kaynaklarda ne kadar görev yaptığı açık değildir. Ancak onun 1872-1873 yılına kadar görev yapmış olabileceği tahmin edilmektedir.

Bernard Posno 1854 yılına kadar şehbender payesiyle görev yaptıktan sonra Anvers’in başkonsoloslukların merkezi olması nedeniyle mevcut statüsünü yeterli görmemeye başlamıştı. 1854 yılında Brüksel’e gelerek Eugène de Kerckhove ile görüşmüş ve Anvers’te şehbender payesiyle kalamayacağını, eğer terfi ettirilmezse

⁸¹⁴Servantie- Gautier, “Le Premier...”, s. 5-6; Paul Testa’nın 1847 tarihli devlet salnamesinde ismi kayıtlı iken 1848 tarihli salnamelerde ise adı geçmemektedir. Muhtemelen yıllık tutulduktan sonra Paul Testa azledilmiş olmalıdır bkz., *Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, Yıl, (1263) 1847, s. 93; *Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, Yıl, (1264) 1848, s. 126.

⁸¹⁵*Table Générale Par Ordre...*, s. 88.

⁸¹⁶BOA, HR.TO, 408/4, (29 Rebîülevvel 1263/17 Mart 1847).

⁸¹⁷BOA, İ.HR, 56/2639, (21 Şaban 1265/12 Temmuz 1849); BOA, A.DVNS.ŞHB.d, No: 1, Lef, 25, (29 Safer 1297/11 Şubat 1880); BOA, A.MKT, 215/47, (4 Ramazan 1265/24 Temmuz 1849); *Moniteur Belge Journal Officiel*, 1 Nisan 1855, s. 1818. Belçika’da yeni icat edilen silahlarla ilgili İstanbul’a malûmat vermiştir. BOA, HR.TO, 571/29, (30 Zilkade 1266/7 Ekim 1850). 1850 yılında Sultan Abdülmecid tarafından kendisine bir yüzük hediye edilmiştir. BOA, HR.TO, 36/11, (5 Rebîülahir 1267/7 Nisan 1851); 1847 tarihli *Almanach De Gotha*’da Anvers Şehbenderliği’nde Posno’nun ismi kaydedilmiş ise de diğer kaynaklar bu tarihte onun atamadığı göstermektedir bkz., *Almanach De Gotha*, Chez Justus Perth, Gotha, 1847, s. 503.

⁸¹⁸Belgede şehbender olarak kayıtlıdır; ancak diğer kaynaklardan şehbender vekili olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca Gustave Van Kerckhove’un maaşının %1 komisyonla Mösyö Alléon vasıtasıyla ödenmiş olması, sefaret memurlarının maaşları gibi şehbenderlik memurlarının maaşlarının da Mösyö Alléon aracılığıyla ödendiğini göstermektedir. BOA, HR.MKT, 96/36, (29 Rebîülevvel 1271/20 Aralık 1854); Tarlier, *Almanach...*, 1867, s. 29; *Compte Rendu Du Congrès Des Sciences Géographiques, Cosmographiques Et Commerciales*, Tome Premier, L. Gerrits Grande Rue, 26-Guil Van Merlen, Grande Rue Pierre Pot, 24, Anvers, 1872, s. LXVIII; *Moniteur Belge Journal Officiel*, 1 Temmuz 1856, s. 2671.

istifa edeceğini söylemiştir. Eugène de Kerckhove da Bâbiâli'yle bu konuyu görüşeceğini söyleyip onu ikna etmiş ve sonra İstanbul'a mektup yazarak Posno gibi aktif, onurlu ve sadık birinin kaybedilmemesi gerektiğini söylemişti.⁸¹⁹ Ardından Bernard Posno, 1855 yılında İstanbul'a mektup yazarak uzun süreden beri yaptığı hizmetleri referans gösterip statüsünün başşehbenderliğe terfi edilmesini istirham etmişti.⁸²⁰ Brüksel Sefareti'nin de onu destekleyerek Belçika'daki diğer Osmanlı şehbenderliklerini denetleyebilmek için Belçika'da bir başşehbenderlik ihdas edilmesinin gerekliliğini vurgulaması üzerine Bâbiâli, sadakatini de göz önüne alarak 29 Ekim 1855'te (H. 17. Safer 1272) Bernard Posno'nun statüsünü ve Anvers Şehbenderliği'ni başşehbenderliğe yükseltmiştir.⁸²¹ Bernard Posno, terfi aldıktan sonra memnuniyetini ifade etmek için İstanbul'a bir teşekkür mektubu göndermiştir.⁸²²

Ailesi gibi kendisi de bir tüccar olan Bernard Posno, memuriyetiyle birlikte ticari faaliyetlerini de sürdürmüştür. Terfi edilmeden kısa süre önce 1854 yılında Belçika Kralı'nın izniyle Belçika Krallığı ile Güney Amerika arasında işletilecek buharlı vapur şirketinin kurulmasının gündeme gelmesi üzerine Bernard Posno, bu proje ile yakından ilgilenmiş ve aynı yılda merkezi Anvers'te olacak şekilde Belçika'dan Güney Amerika'ya seyrüsefer düzenleyen şirketin kuruluşunda ve idaresinde yer almıştır.⁸²³ Tefi edildikten sonraki en önemli girişimi ise Rusçuk-Varna demiryolu hattının imtiyazını almak olmuştur. 1856 yılında mühendis Bongarti'nin Rusçuk-Varna arasından bir demiryolu hattının inşa edilebileceğini gündeme getirmesiyle Avrupalı demiryolu inşaat şirketleri bu coğrafya ile ilgilenmeye başlamış ve Bâbiâli'nin imtiyaz şartlarını açıklamasının ardından hattın ilk imtiyaz hakkı sırasıyla Mösyö Layard ve Osmanlı tebaasından Bulgar kökenli bir müteşebbise verilmişti. Ancak her iki şirket de hattın inşasını gerçekleştirememiş ve bunun üzerine Bernard Posno projeye talip olarak yeğeniyle birlikte tüccarlardan Mösyö Chamaud adında bir şahsı tam yetkiyle İstanbul'a yollamıştır. Ardından Bâbiâli ile Bernard Posno'nun vekilleri arasında yapılan görüşmelerden sonra 88 maddelik bir şartname düzenlenmiş, Varna'dan Şumnu'ya ve Şumnu'dan Rusçuk'a ulaşacak demiryolunun

⁸¹⁹BOA, HR.TO, 36/48, (13 Zilhicce 1271/27 Ağustos 1855); BOA, HR.TO, 36/40, (19 Zilkade 1271/3 Ağustos 1855).

⁸²⁰BOA, HR.TO, 318/19, (29 Zilhicce 1271/12 Ekim 1855).

⁸²¹BOA, İ.HR, 125/6269, (17 Safer 1272/29 Ekim 1855); BOA, A.DVNS.ŞHB.d, No: 1, Lef, 31, (29 Safer 1297/11 Şubat 1880).

⁸²²BOA, HR.TO, 36/62, (18 Rebülahir 1272/28 Aralık 1855).

⁸²³*Moniteur Belge Journal Officiel*, 1 Nisan 1855, s. 1818-1819-1820.

imtiyaz hakkı “13 Şubat 1859 (9 Receb 1275)’da” Bernard Posno’ya verilmiştir.⁸²⁴ Bernard Posno ve ortakları, 1.000.000 frank ödeyerek 99 yıllığına işletme hakkını aldıkları hattın inşaatını biraz gecikmeli olarak da olsa tamamlamış ve demiryolu 1873 yılında kullanıma açmıştır.⁸²⁵

Demiryolunun hizmete başlamasından dört yıl sonra Bernard Posno’nun iş yükünün artması nedeniyle kendisine yardımcı olarak 1877 tarihinde J. Posno, (muhtemelen Bernard Posno’un yeğeni) Anvers şebhender vekilliğine atanmıştır.⁸²⁶ Ancak aynı yılda Bernard Posno, çok yoğun olduğunu ve görevinin başında bulunamadığını ileri sürerek 28 yıllık başşebhenderlik vazifesinden istifa etmiş ve onun yerine Ekim 1877’de Eugène Lambert Anvers’e başşebhender olarak tayin edilmiştir.⁸²⁷ Aynı şekilde 1877’de J. Posno’nun görevinin de sona erdiği anlaşılmaktadır. Zira bu tarihten itibaren Anvers Şebhenderliği kayıtlarında isminin geçmemesi Bernard Posno ile onun vazifesinin de bittiğini göstermektedir.

Eugène Lambert, 24 Mayıs 1878’de Belçika idaresinden görev onayı alarak vazifesine başlamıştır. Atama fermanının kendisine ulaşması ve Belçika’daki resmî işlemlerin yerine getirilmesinden dolayı görevinin resmîyet kazanması biraz gecikmiştir.⁸²⁸ Eugène Lambert (1833-1881), bankacılık sektörüyle ilgilenen meşhur Lambert ailesine mensuptu ve Rothschild ailesinin Anvers temsilciliğini yürütmekteydi. Anvers’teki Yahudi teşkilâtlarına üyeydi ve buradaki Yahudi toplumuna, sosyal ve dini kurumlarına yaptığı cömertçe yardımlarla ismini duyurmuştu. Nazik ve mütevazı kişiliğiyle halka kendini sevdirmiş, Anvers’teki hizmetlerinden dolayı Belçika Krallığı, “*Léopold Nişanı*”, Osmanlı Devleti de Mecidiye Nişanı vermişti. Rothschild ailesinin Anvers temsilciliği ile başşebhenderlik vazifesini üç yıldan fazla birlikte icra etmiş; ancak son zamanlarda sağlığı iyice

⁸²⁴Ali Akyıldız, “Balkanlar’a Osmanlılardan Miras Bir Çağdaş Medeniyet Ürünü: Rusçuk-Varna Demiryolu”, *Balkanlar’da İslâm Medeniyeti Milletlerarası Sempozyumu Tebliğleri*, (Edit., Ali Çaksu), Sofya, 21-23 Nisan 2000, s. 123-124; Ali Akyıldız, *Anka’nın Sonbaharı Osmanlı’da İktisadî Modernleşme ve Uluslararası Sermaye*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005, s. 77-78-79; *The Times*, 24 Eylül 1859, s. 8.

⁸²⁵Mehmet Topal, “Balkanlarda Bir Modernleşme Örneği: Rusçuk”, *Mavi Atlas*, 4/2015, s. 16-17; Akyıldız, “Balkanlar’a...”, s. 127-129-130; Akyıldız, *Anka’nın...*, s. 68-87-92.

⁸²⁶Tarlier, *Almanach...*, 1877, s. 28.

⁸²⁷BOA, HR.TO, 37/94, (12 Şevval 1294/20 Ekim 1877); BOA, A.DVNS.ŞHB.d, No: 1, Lef, 81,82, (29 Safer 1297/11 Şubat 1880); 28 yıllık görevine karşılık Posno istifa ettikten sonra üçüncü rütbeden Mecidiye Nişanı ile onore edilmiştir. BOA, HR.TO, 37.93, (12 Şevval 1294/20 Ekim 1877); bu belgede fahri başşebhender olarak ifade edilmiştir. Buna karşılık Belçika yıllıkları onun muvazzaf olarak göstermektedir.

⁸²⁸*Memoriaal Van Administratie Der Provincie Antwerpen*, Année, 1878, Veuve De Backer, Imprimeur Du Gouvernement Provincial, Anvers, 1878, s. 237-472.

bozulmuştu. Birkaç ay boyunca hasta yatağında yatmış ve tedavi olamayarak Anvers Başşehbenderliği'ne atandığının dördüncü yılında Fransa'nın Cannes şehrinde 49 yaşında iken vefat etmiştir. Ardından cenazesi oradan alınarak Anvers'e getirilmiş ve 1 Ocak 1881'de sabah saat 11'de büyük bir cenaze töreni yapılmıştır. “Rue Van Schoonhoven” üzerinde bulunan hangarın altına ateşli şapel kurulmuş ve tabut çiçeklere sarılmıştır. Tören o kadar kalabalıktır ki insanlar tören alanına sığmamıştır. Anvers konsolosları, banka temsilcileri, Yahudilerin ileri gelenleri, Anvers Belediye Başkanı Léopold Bey, Belediye Meclis Üyesi Jacques Cuylits Bey, Brüksel ve Anvers'in Hahambaşı Dreyfuss Efendi ve Osmanlı Devleti'nin Brüksel Orta Elçisi İstefanaki Efendi gibi ileri gelenlerinden başka toplumun her kesiminden insan törene iştirak etmiştir. Törende önce hahambaşı ardından İstefanaki Efendi birer duygusal konuşma yapmış ve sonra defin işlemi gerçekleşmiştir.⁸²⁹

Eugène Lambert'in hastalığı sırasında ve ölümünden sonra yerine yeni bir memur ataması yapılana kadar Anvers Başşehbenderliği'nin işlerini iki yıl vekâleten Henry Demis idare etmiş⁸³⁰ ve bu hizmetine karşılık dördüncü rütbeden Mecidiye Nişanı ile ödüllendirilmiştir.⁸³¹

Eugène Lambert'in ölümünden sonra Anvers Başşehbenderliği'nin statüsü fahri şehbenderliğe düşürülmüş ve altı yıl kadar fahri memurlarla idare edilmiştir. Diğer yandan iş yoğunluğundan dolayı Anvers'e iki kişinin aynı anda atanmasının daha makul olacağı düşüncesiyle 29 Mayıs 1882'de (H. 11 Receb 1299) Anvers'in ileri gelen tüccarlarından Max Müller fahri şehbenderliğe ve Albert Van de Vin de fahri şehbender vekillğine tayin edilmiştir.⁸³² Max Müller Belçikalı yetkililerden 12 Ağustos'ta görev onayı almış ve ardından Albert Van de Vin'e de onay verilmiştir.⁸³³ Ancak Albert'in birkaç yıl sonra (1886) 40 yaşında iken vefat etmesi⁸³⁴ üzerine Max Müller de 1888'de görevden alınmıştır. Bu tarihe kadar gösterdiği sadakati ve

⁸²⁹*Moniteur Belge Journal Officiel*, 1 Ekim 1881, s. 4684; Isidore Cahen, *Archives Israélites Recueil Politique Et Religieux Hebdomadaire Publié Sous La Direction*, Tome XLIII, Au Bureau Des Archives Israélites, 11, Rue De Berlin, Paris, 1882, s. 15; S. Bloch, *L'univers Israélite Journal Des Principes Conservateurs Du Judaïsme*, Rue La Bruyère, 8. Paris, 1882, s. 268.

⁸³⁰BOA, HR.TO, 38/17, (24 Rebülevvel 1302/11 Ocak 1885).

⁸³¹BOA, İ.HR, 296/18736, (18 Cemâziyelevvel 1302/5 Mart 1885).

⁸³²BOA, İ.HR, 286/17871, (11 Receb 1299/29 Mayıs 1882); BOA, A.DVNS.ŞHB.d, No: 2, Lef, 8, (29 Receb 1317/3 Aralık 1899).

⁸³³*Le Mémorial Diplomatique*, (Directeur: Edouard Simon), Dix-Neuvième Année, Imprimerie Typographique Joseph Kugelmann 12, Rue De La Grange Batelière, 12, Paris, 1881, s. 578.

⁸³⁴*Le Mémorial Diplomatique*, (Directeur: Edouard Simon), Vingt-Troisième Année, Imprimerie Typographique Joseph Kugelmann 12, Rue De La Grange Batelière, 12, Paris, 1886, s. 216.

gayretine karşılık Bâbîâli, Max Müller'e üçüncü rütbeden Mecidiye Nişanı⁸³⁵ ve 1888'deki Anvers Uluslararası Sergisi'nde görev almasından dolayı da dördüncü rütbeden Mecidiye Nişanı vermiştir.⁸³⁶

Albert'in ölümünün ardından Brüksel Sefareti'nin talebi doğrultusunda Anvers fahri şehbender vekilliğine Osmanlı tebaasından George Paget Walford ve kançılaryasına da kendisi hakkında fazla bilgi bulunmayan Marsha adında birini atanmıştır.⁸³⁷ Walford İngiliz kökenli ve Londralıdır. Büyük bir iş insanı ve tanınmış müteşebbislerdendir. 1861 yılında Schelde/Escaut Nehri'nden alınan seyrüsefer ücretlerinin yeniden düzenlenmesinden altı yıl sonra İngiltere'den Anvers'e gelmişti. Burasının ticari kapasitesini erkenden keşfederek Anvers'e yerleşmiş ve yaptığı hizmetlerle Belçika Kralı'nın iltifatına mazhar olmuştu. Brezilya, Kongo, Hindistan, Ekvator ve Afrika gibi birçok ülkeyle nakliye ticareti yapmıştır. Değişik isim ve nitelikte birden fazla şirket kurmuş ve ihtiyaç duyduğu sermayenin büyük kısmını İngiltere ve Belçika hükûmeti sağlamıştır. Anvers ile İspanya arasında düzenli vapur hattını ilk defa o başlatmış ve Anvers ile Kongo arasında düzenli seyrüseferin yapan büyük bir vapur şirketi tesis etmiştir. Hizmetlerine karşılık Belçika Kralı tarafından "*Léopold Nişanı*", verilmiş ve fahri şehbenderliğe atandıktan sonra Osmanlı Devleti'nden üçüncü rütbeden Osmanlı Nişanı almıştır.⁸³⁸

Walford'un fahri şehbender vekilliği sırasında 1893 yılında Anvers'te düzenlenecek uluslararası sergiye Belçika Krallığı, İstanbul'daki sefareti aracılığıyla Osmanlı Devleti'ni de davet etmişti.⁸³⁹ Bâbîâli, bu sergiye resmî olarak katılmayı kabul etmemiş; ancak sergiye katılacak olan Osmanlı Devleti tebaasından kişilerin haklarının koruması amacıyla Walford'u bu sergiye göndermiştir.⁸⁴⁰ Bir belgede 1897 yılında Walford'un şehbenderliğe terfi ettirildiği söylene de⁸⁴¹ bu bilgiyi destekleyecek başka bir kanıt rastlanmamıştır. Diğer yandan Belçika yıllıkları 1897-

⁸³⁵BOA, HR.TO, 38/66, (3 Zilhicce 1305/11 Ağustos 1888).

⁸³⁶BOA, İ.HR, 305/19396, (2 Receb 1304/20 Mart 1887).

⁸³⁷BOA, HR.TH, 68/67, (19 Rebîülahir 1304/16 Aralık 1886); BOA, A.DVNS.ŞHB.d, No: 2, Lef, 24, (29 Receb 1317/3 Aralık 1899); BOA, İ.HR, 304/19310, (21 Rebîülevvel 1304/18 Aralık 1886).

⁸³⁸*Antwerp: Commercially Considered A Series Of Articles*, Wilkinson Brothers, Limited, 21, Bevis Marks, E.C., London, 1898, s. 39; BOA, İ.TAL, 21/97, (5 Zilkade 1310/21 Mayıs 1893).

⁸³⁹BOA, HR.TH, 132/119, (18 Safer 1311/31 Ağustos 1893).

⁸⁴⁰Şefik Memiş, 19. Yüzyılda Bir Sanayileşme Stratejisi Olarak Uluslararası Fuarlar: Osmanlı Örneği, (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2015, s. 289.

⁸⁴¹BOA, BEO, 1059/79375, (2 Şaban 1315/27 Aralık 1897).

1898 yılında onun statüsünü şehbender vekilli,⁸⁴² 1900 tarihli Hâriciye Salnamesi ile devlet salnameleri ise fahri şehbender olarak kaydetmiştir.⁸⁴³

Anvers ile İstanbul arasında öteden beri devam eden ticarete bağlı olarak deniz taşımacılığı giderek artmış ve bilhassa Osmanlı ordusunun ihtiyacı olan teçhizatın bir kısmı Belçika'dan temin edilir olmuştur. Bu cihetten fahri şehbenderden başka Anvers'te bir muvazzaf şehbenderin de bulundurulması elzem hâle gelmiş ve 2000 kuruş maaş, şehbenderlik hasılatından 1000 kuruş tahsisat ve 500 kuruş da hane kirası verilerek 21 Temmuz 1888'de (H. 12. Zilkade 1305) Osmanlı tebaasından ve eski Cebel-i Tarık şehbenderleri Albert Racanié Efendi, (Rakanya) Anvers Muvazzaf Şehbenderliği'ne tayin edilmiştir. Liyakatli ve ehliyetli olması ve yabancı dil bilmesinden ötürü Racanié Efendi'nin başşehbender statüsüyle tayin edilmesinin uygun olacağı düşünülmüş ise de sonra vazgeçilerek malî sebeplerden dolayı şehbender unvanıyla tayin edilmesine karar verilmiştir.⁸⁴⁴

Paulin Efendi ve Louise Gilly çiftinin oğlu olan Racanié Efendi, Fransız kökenliydi. Babası Paulin Efendi, Osmanlı Devleti'nin Odessa kançılarya memurluğu yaptığı sırada 1874 yılında ölmüştür. 1857 yılında İstanbul'da doğan Racanié Efendi, babasını kaybetmeden bir yıl önce 1873 yılında Osmanlı Devleti bünyesinde memuriyete başlamış ve ardından Sivastopol Şehbenderliği'ne atanmıştır. Burada görev yaptığı sırada 1882'de "Marie Jacovlif" adlı hanımla Harkov'da evlenmiştir. 1884 yılında "Lydia" ve "Valerie" adında iki çocuğu doğmuş ve sonraki yıllarda "Ala" isminde bir çocuğu daha olmuştur. 1888'de Anvers'e tayin edilmiş ise de burada sadece bir yıl kadar görev yapabilmıştır. 1889 yılında azledildikten⁸⁴⁵ bir yıl sonra 1890'da Nikolayef'e ve 1892'de de Köstence Şehbenderliği'ne nakledilmiştir.⁸⁴⁶

⁸⁴²Almanach..., 1897, s. 32; Royaume De Belgique Recueil Consulaire, Tome 100, P. Weissenbruch, Imprimeur Du Roi Éditeur 45, Rue Du Poinçon, 45, Bruxelles, 1898, s. 33.

⁸⁴³Sâlnâme-i Nezâret-i Umûr-ı Hâriciyye Osmanlı Dışileri Bakanlığı Yıllığı, (Haz., Ahmet Neziht Galitekin), C. III, İşaret Yayınları, İstanbul, 2003, s. 188; Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye, Yıl, (1326) 1908, s. 114.

⁸⁴⁴BOA, İ.HR, 310/19814, (12 Zilkade 1305/21 Temmuz 1888); BOA, A.DVNS.ŞHB.d, No: 2, Lef, 28, (29 Receb 1317/3 Aralık 1899). Royaume De Belgique Recueil Consulaire, Tome LXIV, P. Weissenbruch, Imprimeur Du Roi Éditeur 45, Rue Du Poinçon, 45, Bruxelles, 1888, s. 51.

⁸⁴⁵Sultan II. Abdülhamid Han'ın Yıldız Albümlerinde Balkanlar, (Edit., Zülgaip Akkuş), Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı YTB Yayınları: 20, Ankara, 2022, s. 68; BOA, HR.UHM, 238/78, (9 Rebülevvel 1302/27 Aralık 1884).

⁸⁴⁶Müslimen Abacı, II. Abdülhamid Döneminde Karadeniz Bölgesindeki Şehbenderliklerin istihbarat Faaliyetleri (1876-1909), (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2019, s. 119-122.

1893 yılında ise yeniden Anvers Şehbenderliği'ne tayin edilmiştir.⁸⁴⁷ Ancak bu son görevi de uzun sürmemiştir. Resmî teamüllere uymayan hâl ve hareketlerde bulunması nedeniyle 1894 yılında tahkikat geçirmiştir⁸⁴⁸ ve 1896 yılında da görevini hakkıyla yerine getiremediği gerekçesiyle yeniden azledilip vazifesini Marsilya kançıları Ali Nihad Bey'e teslim ederek İstanbul'a dönmesi emredilmiştir. Azil haberinin kendisine ulaşmasından sonra Racanié Efendi, şehbenderliğin evrak ve defterlerini Nihad Bey'e teslim etmede isteksiz davranmış ise de sonunda Bâbiâli'nin emrini yerine getirip İstanbul'a gelmiştir.⁸⁴⁹

İstanbul'a döndükten sonra bir müddet işsiz kaldığı ve 1900 yılında sebepsiz yere azledildiğini ileri sürerek münasip bir şehbenderliğe tayin edilmesi ya da mazuliyet maaşı bağlanması hususunda başvuruda bulunduğu görülmektedir.⁸⁵⁰ Ancak onun yeni bir göreve atandığına dair bir belgeye denk gelinmemiştir. Racanié Efendi'nin vefat etmesinden sonra ise eşi 1927 yılında Türkiye Cumhuriyeti'ne dilekçe vererek kendisine maaş bağlanmasını istemiş ise de yurtdışında yaşamasından dolayı bu talep reddedilmiştir.⁸⁵¹

Racanié Efendi'nin yerine tayin edilen Ali Nihad Bey, Miralay Hüseyin Hüsnü Bey'in oğludur. 1871/1872'de (H. 1288) İstanbul'da doğmuş, sıbyan mektebi ve İzmir Mekteb-i Rüşdiyesi'nde tahsil yapmıştı. Türkçe ve Fransızca okuyup yazabilmekteydi. İlk Temmuz/Ağustos 1890'da (H. Zilhicce 1307) Şûrâ-yı Devlet Evrak Odası'na mülâzım olarak (maaşsız) girmiş ve 1892'de Hâriciye Nezâreti Umûr-ı Şehbenderi Kalemi'ne nakledilerek kendisine 30 kuruş maaş bağlanmıştır. Burada bir yıl kadar vazife yaptıktan sonra 1893 yılında (H. 1311) 1000 kuruş maaşla Marsilya Şehbenderliği kançılarlığına atanmış ve ilk defa yurtdışı temsilciliklerinde görev almıştır. Racanié Efendi'nin azledilmesinin ardından ise Ali Nihad Bey, Anvers

⁸⁴⁷Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye, Yıl, (1311) 1893, s.890; Recueil Consulaire Contenant les Rapports Commerciaux Des Agents Belges à L'Étranger, Tome LXXXI, P. Weissenbruch, Imprimeur Du Roi Éditeur 45, Rue Du Poinçon, 45, Bruxelles, 1893, s. 52.

⁸⁴⁸BOA, HR.TH, 149/56, (15 Cemâziyelevvel 1312/14 Kasım 1894).

⁸⁴⁹BOA, HR.TH, 181/72 (2 Rebîûlahir 1314/10 Eylül 1896); BOA, A.DVNS.ŞHB.d, No: 2, Lef, 57, (29 Receb 1317/3 Aralık 1899);

BOA, BEO, 829/62105, (10 Rebîûlevvel 1314/23 Ağustos 1896).

⁸⁵⁰BOA, Y.PRK.EŞA, 36/35, (23 Rebîûlahir 1318/20 Ağustos 1900); BOA, İ.HUS, 93/104, (25 Şevval 1319/4 Şubat 1902). Racanié Efendi, Portekiz'den “Notre Dame de la Conception Nişanı”, almıştır bkz., Sultan II. Abdülhamid Han'ın ..., s. 68; BOA, HR.TH, 283/82, (18 Safer 1321/16 Mayıs 1903); Rusya'dan “St. Anne Nişanı”, bkz., BOA, HR.TH, 85/44, (13 Rebîûlahir 1306/17 Aralık 1888); Osmanlı Devleti'nden de dördüncü rütbeden Mecidiye Nişanı almıştır bkz., BOA, İ.HR, 313/20050, (12 Şaban 1306/13 Nisan 1889); BOA, HR.TH, 99/23, (4 Şevval 1307/24 Mayıs 1890).

⁸⁵¹TDA, 525/38621/156272/62, (16 Ekim 1927).

Şehbenderliği'nin statüsü şehbender vekilliğine düşürülerek 17 Ağustos 1896'da (H. Rebûlevvel 1314) 1000 kuruş maaş ve 1000 kuruş ek tahsisatla Anvers muvazzaf şehbender vekilliğine tayin edilmiştir.⁸⁵²

Ali Nihad Bey, genç yaşına ve tecrübesizliğine rağmen Anvers'teki vazifesini iki yıl boyunca yürütmüştür. Ancak 1898'de sağlığı bozulmuş ve hekimlerin havası mûtedil (ılıman) bir yere gitmesini tavsiye etmesi üzerine Memurin-i Mülkiye Komisyonu, 1898'de Nihad Bey ile Brindizi şehbender vekilli Aleksandr Dossios Efendi'nin görev yerlerini değiştirmiştir.⁸⁵³

Saray hekimlerinden Rum kökenli Yorgi Efendi'nin oğlu olan Dossios Efendi, 1861/1862 yılında (H. 1278) İstanbul'da doğmuş, ilk tahsilini Arnavutköy Rum Mektebi'nde ve hususî muallimlerden aldıktan sonra Mekteb-i Sultani'ye kayıt yaptırmış; ancak buradan mezun olamamıştır. Anadili Rumcanın dışında Türkçe ve Fransızcaı konuşacak ve yazabilecek kadar öğrenmişti. İlk olarak 16 Ağustos 1881'de (H. 20 Ramazan 1298) Tahrirat-ı Hâriciye Kalemî'nde istihdam edilmiş ve ardından Hâriciye Nezâreti Umûr-ı Şehbenderi Kalemî memurluğu, Trieste Başşehbenderliği kançılarlığı, Belgrat Sefareti üçüncü kâtipliği, Hocabey kançılarlığı, Bükreş Sefareti üçüncü kâtipliği, Napoli şehbender vekilliği ve kançılarlığı, Yergöğü şehbender vekilliği ve Brindizi şehbender vekilliği yapmıştır.⁸⁵⁴ Ali Nihad Bey'in hastalığından sonra da 17 Temmuz 1898'de (H. 27 Safer 1316) Anvers Şehbender Vekilliği yeniden şehbenderliğe yükseltilerek 750 kuruş maaş, hasılatan 900 kuruş ek tahsisat ve 500 kuruş da hane kirası olmak üzere 2150 kuruşla Anvers Şehbenderliği'ne tayin edilmiştir.⁸⁵⁵

⁸⁵²BOA, HR.SAİD, 5/21, (2 Safer 1315/3 Temmuz 1897); BOA, İ.HR, 352/67, (8 Rebûlevvel 1314/17 Ağustos 1896).

⁸⁵³BOA, A.DVNS.ŞHB.d, No: 2, Lef, 65, (29 Receb 1317/3 Aralık 1899); BOA, İ.HR, 359/60, (27 Safer 1316/17 Temmuz 1898); BOA, BEO, 1163/87163, (4 Rebûlevvel 1316/23 Temmuz 1898).

⁸⁵⁴BOA, DH.SAİDd, 93/413, Lef, 204, (29 Zilhicce 1278/27 Haziran 1862); BOA, HR.SAİD, 20/27, (4 Safer 1327/25 Şubat 1909); BOA, İ.HR, 303/19268, (26 Muharrem 1304/25 Ekim 1886); BOA, HR.TH, 188/3, (25 Rebûlahir 1304/21 Ocak 1887); BOA, BEO, 744/55754, (29 Şaban 1313/14 Şubat 1896); BOA, İ.HR, 315/20182, (7 Muharrem 1307/3 Eylül 1889).

⁸⁵⁵BOA, İ.HR, 359/60, (27 Safer 1316/17 Temmuz 1898); BOA, BEO, 1163/87163, (4 Rebûlevvel 1316/23 Temmuz 1898); *Royaume De Belgique...*, Tome 100, s. 33; memuriyetinin ilk yıllarında Dossios Efendi, Belçika şirketlerinden sipariş edilen ve Anvers Limanı üzerinden Osmanlı Devleti'ne nakledilmesi öngörülen sanayi ürünlerinden bir kısmının zamanında teslim edilememesi nedeniyle yaşanan sorunları çözmekle uğraşmıştır bkz., BOA, HR.H, 246/5, (24 Safer 1318/23 Haziran 1900); Dossios Efendi'yi meşgul eden başka bir mesele de Kayseri ahalisinden İlyan İstavro Palancıoğlu adında birinin Anvers'e giderek tütün ticareti yapacağını söyleyip oradaki yabancı bazı tüccarlarla birlikte kendisini de dolandırmasıydı. Palancıoğlu, dolandırdığı paralarla birlikte Samsun'da yaşayan

Dossios Efendi, 10 yıl boyunca bu görevi icra etmiş ve 1908’de Meşrutiyet’in ilanından hemen önce bazı hususî sebeplerden dolayı memuriyetinde kalması sakıncalı görülerek 20 Haziran 1908’de (H. 20 Cemâziyelevvel 1326) azledilmiştir.⁸⁵⁶ Brüksel Sefareti, Dossios Efendi’nin vazifesine devam etmesi yönünde İstanbul’a telkinde bulunmuş ise de sonuç değişmemiştir.⁸⁵⁷

Dossios Efendi’nin azliyle Anvers Muvazzaf Şehbenderliği’ne 13 Ağustos 1908’de (H. 15 Receb 1326) Mustafa Celaledin Bey atanmıştır. Yaverân-i Hazret-i Şehriyârî ve Teftiş-i Askerî Komisyonu azasından Enver Paşa’nın oğlu olan Celaledin Bey, 1878/1879 (H. 1296) İstanbul’da doğmuştur. İlk tahsilini hususî muallimlerden gördükten sonra Selanik Alman Mektebi’ne gitmiş, ardından Mekteb-i Sultani’ye devam ederek Fransızca kısmından ehliyetnâme almıştı. Türkçe, Fransızca ve Almancayı konuşup yazabilecek kadar bilmekteydi. 28 Aralık 1901’de (H. 17 Ramazan 1319) Tahrirat-ı Hâriciye Kalemî’nde mülâzım olarak memuriyete başlamış ve ertesi yıl Memurin-i Mülkiye Komisyonu kararıyla 1210 kuruş maaş bağlanarak Marsilya şehbender vekilliği ve kançılarlığına atanmıştır. Yedi yıl kadar Marsilya’da görev yaptıktan sonra da şehbenderliğe terfi ettirilerek Anvers’e gönderilmiştir.⁸⁵⁸

1908’de 22 yıldan beri fahri şehbenderlik görevini icra eden Walford da istifa ederek görevinden ayrılmıştı. Anvers Şehbenderliği’nin boş kalması üzerine Celaledin Bey’in ataması yapılana kadar bölgenin ileri gelenlerinden Mösyö Fating/Fasting bir süreliğine vekâleten Anvers’te şehbenderlik vazifesini icra etmiş ve Celaledin Bey’in tayiniyle onun görevi sona ermişti. Anvers’te tanınmış ve güvenilir bir şahsiyet olan Fating/Fasting, vekâleti sırasında şehbenderliği gayet başarılı bir şekilde idare etmişti. Celaledin Bey, Anvers’e gittikten sonra onun kabiliyetine dikkat çekerek Walford’un yerine Anvers’e fahri şehbender payesiyle atanabileceğini İstanbul’a tavsiye etmiş ayrıca Brüksel Sefareti’nden Ragıp Raif Bey ile de görüşerek

annesi ile biraderinin yanına kaçmıştır bkz., BOA, DH.MKT, 2257/112, (11 Cemâziyelahir 1317/17 Ekim 1899); BOA, DH.MKT, 2390/90, (20 Rebûlâhir 1318/17 Ağustos 1900); BOA, HR.TH, 243/53, (28 Safer 1318/27 Haziran 1900).

⁸⁵⁶BOA, İ.HR, 413/16, (20 Cemâziyelevvel 1326/20 Haziran 1908); BOA, BEO, 3342/250611, (20 Cemâziyelevvel 1326/20 Haziran 1908).

⁸⁵⁷BOA, BEO, 3344/250757, (26 Cemâziyelevvel 1326/26 Haziran 1908).

⁸⁵⁸BOA, HR.SAİD, 10/7, (15 Cemâziyelevvel 1320/15 Haziran 1908); BOA, İ.HR, 414/29, (15 Receb 1326/13 Ağustos 1908); BOA, BEO, 3376/253127, (18 Receb 1326/16 Ağustos 1908); dedesi, Macar mültecilerinden “Konstanty Borzecki”dir”, Osmanlı Devleti’ne sığındıktan sonra Mustafa Celaledin ismini almış ve paşalığa kadar yükselmiştir bkz., *Mustafa Celâlettin Paşa Eski ve Modern Türkler*, (Çev., Güven Baker), Kaynak Yayınları, İstanbul, 2014, s. 14-15-16-17.

bu konuda onun da görüşünü almıştır.⁸⁵⁹ Belçika'daki Osmanlı memurlarının bu talebi üzerine Bâbîâlî, kısa süre içerisinde 1908 yılının sonlarına doğru Fating/Fasting'i Anvers fahri şehbender vekilliğine atamıştır.⁸⁶⁰

Celaleddin Bey, Anvers'te muvazzaf şehbender payesiyle yaklaşık bir yıl kadar görev yapmış ve 1909'da azledilerek onun yerine Nesim Ruduti Efendi tayin edilmiştir.⁸⁶¹ Ayrıca 1909'dan sonra Anvers Şehbenderliği kayıtlarında Fating/Fasting'in de ismine tesadüf edilememiştir. Nitekim Celaleddin Bey ile 1909'da onun da görevden alınmış olması kuvvetle muhtemeldir.

Ruduti Efendi, Anker Sigorta Kumpanyası (*Anker Insurance Companies*) memurlarından Daniel Ruduti Efendi'nin oğludur ve Osmanlı Devleti'nin Musevi tebaasındandır. 1876/1877 yılında İstanbul'da doğmuş, tahsiline Galata'daki Alyans İsrailite Mektebi'nde "*Alliance Israélite*" başlamıştır. Ardından bu mektebin ilk ve orta sınıflarını tedris eyledikten sonra Türkçeden beşinci, Fransızcadan altıncı sınıfa kadar Mekteb-i Sultani'de tahsil görerek tasdiknâme almıştır. Türkçe, Fransızca ve İspanyolcayı konuşup yazabilmektedir. Rumca, İbranice ve Almancaya ise aşinalığı vardı. 14 Ocak 1896'da (H. 28 Receb 1313) Hâriciye Nezâreti Umûr-ı Şehbenderi Kalemi'ne mülâzım olarak girmiş ve sonra sırasıyla 1898'de (H. 1315) rütbe-i sâlise ve 900 kuruş maaşla Marsilya Başşehbenderliği kançılarlığı, 1899'da (H. 1316) 1100 kuruş maaşla Napoli Şehbenderliği kançılarlığı, 1901'de (H. 1319) 1210 kuruş maaşla Marsilya şehbender vekilliği ve kançılarlığı, 1904'te (H. 1322) 900 kuruş maaş ve 500 kuruş tahsisatla Batum'da şehbender vekilliği, 1905'te (H. 1323) Atina ile Pire'de şehbender vekilliği⁸⁶² ve 1908'de de Patras'ta şehbenderlik vazifelerini icra etmiştir.⁸⁶³

Tensikat Kanunu kapsamında bazı şehbenderlikler ile memur maaşlarının yeniden düzenlenmesine bağlı olarak Anvers Şehbenderliği'nin statüsünün de şehbender vekilliğine indirilmesi üzerine ise Ruduti Efendi, 1909 yılında şehbender vekili olarak Anvers'e nakledilmiştir. Ancak sonradan, Tensikat Komisyonu tarafından takdim kılınan şehbenderlikler cetvelinde Ruduti Efendi'nin evvelce sahip

⁸⁵⁹BOA, İ.HR, 416/10, (4 Zilkade 1326/28 Kasım 1908).

⁸⁶⁰BOA, HR.TH, 369/101, (6 Zilkade 1326/30 Kasım 1908); BOA, BEO, 3446/258400, (5 Zilkade 1326/29 Kasım 1908); Celaleddin Bey, Venedik Şehbenderliği'ne tayin edilmiştir bkz., BOA, İ.HR, 426/37, (1 Receb 1329/28 Haziran 1911).

⁸⁶¹*Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, Yıl, (1326) 1910, s. 163.

⁸⁶²BOA, HR.SAİD, 20/4, (16 Rebîülâhîr 1326/18 Mayıs 1908); Ruduti Efendi'nin Daniel Ruduti ve Oskar adında oğulları olduğu anlaşılmaktadır bkz., BOA, MF.MKT, 1162/12, (30 Ramazan 1328/5 Kasım 1910); BOA, DH.SN.THR, 30/68, (22 Rebîülevvel 1330/11 Mart 1912).

⁸⁶³BOA, HR.SFR, 3/590/31, (16 Cemâziyelâhîr 1326/16 Temmuz 1908).

olduğu şehbender unvanının sehven olarak gösterilmediği anlaşılmış ve bunun üzerine Ruduti Efendi'ye şehbender vekilliği görevini icra ederken şehbender unvanını da muhafaza etmesine müsaade olunmuştur.⁸⁶⁴

Ruduti Efendi, sekiz yıl boyunca Anvers'te şehbender vekilliği yapmıştır. 1917'de azledilmesi⁸⁶⁵ üzerine yine 1917'de Anvers'e şehbender vekili payesiyle Sadullah Bey tayin edilmiştir.⁸⁶⁶ Osmanlı Devleti'nin son Anvers temsilcisi olan Sadullah Bey, Yaverân-i Hazret-i Şehriyârî ve Erkân-ı Harbiye Mirlivası Hacı Ferid Paşa'nın oğludur. Yazışmaların bazılarında ismi Sadullah Ferid olarak da zikredilmektedir. 1878/1879 yılında İstanbul'da doğmuş ve Mekteb-i Sultani'nin beşinci yılında Türkçe ve Fransızca kısmından tasdiknâme almıştır. Sicilinde ilk tahsili hakkında ise bilgilere yer verilmemiştir. Türkçe ve Fransızca konuşup yazabilmekteydi. Rumca, Ermenice, Almanca ve İtalyancaya da aşinalığı vardı. 27 Eylül 1901'de (H. 13 Cemaziyeahir 1319) Dahiliye Nezâret Evrak Odası'nda mülâzım olarak istihdam edilmiş ve 7 Aralık 1901'de kendisine 30 kuruş maaş bağlanmıştır. Yedi aylık bir tecrübenden sonra ise 20 Nisan 1902'de (H. 11 Muharrem 1320) 1500 kuruş maaşla Bulgaristan Komiserliği kâtipliğine atanmış⁸⁶⁷ ve altı yıl kadar bu görevi sürdürmüştür. Sadullah Bey, 1908 yılında komiserliğin lağvedilmesi üzerine bir süre kadro dışı kalmış ve 1909 yılında Hoy⁸⁶⁸ ile Salmas Şehbenderliği'ne atanmıştır.⁸⁶⁹ Ardından 1913'te Trieste Şehbenderliği'ne,⁸⁷⁰ 1914'te Nihad Bey ile becâyış yaparak Cenova Şehbenderliği'ne⁸⁷¹ 1914'te Reşt Birinci Sınıf Şehbenderliği'ne⁸⁷² ve 1914'te Üsküp Birinci Sınıf Şehbenderliği'ne tayin edilmiştir.⁸⁷³

Sadullah Bey, Anvers'e gittiğinde Belçika Almanlar tarafından işgal edilmiş ve Almanya, eski sorunları yeniden gündeme getirerek Belçika Krallığı'nı Flaman ve Valon şeklinde iki ayrı federal devlete bölmek için girişimler başlatmıştı. Bu

⁸⁶⁴BOA, İ.HR, 415/18, Lef, 8, vr., 2, (14 Şaban 1326/11 Eylül 1908); BOA, İ.HR, 420/17, (2 Zilkade 1327/15 Kasım 1909); BOA, BEO, 3664/274746, (3 Zilkade 1327/16 Kasım 1909).

⁸⁶⁵BOA, BEO, 4486/336432, (22 Zilhicce 1335/9 Ekim 1917).

⁸⁶⁶BOA, HR.H, 246/17, (16 Safer 1336/1 Aralık 1917).

⁸⁶⁷BOA, DH.SAİD, 107/323, Lef, 164, (29 Zilhicce 1296/14 Aralık 1879); BOA, HR.SAİD, 11/21, (25 Ramazan 1322/3 Aralık 1904).

⁸⁶⁸BOA, BEO, 3604/270267, (7 Receb 1327/25 Temmuz 1909).

⁸⁶⁹BOA, BEO, 3779/283423, (7 Receb 1328/15 Temmuz 1910).

⁸⁷⁰BOA, BEO, 4215/316069, (19 Şevval 1331/21 Eylül 1913).

⁸⁷¹BOA, İ.HR, 433/28, (23 Safer 1332/21 Ocak 1914).

⁸⁷²BOA, İ.HR, 434/20, (25 Cemâziyelahir 1332/21 Mayıs 1914); BOA, BEO, 4286/321446, (25 Cemâziyelahir 1332/21 Mayıs 1914).

⁸⁷³BOA, BEO, 4293/321939, (27 Receb 1332/21 Haziran 1914); BOA, İ.HR, 434/41, (23 Receb 1327/17 Haziran 1914).

bölgelerin sosyo-ekonomik, dil ve etnik yapısındaki farklılıkları kaşıyarak Belçika'daki iç sorunları büyütmişti. Nitekim Almanların yıkıcı politikalarının bir sonucu olarak Belçika'da karışıklıklar ortaya çıkmış⁸⁷⁴ bunun üzerine Sadullah Bey, Anvers'ten ayrılarak Lahey'de ikamet etmek zorunda kalmıştır. Bâbîâli de yerine bir fahri şehbender tayin edilene kadar şehbenderlik işlerini buradan idare etmesine müsaade etmiş⁸⁷⁵ ayrıca Amsterdam Başşehbenderi Asıf Bey'in İstanbul'a gelmesi nedeniyle buradaki işleri de vekâleten kendisine bırakmıştır.⁸⁷⁶ Nitekim Anvers'e bu tarihlerde fahri şehbender tayini yapılmadığından Sadullah Bey, bu şekilde bir süre daha görevini icra ettikten sonra 1923 yılında Londra şehbender vekilliğine atanmış⁸⁷⁷ ve yeni Türkiye'nin Londra'daki ilk şehbender vekili olmuştur. Anvers Şehbenderliği'ne ise 1925 yılında İsmail Memduh Bey tayin edilmiştir.⁸⁷⁸

Tablo 4: Anvers Şehbenderliği Memurları

İsmi	Göver Yeri	Görevi	Tayin ve Görev Yılı
Paul Testa	Anvers	Şehbender	1841-1847
Bernard-Joseph Posno	-	Şehbender	1849-1855
Gustave Van Kerckhove	-	Şehbender Vekili	1854-1872/1873?
Bernard-Joseph Posno	-	Başşehbender	1855-1877
J. Posno	-	Şehbender Vekili	1877-1877
Eugène Lambert	-	Başşehbender	1877-1881
Henry Demis	-	V. Başşehbender	1880-1882
Albert Van de Vin	-	F. Şehbender Vekili	1882-1886
Max Müller	-	F. Şehbender	1882-1888
George Paget Walford	-	F. Şehbender Vekili	1886-1908

⁸⁷⁴BOA, HR.SYS, 2441/36, (16 Zilhicce 1335/3 Ekim 1917).

⁸⁷⁵TDA, 532/44802/216131/163, (10 Temmuz 1919).

⁸⁷⁶TDA, 532/44834/216342/133, (16 Ocak 1922).

⁸⁷⁷BOA, HR.İM, 89/45, (12 Rebiülahir 1342/22 Kasım 1923).

⁸⁷⁸BOA, HR.İM, 146/23, (6 Zilkade 1343/8 Haziran 1925).

Marsha	-	Kançılar	1886- (?)
Albert Racanié	-	Şehbender	1888-1890
Albert Racanié	-	-	1893-1896
Ali Nihad Bey	-	Şehbender Vekili	1896-1898
Aleksandr Dossios Efendi	-	Şehbender	1898-1908
Fating/Fasting	-	V. Şehbender	1908-1908
Mustafa Celaledin Bey	-	Şehbender	1908-1909
Fating/Fasting	-	F. Şehbender Vekili	1908-1909
Nesim Ruduti	-	Şehbender Vekili	1909-1917
Sadullah Ferid Bey	-	Şehbender Vekili	1917-1923.

Not: F. Fahri, V. Vekâleten (Geçici)

4.3: Brüksel Şehbenderliği

Başkent Brüksel, Orta Belçika’da ve Flaman bölgesinde yer almaktadır.⁸⁷⁹ Şehrin kuruluş tarihi ve buradaki yerleşim oldukça eskiye dayanmaktadır. Ancak Brüksel’in modern manada gelişimi Belçika’nın bağımsızlığını kazanmasıyla birlikte olmuştur. Avrupa kıtasını Anvers’e bağlayan ilk demiryolunun 1835’te inşa edilmesiyle Brüksel sanayisi ve ekonomisi hızla büyümeye başlamıştır. Ekonominin ivme kazanması ve iş imkanlarının genişlemesine paralel olarak 1835’ten itibaren şehirde birden fazla banka açılmış ve nüfus gözle görülür biçimde artmıştır. Ardından Brüksel Üniversitesi, Kraliyet Kütüphanesi ve farklı derecelerde mekteplerin açılması, yerli talebelerin yanı sıra yabancı ülkelerdeki talebelerin de şehre gelmesine olanak sağlamıştır. Bunlara ek olarak Belçikalıların ticari, kültürel ve politik alanda Avrupa devletleriyle çabuk entegre olması ve şehrin stratejik konumu, Brüksel’i kısa sürede kapitalizmin ve Avrupa diplomasisinin önemli başkentlerinden biri hâline dönüştürmüştür.⁸⁸⁰

1831 yılından kısa bir süre sonra Belçika Krallığı’yla birçok yabancı devlet sürekli diplomasiye geçerek Belçika’nın bağımsızlığının ilk 10 yılında Avusturya,

⁸⁷⁹Doğaner, “Belçika”, ..., s. 393-395.

⁸⁸⁰Paul F. State, *Historical Dictionary Of Brussels*, Scarecrow Press, United States Of America, 2004, s. VII-IX-XI.

Brezilya, Danimarka, İspanya, ABD, Fransa, İngiltere, Nassau (Bahamalar), Hollanda, Portekiz, Almanya ve İsveç-Norveç Brüksel’de sefaretler açmış ve bu devletlerden bazıları konsolosluklar kurmuştur.⁸⁸¹ Osmanlı Devleti’nin Brüksel Şehbenderliği ise Avrupa devletlerinden biraz daha geç tarihte, Paul Testa’nın Anvers Şehbenderliği’nden alınıp 1849 yılının ilk aylarında Brüksel Başşehbenderliği’ne tayin etmesiyle tesis edilmiştir.⁸⁸² Zira 1843,⁸⁸³ 1845,⁸⁸⁴ 1847⁸⁸⁵ ve 1848⁸⁸⁶ tarihli Belçika Krallığı ve Osmanlı Devleti yıllıkları ile Osmanlı Arşivi’nde Paul Testa’dan önce Brüksel’e şehbender tayini yapıldığına dair herhangi bir emareye rastlanmamaktadır.

Paul Testa, 1849 yılında Brüksel’e geldikten sonra Alman/Rus kökenli Elizabeth adlı hanımla hayatını birleştirmiş ve burada yaklaşık iki yıl boyunca Osmanlı Devleti’ne hizmet etmişti. Ancak 1849’da Brüksel Sefareti’nin kurulmasıyla eski konumunu kaybetmiş ve ikincil kişi duruma düşmüştü. Paul Testa, bunu izzet-i nefis meselesi yaparak 1851 yılında sefaret aracılığıyla İstanbul’a mektup gönderip azlini istemiş ve mektubunda ticaret ve sanayi alanında deneyimli olduğunu, iyi derecede İngilizce bildiğini ve kardeşinin de ABD’de bulunduğunu belirterek ABD’ye muvazzaf şehbender olarak atanmasını talep etmiştir. Ancak onun her iki talebi kabul görmemiştir.⁸⁸⁷ Diğer yandan 1849’dan itibaren Paul Testa’nın statü çatışmasına girmesi ve sefaret ile anlaşamaması Eugène de Kerckhove’u da rahatsız etmişti. Eugène de Kerckhove, 1854 yılının eylül ayında önceki Hâriciye Nâzırı Reşid Paşa’ya yazarak Paul Testa’nın görevden alınmasını ve Bernard Posno’nun Brüksel’e atanmasını istemiştir. Reşid Paşa’nın bu öneriye sıcak bakmaması üzerine Posno’nun Anvers’te kalmasını ve David Glavany’nin damadı Frédéric’in düşük bir statüyle Brüksel’e tayin edilmesini önermişti. Mehmed Fuad Paşa Hâriciye Nâzırı olduktan sonra Brüksel’deki bu açmazı dikkate alarak 13 Ağustos 1855’te kendisine resmî bir tebligat bile göndermeden Paul Testa’yı azletmiş ve yerine hekim, kuyumcu ve mücevherat üreticisi olan Charles Lévy-Prins’i şehbenderlik payesiyle Brüksel’e

⁸⁸¹Tarlie, *Almanach...*, 1841, s. 52-53; *Almanach...*, 1838, s. 35.

⁸⁸²BOA, A.DVNS.ŞHB.d, No: 1, Lef, 23, (29 Safer 1297/11 Şubat 1880); Servantie- Gautier, “Le Premier...”, s. 8.

⁸⁸³Tarlie, *Almanach...*, 1843, s. 42.

⁸⁸⁴Tarlie, *Almanach...*, 1845, s. 16.

⁸⁸⁵*Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, Yıl, (1263) 1847, s. 93.

⁸⁸⁶*Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, Yıl, (1264) 1848, s. 126.

⁸⁸⁷Servantie- Gautier, “Le Premier...”, s. 2-8-11; BOA, HR.TO, 36/7, (3 Cemâziyevvel 1267/6 Mart 1851); BOA, HR.TO, 36/4, (13 Rebîülevvel 1267/16 Ocak 1851).

atanmıştır. Eugène de Kerckhove, daha uyumlu çalışacaklarını belirterek Charles'ın atanmasından memnuniyetle karşılamış ve Brüksel'e tayini edilmemesinden ötürü Posno'ya gönül alıcı bir mektup gönderilmesini rica etmiştir. Bu yazışmalardan sonra Bâbiâli, yukarıda da bahsedildiği gibi Posno'yu başşehbenderliğe terfi ettirmiş ve Brüksel'i de şehbenderliğe geri çekmişti. İstanbul'daki resmî işlerin tamamlanmasının ardından Hâriciye Nâzırı Fuad Paşa, Eugène de Kerckhove'a yazarak yapılan değişiklikleri bildirmiş ve Belçika hükûmetinden Charles'a görev onayı alınmasını istemiştir. Bu emir üzerine Eugène de Kerckhove, Belçika'daki resmî organlarla temasa geçerek Charles'ın vazifesini onaylatmış ve 27 Ağustos'ta Fuat Paşa'ya bir mektup göndererek unvanın kötüye kullanılmasının engellenmesi veya doğacak suistimallerin önüne geçilmesi bakımından Paul Testa'ya resmî azil tebligatının gönderilmesini tavsiye etmiştir.⁸⁸⁸ Buna ilâve olarak Eugène de Kerckhove, Posno'nun başşehbenderliğe yükseltilmesinden dolayı İstanbul'a bir teşekkür mektubu yollamıştır.⁸⁸⁹

Lévy-Prins 1855'ten itibaren yaklaşık yedi yıl boyunca Brüksel'de Osmanlı Devleti'ni temsil etmiş ve 1862 yılında emekliye ayrılmıştır. Onun görevi bırakmasıyla Brüksel'deki bankacı Auguste Hauchamps, Belçika Krallığı'nın İstanbul'daki mukim orta elçisi Gaston Errembault de Dudzeele aracılığıyla Ali Paşa'ya mektup göndererek Brüksel Şehbenderliği'ne talip olduğunu iletmış ve bankacılıkla birlikte şehbenderliği de hakkıyla yerine getireceğinin teminatını vermiştir. Dudzeele, hükûmete bu talebi ilettikten sonra Musurus Paşa'ya da bir mektup yazarak Auguste'u tavsiye etmiş ve ondan referans olmasını istemiştir.⁸⁹⁰ Ancak her nasılsa bu atama gerçekleşmemiş ve yukarıda da bahsedildiği gibi Kostaki Musurus'un Belçika hükûmetiyle yaptığı görüşmelerden sonra 1862'de sefaretteki vazifesinin yanında siyasi temsil yetkisi olmamak şartıyla boş kalan Brüksel Şehbenderliği'ni de şehbender unvanıyla Faustin Glavany Bey'in yürütmesine karar

⁸⁸⁸BOA, HR.TO, 36/48, (13 Zilhicce 1271/27 Ağustos 1855); BOA, HR.TO, 36/40, (19 Zilkade 1271/3 Ağustos 1855); BOA, A.DVNS.ŞHB.d, No: 1, Lef, 30, (29 Safer 1297/11 Şubat 1880/); *The Art Journal Illustrated Catalogue The Industry of All Nations*, Published For The Proprietors, By George Virtue, London, 1851, s. 82; Paul Testa'nın vazifeden ayrılması Belçikalı tüccarları üzmüş ve Anvers'e dönmelerini istememişlerdi. Paul Testa, tüccarlara Brüksel'de kurduğu şirketten dolayı buradan ayrılmayacağını, ticaret hukuku ve Doğu Akdeniz ticareti ile ilgili bilgilerini kendileriyle paylaşacağını söyleyerek onlara güvence vermiştir. BOA, HR.TO, 424/46, (11 Rebülevvel 1273/9 Kasım 1856).

⁸⁸⁹BOA, HR.TO, 36/59, (13 Rebülevvel 1272/23 Kasım 1855).

⁸⁹⁰BOA, HR.SFR, 3/86/7, (13 Ramazan 1280/21 Şubat 1864).

verilmişti. Faustin Glavany Bey, bir süreliğine iki vazifeyi aynı anda icra etmiş⁸⁹¹ ve 1862 yılında L.J. Gustave Coûteaux'nun Brüksel'e şehbender olarak atanmasıyla⁸⁹² şehbenderlik vazifesini ona bırakmıştır. Brüksel hükûmeti, Bâbîâli Coûteaux'yu şehbenderliğe atamasını memnuniyetle karşılamış ve kendisine görev izni vermiştir.⁸⁹³ Coûteaux, Brüksel Üniversitesi'nde hukuk alanında doktora yapmıştı. Belçika'da avukatlık mesleğini icra ederken⁸⁹⁴ Osmanlı Devleti'nin hizmetine girerek Brüksel'e şehbender olarak atanmıştır. Ardından işlerin yoğunluğu nedeniyle Alphonse Allard, 1863 yılında Coûteaux'nun yanına Brüksel şehbender vekili olarak tayin edilmiş ve Brüksel Sefareti, Belçika Hâriciye Nezâreti ile temasa geçerek Allard'a da görev izni almıştır.⁸⁹⁵ Allard, 1831 yılında Brüksel'de doğmuş ve bankacılık yapmıştır.⁸⁹⁶ 1863'te Osmanlı Devleti'nin hizmetine girdikten sonra her iki görevini de uzun yıllar birlikte yürütmüştür. 2 Aralık 1868'de ise H. Catoir şehbenderlik acenteliğine (konsolosluk acentesi) tayin edilmiş ve ilk defa Brüksel'e bu statüde bir memur ataması yapılmıştır.⁸⁹⁷ Yıllıklardan anlaşıldığında göre Catoir dokuz yıl kadar görev yapmış ve 1877'den sonra vazifesi sona ermiştir.⁸⁹⁸

Coûteaux'nun şehbenderliğe atanmasından iki yıl önce Tophane-i Amire, Belçika fabrikalarına fişek ve hartuç kâğıdı siparişi vermiş; ancak bir türlü bu siparişler teslim edilmemişti. Coûteaux'nun işe başlamasından hemen sonra Tophane-i Amire Müşirliği, bu siparişlerle ilgilenilmesi ve satın alınan malzemelerin İstanbul'a gönderilmesi vazifesini kendisine vermiştir.⁸⁹⁹ Coûteaux, bu sorunu çözmüş ve üretimi tamamlanan eşyaları fabrikalardan alıp nakliye ücretlerini ödeyerek Anvers Limanı üzerinden İstanbul'a göndermiştir.⁹⁰⁰ Coûteaux'un tespit edilen önemli vazifelerinden biri de 1870-1871 Alman-Fransız savaşı sırasında Paris'te bulunan talebeleri

⁸⁹¹BOA, HR.SFR, 3/80/15, (30 Safer 1280/17 Temmuz 1863); *Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, Yıl, (1279) 1862, s. 109.

⁸⁹²BOA, A.DVNS.ŞHB.d, No: 1, Lef, 44, (29 Safer 1297/11 Şubat 1880).

⁸⁹³BOA, HR.SYS, 1836/36, Lef, 2, vr., 2, (27 Ramazan 1278/27 Mart 1862); BOA, HR.SFR, 3/83/27, (30 Cemâziyelevvel 1280/12 Kasım 1863).

⁸⁹⁴*Revue D'histoire Diplomatique Publiée Par Les Soins De La Société D'histoire Diplomatique*, Cinquième Année, Ernest Leroux Libraire De La Société D'histoire diplomatique 28, Rue Bonaparte, 28, Paris, 1892, s. 12.

⁸⁹⁵BOA, HR.SFR, 3/80/11, (27 Safer 1280/14 Temmuz 1863).

⁸⁹⁶D. Jordell, *Catalogue Général De La Librairie Française*, Tome Douzième, Librairie Nilsson Per Lamm, Succ 338, Rue Saint-Honore, 328, Paris, 1892, s. 13.

⁸⁹⁷*Moniteur Belge Journal Officiel*, 31 Aralık 1868, s. 5745.

⁸⁹⁸*Moniteur Belge Journal Officiel*, 1877, s. 28.

⁸⁹⁹BOA, HR.TO, 322/72, (15 Cemâziyelevvel 1280/28 Ekim 1863); BOA, HR.TO, 322/74, (4 Rebiülevvel 1280/19 Ağustos 1863).

⁹⁰⁰BOA, HR.TO, 322/13, (12 Safer 1279/10 Temmuz 1862).

kurtarmak olmuştur. Talebeler savaştan önce Fransa'ya tahsile gitmiş ve Paris'in muhasara edilmesiyle orada mahsur ve parasız kalmıştı. Bunun üzerine hükûmet, talebelerin Paris'ten tahliye edilmesi işini ona vermiştir. Nitekim Coûteaux aldığı bu görevi harfiyen yerine getirerek önce talebelerin ihtiyacı olan parayı bankadan “*kaliteli akçe*” temin etmiş, arkasından da Brüksel'e tahliyelerini gerçekleştirmiştir. Coûteaux 10 yıldan fazla Brüksel'de Osmanlı Devleti'ni temsil etmiş ve Brüksel Sefareti'nden Faustin Glavany Bey'in önerisiyle⁹⁰¹ 1873 yılında beşinci rütbeden Mecidiye Nişanı ile ödüllendirilmiştir.⁹⁰² Ancak Coûteaux aynı yıl içerisinde vefat ettiği için bu nişanı takmaya fazla zamanı olmamıştır. Onun ölümünden sonra Brüksel Sefareti'nin tavsiyesiyle Bâbîâli, yeni bir şehbender tayin edilene kadar şehbender vekili Allard'ı önce vekâleten şehbender olarak görevlendirmiştir.⁹⁰³ Ardından hukuk doktoru ve bankacı⁹⁰⁴ Emile Stinglhamber'i 30 Aralık 1873'te fahri şehbender vekilliğine atayarak⁹⁰⁵ Allard'ı da asaleten şehbenderliğe getirmiştir.⁹⁰⁶ Asaletini aldıktan dört yıl sonra 1897 yılında Allard, Budapeşte'de düzenlenen uluslararası fuara komiser olarak atanmış ve fuarda Osmanlı Devleti'ni temsil etmiştir.⁹⁰⁷ 1878'de ise Belçika hükûmetinin Allard'ı Brüksel darphanesi müdürlüğüne atanması nedeniyle Brüksel Sefareti'nin işarıyla Osmanlı Devleti, yeni statüsüne mükâfaten 18 Mart 1878'de (H.14 Rebûlevvel 1295) onu başşehbenderliğe terfi ettirmiş ve böylece biri Anvers'te diğeri Brüksel'de olmak üzere Belçika'da ilk defa aynı anda iki başşehbenderlik ihdas olunmuştur.⁹⁰⁸

Brüksel'in başşehbenderliğe yükseltilmesiyle Joseph Salem Efendi, Allard'ın yanına tercüman olarak atanmış ve hizmetlerine karşılık kendisine 1893 yılında beşinci rütbeden Mecidiye Nişanı verilmiştir.⁹⁰⁹ 25 Kasım 1896'da ise (H. 16

⁹⁰¹BOA, HR.TO, 329/110, (7 Zilhicce 1289/5 Şubat 1873).

⁹⁰²BOA, İ.HR, 236/13982, (7 Zilhicce 1285/27 Mart 1869).

⁹⁰³*Moniteur Belge Journal Officiel*, 1 Ekim 31 Aralık 1873, s. 3007; BOA, HR.TO, 329/122, (9 Receb 1290/2 Eylül 1873); BOA, A.DVNS.ŞHB.d, No: 1, Lef, 70, (29 Safer 1297/11 Şubat 1880).

⁹⁰⁴*Congrès National Des Patronages Mons 1893*, Imprimerie A. Lesigne Rue De La Charite, 23, Bruxelles, 1894, s. 236.

⁹⁰⁵*Moniteur Belge Journal Officiel*, 31 Ocak 1873, s. 309.

⁹⁰⁶*Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, Yıl, (1291) 1873, s. 177.

⁹⁰⁷Memiş, 19. Yüzyılda Bir Sanayileşme..., s. 261.

⁹⁰⁸BOA, İ.HR, 276/16823, (14 Rebûlevvel 1295/18 Mart 1878); BOA, A.DVNS.ŞHB.d, No: 1, Lef, 82, (29 Safer 1297/11 Şubat 1880); *Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, Yıl, (1296) 1874, s. 234; Allard'ın terfii 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi'nin sonlarına denk gelmişti. Osmanlı Devleti, savaşta yaralanan askerler için çeşitli kuruluşlardan tiftik (kumaş) ve sargı tedarik etmiş, BOA, HR.TH, 25/1, (23 Şaban 1294/2 Eylül 1877); BOA, HR.TH, 24/18, (10 Receb 1294/21 Temmuz 1877) ve bunlardan üç sandık kadarı da Allard tarafından İstanbul'a gönderilmiştir. BOA, HR.SYS, 1235/30, (4 Cemâziyelevvel 1295/6 Mayıs 1878).

⁹⁰⁹BOA, İ.TAL, 25/26, (9 Muharrem 1311/23 Temmuz 1893).

Cemâziyelâhir 1314) Stinglhambert'in 22 yıllık hüsn-ü hizmetten dolayı fahri şebbender vekilliğinden fahri şebbenderliğe terfi ettirilmesi üzerine Joseph Salem Efendi tercümanlıktan Brüksel fahri şebbender vekilliği ve kançılarlığına nakledilmiş ve yukarıda da bahsedildiği gibi 1901 yılında bu görevinden alınarak Brüksel Sefareti kançılarlığına atanmıştır.⁹¹⁰

Allard, terfi aldıktan sonra 18 yıl başşebbenderlik ve 1 yıl vekâleten 15 yıl da asaleten şebbenderlik olmak üzere toplamda 34 yıl Brüksel'de görev yapmıştır. Ancak son zamanlara doğru geçirdiği kalp rahatsızlıkları nedeniyle Bâbiâli'nin isteği doğrultusunda 1897 yılında görevinden istifa etmek zorunda kalmıştır. Onun görevden ayrılmasından sonra 23 Aralık 1897'de (H. 28 Receb 1315) Brüksel Muvazzaf Başşebbenderliği, Fahri Başşebbenderliğe çekilerek Brabant Eyalet Meclisi ile Brüksel'deki birtakım şirketlerin meclis-i idare üyesi, Selanik Suları, Osmanlı Tramvay Şirketleri ve Osmanlı İzmir Su Şirketi'nin meclis-i idare azası olan mühendis Jules Delecourt Wincqz Brüksel'e fahri başşebbender olarak tayin edilmiştir.⁹¹¹ Ancak atamanın yapılmasından bir süre sonra Brüksel Sefareti ve Belçika hükûmeti ile yapılan görüşmelerden Jules'in Belçika hükûmetine muhalif bir fırkanın reisi olduğu anlaşılması üzerine onun vazifesine devam etmesinin münasip düşmeyeceğine ve yerine başka birinin atanmasının daha uygun olacağına kanaat getirilerek 1898 yılında Jules azledilmiştir.⁹¹²

Jules'in görevden alındığı sıralarda Brüksel Fahri Başşebbenderliği'nin yanında Viyana ve Roma Sefaretleri başkâtiplik kadrolarında da memur açığı oluşmuştu. Bordeaux (Bordo) şebbenderi Emir Emin Arslan Efendi'nin bu kadrolardan birine tayini gündeme gelmiş ve arkasından Bürüksel Fahri Başşebbenderliği yeniden Muvazzaf Başşebbenderliği'ne terfi ettirilerek 6 Haziran 1898'de (H. 16 Muharrem 1316) kendisine mahsus bir maaş ve muvazzaf başşebbender payesiyle Brüksel'e atanmasına karar verilmiştir.⁹¹³ Emin Arslan

⁹¹⁰BOA, BEO, 871/65325, (19 Cemâziyelahir 1314/25 Kasım 1896); BOA, İ.HR, 353/27, (15 Cemâziyelahir 1314/21 Kasım 1896).

⁹¹¹BOA, İ.HR, 357/19, (28 Receb 1315/23 Aralık 1897); BOA, BEO, 1059/79375, (2 Şaban 1315/27 Aralık 1897); BOA, BEO, 899/67354, (20 Şaban 1314/24 Ocak 1897); *Moniteur Belge Journal Officiel*, 24 Kasım 1892, s. 3082.

⁹¹²BOA, BEO, 1074/80478, (3 Ramazan 1315/26 Ocak 1898); BOA, HR.TH, 207/11, (28 Şaban 1315/22 Ocak 1898); BOA, HR.TH, 207/21, (1 Ramazan 1315/24 Ocak 1898); BOA, BEO, 1092/81862, (22 Şevval 1315/16 Mart 1898); BOA, HR.TH, 208/89, (21 Şevval 1315/15 Mart 1898).

⁹¹³BOA, İ.HR, 359/23, (16 Muharrem 1316/6 Haziran 1898); BOA, A.DVNS.ŞHB.d, No: 2, Lef, 66, (29 Receb 1317/3 Aralık 1899); BOA, BEO, 1140/85452, (22 Muharrem 1316/12 Temmuz 1898).

Efendi'nin ardından ise yine 1898 yılında Paul Chatir/Pol Şatır Efendi, 2000 kuruş maaş ve şehbender unvanıyla Brüksel Başşehbenderliği kançılarlığına tayin edilmiştir.⁹¹⁴ Mersin halkından Hralambos/Hiralambos Chatir/Şatır Efendi'nin oğlu olan Paul Efendi, 1867/1868 yılında Kayseri'ye bağlı Endürlük adlı Rum köyünde doğmuştur. İlk tahsilini İzmir'de ve Anglikan Mektebi'nde alıp yüksek tahsil için Paris'e giderek orada hukuk, siyaset ve iktisat okumuştur. Türkçe, Fransızca, İngilizce, Rumca konuşup yazabiliyor, Arapça, İtalyanca ve Ermenice konuşabiliyordu. Paris'te bulunduğu bu dönemde Brüksel'e atanarak devlet hizmetine alınmış ise de iki nedenden ötürü görevine bir müddet başlayamamıştır. Bunlardan ilki, atamanın yapıldığı sıralarda kendisiyle aynı ismi taşıyan bir kişi (ya da o ismi kullanarak) düzenlediği sahte evraklarla İzmir'e giderek İngiliz konsoloslukunda tercüman olduğunu ileri sürüp güven kazanmış ve ticaret yapmak bahanesiyle İzmir'deki Levanten şirketlerinden birini 3000 lira dolandırdıktan sonra firar etmişti. Bu şahıs yakalanarak mahkûm edilmiş; ancak Bâbiâli, Aydın vilayeti ve İngiliz konsoloslukları arasında yapılan yazışmalar meselenin açığa kavuşmasını geciktirmişti. İkincisi de Paris ve Brüksel Sefaretleri tarafından Brüksel'e yeni bir memur tayin edilmesinin lüzumsuz görülmesiyle ilgiliydi. Nitekim bu meseleler halledildikten sonra 1899'un ilk aylarında Paul Efendi, vazifesinin başına geçmiştir. Paul Efendi Brüksel'de 8 Haziran 1900'a (H. 9 Safer 1318) kadar görev yapmış ve buradan alınarak aynı yılda 2000 kuruş maaş ve 500 kuruş hane kirasıyla önce Brindizi'ye, 23 Haziran 1903'te de (H. 27 Rebiulevvel 1321) Zürih'e şehbender olarak tayin edilmiştir.⁹¹⁵

6 Temmuz 1902'de (H. 29 Rebiulevvel 1320) ise Münir Paşa'nın talebiyle 29 yıldan beri görev yapan Stinglhamber de azledilmiştir. Münir Paşa, İstanbul'a mektup göndererek Stinglhamber'in vazifesini hakkıyla ifa etmediğini ve sefarete hiçbir hayrı olmadığını söyleyip onun azlini ve yerine de Belçikalı sanayicilerden M. Georges Vaxelaire'nın tayin edilmesini istemiştir. Bunun üzerine Memurin-i Mülkiye Komisyonu, fahri şehbenderliklere atanacak ecnebilerin sicil kayıtlarının

⁹¹⁴BOA, Y.PRK.HR, 27/5, (16 Zilkade 1316/28 Mart 1899); BOA, İ.HR, 360/64, (21 Cemâziyelahir 1316/6 Kasım 1898); Osmanlıca belgelerde Paul Efendi'nin ismi Pol/Paul Şatır, Fransızca belgelerde ise Paul Chatir olarak yazılmıştır.

⁹¹⁵BOA, DH. SAİD, 113/123, Lef, 64, (29 Zilhicce 1284/22 Nisan 1868); BOA, HR. SAİD, 23/6, (28 Muharrem 1329/29 Ocak 1911); köyün adı Endüllük olarak da geçmektedir. Köyün tarihi oldukça eskiye dayanmaktadır ve köyde tarihi Rum kilisesi bulunmaktadır. Daha detaylı bilgi için bkz., Fügen İter, "XIX. Yüzyıl Osmanlı Dönemi Mimarlığında, Kayseri Yöresi Hristiyan Yapıları: Germir ve Endüllük Kiliseleri", *BELLETEREN*, C. 52, S. 205, 1988, s. 1663-1682.

olmamasından dolayı Münir Paşa'nın referansını yeterli görerek Başşehbender Emin Arslan Efendi'nin yanına Georges'u fahri şehbender olarak tayin etmiştir.⁹¹⁶

Emin Arslan Efendi'ye gelince kendisi Dürzi kökenli ve Cebel-i Lübnan'daki meşhur Arslan ailesine mensuptu. 1868 yılında “*Şüveyfât*” nahiyesinde doğmuş ve ilk tahsilini Cizvitlerin misyonerlik mektebinde alıp yüksek tahsil için “*Medresetu'l-Hikme*” isimli Katolik mektebine giderek Fransızca ve Türkçe öğrenmiştir. Tahsilinin bitmesinin ardından doğduğu nahiyenin idaresinde memuriyete başlamış ve bir süre burada görev yaptıktan sonra yaşadığı bazı sorunlardan dolayı istifa ederek Fransa'ya gitmiş ve orada Jön Türk hareketine katılmıştır. Abdülhamid'in memurları, faaliyetlerinden vazgeçirmek için Jön Türklerle temasa geçtiğinde onunla da görüşmüş ve Emin Arslan Efendi, muhalefetten vazgeçmesine karşılık Bordeaux'ya şehbender olarak atanmıştı. Aynı zamanda bir yazar ve birden fazla çalışması olan Emin Arslan Efendi, Hâriciye Nezâreti'ne dâhil olduktan sonra da teminat vermesine rağmen Jön Türklerle münasebetini ve muhalif tutumunu tamamen sonlandırmamış⁹¹⁷ ve Brüksel'e atandıktan sonra da hükûmeti dair eleştirilerini sürdürmüştür. 1900 yılında Times gazetesinin Paris muhbirine Osmanlı Devleti'nin ahvâl-ı mâliyesine dair hasmane bir mülâkat vermişti. Mülâkatında bazı devlet dairelerinde ihtiyaçtan fazla memur çalıştırıldığını, memurların bir kısmının birden fazla maaş aldığını, devlet içinde başka çarpıklıkların da olduğunu ve devlet organlarının ıslah edilmesi gerektiğini belirterek eleştirilerde bulunmuş ve gazeteci de bu raporu okuyucusuyla paylaşmıştı.⁹¹⁸ Ardından Londra Sefareti raporun tercümesini Brüksel Sefareti'ne göndermiş ve Brüksel Sefareti de Emin Arslan Efendi'den bu meselenin aslını sormuştu. Emin Arslan Efendi, gazeteciye verdiği mülakatı inkâr etmemiş sadece bazı sebeplere mahsus böyle bir mülakat verdiğini ve beraatını talep edeceğini söylemiştir.⁹¹⁹

⁹¹⁶BOA, İ.HR, 379/20, (28 Rebîülahir 1320/4 Ağustos 1902); BOA, BEO, 1900/142434, (2 Cemâziyelevvel 1320/7 Ağustos 1902).

⁹¹⁷Metin Zengin, “Osmanlı'nın, Arjantin İlk Büyükelçisi Emir Emin Arslan, Hayatı ve Eserleri”, *Social Science Studies*, C. 2, S. 1, 2019, s. 17-18-19.

⁹¹⁸BOA, Y.A.HUS, 405/40, (15 Zilhicce 1317/16 Nisan 1900); BOA, Y.A.HUS, 405/83, (24 Zilhicce 1317/25 Nisan 1900).

⁹¹⁹BOA, Y.A.HUS, 405/53, (18 Zilhicce 1317/19 Nisan 1900); Emin Arslan Efendi, Arapça çıkan Keşf'ul Nikab adlı gazetenin müdürüydü ve Paris'te dokuzuncu daire-i belediyede kadınlar hakkında bir konferans vermiş ve söyledikleri oldukça ilgi görmüştür. BOA, Y.A.HUS, 327/75, (16 Zilkade 1312/11 Mayıs 1895).

Emin Arslan Efendi, sefarete açıklama yaptıktan sonra Bâbiâli de kendisinden izahat istemiş ve Emin Arslan Efendi de Bâbiâli'ye uzun bir açıklama yapıp ardından affını dilemiştir.⁹²⁰ Yapılan tahkikatta Emin Arslan Efendi'nin Fransa'da tertip edilen basın kongresine de katıldığı ve izinsiz olarak ikamet mahallini terk ettiği anlaşılmaması üzerine hakkında kanuni işlem başlatılmıştır. Emin Arslan Efendi'nin ikamet yerinden ayrılarak nereye gittiği ve nerede kaldığı bir süre tespit edilememiş ve bu meselelerin tahkikatı için gönderilen tebligat bu süreçte kendisine iletilenmemiştir. Ancak daha sonra Paris'te ikamet ettiği anlaşılmış ve ardından Paris Sefareti, onun Brüksel'deki memuriyetine döndüğünü rapor etmiştir.⁹²¹

Bu eylemlerine rağmen Emin Arslan Efendi'nin azledilmediği ve görevine devam etmesine müsaade olunduğu görülmektedir. Emin Arslan Efendi, 1902 yılında İstanbul'a mektup yazarak beş yıl önce aldığı üçüncü rütbeden Mecidiye Nişanı'nın ikinci rütbeye taltif edilmesini talep etmiş⁹²² ve 1903'te İran hükûmetinden üçüncü rütbeden “*Şîr-u Hurşid Nişanı*” almıştır.⁹²³ 1906 ise onun için acı dolu bir yıl olmuştur. Önce babasını kaybetmiş ve birkaç ay sonra da annesi vefat etmiştir.⁹²⁴

Emin Arslan Efendi, Tensikat Kanunu'na kadar görevini sürdürmüştür. Tensikat Kanunu ile Brüksel Muvazzaf Şehbenderliği lüzumsuz şehbenderlikler kapsamına alınıp kapatılması⁹²⁵ üzerine onun da vazifesi sona ermiştir. Brüksel'deki memuriyeti lağvedildikten sonra ise Paris'e şehbender olarak tayin olunmuştur. Ancak Fransız hükûmetinin bu atamaya sıcak bakmamasından dolayı göreve başlayamamış ve Emin Arslan Efendi, 1910 yılında mâli sıkıntılar yaşadığını ileri sürerek yeni bir memuriyete tayin edilene kadar mazuliyet maaşı bağlanmasını talep etmiştir.⁹²⁶

Tensikat Kanunu gereği Brüksel Şehbenderliği'nde sadece fahri şehbender olarak Georges bırakılmıştı. Georges, dünyanın sayılı ultra zenginlerinden, Brüksel ve Anvers'teki Bon Marché mağazalarının sahibi Vaxelaire'in oğluydu. Aile Fransa'dan

⁹²⁰BOA, Y.A.HUS, 407/72, (18 Safer 1318/17 Haziran 1900).

⁹²¹BOA, HR.SYS, 1793/17, (29 Rebîülahir 1318/26 Ağustos 1900); BOA, Y.A.RES, 110/43, (23 Şaban 1318/16 Aralık 1900); BOA, HR.SYS, 1811/12, (20 Rebîülahir 1318/17 Ağustos 1900); BOA, HR.SYS, 1811/13, (23 Rebîülahir 1318/20 Ağustos 1900).

⁹²²BOA, Y.MTV, 234/151, (23 Cemâziyelahir 1320/27 Eylül 1902).

⁹²³BOA, BEO, 2117/158721, (20 Rebîülahir 1321/16 Temmuz 1903).

⁹²⁴Bnf, Gallica,

<https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k51966561/f4.image.r=Emir%20Emin%20Arslan%20consul> (Erş., 04.10.2024).

⁹²⁵BOA, İ.HR, 415/18, Lef, 8, vr., 1, (14 Şaban 1326/11 Eylül 1908).

⁹²⁶BOA, ŞD, 2794/48, (14 Cemâziyelahir 1328/23 Haziran 1910).

Belçika'ya göç etmiş ve Belçika Krallığı'nın tebaasına girmişti.⁹²⁷ Georges, 17 yıldan beri Brüksel'de fahri şehbender olarak görev yapmaktaydı. 1906'da Tourcoing şehrinde düzenlenecek olan mensucat sergisine Osmanlı Devleti'nin de iştirak etmesini, Brüksel Sefareti'nin teftiş ve himayesi altında Türk halıları ile diğer mensucatlarını sergilemek için bir şube açılmasını ve devletten hiçbir ücret almadan bu sergiye kendisinin katılabileceğini teklif etmişti.⁹²⁸ Onun bu teklifini Bâbîâli'nin olumlu karşılaması üzerine Georges, sergiye katılmış ve başarılı bir şekilde Osmanlı Devleti'ni temsil etmiştir.⁹²⁹ Aynı öneriyi 1910 yılında Brüksel'de tertip edilen uluslararası sergi için de sunmuştur. Hâriciye Nezâreti ile Ticaret ve Nafia Nezâreti, gerekli mütalaayı yaptıktan sonra önerdiği şartlar altında sergiye katılmasına müsaade etmiştir.⁹³⁰ Osmanlı Devleti'nin ve Georges'un bu sergiye iştirak edeceğinin duyulması Brüksel'de sevinçle karşılanmıştır.⁹³¹ Yine 1911'de İtalya kararı, 50. seneidevriyesi münasebetiyle Roma ve Torino şehirlerinde açacağı sergiye Osmanlı Devleti'ni de davet etmiş ve Osmanlı Devleti de bu sergiye resmî olarak katılarak masraflar kendisine ait olmak kaydıyla Georges'u fahri komiser tayin etmiştir.⁹³²

1911 yılında Brüksel elçisi Abdülhak Hamid Bey, İstanbul'a mektup göndererek Georges'un yaptığı bu hizmetlere mükâfaten unvanının yükseltilmesinin lüzumuna değinmiş ve Bâbîâli de bu öneri üzerine Georges'u fahri başşehbenderliğe terfi etmiştir.⁹³³ 29 Ocak 1913'te de (H. 20 Safer 1331) uhdesine fahri başşehbenderliğin yanında Brüksel Sefareti ticaret ataşeliği verilmiştir. Ayrıca Brüksel Başşehbenderhanesi kitâbetinde görevli olan Mösyö Kolen de kançılar unvanı ile onore edilmiştir.⁹³⁴ Ayrıca 1914 yılında İstanbul'daki İnas Sanayi-i Nefise Mektebi'ne

⁹²⁷Paker, Georges'un "sıklıkla hastalanan zayıfnaif, orta boylu, sakalsız ve zengin olduğu kadar şöhrete de düşkün" olduğunu belirtmektedir. Paker, *Siyasi Tarihimizde...*, s. 65; "*L'expansion Belge'de*" yayımlanan resminden Paker'in söylediğiyle uyumlu olarak Georges'un zayıf ancak oldukça bakımlı ve pala bıyıklı olduğu görülmektedir. *L'expansion Belge Revue Mensuelle Illustrée*, Première Année. No I, Fevrier 1908, s. 509; Paker ayrıca Georges'un ultra lüks bir evi, bu evinin yanına inşa ettirdiği özel tiyatrosu ve Lisette isiminde metresinin olduğunu, Georges ile iyi geçinmek isteyenlerin önce metresinin gözüne girmesi gerektiğini ve son olarak da yabancı nişanlara çok fazla ilgi duyduğunu ilâve etmektedir. Paker, *Siyasi Tarihimizde...*, s. 65-66.

⁹²⁸BOA, BEO, 2802/210100, (16 Safer 1324/11 Nisan 1906).

⁹²⁹*L'expansion Belge...*, s. 509.

⁹³⁰BOA, BEO, 3415/256079, (21 Ramazan 1326/17 Ekim 1908).

⁹³¹*L'expansion Belge...*, s. 509.

⁹³²BOA, BEO, 3701/277531, (29 Muharrem 1328/10 Şubat 1910).

⁹³³BOA, İ.HR, 427/10, (27 Şaban 1329/23 Ağustos 1911); BOA, BEO, 3932/294879, (4 Ramazan 1329/29 Ağustos 1911).

⁹³⁴Kolen'in Brüksel Başşehbenderliği kitabetine ne zaman tayin edildiği ve ne kadar görev yaptığı tespit edilememiştir. BOA, İ.HR, 430/25, (20 Safer 1331/29 Ocak 1913); BOA, BEO, 4138/310344, (21 Safer 1331/30 Ocak 1913).

Belçika'dan kadın müdür talep edilmiş ve hanımefendinin seçilip İstanbul'a gönderilmesinde Georges'dan yararlanılmıştı. Bu hizmetine karşılık Bâbiâli kendisine ikinci dereceden Mecidiye Nişanı ihsan buyurulmuştur.⁹³⁵

Bu tarihe kadar ihtişamlı bir yaşam süren Georges'un Birinci Dünya Harbi'nde Alman ordularının Brüksel'i işgal etmesiyle ticari işlerinde sorunlar yaşadığı görülmektedir. Almanlar, Brüksel'deki halkı tekâlif-i harbiye adı altında ağır vergilere tabi tutmuş ve aynı şekilde Georges'dan da orantısız vergi almaya başlamışlardı. Georges, Hâriciye Nâzırı Halil Bey ve Osmanlı Devleti'nin Berlin elçisine mektup yazıp askeri amacı olmayan ve tamamen ticari gayelerle bu vergilerin alındığını, kendisinin çok sayıda ürününe komik fiyatlarla el koyulduğunu, eğer bu talepler devam ederse işyerini kapatmak ve en az 500 kişiyi işten çıkarmak zorunda kalacağını söyledikten sonra bir an önce İstanbul'daki Alman elçiliğiyle temasa geçilerek kendisinin tekâlif-i harbiyeden istisna tutulmasını rica etmiştir. Georges'un mektubu Halil Bey'e ulaşmış ve Berlin elçisi de durumu İstanbul'a iletmiş⁹³⁶ ise de yazışmaların bir anda kesilmesinden dolayı bu meselenin ne şekilde sonuçlandığı karanlıkta kalmıştır. Bu yazışmadan sonra bir müddet daha görevine devam eden Georges, harbin sonlarına doğru Enver Paşa'ya istifasını göndermiş ve ateşkesin ardından da Polonya'nın Brüksel konsolosluğuna atanmıştır.⁹³⁷ Osmanlı Devleti'nin tarih sahnesinden silinmesiyle Türkiye Cumhuriyeti, Brüksel'de yeniden konsolosluk açmayı kuruluşunun ikinci yılında 1925'in yaz aylarında gündemine almış ve Belçika'daki resmî işlerin halledilmesi için Anvers maslahatgüzarlığına emir vermiştir. Gerekli hazırlıklar yapıldıktan sonra da Brüksel'de konsolosluk ihdas edilmiştir.⁹³⁸

Tablo 5: Brüksel Şehbenderliği Memurları

İsmi	Göver Yeri	Görevi	Tayin ve Görev Yılı
Paul Testa	Brüksel	Başşehbender	1849-1855
Charles Lévy-Prins	-	Şehbender	1855-1862

⁹³⁵BOA, İ.TAL, 493/7, (4 Cemâziyelahir 1332/30 Nisan 1914).

⁹³⁶BOA, HR.SYS, 2428/30, (25 Muharrem 1335/21 Kasım 1916); BOA, HR.SYS, 2428/34, (28 Muharrem 1335/24 Kasım 1916).

⁹³⁷*Pourquoi Pas?*, Quinzième Année, No: 593, 11 Decembre 1925, s. 1308-1309.

⁹³⁸BOA, HR.İM, 158/51, (24 Safer 1344/13 Eylül 1925).

Faustin Glavany Bey	-	Şehbender	1862-1862
L. J. Gustave Coûteaux	-	Şehbender	1862-1873
H. Catoir	-	Şehbenderlik Acentesi	1868-1877
Alphonse Allard	-	Şehbender Vekili	1863-1873
Alphonse Allard	-	V. Şehbender	1873-1873
Emile Stinglhamber	-	F. Şehbender Vekili	1873-1896
Alphonse Allard	-	Şehbender	1873-1878
Alphonse Allard	-	Başşehbender	1878-1897
Joseph Salem Efendi	-	Tercüman	(?) -1896
Emile Stinglhamber	-	F. Şehbender	1896-1902
Joseph Salem Efendi	-	F. Şehbender vekili ve kançılar	1896-1901
Georges Vaxelaire	-	F. Şehbender	1892-1911
Jules Delecourt-Wincqz	-	F. Başşehbender	1897-1898
Emin Arslan Efendi	-	Başşehbender	1898-1909
Paul Chatir/Pol Şatır	-	Kançılar	1898-1900
Georges Vaxelaire	-	F. Başşehbender	1911-1913
Georges Vaxelaire	-	F. Başşehbender ve Ticaret Ataşesi	1913-1917/1918
Mösyö Kolen	-	Kâtip ve Kançılar	(?)-(?)

Not: F. Fahri, V. Vekâleten (Geçici)

4.4: Liège Şehbenderliği

Liège, Belçika'nın Valon bölgesinde Almanya ile Hollanda sınırında konumlanmış; kömür, demir, bakır, kurşun, çinko, kükürt ve mermer gibi çeşitli yeraltı

kaynaklarına ve geniş ovalar ile verimli topraklara sahip bir kenttir. Liège'in coğrafi konumu, yeraltı ve yerüstü zenginlikleri sayesinde kentte maden işletmeciliği, tarım, ticaret, silah, tekstil, kristal, deri ve metalurji gibi çeşitli endüstri dalları gelişmiştir.⁹³⁹

Osmanlı Devleti, Belçika Krallığı'nı tanıdıktan sonra Liège şehriyle çok sayıda iş ilişkileri kurmuş ve bilhassa buradaki fabrikalardan silah ve makine siparişleri vermeye başlamıştı. Ticari hareketliliğin her geçen gün daha da önem kazanması nedeniyle Eugène de Kerckhove, Hâriciye Nâzırı Mehmed Fuad Paşa'ya 23 Ekim 1856'da mektup yazarak sanayi şehri Liège'de bir şehbenderlik açılmasının önemine değinmiş ve aday olarak da Belçikalı İ. Ronez'i önermişti. Ronez, Liège'in ileri gelen ailelerinden birine mensup, varlıklı, saygın bir kişi ve Belçika ordusunun eski subaylarındandı. Bir aralar Belçika Harbiye Nâzırı'nın yaverliğini de yapmıştı. Hâlihazırda ise İsviçre'nin Bale (Basel) şehrinde Belçika'nın konsolosluğunu yürütüyordu. Ancak memleketine dönmek için istifa etme kararı almış ve Eugène de Kerckhove'a yazılı müracaatta bulunarak Liège'e şehbender olarak tayin edilmesini rica etmişti. Eugène de Kerckhove da Fuad Paşa'ya mektup yazarak bu teklifin bir fırsat olduğunu, kaçırılmamasını ve Ronez'in kazanılması gerektiğini belirtmişti. Ancak mektubu gönderdikten kısa bir süre sonra Mehmed Fuad Paşa nâzırlıktan alınmasından dolayı kendisine bir yanıt verilmemişti. Bunun üzerine Eugène de Kerckhove, Fuad Paşa'ya gönderdiği mektubun kopyası ile bir mektup da Ali Paşa'ya yollayarak teklifini yinelemiş ve Ronez ile konuşma fırsatı bulduğunu, onun tayin edilmesinin her bakımdan iyi bir seçim olacağını vurgulamıştı. Ayrıca Fransız konsolosu, Belçika Hâriciye Nâzırlığı ve Brüksel şehbenderinden de Ronez hakkında olumlu görüş aldığını ilâve etmişse⁹⁴⁰ de her nasılsa bu atama gerçekleşmemiş ve Ronez İsviçre'deki görevinde kalmıştır.⁹⁴¹

Sefaret, ikinci olarak da Liège'de ikamet eden Albert Dupont'u tavsiye etmiş ve Bâbiâli de sefaretin önerisini müspet karşılayarak 7 Kasım 1856'da (H. 9 Rebîülevvel 1273) Liège'e şehbender olarak tayin etmiştir.⁹⁴² Dupont, 26 Ocak 1857'de Belçika hükûmetinden görev onayı almış⁹⁴³ ve Osmanlı Devleti'nin

⁹³⁹Ferdinand Henaux, *Histoire Du Pays De Liège*, Imprimerie De J. Desoer, Libraire, Liège, MDCCCLI, (1851), s. 23-24-25-30.

⁹⁴⁰BOA, HR.TO, 37/5, (21 Safer 1273/21 Ekim 1856).

⁹⁴¹Tarlie, *Almanach...*, 1840, s. 31.

⁹⁴²BOA, İ.HR, 137/7089, (9 Rebîülevvel 1273/7 Kasım 1856); BOA, A.DVNS.ŞHB.d, No: 1, Lef, 34, (29 Safer 1297/11 Şubat 1880); BOA, A.AMD, 78/52, (29 Zilhicce 1273/20 Ağustos 1857).

⁹⁴³*Moniteur Belge Journal Officiel*, 1 Ocak 30 Haziran 1857, s. 442.

Liège'deki ilk şehbenderliğini kurmuştur. Dupont'un vazifeye başladığı bu yılda Tophane-i Amire, Belçika'daki fabrikalara Eugène de Kerckhove aracılığıyla 130 adet top siparişi vermişti.⁹⁴⁴ Fabrikalar bir yıl içerisinde topların imalını tamamlamış ve Eugène de Kerckhove'dan sonra Brüksel Sefareti maslahatgüzarlığına getirilen Diran Bey, topların imal edilmesinde emeği geçen memurların bazılarına nişan verilmesini önermişti.⁹⁴⁵ Onun teklifi üzerine fabrika direktörü muavini ve bir kısım zabitlerle birlikte topların imalı ve İstanbul'a nakli esnasında hizmetleri görülen Dupont'a da 1858'de Mecidiye Nişanı verilmiştir.⁹⁴⁶

Bu tarihten sonra Liège Şehbenderliği hakkındaki bilgiler çok sınırlıdır. Belçika yıllıklarından Dupont'un 1877 yılında görevinin başında olduğu anlaşılmaktadır.⁹⁴⁷ 1878 yılında ise 22 yıllık vazifesi sona ermiştir. Aynı yılda Liège'e şehbender olarak Félix Dehasse atanmış ve 27 Eylül 1878'de Belçika hükûmetinden onay alarak vazifesine başlamıştır.⁹⁴⁸ Félix, Belçika yıllıklarında ve 1899 yılına kadar devlet salnamelerinde muvazzaf olarak kayıt edilmiştir.⁹⁴⁹ 1899'dan itibaren devlet salnamelerinde⁹⁵⁰ ve 1900 tarihli Hâriciye Nezâreti salnamesinde ise fahri olarak gösterilmiştir.⁹⁵¹ 1881 yılında yine Dehasse ailesinden ve sanayicilerden Ernest Dehasse, Félix'in yanına Liège fahri şehbender vekilliğine atanmış ve 14 Eylül 1881'de Belçika hükûmetinden görev onayı almıştır.⁹⁵² 23 Nisan 1888'de (H. 11.08. 1305) Ernest'e hizmetlerinden dolayı beşinci rütbeden Mecidiye Nişanı verilmiştir.⁹⁵³ Devlet salnamelerinden 1903 yılına kadar her ikisinin de görevde olduğu anlaşılmaktadır.⁹⁵⁴ 1904 yılında ise Ernest azledilmiş ve o sıralarda Liège'e demiryolu için malzeme almaya gönderilen Hamidiye Hicaz Demiryolu Komisyonu azası Numan Bey, onun yerine muvakkaten Liège Başşehbenderliği'ne tayin edilmiştir. Numan

⁹⁴⁴BOA, HR.TO, 37/11, (19 Receb 1273/15 Mart 1857).

⁹⁴⁵BOA, HR. MKT, 257/7, (10 Safer 1275/19 Eylül 1858).

⁹⁴⁶BOA, A.DVN.MHM, 29/52, (29 Rebûlahir 1276/25 Kasım 1859); BOA, HR.MKT, 316/10, (3 Cemâziyelevvel 1276/28 Kasım 1859).

⁹⁴⁷Tarlie, *Almanach...*, 1877, s. 28.

⁹⁴⁸*Moniteur Belge Journal Officiel*, 2 Ekim 1878, s. 3109.

⁹⁴⁹*Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, Yıl, (1297) 1880, s. 359; Yıl, (1298) 1881, s. 222; Yıl, (1299) 1882, s. 158; Yıl, (1300) 1883, s. 256.

⁹⁵⁰*Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, Yıl, (1317) 1899, s. 687.

⁹⁵¹*Salnâme-i Nezâret-i Umûr-ı Hâriciyye...*, 1900, s. 188.

⁹⁵²*Moniteur Belge Journal Officiel*, 30 Eylül 1881, s. 3521; M. Van Humbéeck, *Situation De L'enseignement Supérieur Donné Aux Frais De L'état, Papport Triennal Présente Aux Chambres Législatives Le 19 Juillet 1881*, Année 1877,1878,1879, F Çois Gobbaerts, Imperimeur Du Roi, Successeur D'emm Devroye Rue De La Limite, 21, Brûxelles, 1881, s. 136.

⁹⁵³BOA, İ.HR, 310.19750, (H.11.08.1305/M.23.04.1888).

⁹⁵⁴*Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, Yıl, (1321) 1903, s. 860.

Bey'e yeni görevi için sadece hane kirası ile ek tahsisat ödenmiş ve Hamidiye Hicaz Demiryolu Komisyonu azalığından aldığı maaşın dışında ek bir maaş bağlanmamıştır. Ayrıca başşehbenderlik vazifesi oradaki demiryolu ile ilgili görevini icra ettiği süreyle sınırlı tutulmuştur.⁹⁵⁵ Yine aynı yıldan itibaren devlet salnamelerinde⁹⁵⁶ ve arşiv vesikalarında Félix'in de ismine rastlanmaması bu tarihte onun da görevinin sonlandığını göstermektedir.

Devlet salnamelerine göre Numan Efendi'nin payesi 1910'dan itibaren muvakkat fahri şehbenderliğe çekilmiş⁹⁵⁷ ve iki yıl kadar bu statü ile görevini sürdürüp⁹⁵⁸ 1911'in sonlarına doğru ahvâl-i sıhhiyesinden dolayı istifa etmiştir. Onun görevi bırakması üzerine ise 1 Ocak 1912'de (H. 11 Muharrem 1330) Liège'e fahri şehbender payesiyle Paul Schmidt atanmıştır.⁹⁵⁹

Numan Bey döneminde 1910 yılında polis mektebi için Liège'deki bir silah fabrikasına 2500 adet revolver tipi silah ve fişek siparişi verilmişti.⁹⁶⁰ Emniyet müdürlüğü, Harbiye Nezâreti'ne başvurarak siparişlerin satın alınmasından önce silah ve fişeklerin uygun olup olmadığını Avrupa'daki personellerine kontrol ettirilmesini talep etmiş ve Harbiye Nezâreti de bu sıralarda Berlin'de Deutsche Waft fabrikasında bulunan Kabul Komisyonu azalarından Kolağası Hüsrev Bey ile Almanya'nın Karlsruhe şehrindeki Kabul Komisyonu memuru Yüzbaşı Hüsni Bey'i 50 lira harcırah ile Liège'e yönlendirmişti. Askerlerin fabrikada yaptıkları muayeneden sonra silah ve fişeklerin uygun olduğu görülmüş ve daha önce verilen siparişlerin sayısı artırılarak silahların sayısı 3000 ve fişeklerinki de 150.000'e çıkarılmıştı.⁹⁶¹ Fabrika aldığı bu siparişlerin imalını iki yıl içerisinde tamamlamış; ancak o sıralarda Numan Bey istifa etmiş olduğundan silah ve fişeklerin İstanbul'a nakli Schmidt döneminde yapılabilmektedir.⁹⁶² Siparişlerin teslim alınmasından bir yıl sonra 1913'te yine Schmidt'in memuriyeti esnasında Fransız tebaasından ve Liège Üniversitesi

⁹⁵⁵BOA, BEO, 2358/176823, (14. Rebîülahir 1322/28 Haziran 1904); BOA, İ.HR, 389/23, (8 Rebîülahir 1322/22 Haziran 1904).

⁹⁵⁶*Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, Yıl, (1322) 1904, s. 881.

⁹⁵⁷*Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, Yıl, (1326) 1910, s. 163.

⁹⁵⁸*Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, Yıl, (1328) 1912, s. 177.

⁹⁵⁹BOA, BEO, 3986/298893, (14 Muharrem 1330/4 Ocak 1912); BOA, A.DVNS.ŞHB.d, No: 3, Lef, 34, (29 Muharrem 1330/19 Ocak 1912); BOA, İ.HR, 428/6, (11 Muharrem 1330/1 Ocak 1912).

⁹⁶⁰BOA, DH.EUM.LVZ, 3/44, (6 Safer 1329/6 Şubat 1911).

⁹⁶¹BOA, DH.EUM.THR, 67/9, (2 Receb 1329/29 Haziran 1911); BOA, DH.EUM.LVZ, 3/40, (1 Şaban 1329/28 Temmuz 1911).

⁹⁶²BOA, DH.EUM.LVZ, 9/98, (19 Ramazan 1330/1 Eylül 1912); BOA, DH.EUM.LVZ, 9/92, (14 Ramazan 1330/27 Ağustos 1912).

(Dârülfünûn) görevlilerinden Mösyö Joseph İstanbul’a getirilerek Şehremaneti Heyeti-i Fennîyesi’nde istihdam edilmiştir.⁹⁶³ Arşiv vesikalarından Schmidt’in 1913’e kadar görevine devam ettiği anlaşılmaktadır. Ancak kendisi hakkında bilgilerin çok yetersiz olması tam olarak ne kadar görev yaptığının ve ne şekilde görevinin sonlandığının tespitini zorlaştırmaktadır.

Tablo 6: Liège Şehbenderliği Memurları

İsmi	Göver Yeri	Görevi	Tayin ve Görev Yılı
Albert Dupont	Liège	Şehbender	1856-1878
Félix Dehasse	-	Şehbender	1878-1899
Félix Dehasse	-	F. Şehbender	1899-1904
Ernest Dehasse	-	F. Şehbender Vekili	1881-1904
Numan Bey	-	V. Başşehbender	1904-1910
Numan Bey	-	V. F. Şehbender	1910-1911
Paul Schmidt	-	F. Şehbender	1913-(?)

Not: F. Fahri, V. Vekâleten (Geçici)

4.5: Gent Şehbenderliği

Belçika’nın gelişmiş kentlerinden biri olan Gent, Flaman bölgesinde yer almaktadır. Schelde/Escaut ve Lys nehirleri ile bağlantısının olması kente önemli avantajlar sağlamıştır. Gent endüstrisi XIX. yüzyılın öncesinden beri gelişmeye başlamış ve bilhassa kömür, çelik, cam, tekstil ürünleri üzerine ciddi ilerleme kaydetmiştir. Sanayileşmeye bağlı olarak nüfus giderek artmış ve artan nüfus kenti genişlemeye ve büyümeye zorlamıştır. Modern endüstri ile tekstil, matbaa ve metalurji gibi farklı branşlarda çok sayıda fabrika kurulmuş ve XIX. yüzyıla gelindiğinde Gent, binlerce işçinin istihdam edildiği bir kent hâline gelmiştir.⁹⁶⁴

Osmanlı Devleti, Gent’teki ticari ve endüstriyel gelişmeleri göz önünde bulundurarak burada ikinci dereceden şehbenderlik ihdas etme kararı alarak 1859 yılında Charles de Buck’u Gent’e fahri şehbender vekili olarak atamıştır. Buck, atama kararının kendisine ulaşmasından sonra 14 Kasım 1859’da Belçika

⁹⁶³BOA, BEO, 4148/311059, (19 Rebîülevvel 1331/26 Ağustos 1913).

⁹⁶⁴Kobe Boussauw, “City profile: Ghent, Belgium” www.researchgate.net, s. 32-43, (Erş., 13.10.2024),

hükûmetiyle iletişime geçerek görevini onaylatmış⁹⁶⁵ ve ardından Osmanlı Devleti'nin Gent'teki ilk şehbenderliğini kurmuştur. 30 yıl kadar Osmanlı Devleti'ne hizmet ettikten sonra ise 1889 yılında vefat etmiştir. Onun vefatı üzerine Osmanlı Devleti, yine 1889 yılında Gustave Auger-Vincent'i Gent fahri şehbender vekilliğine atamıştır.⁹⁶⁶ Vincent, 4 Eylül 1889'da Belçika hükûmetinden görev onayı alarak görevine başlamış⁹⁶⁷ ve bu tarihten itibaren 1903 yılına kadar 14 yıl boyunca görev yapmıştır. Ancak memuriyetinin son bir buçuk yılında hastalanmış ve hastalığı süresince şehbenderlik işlerini ona vekâleten kançılar statüsüyle Schouten Auger idare etmiştir.⁹⁶⁸ Vincent'in yakalandığı hastalıktan kurtulamayıp 1903 yılında vefat etmesi üzerine ise tecrübesi dikkate alınarak Schouten Auger, fahri şehbender vekilliğine atanmış⁹⁶⁹ ve dört yıl kadar vazife yapmıştır. 1907'de onun görevinin bitmesinden sonra da üç yıl boyunca vekâleten fahri şehbender vekili payesiyle Gent'teki şehbenderlik işlerini Jean Voortman yürütmüş ve işlerin başında durmadığından 1910 yılında azledilmiştir.⁹⁷⁰

Onun görevden alınmasının ardında 1910 yılında istinaf mahkemesi avukatlarından Albert Verbesssem, Gent'e fahri şehbender vekili olarak tayin edilmiştir.⁹⁷¹ Albert'in 1912 yılında görevinin başında olduğu anlaşılmaktadır.⁹⁷² Ancak bu tarihten sonra ne kadar görev yaptığı ve ne şekilde görevinin neticelendiği kaynaklarda açık değildir. Buna karşılık Birinci Dünya Harbi'ne kadar görev yapmış olabileceği tahmin edilmektedir.

⁹⁶⁵*Recueil Des Lois Et Arrêtés Royaux De La Belgique*, Tome Trentième, Chez Em. Devroye, Imprimeur Du Roi, Rue De Louvain, Bruxelles, 1859, s. LIV.

⁹⁶⁶BOA, A.DVNS.ŞHB.d, No: 2, Lef, 31, (29 Receb 1317/3 Aralık 1899).

⁹⁶⁷*Moniteur Belge Journal Officiel*, 1 Ekim 31 Aralık 1889, s. 2874; *Repertoire Du Commerce Et De L'industrie De La Belgique*, Bureaux et Administration, Buxelles, 1890, s. XXVI; *Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, Yıl, (1320) 1902, s. 807; 1893 yılında dördüncü dereceden Mecidiye Nişanı almıştır. BOA, İ.TAL, 25/26, (9 Muharrem 1311/23 Temmuz 1893).

⁹⁶⁸BOA, İ.HR, 383/27, (4 Muharrem 1321/2 Nisan 1903); BOA, A.DVNS.ŞHB.d, No: 3, Lef, 11, (29 Muharrem 1330/19 Ocak 1912).

⁹⁶⁹BOA, A.DVNS.ŞHB.d, No: 3, Lef, 11, (29 Muharrem 1330/19 Ocak 1912).

⁹⁷⁰BOA, BEO, 3772/282843, (21 Cemâziyelaahir 1328/30 Haziran 1910); *Almanach de Gotha*, Justus Perthes, Gotha, 1910, s. 694; 1910 yılında dördüncü rütbeden Mecidiye Nişanı verilmiştir. BOA, İ.TAL, 465/72, (19 Cemâziyelaahir 1328/30 Haziran 1910).

⁹⁷¹BOA, A.DVNS.ŞHB.d, No: 3, Lef, 28, (29 Muharrem 1330/19 Ocak 1912); Gustave Vincent'in memuriyetinin başında durmadığından dolayı işlerin sekteye uğradığı ve bu sebeple azledildiği söylene de Gustave'in o tarihten önce vefat ettiği bilindiğinden belgede isimler yanlış yazılmış ve burada azledilen Gustave değil Voortman olmalıdır. BOA, İ.HR, 421/47, (18 Rebîülevvel 1328/30 Mart 1910); BOA, BEO, 3726/279389, (19 Rebîülevvel 1328/31 Mart 1910).

⁹⁷²*Almanach de Gotha*, Justus Perthes, Gotha, 1912, s. 692.

Tablo 7: Gent Şehbenderliği Memurları

İsmi	Göver Yeri	Görevi	Tayin ve Görev Yılı
Charles de Buck	Gent	F. Şehbender Vekili	1859-1889
Gustave Auger-Vincent	-	F. Şehbender Vekili	1889-1903
Schouten Auger	-	Kançılar	1901-1903
Schouten Auger	-	F. Şehbender Vekili	1903-1907
Jean Voortman	-	V. F. Şehbender Vekili	1907-1910
Albert Verbessem	-	F. Şehbender Vekili	1910- (?)

Not: F. Fahri, V. Vekâleten (Geçici)

4.6: Mons Şehbenderliği

Mons kenti Belçika'nın Valon bölgesinde yer almaktadır. Yukarıda da bahsedildiği gibi Mons kentinde modern sanayileşme girişimleri 1820'lere kadar geri gitmektedir. Napolyon idaresi döneminde bir süre ekonomi ve sanayileşme alanında durgunluk yaşanmış ise de Napolyon'un düşüşünden hemen sonra hızlı bir sanayileşme evresine girmiş ve 1830'larda modern bir sanayi ve ticaret kentine dönüşmüştür.⁹⁷³ Osmanlı Devleti, 1863 yılında Mons kentinde ikinci dereceden şehbenderlik ihdas etmiş ve Mons'ta avukatlık yapan Abel Le Tellier'i şehbender vekili olarak buraya atamıştır. Tellier, 13 Ekim 1863'te Belçika hükûmetinden görev onayı alarak vazifesine başlamış⁹⁷⁴ ve Mons yıllıklarından anlaşıldığı kadarıyla 1905'e kadar 42 yıl boyunca Osmanlı Devleti'ne hizmet etmiştir.⁹⁷⁵ Bunun dışında Mons Şehbenderliği hakkında daha fazla bilgilere ulaşamamıştır.

⁹⁷³The Industrial Revolution..., s. 69-70.

⁹⁷⁴Moniteur Belge Journal Officiel, 1 Kasım 1865, s. 5685.

⁹⁷⁵Annales Du Cercle Archéologique De Mons, Tome XXXI, Imprimerie Dequesne-Masquillier A Fils, Mons, 1902, s. VIII; Annales du Cercle Archéologique De Mons, Tome XXXIV, Librairie Classique C. Magerman Rue De L'athénée, 15, Mons, 1904-1905, s. VIII.

Tablo 8: Mons Şehbenderliği Memurları

İsmi	Göver Yeri	Görevi	Tayin ve Görev Yılı
Abel Le Tellier ⁹⁷⁶	Mons	Şehbender Vekili	1863- (?)

4.7: Charleroi Şehbenderliği

Charleroi, Belçika'nın Valon bölgesinde yer alan bir kenttir. Belçika'nın bağımsızlığını kazandığı 1831 yılına kadar ağır ve modern sanayide gelişmiş, bilhassa metalurji endüstrisi ve kömür madenciliği alanında Avrupa'nın gözde merkezlerinden biri hâline gelmiştir. Ayrıca gelişen endüstri ve ticarete bağlı olarak taşımacılık şirketleri ve nakliye ekipmanları üreten firmalar kurulmuştur.⁹⁷⁷ Ticari hacmi giderek genişleyen bu kentte Osmanlı Devleti, biraz gecikmeli olarak da olsa 1869 yılında ikinci dereceden bir şehbenderlik ihdas etmiş ve Eugène Smits'i Nisan 1869'da (H. Muharrem 1286) Charleroi şehbender vekilliğine atamıştır.⁹⁷⁸ 20 Haziran 1821'de Belçika Krallığı'nın Hainaut eyaletine bağlı Quiévrain'da doğan Smits, Charleroi kentinin en kıdemli sanayicilerindendi Liège Üniversitesi'nde kıymetli çalışmalar yapmış ve 1846 yılında fahri maden mühendisi unvanını almıştı. Çeşitli kurumlarda üyelik ve idarecilik görevlerini üstlenmesinden başka bilhassa insani sefaletlerin nedenleri üzerinde kafa yorarak çareyi cehaletin aşılmasında bulmuş, ibtidaî, müzik, resim, çıraklık ile kızların annelik ve ev idaresi üzerine tahsil görecekları birçok mektep inşa etmişti. Bu yoğunluğuna ek olarak şehbender vekili sıfatıyla sekiz yıl kadar da Osmanlı Devleti'ne hizmet verdikten sonra Aralık 1877'de 56 yaşındayken yakalandığı hastalığa yenik düşerek hayatını kaybetmiş ve Charleroi'nın Couillet kasabasında düzenlenen görkemli bir cenaze törenine müteakip defin işlemi gerçekleştirilmiştir.⁹⁷⁹

Osmanlı Devleti, Smits'in vefatından sonra Charleroi Şehbenderliği'ni kapatmış olmalıdır. Zira Cumhuriyet dönemine kadar buraya başka bir şehbender

⁹⁷⁶ *Moniteur Belge Journal Officiel*, 1 Kasım 1865, s. 5685.

⁹⁷⁷ *The Industrial Revolution...*, s. 69-70.

⁹⁷⁸ *Annuaire Diplomatique De L'empire Ottoman*, Première Année 1289, 1872-73, Typographie Et Lithographie Centrales, Constantinople, 1872, s. 78.

⁹⁷⁹ *Documents & Rapports De La Société Paleontologique Et Archéologique De L'arrondissement Judiciaire De Charleroi*, TOME IX, Hector Manceaux, Imprimeur-Éditeur Rue des Fripiers, 4; Grand'Rue, 7 et 9, Mons, 1878, s. 455-456.

atamasının yapıldığına dair herhangi bir emareye rastlanmamıştır Cumhuriyet'in ilk yıllarında ise Liège, Gent ve Charleroi'da yeniden fahri şebenderlikler ihdas edilerek şebenderlere mühür, defter, sancak ve arma gönderilmiştir.⁹⁸⁰

Tablo 9: Charleroi Şebenderliği Memurları

İsmi	Göver Yeri	Görevi	Tayin ve Görev Yılı
Eugène Smits	Charleroi	Şebender Vekili	1869-1877

4.8: Brugge/Bruges Şebenderliği

Orta Çağ kentlerinden biri olan Brugge, Belçika'nın Flaman bölgesinde yer almakta ve kentin tarihi Hristiyanlığın III. yüzyılının sonlarına kadar geri gitmektedir. Brugge'un zaman zaman yangın ve savaşlarla tahrip edildiği ve Türk hükümdarı Atilla tarafından yıkıldığı ileri sürülse de kent Orta Çağ mimarisi ve ekonomik zenginliğiyle ihtişamını her dönem korumuştur.⁹⁸¹ Erken dönem kapitalist kentlerin bir modelini temsil eden Brugge'a Orta Çağ Avrupalı tüccarların sıklıkla uğraması ve ticari canlılığa bağlı olarak sermayedarların yatırım yapmaya başlamasıyla kentte ekonomik refah yakalanmış ve süreç içerisinde acenteler ile simsarlar ağı kurulmuştur. Bununla birlikte iş imkanlarının oluşması ve çeşitli dallarda sanayileşme faaliyetlerine girişilmesi, bilhassa da kumaş endüstrisinin hızla gelişmesi, iş gücüne olan talebi artırmış, başta işçiler olmak üzere dışarıdan aldığı göçlerle kent her geçen gün büyümesini sürdürmüştür. Üretim kapasitesinin artması ve tüccar sınıfının kente daha çok gidip gelmesiyle ithalat ve ihracat hacmi gözle görülür şekilde genişlemiştir.⁹⁸²

Ticaret ve endüstride yakalanan başarı XVIII. yüzyılın ilk çeyreğine kadar istikrarını korumuş ve ticaret hacmini artırmak adına denize ulaşım sağlayacak bir kanalın inşasını gündeme getirmiştir. Ancak İngiltere ile Hollanda arasındaki rekabet

⁹⁸⁰BOA, HR.İM, 5/93, (4 Safer 1347/23 Temmuz 1928); 1927 yılında J. Petro tayin edilmiş; ancak bir yıl sonra azledilerek yerine başka biri atanmıştır. BCA, 30/59/12, (30 Eylül 1928); İkinci Dünya Harbi döneminde Brüksel, Gent ve Charleroi fahri konsoloslukları kapatılmıştı. Ancak harbin hemen akabinde ilginç bir şekilde Brüksel konsolosu M. Debo ile Charleroi konsolosu Tiru hükümetten habersiz başına buyruk şekilde konsoloslukları açmışlardı. Maksatları ise 15 yıl burada görev yapmış ve konsolosluğun kapanmasıyla boşta kalmışlardı ve şimdi vazifelerinin devamını istemeleriydi. BCA, 44339/211676/1, (20. Eylül 1945).

⁹⁸¹*Histoire De Bruges, Et Des Evènements Dont Cette Ville A Été Le Théâtre Jusqu'a La Revolution Française*, DE L'imprimerie De Vandecasteele-Werbrouck, Bruges, 1850, s. 5-6-7.

⁹⁸²James M. Murray, *Bruges Cradle Of Capitalism 1280-1390*, Cambridge University Press, New York, 2005, s. 201-202-203-277-278.

XVIII. yüzyılın ortalarına doğru ticaretin durgunlaşmasına neden olmuş ve Fransız hakimiyeti döneminde ticarete canlılık kazandırmak için Napolyon kanalın yeniden inşasını düşünmüşse de onun düşüşüyle istenilen sonuç alınamamıştır. Nitekim bütün bunlar Brugge ekonomisinde resesyona yol açarak ticareti olumsuz etkilemiş ve bu tarihten sonra daha çok geleneksel endüstri ürünleri üzerinden Fransa, İngiltere, İspanya, ABD, Kanada ve Avustralya ile ticari münasebetler devam ettirilmiştir.⁹⁸³

Belçika yıllıklarına göre 1841'den 1870 yılına kadar buraya sadece Brezilya, İngiltere ve Portekiz birer konsolos vekilli ve Peru bir konsolos tayin etmiştir.⁹⁸⁴ Bu tarihten sonra ise Brugge'da yabancı konsoloslukların sayısı kısmen artmaya başlamış ve Osmanlı Devleti de ikinci dereceden bir şehbenderlik ihdas ederek 1872 yılında Alphonse Dumon de Menten'i fahri şehbender vekili payesiyle buraya atamıştır.⁹⁸⁵ Buna karşılık Brugge Şehbenderliği hakkında bilgiler çok kısıtlıdır. Osmanlı Arşivi'nden ulaşılabildiği kadarıyla Menten 20 yıla yakın fahri şehbender vekili statüsüyle vazife yaptıktan sonra 1888 yılında dördüncü rütbeden Mecidiye Nişanı ile ödüllendirilmiş⁹⁸⁶ ve 1889 yılında fahri şehbenderliğe terfi ettirmiştir.⁹⁸⁷ 1912 yılında da dördüncü rütbeden Osmanlı Nişanı⁹⁸⁸ ve üçüncü rütbeden Mecidiye Nişanı olmak üzere peş peşe iki nişanla onore edilmiştir.⁹⁸⁹ Bir yıl sonra 1913'te ise 1912 yılında verilen dördüncü rütbeden Osmanlı Nişanı 41 yıllık hizmetine karşılık üçüncü rütbeye yükseltilmiştir.⁹⁹⁰ Menten'in 1913 yılına kadar vazifesine devam ettiği görülmektedir. Ancak tam olarak görevinin ne zaman sonlandığı tespit edilememiştir.

Tablo 10: Brugge Şehbenderliği Memurları

İsmi	Göver Yeri	Görevi	Tayin ve Görev Yılı
Alphonse Dumon de Menten	Brugge	F. Şehbender Vekili	1872-1889

⁹⁸³*Bulletin De La Société Royale Belge De Géographie*, Secrétariat De La Société Royale Belge De Géographie 116, Rue De La Limite, 11, Bruxelles, 1898, s. 380-381-382-383-384.

⁹⁸⁴Tarlie, *Almanach...*, 1841, s. 53; 1870, s. 29.

⁹⁸⁵*Bulletins Du Cercle Professoral Pour Le Progrès De L'arboriculture En Belgique*, Imprimerie Et Lithographie C. Annoot-Braeckman, Gand, 1873, s. 97.

⁹⁸⁶BOA, İ.HR, 310/19750, (11 Şaban 1305/23 Nisan 1888).

⁹⁸⁷BOA, A.DVNS.ŞHB.d, No: 2, Lef, 32, (29 Receb 1317/3 Aralık 1899); BOA, HR.TH, 93/6, (20 Muharrem 1307/16 Eylül 1889).

⁹⁸⁸BOA, İ.TAL, 478/28, (28 Rebîülahir 1330/16 Nisan 1912).

⁹⁸⁹BOA, İ.TAL, 480/46, (27 Zilkade 1330/7 Kasım 1912).

⁹⁹⁰BOA, HR.UHM, 154/46, (5 Muharrem 1332/4 Aralık 1913).

Alphonse Dumon de Menten	-	F. Şehbender	1889- (?)
-----------------------------	---	--------------	-----------

Not: F. Fahri.

4.9: Ostende/Oostende Şehbenderliği

Ostende, Belçika'nın Flaman bölgesinde ve Manş denizi kıyısında yer almaktadır. Kentin denize kıyısı olması sayesinde ticaret her dönem canlılığını korumuştur. Bilhassa Almanya, Fransa, Rusya ve Hollanda gibi Avrupa devletleriyle ithalat ve ihracatın bir kısmının bu kent üzerinden yapılması zaman içerisinde Ostende'yi uluslararası ticaret kentine dönüştürmüştür.⁹⁹¹ Belçika'nın bağımsızlığından sonra burada; Brezilya, Danimarka, İngiltere, Hamburg, Portekiz ve İsveç-Norveç konsolos vekilliği, Prusya, ABD ve Fransa konsolosluk ihdas etmiş ve 1841 yılına gelindiğinde Ostende'deki temsilcilik sayısı dokuza çıkmıştır.⁹⁹² Osmanlı Devleti ise Ostende'de temsilcilik açmayı Avrupa devletlerinden 40 yıl sonra Abdülhamid döneminde Brüksel Sefareti'nin tavsiyesi üzerine gündemine almış ve ticari münasebetleri takip etmesi amacıyla 1881 yılında Fernand J. Van Der Hayde'yi Ostende fahri şehbender vekilliğine tayin etmiştir.⁹⁹³ Hayde, atandığı yıl 10 Ekim 1881'de Belçika hükûmetinden görev onayı alarak vazifesine başlamış⁹⁹⁴ ve 11 yıl kadar Osmanlı Devleti'ne hizmet ettikten sonra 1892 yılında (H.1310) istifa etmiştir.⁹⁹⁵ Onun görevi bırakmasının ardından Bâbîâli, 1892 yılında R. Serruys'u Ostende fahri şehbender vekilliğine tayin etmiş ve Belçika hükûmeti de 23 Aralık 1892'de onun görevini onaylamıştır.⁹⁹⁶ Serruys'un 1898 yılına kadar görev yaptığı anlaşılmaktadır.⁹⁹⁷ 1899 tarihinden itibaren ise kaynaklarda hem onun hem de Ostende Şehbenderliği'nin ismi geçmemektedir.⁹⁹⁸ Bu tarihten sonra Serruys'un vazifesinin sona ermiş ve Ostende Şehbenderliği de kapatılmış olması kuvvetle muhtemeldir.

⁹⁹¹Hubert Van Houtte, *Histoire Économique De La Belgique À La Fin De L'ancien Régime*, Van Rysselberghe & Rombaut, Éditeurs Anciennement C. Van Goethem Rue Des Foulons, 1, Gand, 1920, s. 115-224-260.

⁹⁹²Tarlie, *Almanach...*, 1841, s. 53.

⁹⁹³BOA, A.DVNS.ŞHB.d, No: 2, Lef, 6, (29 Receb 1317/3 Aralık 1899).

⁹⁹⁴*Moniteur Belge Journal Officiel*, 30 Ekim 1881, s. 3929.

⁹⁹⁵BOA, A.DVNS.ŞHB.d, No: 2, Lef, 42, (29 Receb 1317/3 Aralık 1899).

⁹⁹⁶*Moniteur Belge Journal Officiel*, 1 Ocak 1893, s. 44.

⁹⁹⁷*Royaume De Belgique...*, Tome 100, s. 34.

⁹⁹⁸*Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, Yıl, (1317) 1899, s. 687; *Salnâme-i Nezâret-i Umûr-ı Hâriciyye...*, 1900, s. 188.

Tablo 11: Ostende/Oostende Şehbenderliği Memurları

İsmi	Göver Yeri	Görevi	Tayin ve Görev Yılı
Fernand J. Van Der Hayde	Ostende	F. Şehbender Vekili	1881-1892
R. Serruys	-	F. Şehbender Vekili	1892-1925

Not: F. Fahri.

SONUÇ

Belçika, 1831 yılında Hollanda'dan ayrılarak bağımsız bir krallık hâline geldikten sonra yeni ve küçük devlet olma refleksiyle diplomasiyi etkin bir şekilde kullanarak Avrupa devletleriyle çeşitli anlaşmalar yapmaya başlamıştır. Aynı şekilde Osmanlı Devleti'yle de resmî münasebetler kurabilmek için girişimlerde bulunmuş ve bu konuda İngiltere'nin desteğini de arkasına almıştır. Bu dönemde Osmanlı Devleti, Mısır meselesiyle meşgul olduğundan Belçika Krallığı'yla resmî ilişkiler tesis etmeye sıcak bakmamıştır. Ancak daha sonra Mısır meselesinde İngiltere'nin desteğinin sağlanması ve Avrupa'da dengelerin değişmeye başlamasıyla Osmanlı Devleti'nin de fikri değişmiş ve 1837 yılında Belçika Krallığı'nı bağımsız bir devlet olarak tanımıştır. Ardından Belçika Krallığı, 1839 yılında İstanbul'da ilk daimî elçiliğini kurmuştur.

Osmanlı Devleti ise temsilcilik ağını genişletmek istemesine rağmen mâlî sebeplerden dolayı Brüksel'de temsilcilik açmaya uzun süre yanaşmamıştır. Ancak İstanbul'daki Belçika elçilerinin Brüksel'de Osmanlı elçiliği açılması yönündeki talepleri neticesinde ara bir formül bulunarak Brüksel'de Paris Sefareti'ne bağlı bir maslahatgüzarlık tesis edilmesine karar verilmiştir. Ardından Paris orta elçi olan Kallimaki Bey'e 1849 yılında Brüksel temsilciliği de verilerek her iki temsilciliğin birlikte yürütülmesi uygun görülmüştür.

Osmanlı Devleti, ilk defa Brüksel'de uyguladığı bu yöntemle bir yandan mâlî tasarruf sağlarken bir yandan da Brüksel'de temsilcilik bulundurma imkanına kavuşmuştur. Asıl görevi Paris orta elçiliği olduğundan Kallimaki Bey, Brüksel Sefareti'ni buraya atanan geçici maslahatgüzar aracılığıyla üç yıl kadar idare etmiştir. Onun görevden alınmasından sonra 1852 yılında Paris'e büyükelçi olarak atanan Velîyeddin Rıfat Paşa, Kallimaki Bey zamanında olduğu gibi Paris Sefareti'nin yanında Brüksel Sefareti'ni de yönetmiştir.

Velîyeddin Rıfat Paşa'nın 1855 yılında görevden alınmasından sonra ise Brüksel Sefareti küçük elçiliğe dönüştürülerek Eugène de Kerckhove küçük elçilik payesiyle buraya atanmıştır. Aslında küçük elçilik unvanı çok sık verilen bir şey değildi. Ayrıca Osmanlı Devleti, Brüksel Sefareti'nin küçük elçiliğe yükseltilmesine pek sıcak bakmamışsa da onun hizmet ve ısrarlı talebine karşılık bu kararı almıştı. Eugène de Kerckhove, iki yıl boyunca görevi icra ettikten sonra 1857 yılında görevinden alınarak Madrid elçiliğine atanmıştır. Bu tarihten itibaren Brüksel

Sefareti'ndeki işler üç yıl kadar daimî maslahatgüzar tarafından bağımsız olarak yürütülmüş ve 1860 yılında da Londra Sefareti'ne bağlanarak Kostaki Musurus'un uhdesine verilmiştir.

Brüksel Sefareti tıpkı Paris sefareti'ne bağlı olduğu dönemdeki gibi bu dönemde de Kostaki Musurus'un uhdesi altında Brüksel'e tayin edilen maslahatgüzarla idare edilmiştir. Ancak Belçika Krallığı ile diplomatik münasebetlerin artması ve Brüksel Sefareti'nin bağımsız elçiliğe dönüştürülmesine yönelik sefaretten gelen talepler üzerine 1875 yılında İstefanaki Karatodori Brüksel Sefareti'ne orta elçi olarak atanmıştır. Onun atanmasıyla Brüksel Sefareti ilk defa orta elçiliğe yükseltilmiştir. Çeyrek asır boyunca sancılı bir kurumsallaşma süreci yaşayan sefaret, İstefanaki Karatodori ile daha düzenli işler hâle gelmiş ve alt kadrolara yapılan çeşitli atamalarla sefaretin memur sayısı artırılmıştır. Diğer yandan Belçika Krallığı, bir süreden beri İstanbul'a orta elçi düzeyinde temsilciler tayin etmekteydi. İstefanaki Karatodori'nin orta elçi olarak atanmasıyla Belçika Krallığı'na mütekabiliyet esasına göre karşılık verilmiş oldu. İstefanaki Karatodori, 25 yıl Brüksel'de Osmanlı Devleti'ne hizmet etmiş ve onun döneminde Belçika Krallığı ile diplomatik münasebetler daha da geliştirilmiştir.

İstefanaki Karatodori'nin 1900'da azledilmesiyle Brüksel Sefareti Paris sefiri Münir Paşa'nın uhdesine devredilerek yeniden Paris Sefareti'ne bağlanmak istenmiştir. Ancak yapılan bu değişiklik Brüksel'de hoş karşılanmayarak küçük bir diplomatik krize neden olmuş ve Belçika Kralı, yeni elçinin görevini onaylamamıştır. Buna rağmen Brüksel Sefareti'ne başka bir elçi tayin edilmemiş ve Münir Paşa, akredite edilmeden Brüksel'e atanan geçici maslahatgüzarlarla Brüksel'deki işleri sekiz yıl boyunca yürütmüştür. Bu gelişmelerden iki ülke arasındaki diplomatik münasebetler olumsuz etkilenmişse de Belçika Krallığı, İstanbul'daki elçiliğini maslahatgüzarlığa geri çekmeyerek orta elçilikle yürütmeye devam etmiştir.

Münir Paşa'nın 1908 yılında görevinden azledilmesinden sonra Mustafa Asım Bey'in Brüksel'e orta elçi olarak atanması düşünülmüşse de bu atama gerçekleşmeyerek yerine aynı payeyle Abdülhak Hamid Bey tayin edilmiştir. Abdülhak Hamid Bey ile Brüksel Sefareti sekiz yıllık aradan sonra yeniden orta elçiliğe yükseltilmiştir. Ancak Abdülhak Hamid Bey'in Brüksel'de durmaması ve sadece önemli vazifeler için Brüksel'e gelip yeniden Londra'ya dönmesi nedeniyle

Brüksel Sefareti'nin işlerini onun adına kançılara memurları görmüştür. Abdülhak Hamid Bey'in görevi dört yıl kadar sürmüş ve onun görevden alınmasıyla Brüksel'e aynı payeyle 1912 yılında Mehmed Seyfeddin Bey atanmıştır. Seyfeddin Bey'in iki yıllık görevinin ardından yenine 1914 yılında orta elçi olarak Nusret Sadullah Bey tayin edilmiştir. Sadullah Bey, Brüksel Sefareti'nin son elçisi olmuş ve Birinci Dünya Harbi nedeniyle 1915 yılında görevi sonlandırılmıştır.

Tablo 12. Brüksel Sefareti Elçileri (1849-1915)

İsmi	Görev Yeri	Görevi	Görev Yılları	Köken
Aleksandır Kallimaki Bey	Paris/Brüksel	Orta Elçi	1849-1852	G. Müslim (Rum)
Velîyeddin Rıfat Paşa	Paris/Brüksel	Büyükelçi	1852-1855	Müslim
Vicont Eugène de Kerckhove	Brüksel	Küçük Elçi	1855-1857	G. Müslim (Belçikalı)
Kostaki Musurus Paşa	Londra/Brüksel	Büyükelçi	1860-1875	G. Müslim (Rum)
Stefanaki Karatodori	Brüksel	Orta Elçi	1875-1900	G. Müslim (Rum)
Salih Münir Paşa	Paris (Brüksel akreditesiz)	Büyükelçi	1900-1908	Müslim
Abdülhak Hâmid Bey	Brüksel	Orta Elçi	1908-1912	Müslim
Mehmed Seyfeddin Bey	Brüksel	Orta Elçi	1912-1914	Müslim
Nusret Sadullah Bey	Brüksel	Orta Elçi	1914-1915	Müslim

Brüksel Sefareti'nin ilk geçici maslahatgüzarı ise Eugène de Kerckhove'dur. Kallimaki Bey'e Paris Sefareti'nin yanında Brüksel temsilciliği de verildiği zaman Eugène de Kerckhove da 1849 yılında Brüksel'e müsteşar statüsüyle geçici maslahatgüzar olarak tayin edilmiştir. Eugène de Kerckhove, önce Kallimaki Bey sonra da onun yerine tayin edilen Velîyeddin Rıfat Paşa döneminde Brüksel'deki işleri yürütmüş, Belçika Krallığı ile Osmanlı Devleti arasında diplomatik ilişkilerin açılması ve geliştirilmesinde önemli hizmetleri olmuş, 1855 yılında da geçici maslahatgüzarlık görevi sona ermiştir.

Brüksel temsilciliği, 1857 yılında ise bağımsız maslahatgüzarlığa çevrilerek temsilciliğin başına maslahatgüzar sıfatıyla Diran Bey tayin edilmiş ve üç yıl kadar

sefaretin işlerini bu unvanla yürütmüştür. Ancak 1860 yılında Diran Bey'in görevden alınması üzerine Brüksel Sefareti Londra Sefareti'ne bağlanmıştır. Bu dönemde sefaretin işleri bir süreliğine kâtipler vasıtasıyla yürütüldükten sonra Faustin Glavany Bey geçici maslahatgüzarlığa tayin edilmiş ve 1875 yılında Brüksel Sefareti orta elçiliğe yükseltilene kadar Londra Sefareti'yle müşterek olarak idare edilmiştir.

Brüksel Sefareti, 1900 yılına kadar orta elçilikle temsil edildikten sonra yeniden Paris Sefareti'ne bağlanarak Münir Paşa'nın uhdesine verilmiştir. Brüksel'deki diplomatik münasebetlerin yürütülebilmesi için de müsteşar statüsüyle geçici maslahatgüzar olarak Aleko Bey atanmışsa da kısa süre sonra vefat etmiş ve yine aynı statüyle Brüksel'e Mehmed Seyfeddin Bey tayin edilmiştir. Ancak kançılara memurlarından Müfid Bey'in bir tartışma sırasında kendisine silah çekmesiyle neticelenen hadiseden sonra görevinden alınmış ve yerine Mihran Kavafyan Efendi, müsteşar unvanıyla Brüksel geçici maslahatgüzarlığına atanmıştır. Mihran Efendi, beş yıl kadar görev yapmış ve 1905 yılında Ermeni komitacılarının Sultan'a düzenledikleri bombalı suikasttan sonra görevinden alınmıştır. Onun azlinin ardından ise Ragıb Raif Bey Brüksel temsilciliğine başkâtip olarak geçici maslahatgüzar tayin edilmiştir. Ragıb Raif Bey, Münir Paşa'nın maiyetinde 1908 yılına kadar Brüksel Sefareti'nin işlerini yürüttükten sonra görevinden alınmıştır. Bu tarihten sonra ise Brüksel Sefareti Birinci Dünya Harbi'ne kadar orta elçilikle temsil edilmiş ve 1915 yılında Sadullah Bey'in geri çekilmesi üzerine diplomatik münasebetlerin tamamen kesilmemesi için sefarette kançılara memurlarından İsmail Nazım Bey bırakılmıştır.

Tablo 13: Brüksel Sefareti Geçici Maslahatgüzarları (1849-1905)

İsmi	Görev Yeri	Görevi	Görev Yılları	Köken
Vicont Eugène de Kerckhove	Brüksel	Geçici Maslahatgüzar	1849-1855	G. Müslim (Belçikalı)
Faustin Glavany Bey	Brüksel	Geçici Maslahatgüzar	1853	G. Müslim (Levanten)
Aleksan Diran Bey	Brüksel	Maslahatgüzar	1857-1860	G. Müslim (Ermeni)
Faustin Glavany Bey	Brüksel	Geçici Maslahatgüzar	1868-1875	G. Müslim (Levanten)
Aleko Bey	Brüksel	Geçici Maslahatgüzar	1900-1901	G. Müslim (Rum)

Mehmed Seyfeddin	Brüksel	Geçici Maslahatgüzar	1901-1901	Müslim
Mihran Kavafyan Efendi	Brüksel	Geçici Maslahatgüzar	1901-1905	G. Müslim (Ermeni)

Brüksel Sefareti çeyrek asır boyunca Paris ve Londra Sefaretleri'ne bağlı kalıp uzun süre sancılı bir kurumsallaşma süreci geçirdikten sonra zamanla gelişerek orta elçiliğe kadar yükselmiştir. Brüksel temsilciliği, 75 yıla yakın Osmanlı Devleti'ne hizmet vermiş ve Avrupa'nın merkezi denebilecek bir konumunda bulunması nedeniyle temsilcilerin Avrupa'daki gelişmeleri daha yakından takip etmesine imkân sağlamıştır. Ayrıca Osmanlı Devleti ile Belçika Krallığı arasındaki diplomatik ilişkilerin geliştirilmesinde Brüksel Sefareti önemli rol oynamıştır. Diplomatik ilişkilerin yanında bazı ticari ilişkileri takip etme ve ortaya çıkan ticari sorunları halletme vazifesi de sefarete verilmiştir. Yine Belçika'da tahsil yapan Osmanlı talebeleriyle veya başka amaçlarla Belçika'da bulunan Osmanlı tebaasından kişilerle ilgilenmek ve bunlara pasaport sağlamak gibi çeşitli görevleri de yerine getirmiştir.

Brüksel Sefareti'nin işleyişi, yapısı ve alt kademeleri bakımından Avrupa'daki Osmanlı temsilcilikleriyle benzerlik gösterdiği söylenebilir. Diğerlerinden farkı ise Paris Sefareti'ne bağlı geçici maslahatgüzarlık yönteminin uygulanmasıdır. Bu yöntem Osmanlı diplomasi tarihinde ilk defa Brüksel'de tatbik edilmiş ve daha sonra Bern gibi başka temsilciliklerde de uygulanmasında ilham kaynağı olmuştur. Brüksel Sefareti'ndeki farklılıklardan biri de Belçika tebaası ve diplomatlarından Eugène de Kerckhove'un Osmanlı diplomatı olarak kendi ülkesine tayin edilmesidir. Bazı Avrupa ülkelerinde bunun örneğine rastlansa da Osmanlı diplomasi tarihinde bu da bir ilkti. Üçüncü olarak ise Paris sefiri Münir Paşa'nın akredite edilmeden Brüksel Sefareti'ni idare etmesiydi. Zira bu şekilde bir uygulamaya Osmanlı diplomasi tarihinde pek rastlanır bir şey değildi. Nitekim tezde bütün bunlar birçok yönüyle incelenerek Brüksel Sefareti'nin kuruluşundan yıkılışına kadarki süreci ele alınmış ve Osmanlı Devleti ile Belçika Krallığı arasındaki diplomatik münasebetlere açıklık getirilmiştir.

Tezde araştırılan diplomatik kurumlardan bir diğeri de Osmanlı Devleti'nin Belçika'daki şebhenderlikleridir. Osmanlı Devleti, Belçika Krallığı'nı tanıdıktan sonra iki ülke arasında 1838 yılında imzalanan Dostluk Ticaret ve Denizcilik Anlaşması'yla

taraflar karşılıklı olarak ticari temsilcilikler açabileceklerini taahhüt etmişti. Belçika Krallığı bu anlaşmadan sonra Osmanlı ülkesinde konsolosluklar açmaya başlamış ve Osmanlı Devleti de ilk önce Belçika'nın Anvers şehrine şehbender atamıştır. Ardından Brüksel ve Liège kentleri başta olmak üzere Belçika'daki çeşitli yerlere şehbenderler tayin etmiştir. Ticari aktivitenin yoğun olduğu yerlere genelde yüksek statüde şehbenderler atarken ticari yoğunluğun daha az olduğu yerlere daha düşük statüde şehbenderler tayin etmiştir. Belçika'daki şehbenderlikler Osmanlı Devleti'nin diğer ülkelerdeki şehbenderliklerine işleyiş ve yapısal olarak benzemektedir. Diğer yandan Belçika'ya tayin edilen şehbenderlerin birçoğu gayrimüslimlerden veya Belçika tebaasından seçilmiş ve genelde şehbenderler Brüksel Sefareti temsilcilerinden daha uzun süre görevde kalmıştır. Şehbenderler Belçika'daki ticaret ile sanayiye yakından takip etme, Osmanlı tüccarlarını koruma ve gerektiğinde Osmanlı tebaasından kişilere yardımcı olma gibi birden fazla görevi yerine getirmiştir. Sonuç olarak bu tezde hem Brüksel Sefareti hem de Belçika'daki Osmanlı şehbenderlikleri incelenmiştir. Dolayısıyla bu çalışmanın Osmanlı diplomasi tarihi araştırmalarına, Osmanlı Devleti-Belçika Krallığı arasındaki diplomatik münasebetlere katkı sağlayacağı ve gelecekteki araştırmacılara ilham kaynağı olacağı umulmaktadır. Ayrıca tezdeki bazı argümanlar ileride başka çalışmalarda yeniden tartışılarak daha kapsamlı açıklamalar getirilmeye çalışılacaktır.

KAYNAKÇA

Arşiv Kaynakları

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

Âmedî Kalemi (A. AMD), 10/1, 11/31, 3/52,30/36,50/13,50/55,53/72,63/95,74/19, 76/16,78/52,79/50,79/67.

Divan-ı Hümayun Mühimme Kalemi (A.DVN.MHM), 2.83/29.52.

Sadaret Divanı Mukavelenameler (A.DVN.MKL), 3/13.

Sadaret Divanı Name-i Hümayun Evrakı (A.DVN.NMH), 2/7,23/10,4/5,45/34.

Divan-ı Hümayun Sicilleri Şehbenderlik Defterleri (A.DVNS.ŞHB.d), No. 1/2/3.

Sadâret Mektubi Kalemi (A.MKT), 158/29,165/62, 215/47.

Mektubi Mühimme Kalemi Evrakı (A.MKT.MHM), 291/84,59/39.

Divan-ı Hümayûn Sicilleri Nâme-i Hümayûn Defterleri (A.DVNS.NMH.d), 11/331.

Mektubi Kalemi Nezaret ve Deva'ir Evrakı (A.MKT.NZD), 15/10.

Bâbîâli Evrak Odası (BEO), 1029/77168,1059/79375,1059/79375, 1074/80478,1092/81862,1099/82354,1104/82730,1116/83676,1140/85452,1163/871 63,1163/87163,1175/88104,1184/88734,1216/91155,1227/92017,1282/96147,1347/1 01021,1401/105074,1402/105108,1402/105108,1402/105129,1406/105396,1493/111 /916,1626/121926,171/12788,1729/129661,1748/131082,1900/142434,2029/152105, 2106/157928,2117/158721,212/15887,2124/159236,2358/176823,2486/186399,2611 /195823,2646/198447,2656/199151,2656/199151,2679/200857,2802/210100,2860/2 14439,3166/237404,3275/245557,3284/246235,3342/250611,3344/250757,3353/251 403,3376/253127,3394/254519,3415/256079,3431/257322,3446/258400,3449/25863 0,3459/259393,3469/260104,3483/261154,3502/262627,3517/263712,3531/264794, 3588/269075,3604/270267,3634/272517,3640/272984,3654/273990,3664/274746,36 66/274944,3676/275673,3692/276865,3701/277531,3704/277729,3726/279389,3737 /280228,3765/282371,3772/282843,3779/283423,3782/283634,3787/284011,3806/2 85437,3883/291203,3900/292490,3932/294879,3986/298893,4068/305095,4082/306 135,4094/307033,4125/309325,4127/309475,4138/310344,4138/310344,4148/31105 9,4168/312599,4171/312788,4174/313008,4215/316069,4241/318015,4242/318140,

4250/318717,4264/319797,4268/320071,4283/321186,4284/321282,4286/321385,4286/321446,4292/321843,4293/321939,4342/325634,4404/330228,4486/336432,4534/340015,4556/341674,4561/342029,4578/343297,4595/344583,4597/344739,4650/348750,468/35095,744/55754,754/56480,774/57977,797/59703,806/60401,829/62105,871/65325,899/67354,914/68477.

Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Levazım Kalemi (DH.EUM.LVZ), 3/40,3/44,9/92,9/98.

Dahiliye Emniyet-i Umumiye Tahrirat Kalemi (DH.EUM.THR), 67.9.

Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemi (DH.MKT), 2257/112,2390/90.

Dahiliye Nezareti Sicill-i Ahval Defterleri (DH. SAİDd), 1/424,1/424,1/424,1/632,1/632,1/648,1/684,1/824,1/824,1/824,1/824,1/824,1/824,1/824,1/824,10/315,10/315,106/339,107/323,113/123,26/369,3/378,3/814,3/938,4/514,4/514,4/514,77/475,77/475,88/75,91/3,92/21,92/21,93/193,93/413,93/459,96/133,96/133/109/441.

Dahiliye Nezareti Sicill-i Nüfus Tahrirat Kalemi (DH.SN.THR), 30/68,86/98.

Hatt-ı Hümayun (HAT), 1172/46375,1172/46396,1189/46845,1196/47008/1, 1207/47297,1215/47589,1215/47589/1/2,1215/47590,1215/47593,1215/47594,1215/47595,1215/47597,1215/47602,1215/47602,1215/47602,1423/58178,1614/31,351/19816/2,382/20601,588/28897,661/32260,661/32268,827/37465,830/37509,830/37511,830/37511,950/40831,958/41164,1207/47297.

Hazine-i Hassa Defterleri (HH.d), 17859,24730.

Hâriciye Nezareti Hukuk (HR. H), 246/17,246/5.

Hâriciye Nezareti Hukuk Müşavirliği İstişare Odası (HR. HMS.İŞO), 44/28.

Hâriciye Nezareti Sicill-i Ahval (HR. SAİD), 10/7,11/21,12/14,12/14,12/14,14/10,14/10,14/10,14/2,15/1,17/1,20/27,20/4,4/4,5/21,6/21,9/12,14/2,18/23,23/6.

Hâriciye Nezareti Atina Sefareti (HR. SFR), 1/1/44,1/1/44,1/67/21

Hâriciye Nezareti Belgrat Sefareti (HR. SFR), 3/80/16, 3/137/70,3/140/87,3/142/49,3/142/5,3/229/38,3/229/39,3/370/123,3/53/2,3/541/74,3/55/25,3/555/24,3/590/31,3/60/1,3/62/45,3/718/3,3/80/11,3/80/14,3/80/15,3/80/15,3/80/23,3/80/4,3/80/9,3/83/27,3/86/7.

Hâriciye Nezareti Paris Sefareti (HR. SFR), 4/2/23, 4/2/24,4/2/42,4/4/47,

4/2/47,4/1/1,4/1/3,4/1/4,4/1/4,4/1/5,4/1/5,4/2/17,4/2/24,4/2/24,4/2/35,4/2/40,4/2/41,4/2/42,4/2/43,4/2/51,4/22/18,4/22/3,4/29/48,4/3/1,4/3/11,4/3/3,4/3/74,4/3/8,4/3/78/87,4/4/121,4/4/145,4/4/5, 4/4/58,4/4/6,4/4/6,4/4/9,4/5/2,4/7/1, 4/1/27, 4/2/46.

Hâriciye Nezareti İdare (HR. İD),1224/31,2086/73,2086/73,2086/78,2088/4, 2112/52,2112/62,406/19,406/38,407/40,407/60, 438/11,71/30,89/35,90.61, 407/18.

Hâriciye Nezareti İstanbul Murahhaslığı (HR. İM), 111/73,114/16,146/23, 158/51,158/53,24/11,5/93,89/45,93/57

Hariciye Nezareti Mektubi Kalemi (HR. MKT), 100/73,102/46,112/38,13/74, 182/61,185/30,186/21,192/29,213/95,22/36,22/36,237/45,257/7,316/10,362/2,391/9, 392/64,599/29,673/42,725/61,730/48,734/41,770/29,771/45,881/69,885/31,893/95,9 6/36,96/51.

Hariciye Nezareti Mütenevvia (HR. MTV), 21/60,745/12.

Hâriciye Nezareti Siyasî (HR. SYS), 1235/30,1793/17,1811/12,1811/13,1836/36, 1887/46,1887/46,195/55,2119/6,2161/14,2161/16,2161/7,2161/9,2163/13,2163/6,22 03/63,2276/57,2428/30,2428/34,2441/36,2462/12, 2933/46.

Hâriciye Nezareti Tahrirat (HR. TH), 104/107,106/62,112/48,118/95,130/108, 130/57,132/119,137/23,146/51,149/56,153/49,162/64,167/31,167/31,176/55,1 80/83,181/72,185/33,188/3,201.110,201/109,207/11,207/19,207/21,208/89,218/11,23 5/20,235/20,239/4,24/18,241/19,243/53,25/1,283/82,29/25,291/109,323/37,323/37,3 23/57,325/101,337/66,361/43,362/103,364/90,365/96,369/101,65/63,68/67,85/44,86/ 88,90/7,92/77,92/80,93/16,93/23,93/6,94/19,95/9,96/54,99/23.

Hariciye Nezareti Tercüme Odası (HR. TO), 123/87,135/51,169/30,169/7, 170/16,170/18,170/53,171/45,171/76,207/125,207/96,318/19,322/13,322/72,3 22/74,328/16,329/110,329/122,357/22,357/22,36.2,36/11,36/2,36/2,36/32,36/4,36/40 ,36/40,36/43,36/48,36/48,36/58,36/59,36/62,36/64,36/68,36/68,36/7,36/74,36/79, 36/85,36/86,36/86,36/87,37.93,37/11,37/11,37/13,37/16,37/17,37/29,37/49,37/5,37/6 4,37/69,37/71,37/82,37/9,37/94,37/98,37/99,38/17,38/48,38/64,38/66,408/4,424/46,4 26/45,435/48,458/47,53/90,55/62,56/42,571.29,571/1,571/29,571/29,571/7,589/24,6 30/32,70/166,70/58.

Hariciye Nezareti Umur-ı Hukuk-ı Muhtalita (HR. UHM), 154/46,158/7, 238/78.

İrâde-i Dahiliye (İ. DH), 110/5564,1168/91324,241/14638,259/16040, 261/16190,309/19690,726/50637.

İrade Dosya Usulü (İ. DUİT), 149/1,37/40,61/96,72/110.

İrâde-i Hariciye (İ.HR), 106/5217,114/5555,117/5748,120/5913,123/6140,

125/6269,137/7089,137/7102,139/7248,141/7385,147/7768,149/7841,16/763,
173/9472,176/9654,179/9856,180/9994,187/10423,189/10562,198/11236,198/11236,
201/85,202/11539,211/12183,219/12717,219/12753,220/12807,236/13982,239/1417
8,244/14490,264/15842,267/16016,267/16042,267/16060,267/16060,269/16204,272/
16380,272/16400,273/16480,273/16491,275/16702,275/16745,276/16823,279/17199
,283/17517,286/17871,286/17904,294/18585,296/18736,303/19268,304/19310,305/1
9396,310/19750,310/19814,310/19816,313/20050,314/20103,315/20162,315/20182,
316/20308,316/20313,321/20709,323/20895,323/20912,334/21519,34/1552,345/35,3
49/53,349/63,352/67,353/27,357/19,357/36,357/40,358/20,359/23,359/60,359/60,36
0/64,362/41,365/16,365/3,368/15,368/48,370/23,372/36,373/43,379/20,383/27,388/3
1,388/31,388/31,389/23,391/25,395/12,398/23,398/27,399/12,403/60,404/36,404/36,
411/39,413/16,413/34,414/29,415/18,415/18,416/10,416/3,419/25,419/27,420/17,42
1/47,426/37,427/10,427/61,427/61,428/6,430/12,430/25,430/25,430/5,430/5,431/10,
433/15,433/28,433/56,434/12,434/20,434/41,435/17,436/100,44/2041,46/2168,5/209
,56/2639,56/2648,58/2733,58/2785,7/356,75/3647,76/3692,81/3948,81/3985,91/446
9,93/4554,94/4591,95/4633,201/85,355/33,360/56,360/56,372/36.

İrade-i Hususi (İ. HUS), 109/166,11/77,134/77,164/18,164/58,70/5,73/28,73/97,
78/50,93/104.

İrade-i Mabeyn-i Hümayun (İ.MBH), 14/78.

İrade-i Mesail-i Mühimme (İ.MSM), 17/399.

İrade-i Eyalet-i Mümtaze Girid (İ.MTZ.GR), 5/86.

İrade-i Taltifat (İ.TAL), 1/71,1/71,100/44,118/15,118/15,122/57,141/33,

143/39,183/42,194/9,21/97,212/37,22/29,242/25,25/26,25/26,256/80,40/53,4
23/62,463/15,465/6,465/72,478/28,480/43,480/46,481/9,488/53,493/7,494/8,61/13,7
6/35,96/27.

Mabeyn-i İrâde (MB. İ), 11/131,16/27,16/83,2/6,68/62.

Maarif Nezareti Tedrisat-ı İbtidaiyye (MF. İBT), 120/6.

Mektubi Kalemi Maarif (MF. MKT), 1162/12,1196/4,1235/68,15/131,18/13.

Milli Evrak (MİL.E), 1/4.

Meclis-i Vükela (MV), 177/40,177/7,219/155,245/110,252/30,259/123,
260/60,260/84.

Şûrâ-yı Devlet (ŞD), 2778/34,2794/48,3068/56,3111/20.

Şûrâ-yı Devlet Sicill-i Ahval (ŞD. SAİD), 14/1.

Topkapı Sarayı Müze Arşivi Evrakı (TS.MAe), 357/21,379/337,580/11, 690/5.

Yıldız Sadaret Hususi Maruzat (Y. A. HUS), 166/17,230/68,230/73,236/25, 237/11,237/60,248/37,271/59,307/64,327/75,376/144,383/125,383/88,393/102,405/4 0,405/53,405/83,407/72,411/184,412/22,412/64,417/21,420/44,519/98,520/27, 236/95,237/5.

Yıldız Sadaret Resmi Maruzat (Y.A.RES), 110/43,125/81,156/113,158/24, 64/26.

Yıldız Esas Evrakı (Y.EE), 14/207,14/50,78/11, 15/126.

Yıldız Mütenevvi Maruzat Evrakı (Y.MTV), 208/141,211/109,211/124, 212/165,213/229,220/25,220/35,234/151,235/164,305/97,209/170.

Yıldız Perakende Evrakı Arzuhal Jurnal (Y.PRK.AZJ), 17/87,3/57.

Yıldız Perakende Evrakı Başkitabet (Y.PRK.BŞK), 25/27.

Yıldız Perakende Evrakı Elçilik Şehbenderlik ve Ateşemiliterlik (Y.PRK.EŞA), 22/15,33/53,36/35,37/15,41/54.

Yıldız Perakende Evrakı Hariciye Nezareti Maruzatı (Y.PRK.HR), 1/98,11/21,24/41,24/41,27/5,28/7,29/39,29/45,36/13,36/43,36/43,8/21.

Yıldız Perakende Evrakı Mabeyn Cetvelleri (Y.PRK.MBC), 11/149.

Yıldız Perakende Evrakı Evrakı Name-i Hümayunlar (Y. PRK. NMH), 1/43,2/4,3/12,6/69,7/57,7/57,4/107,43/3..

Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi (TDA)

Türk Diplomatik Arşivi, 532/44802/216131/163, 532/44834/216342/133, 525/38621/156272/62, 532/44820/216197/113, 534/37679/151481/107, 534/ 37679/151481/111, 534/37076/148805/44.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA)

Cumhuriyet Arşivi, 202/381/11, 32/16/15, 30/18/1/1, 19/39/2, 30/59/12, 44339/211676/1.

Süreli Yayınlar (Muhtelif Sayı ve Yıllar)

Almanach De Gotha, Chez Justus Perth, Gotha.

Annales De L'académie D'archéologie De Belgique, Chez Froment, Marché-Aux-Souliers, 665, Anvers.

Annales du Cercle Archéologique De Mons, Imprimerie Dequesne-Masquillier A Fils, Mons.

Annales Parlementaires De Belgique, Session Legislative de 1852-1853, 27 Septembre au 15 Juin, Imprimerie De Deltombe Rue N.D., Aux-Neiges, 56, Bruxelles.

Annuaire Diplomatique De L'empire Ottoman, Typographie Et Lithographie Centrales, Constantinople,

Antwerp: Commercially Considered A Series Of Articles, Wilkinson Brothers, Limited, 21, Bevis Marks, E.C., London.

Archives Israélites Recueil Politique Et Religieux Hebdomadaire Publié Sous La Direction, Au Bureau Des Archives Israélites, 11, Rue De Berlin, Paris.

Bloch, *L'univers Israélite Journal Des Principes Conservateurs Du Judaïsme*, Rue La Bruyère, 8. Paris.

Bulletin De La Société Royale Belge De Géographie, Secrétariat De La Société Royale Belge De Géographie 116, Rue De La Limite, 11, Bruxelles.

Bulletins De L'académie Royale Des Sciences, Des Lettres Et Des Beaux-Arts De Belgique, T. XLII, F. Hayez, Imprimeur De L'académie Royale De Belgique. Bruxelles.

Bulletins Du Cercle Professoral Pour Le Progrès De L'arboriculture En Belgique, Imprimerie Et Lithographie C. Annoot-Braeckman, Gand.

Documents & Rapports De La Société Paleontologique Et Archéologique De L'arrondissement Judiciaire De Charleroi. Hector Manceaux, Imprimeur-Éditeur Rue des Fripiers, 4; Grand'Rue, 7 et 9, Mons.

Düstûr, Tertip, C. Ek 1-4.

Gazzete De Lausanne Et Journal Suisse.

Journal de Constantinople.

Journal de Genève National, Politique Et Littéraire.

Journal Historique Et Littéraire, P. Kersten, Liège.

Le Mémorial Diplomatique, (Directeur: Edouard Simon), Imprimerie Typographique Joseph Kugelmann 12, Rue De La Grange Batelière, 12, Paris.

L'expansion Belge Revue Mensuelle Illustrée.

Memoriaal Van Administratie Der Provincie Antwerpen, Veuve De Backer, Imprimeur Du Gouvernement Provincial, Anvers.

Moniteur Belge Journal Officiel.

Muâhedât Mecmûası.

Pourquoi Pas?.

Recueil Consulaire Contenant les Rapports Commerciaux Des Agents Belges à L'Étranger, Weissenbruch, Imprimeur Du Roi Éditeur 45, Rue Du Poinçon, 45, Bruxelles.

Repertoire Du Commerce Et De L'industrie De La Belgique, Bureaux et Administration, Buxelles.

Revue D'histoire Diplomatique Publiée Par Les Soins De La Société D'histoire Diplomatique, Ernest Leroux Libraire De La Société D'histoire diplomatique 28, Rue Bonaparte, 28, Paris.

Royaume De Belgique Recueil Consulaire, N. Tarlier, Éditeur, Rue De La Montagne, 51, Bruxelles.

Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye.

Sâlnâme-i Nezâret-i Umûr-ı Hâriciyye Osmanlı Dışileri Bakanlığı Yıllığı, C. III, İşaret Yayınları, İstanbul.

Scheler, Auguste, *Annuaire Statistique Et Historique Belge*, Auguste Schnée, Éditeur, Împasse Du Parc, 2, Bruxelles Et Leipzig.

Son Posta Gazetesi.

T.B.M.M Gizli Celse Zabıtları.

Tarlier, H., *Almanach Royal Belgique*, A La Librairie Polytechnique, Rue De La Madeleine, N° 9, Bruxelles.

The Art Journal Illustrated Catalogue The Industry of All Nations, Published For The Proprietors, By George Virtue, London.

The Illustrated London News.

The Mechanics' Magazine, Museum, Register, Journal, And Gazette.

The Menorah A Monthly Magazine.

The Rambler.

The Times.

Araştırma Eserler ve İnternet Kaynakları

1889 Paris Umûmî Sergisi, (Ed: Fahrettin Gün, Haz: Akile Çelik), Renk Matbaası, İstanbul, 2010.

Abacı, Müslimen, II. Abdülhamid Döneminde Karadeniz Bölgesindeki Şehbenderliklerin istihbarat Faaliyetleri (1876-1909), (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), *İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, İstanbul, 2019.

Abdurrahman Şeref Efendi, *Tarih Musahabeleri*, (Sadeleştiren Enver Koray), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1985.

Abdülhak Hâmid (Tarhan), *Abdülhak Hâmid'in Hatıraları*, (Haz., İnci Enginün), Dergâh Yayınları, İstanbul, 1994.

Abdülhak Hâmid Tarhan, *Abdülhak Hâmid Tarhan Hayatı Sanatı Eseri*, (Haz., Hikmet Dizdaroğlu), Varlık Yayınları, İstanbul, 1953.

Ackermann, Paul, *Dictionnaire Biographique Universel Et Pittoresque*, Tome Premier, Aimé André, Libraire- Éditeur, Quai Malaquais, N° 13, Paris, 1834.

Actes De La Conférence De Bruxelles (1889-1890), F. Hayez, Imprimeur De L'académie Royale De Belgique Rue De Louvain, 108, Bruxelles, 1890.

Ahmed Lûtfi Efendi, *Vak'anüvîs Ahmed Lûtfi Efendi Tarihi*, IV-V, (Yeni Yazıya Aktaran: Yücel Demirel), Tarih Vakfı Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1999.

Ahmed Müfid, *Tepedelenli Ali Paşa 1744-1822*, (Haz., Enes Kavalçalan), Çizgi Kitabevi, İstanbul, 2022.

Akpınar, Mahmut Osmanlı Devleti'nde Şehbenderlik Müessesesi, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), *Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Sivas, 2001.

_____, Bir Tanzimat Bürokratı ve Diplomatı Olarak Aleksandır Karatodori Paşa (1833- 1906), (Basılmamış Doktora Tezi), *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Konya, 2010.

_____, Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Devlet-i Aliyye'ye Hizmet Eden Gayrimüslim Sefirler (1832-1923), Otorite Kitap, Ankara, 2016.

_____, “Bir Saray Hekiminin Serencamı: İstefanaki Karatodori (1789-1867)”, *C.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XIV/1, 2010, ss. 173-184.

Aküm, Ömer Faruk, “Hayrullah Efendi”, *DİA*, C. 17, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1998, ss. 67-75.

Akyıldız, Ali, “Balkanlar'a Osmanlılardan Miras Bir Çağdaş Medeniyet Ürünü: Rusçuk-Varna Demiryolu”, *Balkanlar'da İslâm Medeniyeti Milletlerarası Sempozyumu Tebliğleri*, (Edit., Ali Çaksu), Sofya, 21-23 Nisan 2000, ss. 123-145.

_____, “Sâdullah Paşa”, *DİA*, C. 35, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2008, s. 432-433.

_____, *Anka'nın Sonbaharı Osmanlı'da İktisadî Modernleşme ve Uluslararası Sermaye*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005, s. 77-78-79; *The Times*, 24 Eylül 1859.

Akyılmaz, Sevgi Gül, Reis-ül Küttâb ve Osmanlı Hâriciye Nezâretinin Doğuşu, (Basılmamış Doktora Tezi), *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Konya, 1990.

Alloul, Houssine-Markey, Roel, “Please Deny These Manifestly False Reports”: Ottoman Diplomats And The Press İn Belgium (1850–1914)”, *International Journal of Middle East Studies*, Volume, 48, Issue, 2, May, 2016, ss. 267-292.

Alloul, Houssine-Smaele, Henk De., “L’Arménie Dans La Politique Et l’imagination Belge De L’avant-Guerre”, *Revue Belge De Philologie Et D’histoire*, Tome, 93/3, 2019, ss. 809-840.

Anckaer, Jan, " O'Sullivan", *Academia.edu*, s. 1, (Erş., 08.02.2023).

_____, *Small Power Diplomacy And Commerce Belgium And The Ottoman Empire During The Reign Of Leopold I (1831-1865)*, The Isis Press, İstanbul, 2013.

Antwerp: Commercially Considered A Series Of Articles, Wilkinson Brothers, Limited, 21, Bevis Marks, E.C., London, 1898.

Anverp: Commercially Considered, Wilkinson Brothers, Limited, 21, Bevis Marks, E.C, London, 1898.

Armaoğlu, Fahir, *19. Yüzyıl Siyasî Tarihi (1789-1914)*, TTK Basımevi, Ankara, 1997.

Atasoy, Nurhan, “Dolmabahçe Sarayı'nda Geleneksel Özellikler”, *Milli Saraylar*, S. 1/1, 1987, ss. 23-33.

Ayaşlı, Münevver, *Geniş Ufuklara ve Yabancı İklimlere Doğu*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2016.

Balkan Savaşı'na Katılan Komutanların Yaşam Öyküleri (Alay ve Daha Üst Birlik Komutanları), Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Genelkurmay Basım Evi, Ankara, 2004.

Barchard, David, *Veli Pasha And Consul Ongley An Anglo-Ottoman Diplomatic Relationship That Got Too Close*, İsis Press, İstanbul, 2006.

Barnard, Henry, *National Education In Europe: Being An Account Of The Organization, Administration, Instruction, And Statistics Of Public Schools Of Different Grades In The Principal States*, Second Edition, Published By Charles B. Norton, No. 71, Chambers Street, New York, 1854.

Bavay, Charles Victor De., *Histoire De La Révolution Belge De 1830*, Bruylant-Christophe & Cie, Libraires-Éditeurs, Rue Blaes, 33, Bruxelles, 1873.

Begue, L. F. Le., *Notice Sur L'histoire Métallique De La Révolution Belge De 1830, Ou Catalogue Raisonné Des Médailles Qui Ont Paru, En Belgique, A L'occasion Des Événemens Politique De 1830*, Imprimerie De R. Lippens, Gand Avril 1832.

Belge, Hadi, "Osmanlı Devleti Merkez Bürokrasisinde Bizans Bakiyesi Bir Kurum Olarak Logofetlik", *Akademik Bakış Dergisi*, S. 27, 2019, ss. 123-146.

Belgium In The Ottoman Capital From The Early Steps To La Belle Epoque The Centenary Of "Le Palais De Belgique" 1900-2000, (An Edition of the Consulate General of Belgium), İstanbul, 2000.

Bemmel, Eugène Van, *Patria Belgica: Encyclopédie Nationale De Exposé Méthodique Les Connaissances Relatives A Belgique Politique Et Sociale*, Bruylant-Christophe & Cie, Libraires-Éditeurs, 33, Rue Blaes, Bruxelles, 1873.

Bertels, Inge, *Building The City, Antwerp 1819-1880*, (Unpublished Doctoral Thesis), *Instituut Voor Mediastudies (KU Leuven)*, Leuven, 2008.

Beydilli, Kemal, "Mahmud II", *DİA*, C. 27, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2003, ss. 352-357.

_____, "Paris Antlaşması", *DİA*, C. 34, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2007, ss. 169-172.

Bilmez, Bülent-Clayer, Nathalie, "A Prosopographic Study on some 'Albanian' Deputies To The First Ottoman Parliament", *The First Ottoman Experiment In Democracy*, (Edit. Christoph Herzog-Malek Sharif), Ergon Verlag Würzburg In Kommission, Würzburg, 2016, ss. 151-185.

Binzouba, Majed Mohammed, Mehmed Namık Paşa'nın Askerî ve Siyasî Hayatı (1804-1892), (Basılmamış Doktora Tezi), *İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, İstanbul, 2015.

Biographie Générale Des Belges Morts Ou Vivants Hommes Politiques, Membres Des Assemblées Délibérantes, Ecclésiastiques, Militaires, Savants, Artistes Et Gens De Lettres, G. Deroovers, Libraire Et Relieur, Rue Des Pierres, 5. Impr. de Ch . Vaideranwbra, Montagne-aux-Herbcs-Potagères, 25, Bruxelles, 1850.

Biographies Of Celebrities For The People, John And Robert Maxwell Milton House, 14 And 15, Shoe Lane, Fleet Street And 35, St. Bride Street, E.C., London, (Year?).

Birinci, Ali, "Münir Paşa", *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*, C. 2, YKY, Yayınları, İstanbul, 2008, ss. 330-332.

_____, "Şerif Paşa, Mehmed", *DİA*, C. 39, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2010, ss. 1-2.

Bnf,Gallica,
<https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k51966561/f4.image.r=Emir%20Emin%20Arslan%20consul> (Erş., 04.10.2024).

Borchgrave, Émile de., *The Diary of Emile de Borchgrave. Recollections of a Belgian Diplomat in Ottoman İstanbul, (1885-1892)*, The İsis Press, 2015.

Bostan, Zeynep, Modern Osmanlı Hariciyesinin İnşası ve II. Abdülhamid Döneminde Diploması, (Basılmamış Doktora Tezi), *İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, İstanbul, 2019.

Bouquet, Oliver-Kuneralp, Sinan, *Les Musurus Une Famille De Diplomates Ottomans Lettres Et Documents (1852-1910)*, Les Editions İsis, İstanbul, 2015.

Boussauw, Kobe, "City profile: Ghent, Belgium" www.researchgate.net, (Erş., 13.10.2024),

Bozkurt, Gülnihal, "Köle Ticaretinin Sona Erdirilmesi Konusunda Osmanlı Devleti'nin Taraf Olduğu İki Devletlerarası Anlaşma", *OTAM*, S. 1, 1990, ss. 45-77.

British And Foreign State Papers 1837-1838, Vol. XXVI, Printed By Harrison And Sons, St. Martin's Lane, 1855.

Cahen, İsidore, *Archives Israélites Recueil Politique Et Religieux Hebdomadaire Publié Sous La Direction*, Tome XLIII, Au Bureau Des Archives Israélites, 11, Rue De Berlin, Paris, 1882.

Carathéodory, Étienne, *Du Droit International Concernant Les Grands Cours D'eau*, F. A. Brockhaus, Leipzig, 1861.

Carathéodory, Stephan, *De Fluminum Communium Navigatione*, Verlag Nicht Ermittlbar, (National Library Of The Netherlands), 1860.

Carpenter, William, *Anecdotes Of The French Revolution of 1830*, Printed By George Cowie, Newcastle Street, Strand, London. 1830.

Cevdet Paşa, *Tezâkir*, 1-12, (Yay., Cavid Baysun), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1991.

Compte Rendu Du Congrès Des Sciences Géographiques, Cosmographiques Et Commerciales, Tome Premier, L. Gerrits Grande Rue, 26-Guil Van Merlen, Grande Rue Pierre Pot, 24, Anvers, 1872, s. LXVIII; *Moniteur Belge Journal Officiel*, 1 Temmuz 1856.

Congrès National Des Patronages Mons 1893, Imprimerie A. Lesigne Rue De La Charite, 23, Bruxelles, 1894.

Cooper, Thompson, *Men Of The Time: A Dictionary Of Contemporaries, Containing Biographical Notices Of Eminent Characters Of Both Sexes*, George Routledge And Sons, The Broadway, Ludgate. New York: 416, Broome Street, London, 1872.

Corkran, J. Fraser, *Concise History Of England In Epochs*, Oliver And Boyd, Tweeddale Court. London: Simpkin, Marshall, And Co, Edinburgh, 1871.

Çakmak, Aydın, *Türk Dışişleri Teşkilatı'nın Gelişimi: Hariciye Nezareti*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2020.

Çankaya, Mücellidoğlu Ali, “*Son Asır Türk Tarihinin Önemli Olayları ile Birlikte*” *Yeni Mülkiye Târihi ve Mülkiyeliler (Mülkiye Şeref Kitabı)*, C. III, Mars Matbaası, Ankara, 1968-1969.

Çarkçıyan, Rahip G., *Türk Devleti Hizmetinde Ermeniler*, Kesit Yayınları, İstanbul, 2006.

Dalloz, M., *Jurisprudence Générale Recueil Périodique Et Critique De Jurisprudence, De Législation Et De Doctrine*, Au Bureau De La Jurisprudence Générale 19, Rue De Lille, 19, Paris, 1898.

D'Altenstein, Baron İsidore De Stein, *Annuaire De La Noblesse De Belgique*, Auguste Decq, Libraire-Éditeur, Rue De La Madeleine, 9, Bruxelles, 1862.

_____, *Annuaire La Noblesse De Belgique*, Auguste Decq, Rue De La Madeleine, 9, C. Muquardt, Place Royale, Rue De La Montagne, 7, Bruxelles, 1857.

Danişmend, İsmail Hami, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, C. 4, İkinci Baskı, Türkiye Yayınevi Tarih Serisi, Ankara, 1961.

Deguisse, V., *Histoire De L'école Militaire De Belgique*, Polleunis & Ceuterick Imprimeurs 37, Rue Des Ursulines, 37, Bruxelles, 1895.

Değirmenci, Kevser, Mustafa Nâili Paşa'nın Hayatı ve Girit Valiliği, (Basılmamış Doktora Tezi), *İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, İstanbul, 2013.

Demir, Hatice, Aleksandr Karatodori Paşa'nın Hâriciye Nazırlığı ve Osmanlı Dış Politikası, (Basılmamış Doktora Tezi), *İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, İstanbul, 2022.

Deniz, Nuh Mehmet, Düvel-i Ecnebiye Defterlerinden Osmanlı Belçika Münasebetleri (1254 H. İle 1325 H. Tarihleri Arasında 3/1 ve 4/2 Nolu Ahkam Defterlerinde Göre), (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), *İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, İstanbul, 2010.

Descartes, *Usûl Hakkında Nutuk*, (Mütercim: İbrahim Edhem), İkinci Tab', Devlet Matbaası, İstanbul, 1928.

Destrilhes, M., *Confidences Sur La Turquie*, E. Dentu, Libraire-Éditeur Palais-Royal, Galerie D'orleans, 13, Paris, 1856.

Doğan, Enfel, "İstanbul (Erkek) Lisesi'nin Kurucusu Nadir Bey'in Öğretmenlik Mesleği ve Öğretim Yöntemleri ile İlgili Görüş ve Önerileri", *SAÜ Eğitim Fakültesi Dergisi*, 14/2007, ss. 142-160.

Doğaner, Suna, "Belçika", *DİA*, C. 5, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1992, ss. 393-395.

Dönmez, Ahmet, “Bir Son Dönem Osmanlı Diplomatinin Yükselişi ve Düşüşü: Salih Münir Paşa”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C.38, S.65, 2019, ss. 169-195.

_____, “Yeniden Tesis Sürecinde Osmanlı Daimî Elçiliklerinde Yazışma Sistemi”, *History Studies*, 9/2, 2017, ss., 109-123.

_____, Karşılıklı Diplomasiye Geçiş Sürecinde Osmanlı Daimî Elçiliklerinin Avrupa’da Yeniden Tesisi 1832–1841, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Konya, 2006.

Ebuzziyâ, Tevfik, *Lûgat-ı Ebuzziya*, Matbaa-i Ebuzziyâ, Konstantiniyye, 1306.
Edhem Mesud, *Paris Sergi-i Umûmisi*, TBMM Milli Saraylar Daire Başkanlığı Koleksiyonu No: 61.

Ekinci, Ekrem Buğra, *Sultan Abdülhamid’in Son Zevcesi Behice Sultan’la Altı Ay*, (Edit., Zeynep Berktaş), Timaş Yayınları, İstanbul, 2017.

Engin, Vahdettin, “Rumeli Demiryolu”, *DİA*, C. 35, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2008, s. 235-237.

Enginün, İnci, “Abdülhak Hâmid Tarhan”, *DİA*, C. 1, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1988, ss. 207-210.

_____, *Abdülhak Hâmid Tarhan*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1986.

Erim, Nihat, *Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri*, C. I, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, TTK Basımevi, Ankara, 1953.

Eroğlu, Ahmet Hikmet, *Osmanlı Devleti’nde Yahudiler (XIX. Yüzyılın Sonuna Kadar)*, Alperen Yayınları, Ankara, 2000.

Erol, Yasemin Zahide, “Şehbender Raporlarına Göre Osmanlı- Bulgaristan Ticari İlişkileri (1910-1914)”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 34, S. 57, 2015, ss. 221-248.

Esenbel, Aziz, “Abdülhamid ile Paris Sefiri Salih Münir Paşa Arasında Gizli Mühabere”, <https://core.ac.uk/download/pdf/38323412>, (Ers. 1.07.2024).

Essen, Léon Van Der, *A Short History Of Belgium*, The University Of Chicago Press Chicago, Illinois, Chicago, 1920.

Fatihli Mehmed Teyfik Paşa Osmanlı Tarihi, (Yay., Haz., İsmet Sarıbal), Gece Kitaplığı, Ankara, 2017.

Fevziye Abdullah Tansel, *Hususî Mektuplarına Göre Namık Kemal ve Abdülhak Hâmid*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2005.

Fidan, Murat, “Osmanlı İmparatorluğu ile Belçika Devleti Arasındaki Ticaretle İlgili Gümrük Tarife Defteri (1862)”, *Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C. 18, S. 1, 2017, ss. 287-309.

Findley, Carter V., *Kalemiyeden Mülkiyeye Osmanlı Memurlarının Toplumsal Tarihi* (Çev., Gül Çağalı Güven), Alfa Basım, İstanbul, 2020.

_____, *Modern Türkiye Tarihi İslam, Milliyetçilik ve Modernlik 1789-2007*, (Çeviri: Güneş Ayas), Timaş Yayınları, İstanbul, 2019.

_____, *Osmanlı İmparatorluğunda Bürokratik Reform Babıâli 1789-1922*, (Çev. Ercan Ertürk), Alfa Basım Yayım Dağıtım, İstanbul, 2018.

Flamand, Touriste, *De Bruxelles A Constantinople*, Tome Troisième, Libraire Polytechnique, Rue De La Madeleine, 9, Bruxelles, 1840.

Flint, Robert, *History Of The Philosophy Of History*, William Blackwood And Sons, Edinburgh And London, MDCCCXCIII.

Frederici, Maurice *De La Juridiction Des Agents Diplomatiques Et Consulaires Belges En Orient*, Ch.-J.-A. Greuse, Imprimeur-Libraire-Editeur, Rue Beughem, 6, Faubourg De Schaerbeek, Bruxelles, 1849.

Gemelli, Carlo, Et Royer, P., *Histoire De Belgique Revolution Demie De 1830 Et Histoire De La Belgique Jusqu'aujourd'hui*, Ferdinand Claassen, Libraire-Éditeur 88, Rue De La Madeleine, Coin De La Rue Canlersteen, Bruxelles-Ostende, 1864.

Gordon, Thomas, *History Of The Greek Revolution, And Of The Wars And Campaigns Arising From The Struggles Of The Greek Patriots In Emancipating Their Country From The Turkish Yoke*, Vol. I, William Blackwood, Edinburgh; And T. Cadell, Strand, London, MDCCCXLIV (1844).

Grandgaignage, M. Edm., *Histoire Du Péage De L'escaut*, Typographie J.-E. Buschmann, Anvers, 1868.

Güllü, Ramazan Erhan, “Münşî ve Muhlis Bir Midhat Paşa Yetiştirmesi: Köse Mehmed Râif Paşa”, *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, S. 17, 2010, ss. 71-113.

Henaus, Ferdinand, *Histoire Du Pays De Liège*, Imprimerie De J. Desoer, Libraire, Liège, MDCCCLI, (1851).

Henrichs, M.P., 14. Année. *Archives Du Commerce Annales Universelles Diplomatiques, Consulaires Et Commerciales*, Tome XXXVII, 1er Cahier, Rue Croix-Des-Petits-Champs, 33, Chez Bruneau, Imprimeur-Éditeur, Et Chez Renard, A La Librairie Du Commerce, Rue Sainte-Anne, 71, Paris, 1846.

Heyden, N. J. Van Der, *Extrait Du Nobiliaire De Belgique, Concernant La Famille De Kerckhove-Varent Et Contenant La Biographie Du Vicomte Joseph-Romain-Louis De Kerckhove-Varent*, Imprimerie De J. H. Conart, Kipdorp, Anvers, 1853.

Hızlı, Kasım, Paris Büyükelçisi Salih Münir Paşa'nın (Çorlu) Hayatı ve Faaliyetleri (1857-1939), (Basılmamış Doktora Tezi), *Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, İstanbul, 2020.

Hızlı, Kasım-Kurt, Aydın, “Mülkiye ile Hariciye Arasında Bir Ömür: Hariciye Nazırı Kürt Said Paşa (1834-1907)”, *Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, S. 16, 2023.

Histoire De Bruges, Et Des Evènements Dont Cette Ville A Été Le Théâtre Jusqu'a La Revolution Française, DE L'imprimerie De Vandecasteele-Werbrouck, Bruges, 1850.

History Of The Revolutions In Europe Since The Downfal Of Napoleon; Comprising Those Of France, Belgium and Poland, (By A Counsellor At Law), New-York, 1831.

Houtte, Hubert Van, *Histoire Économique De La Belgique À La Fin De L'ancien Régime*, Van Rysselberghe & Rombaut, Éditeurs Anciennement C. Van Goethem Rue Des Foulons, 1, Gand, 1920.

<http://langautier.free.fr/htm/Testa/Accueil.htm#gsc.tab=0>, (Erş., 15.09.2024).

<http://langautier.free.fr/htm/Testa/Accueil.htm#gsc.tab=0>, (Erş., 15.09.2024).

Humbéeck, M. Van, *Situation De L'enseignement Supérieur Donné Aux Frais De L'état, Papport Triennal Présente Aux Chambres Législatives Le 19 Juillet 1881*, Année 1877,1878,1879, F Çois Gobbaerts, İmprimeur Du Roi, Successeur D'emm Devroye Rue De La Limite, 21, Brükselles, 1881.

Hut, Davud, "Tevfik Paşa Mehmed" *DİA*, C. 41, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2012, ss. 16.

_____, Mustafa Nâilî Paşa, *DİA*, Ek. 2. Cilt, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2019, ss. 323.

İbrahim Edhem, *Semerât-ı Akl*, Matbaa-i (A.K. Tozlıyan) İdâre-i Şirket Mürettebiye Babiâli Caddesinde Numro 34, İstanbul, 1303.

İlter, Fügen, "XIX. Yüzyıl Osmanlı Dönemi Mimarlığında, Kayseri Yöresi Hristiyan Yapıları: Germir ve Endüllük Kiliseleri", *BELLETEN*, C. 52, S. 205, 1988, ss. 1663-1682.

İnal, İbnü'l-Emin Mahmud Kemal, *Son Asır Türk Şairleri (Kemâlî's-Şuarâ)*, C. II, (Haz., M. Kayahan Özgül), Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2000.

Jochmus, August Von, *The Syrian War And The Decline Of The Ottoman Empire 1840-1848*, Two Volumes, Vol., 1, Albert Cohn 53, Mohrenstrasse, Berlin, 1883,

Jordell, D., *Catalogue Général De La Librairie Française*, Tome Douzième, Librairie Nilsson Per Lamm, Succ 338, Rue Saint-Honore, 328, Paris, 1892.

Juste, Théodore, *Les Fondateurs De La Monarchie Belge Sylvain Van De Weyer Mini+istre D'état Ancien Membre Du Gouvernement Provisoire Et Ancien Ministre Plénipotentiaire De Belgique A Londres D'après Des Documents Inédits*, I, C. Muquardt Henry Merzbach, Successeur Même Maison A Gand Et A Leipzig, Bruxelles, 1871.

Kadı, İsmail Hakkı, Arşiv Belgelerine Göre 18.Y.Y.'da Osmanlı-Hollanda İktisadî Münasebetleri, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), *Marmara Üniversitesi Ortadoğu ve İslam Ülkeleri Enstitüsü*, İstanbul, 1997.

_____, *Ottoman And Dutch Merchants In The Eighteenth Century Competition And Cooperation In Ankara, İzmir, And Amsterdam*, Brill, Leiden-Boston, 2012.

Kapıcı, Özhan, “Şark Meselesinden Bir Kesit: Osmanlı-Rus İlişkilerinde Eflâk-Boğdan Meselesi (1864-1865)”, *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 18, Bahar, 2013, s. 83-116.

_____, “Tanzîmât Döneminde Osmanlı Hariciyesinde Ataşelik Memuriyetinin Teşekkülü”, *Türkiyat Mecmuası*, C.32, S. 1, 2022, ss. 355-379.

Karakoç, Ercan, “Ermeni Asıllı Nazırlarından Gabriyel Noradunkyan Efendi”, *Ermeni Araştırmaları*, S. 52, 2015, ss. 85-140

_____, “Gabriyel Noradunkyan Efendi: Ermeni Asıllı Bir Osmanlı Nazırı ve Ermeni Meselesine Bakışı”, *academia.edu*, (Erş., 16.07.2024).

Karal, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi Nizan-ı Cedid ve Tanzimat Devirleri (1789-1856)*, C. V, TTK., Ankara, 1994.

Karl Von Martens, Karl- Cussy, Ferdinand De Cornot Baron De., *Recueil Manuel Et Pratique De Traités, Conventions Et Autres Actes Diplomatique*, Tome Sixieme, F. A. Brockhaus, Leipzig, 1856.

Kayaoğlu, Taceddin, *Osmanlı Hâriciyesinde Gayr-i Müslimler (1852-1925)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2013.

Kayra, Cahit-Üyepazarcı, Erol, *Kandilli Vaniköy Çengelköy Mekânlar ve Zamanlar*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Dairesi Başkanlığı Yayınları, No: 13, İstanbul, 1993.

Kılıç, Musa, "Osmanlı Brüksel Elçiliği ve Elçileri", *Uluslararası Osmanlı Öncesi ve Osmanlı Çalışmaları Komitesi, Cièpo 22, Sempozyum Bildiriler Kitabı*, C. 2, Trabzon, 4-8 Ekim 2016, ss. 441-453.

_____, “Osmanlı Devleti’nde Diplomat Olarak Kariyer Yapmak: Abdülhak Hamid (Tarhan) Örneği”, *Yeni ve Yakınçağlarda Osmanlı Diplomasisi*, (Edit., Ahmed Dönmez), Ankara, 2019, ss. 215-253.

_____, "Osmanlı Hariciyesi Hizmetinde Bir Belçikalı Aristokrat: Vikont Eugène de Kerchove", *Osmanlı Devleti Hizmetinde Yabancılar*, No: 118, Tarih Serisi: 98, Selenge Yayınları, İstanbul, 2020, ss. 157-175.

_____, "Osmanlı Devleti'nde Şehbenderlik Kurumu", *Osmanlı Diplomasi Tarihi Kurumları ve Tatbiki*, (Edit., Mehmet Alaaddin Yalçinkaya-Uğur Kurtaran), Altınordu Yayınları, Ankara, 2018, ss. 95-119.

_____, "Sicill-i Ahvâl Kayıtlarına Göre II. Abdülhamid Dönemi Osmanlı Bürokrasisinde Yahudi Memurlar", *OTAM*, S. 31, Bahar, 2012, ss. 129-156.

_____, "Tanzimat Döneminde Osmanlı Hariciye Nezâreti'nin Ermeni Memurları" *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 31, S. 51, 2012, ss. 93-124.

_____, Osmanlı Hariciyesinde Gayrimüslimler (1836-1876), (Basılmamış Doktora Tezi), *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Ankara, 2009.

Koç, Canan Olpak, "Modern Edebiyatta Öncü Bir Kalem: Yusuf Neyyir", <https://www.gecerken.com.tr/icerik.php?articleId=243>, (Erş., 23.08.2024).

Kolay, Arif, "II. Meşrutiyet Döneminde Hariciye Nezaretinde Tensikat ve Bürokratik Değişim (1908-1910)" *Türkiyat Mecmuası*, 27/1, 2017, ss. 193-214.

Korkmaz, Ender, Harbiye Nazırı Nazım Paşa'nın Hayatı ve Faaliyetleri, (Basılmamış Doktora Tezi), *İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, İstanbul, 2017.

Kreiser, Klaus, "Public Monuments İn Turkey And Egypt, 1840,1916", *Muqarnas, An Annual On Visual, Material, And Architectural Cultures Of The İslamic World*, (Edit, Gülru Necipoğlu), Vol., 17, Leiden-Brill, 1997

Ksenofontov, V.L., "Şapsığlar", Çev., Murat Papşu, <https://www.academia.edu>, (Erş., 09.07.2024).

Kutsal, Derya-Atlığ, Ayşe Canan, "İstanbul Resim ve Heykel Müzesi Resim Koleksiyonu Envanterinde Bir Keşif: Nevin Edhem Hamdi", *MSGSÜ*, 1/25, 2022, ss. 212-131.

Küçük, Cevdet, "Abdülmecid", *DİA*, C. 1, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1988, ss. 259-263.

Kütükoğlu, Mübahat S. "Tanzimat Devri Osmanlı-İngiliz Gümrük Târifeleri", *Tarih Enstitüsü Dergisi*, S. 4-5, İstanbul, 1973-1974, ss. 335-393.

_____, "Baltalimanı Muahedesi", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1992, ss. 38-40.

_____, *Balta Limanı'na Giden Yol Osmanlı-İngiliz Münâsebetleri (1580-1850)*, TTK., Ankara, 2013.

La Grande Encyclopédie Inventaire Raisonné Des Sciences, Des Lettres Et Des Arts, Tome IV, Librairie Larousse 13-17, Rue Montparnasse (6), Paris, 1885.

Lamartine, Alphonse de., *Graziella*, (Çev., Yusuf Neyyir), Kırk Anbar Matbaası, İstanbul, 1296.

Le Commerce d'Anvers à l'Exposition Universelle De 1885, İmp. Dela Montagne, (Yer?) 1885.

Le Correspondant Religion Philosophie- Sciences Littérature-Politique Beaux-Arts, Tome Cent Quatre-Vingtièm, Bureaux Du Correspondant 14, Rue De L'abbaye, 14, Paris, 1895.

Le Livre D'or De L'ordre De Leopold Et De La Croix De Fer, Tome Premier, Ch. Lelong, Imprimeur-Éditeur Rue Royale, 138, Bruxelles, 1858.

Le Musée Français Portraits Des Contemporains Dessinés D'après Les Meilleures Photographies, Deuxième Volume, Au Bureau Du Journal Amusant 16, Rue Du Croissant, 16, Paris, 1862, No:54.

L'expansion Belge Revue Mensuelle Illustrée, Première Année. No I, Fevrier 1908.

Limberger, Michael, "The Greatest Marketplace İn The World The Role Of Antwerp İn The Economic And Financial Network Of The Habsburg Empire", *Épure-Éditions Et Presses Universitaires De Reims*, 2021, ss. 45-62.

M. Moukbil Bey, *La campagne de Perse (1514)*, Berger-Levrault, Paris, 1928.

Maistre, Joseph Marie Comte de., *Oeuvres Completes J. De Maistre*, Tome Treizième De Correspondance, V, 1815- 1816, Librairie Générale Catholique Et Classique Vitte Et Perrussel, Éditeurs–Imprimeurs 3 et 5, Place Bellecour, Lyon, 1886.

Manav, Nursel, "19. Yüzyıl Galata'sından Bir Banker: Darphane-i Âmire ve Sefaretler Bankeri Jacques Alléon", *Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, C. 4, S.7, 2018, ss. 89-105.

Mantran, Robert, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi II Duraklamadan Yıkılışa*, (Çev: Server Tanilli), Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2012.

Martel, Henri, *Le Développement Commercial De La Belgique Avec Les Pays Étrangers*, Publication Annuelle Première Année, Imprimerie A. 9, Rue Saint-Pierre, 9 Lefevre, Bruxelles, 1894

Mehmed Tevfik, *Esatir-i Yûnaniyyan*, 1. Tab', Konstantiniyye Mekteb-i Harbiye Matbaası, 1329.

Melih Duman-Şahin Çaylı, "Türkiye-Spain Relations In The Period Between The Two World Wars (1923-1939)", *Journal Of The Human And Social Science Researches*, 12/2, 2023, ss. 606-625.

Memiş, Şefik, 19. Yüzyılda Bir Sanayileşme Stratejisi Olarak Uluslararası Fuarlar: Osmanlı Örneği, (Basılmamış Doktora Tezi), *İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, İstanbul, 2015.

Memo From Belgium "Views And Surveys", Documents Illustrating The History Of Belgium From Prehistoric Times To 1830, Volume I, Ministry Of Foreign Affairs External Trade And Cooperation In Development, Brussels, No 178, 1978.

Metin Zengin, "Osmanlı'nın, Arjantin İlk Büyükelçisi Emir Emin Arslan, Hayatı ve Eserleri", *Social Science Studies*, C. 2, S. 1, 2019, ss. 16-27.

Mignet, M., *Notice Historique Sur La Vie Et Les Travaux De M. Rossi*, Typographie De Firmin Didot Freres, Thprimeurs De L'institut, Rue Jacob, N° 56, Paris, 1849.

Ministère Des Affaires Étrangères Conférence Internationale De Bruxelles 18 Novembre 1889-2 Juillet 1890 Protocoles Et Acte Final, Imprimerie Nationale, Paris, MDCCCXCI.

Moke, H. G., *Histoire De La Belgique*, Librairie Encyclopédique M.me V.e Bivort-Crowie, Éditeur, Place De La Calandre, No 14, Gand, 1839.

Murray, James M., *Bruges Cradle Of Capitalism 1280-1390*, Cambridge University Press, New York, 2005.

Mustafa Celâlettin Paşa Eski ve Modern Türkler, (Çev., Güven Baker), Kaynak Yayınları, İstanbul, 2014.

Münir Süreyya Bey, *Ermeni Meselesinin Siyasî Tarihçesi (1877-1914)*, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın Nu: 53, Ankara, 2001,

Noradounghian Effendi, Gabriel, *Recueil D'actes Internationaux De L'Empire Ottoman 1789-1856*, Tome Deuxieme, Librairie Cotillon, F. Pichon, Successeur Rue Soufflot, 21., Leipzig Breitkopf Et Haertel, Neuchatel Attinger Frères, Éditeurs, Paris, 1900.

_____, *Recueil D'actes Internationaux De L'Empire Ottoman 1300-1789*, Tome Premier, Librairie Cotillon, F. Pichon, Successeur Rue Soufflot, 21., Leipzig Breitkopf Et Haertel, Neuchatel Attinger Frères, Éditeurs, Paris, 1897.

_____, *Recueil D'actes Internationaux De L'Empire Ottoman 1856-1878*, Tome Troisieme, Librairie Cotillon, F. Pichon, Successeur Rue Soufflot, 21., Leipzig Breitkopf Et Haertel, Neuchatel Attinger Frères, Éditeurs, Paris, 1902.

_____, *Recueil D'actes Internationaux De L'Empire Ottoman 1878-1902*, Tome Quatrieme,, Librairie Cotillon, F. Pichon, Successeur Rue Soufflot, 21., Leipzig Breitkopf Et Haertel, Neuchatel Attinger Frères, Éditeurs, Paris, 1903.

Nothomb, *Essai Historique & Politique Sur La Révolution Belge*, Tome Premier, Librairie Européenne C. Muquardt Merzbach & Falk, Éditeurs Libraires De La Cour & Des. A. R. Le Comte De Flandre Même Maison A Leipzig, Bruxelles, 1876.

_____, *Essai Historique Et Politique Sur La Révolution Belge*, J. P. Meline, Libraire Éditeur, Bruxelles, 1834.

Obsèque De S. M. Guillaume III, Roi Des Pays-Bas, Grand-Duc De Luxembourg service Commémoratif Célébré Au Temple De l'Oratoire À Paris Le Jeudi 4 Décembre 1890, Imprimerie De Jean Enschedé Et Fils À Harlem, Paris, 1890.

Osmanlı Askerlik Literatürü Tarihi, C.I., (Edit., Ekmeleddin İhsanoğlu) İstanbul, 2004.

Öndeş, Osman, *Kadıköy'ün Güngörmüş Sayfyesi Moda*, İletişim Yayınları, 2021.

Örenç, Ali Fuat, Yakındönem Tarihimizde Sisam Adası (1821-1923), (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), *İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, İstanbul, 1995

Özcan, Abdülkadir, “Pasarofça Anlaşması”, *DİA*, C. 34, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2007, s. 177-181.

Özlü, Zeynel, *İlk Çağdan Cumhuriyet'e Bir Batı Karadeniz Kenti Düzce (Ahali-yi Sadıka/Sefine-i Nuh)*, Birinci Baskı, Fırat Basım, İstanbul, 2015.

Pakalın, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. 2, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1971.

_____, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. III, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1993.

Paker, Esat Cemal, *Siyasi Tarihimizde Kırk Yıllık Hariciye Hatıraları*, Remzi Kitapevi, 3. Basım, İstanbul, 2001.

Pamukciyan, Kevork, *Ermeni Kaynaklarından Tarihe Katkılar Biyografileriyle Ermeniler*, C. IV, (Yay. Haz., Osman Köker), Aras Yayıncılık, İstanbul, 2003.

Papers Relating To The Foreign Relations Of The United States With The Annual Message Of The President Transmitted To Congress Decembre 7, 1909, Washington Government Printing Office, Washington, 1914.

Pınar, Hayrettin, “Ahmed Fevzi Paşa'nın Petersburg Seyahati ve Petersburg Anlaşması”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 29, 2013, ss. 179-189.

_____, “Kostaki Musurus'un Atına Sefareti ve Osmanlı-Yunan Diplomatik Krizi”, *Belleten*, C. 76, S. 275, Nisan 2012, ss. 207-238.

Picard, Edmond, *Pandectes Belges Encyclopedié De Législation, De Doctrine Et De Jurisprudence Belges*, Tome Dixième, Ferdinand Larcier, libraire-éditeur 10, Rue Des Minimes, 10, Bruxelles, 1883.

Pirenne, Henri, *Histoire De Belgique*, VI, Maurice Lamertin, Libraire-Éditeur 58-60, Rue Coudenberg, Bruxelles, 1926.

_____, *Histoire Belgique Des Origines Au Commencement Du Xiv Siècle*, I, Henri Lamertin, Libraire-Éditeur 20 Rue Du Marché Au Bois, 20, Bruxelles, 1902.

_____, *Histoire De Belgique*, IV, Henri Lamertin, Libraire-Éditeur 58, Rue Coudenberg (Montagne De La Cour) Bruxelles, 1911.

_____, *Histoire De Belgique*, V. Henri Lamertin, Libraire-Éditeur 58, Rue Coudenberg, Bruxelles, 1920.

_____, *Histoire De Belgique*, VII, Maurice Lamertin, Éditeur 58-60, Rue Coudenberg, Burxelles, 1932.

Polasky, Janet, "The Brabant Revolution, "A Revolution İn Historiographical Peerception", *BTNG-RBHC*, XXXV, 2005, s. 435-455.

Popliment, Ch., *Biographies Nationales Union La Noblesse Belge*, Imprimerie De A. Labroue Et Comp., Rue De La Fourche, 36, Bruxelles, 1850.

_____, *Révolution Belge 1830–1848 La Belgique Depuis Mil Huit Cent Trente*, Mayer Et Flatau, Librairie Allemande - Française Et Étrangère, Aix - La - Chapelle: J. A. Mayer, Bruxelles Et Leipzick, 1848.

Protocols Of Conferences İn London Relative To The Affairs Of Belgium 1830-1831, Part I, Printed By J. Harrison And Son, Orchard St. Westminster, Printers To The Foreign Office, London, 1832.

Pulat, Ece Sönmez, 19. Yüzyıl İstanbul Mimarlık Ortamında Rum Ortodoks Kiliselerinin Yapım ve Onarım Süreçleri, (Basılmamış Doktora Tezi), *İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimler Enstitüsü*, İstanbul, 2020.

Puy, Henry W. De, *Kossuth And His Generals: With A Brief History Of Hungary; Select Speeches Of Kossuth*, Phinney & Co., 188 Main Street, Buffalo, 1852.

Recueil Des Lois Et Arrêtés Royaux De La Belgique, Tome Trentième, Chez Em. Devroye, Imprimeur Du Roi, Rue De Louvain, Bruxelles, 1859.

Revue Artistique Et Littéraire, Directeur: Louis Auvray, Tome Treizième, Aux Bureaux De La Revue Rue Bréa, 5, Près La Rue Notre-Dame-Des-Champs, Paris, 1867.

Revue De Belgique, Cinquième Année, Tome XIII, C. Muquardt, Éditeur Henry Merzbach, Successeur Place & Rue Royale Même Maison A Leipzig, Bruxelles, 1870.

Revue Des Deux Mondes, Tome Cent Quarante-Huitième, Bureau De La Revue Des Deux Mondes Rue De L'université, 15, Paris, 1898.

Revue D'histoire Diplomatique Publiée Par Les Soins De La Société D'histoire Diplomatique, Cinquième Année, Ernest Leroux Libraire De La Société D'histoire diplomatique 28, Rue Bonaparte, 28, Paris, 1892.

Rhangabé, Eugène Rizo, *Livre D'or De La Noblesse Phanariote En Grece, En Roumanie, Ene Russie Et En Turquie*, İmprimerie S. C. Vlastos, Athenes, 1892.

Rıfat, Uçarol, Rıfat, *Siyasi Tarih (1789 – 2014)*, 10. Baskı, Der Yayınları, İstanbul, 2015.

Rıza, Ali-Galib, Mehmed, *1001 Temel Eser Geçen Asırda Devlet Adamlarımız I, XIII. Asr-ı Hicrîde Osmanlı Ricâli*, (Hazırlayan: Fahri Çetin Derin), Tercüman İstanbul, 1977.

Rose, J. H., *The Revolutionary And Napoleonic Era 1789-1815*, (Ed., G. W. Prothere), Cambridge At The University Press, Cambridge, 1895.

Royaume De Belgique Congrès Archéologique International Anvers 1866-1867, Librairie C. Muquardt, 2, Rue Royale , Même Maison A Gand Et A Leipzi, Bruxelles, 1868.

Safî, İhsan, “Abdülhak Hamid Tarhan’ın Eserlerinde Tarih ve Hükümdarlar”, *Turkish Studies*, 4/1, 2009, ss. 1905-1930.

_____, *Altın Suyuna Batırılmış Bir Hayat Abdülhak Hâmid Tarhan*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2006.

Salih Münir Paşa (Çorlu), *Geçmiş Zamanlar II. Abdülhamid Devri Osmanlı Diplomasisi, İstanbul ve Paris Hatıraları*, (Haz., Ali Birinci-Selma Günaydın) Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2015.

Sander, Oral, *Anka'nın Yükselişi ve Düşüşü Osmanlı Diplomasi Tarihi Üzerine Bir Deneme*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1987.

Sarınay, Yusuf, “Türk Arşivleri ve Ermeni Meselesi”, *BELLETEN*, C.70, S. 257, 2006, ss. 289-310.

Servantie, Alain-Gautier, Antoine, “Le Premier Représentant Ottoman Résident En Belgique: Paul Testa”, *Academia.edu*, s. 1, (*Dipnot ile beraber*), (Erş., 15.09.2024),

Simpson, Sebastian Solon, The Congress And Treaty Of Paris, 1856, (Unpublished Thesis Master Of Arts), *University Of Illinois*, 1917.

Sinan Kunalp, “Bir Osmanlı Diplomatı Kostaki Musurus Paşa 1807-1891” *BELLETEN*, C. 34, S. 135, Temmuz 1970, ss. 421-435.

_____, *Son Dönem Osmanlı Erkân ve Ricali (1839-1922)*, İsis, İstanbul, 1999.
State, Paul F., *Historical Dictionary Of Brussels*, Scarecrow Press, United States Of America, 2004.

Strauss, Johann, “A Constitution For A Multilingual Empire Translations Of The Kanun-i Esasi And Other Official Texts Into Minority Languages”, *The First Ottoman Experiment In Democracy*, (Edit. Christoph Herzog-Malek Sharif), Ergon Verlag Würzburg İn Kommission, Würzburg, 2016, s. 20-52.

Sturdza, Mihail Dimitri, *Dictionnaire Historique Et Genealogique Des Grandes Familles De Grace d’Albanie Et De Constantinople*, Paris, 1983.

Sultan II. Abdülhamid Han’ın Yıldız Albümlerinde Balkanlar, (Edit., Zülgaip Akkuş), Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı YTB Yayınları: 20, Ankara, 2022.

Süreyya, Mehmed, *Sicill-i Osmanî*, C. 5, (Eski Yazıdan Aktaran, Seyyit Ali Kahraman), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1996.

Şafak, Nurdan, Bir Tanzimat Diplomatı Kostaki Musurus Paşa (1807-1891), (Basılmamış Doktora Tezi), *Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, İstanbul, 2006.

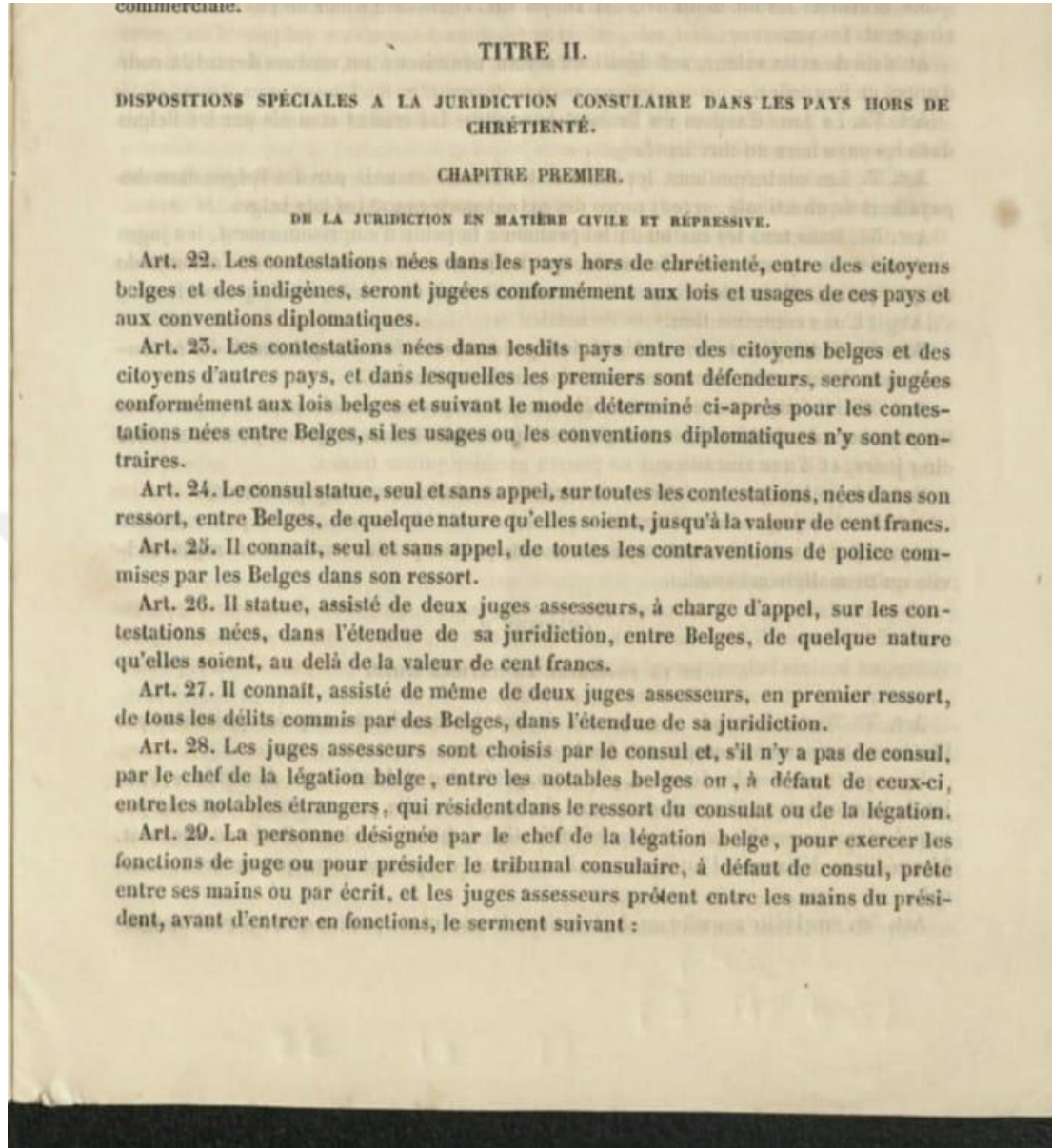
Table Générale Par Ordre Alphabétique Des Arrêtés, Circulaires Et Instructions Insérés Au Mémorial Administratif De La Provinge D’anvers, Chez C. De Backer, Imprimeur Du Gouvernement Provincial, Rué Zirk, Anvers, 1854.

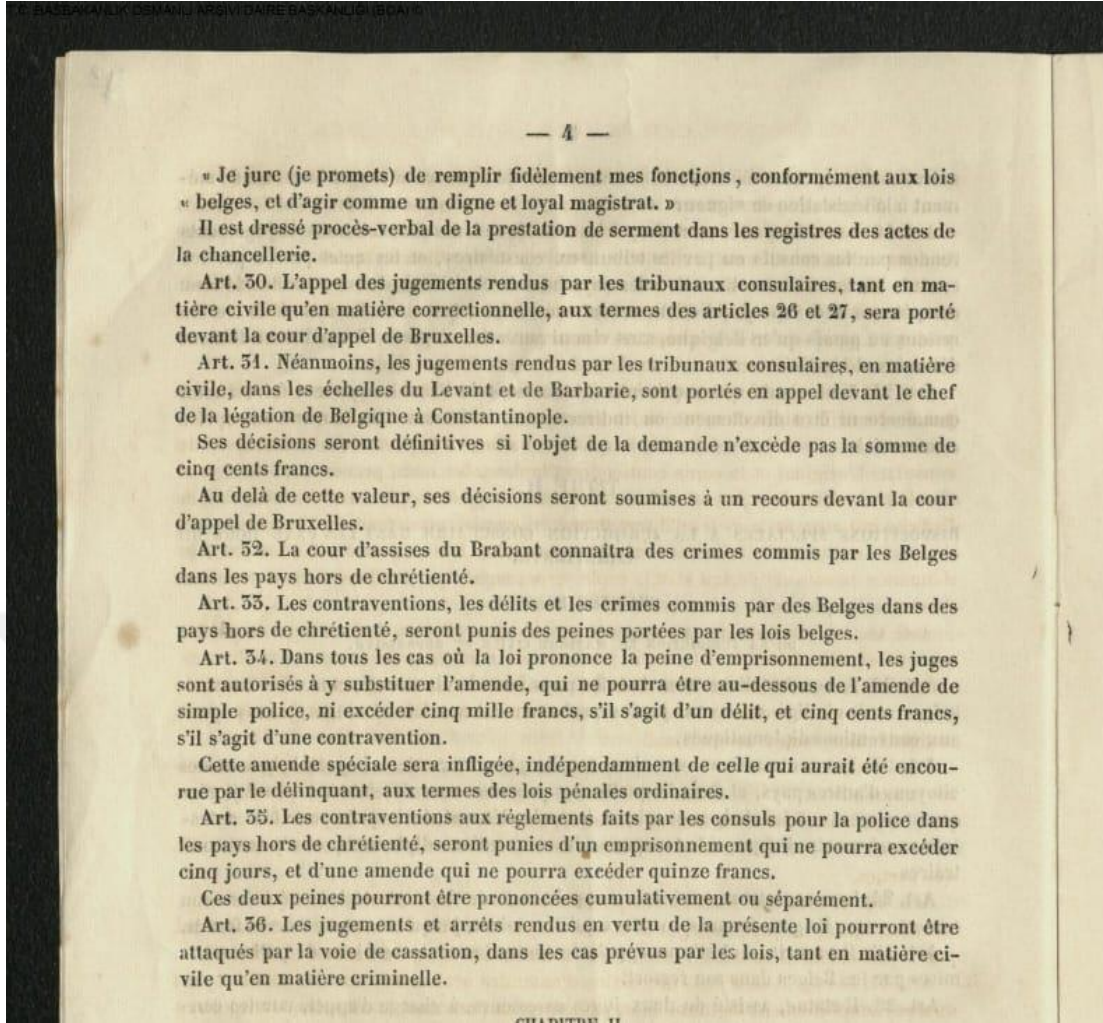
EKLER

Tablo 14: Devlet Salnamelerine Göre Osmanlı Devleti'nin Belçika'daki Şehbenderlikleri

İsmi	Anvers Şehbenderliği	Görevi
Posno	-	Başşehbender
Eugène Lambert	-	Başşehbender
Max Müller	-	Şehbender
Albert Racanié	-	Şehbender
Ali Nihad Bey	-	Şehbender Vekili
Aleksandr Dossios Efendi	-	Şehbender
Mösyö Walford	-	Fahri Şehbender
Nesim Ruduti	-	Şehbender Vekili
İsmi	Liège Şehbenderliği	Görevi
Albert Dupont	-	Şehbender
Félix Dehasse	-	Fahri Şehbender
Ernest Dehasse	-	Fahri Şehbender Vekili
Numan Bey	-	Muvakkat Fahri Şehbender
Paul Schmidt	-	Muvakkat Fahri Şehbenderi
İsmi	Brüksel Şehbenderliği	Görevi
Lévy-Prins	-	Şehbender
Paul Testa	-	Şehbender
Glavany	-	Şehbender
Glavany	-	Başşehbender
Coûteaux	-	Şehbender
Alphonse Allard	-	Şehbender
Mir Arslan Efendi	-	Başşehbender
Paul Chatir/Pol Şatır	-	Kançılar
Emile Stinglhamber	-	Fahri Şehbender
Joseph Salem Efendi	-	Fahri Şehbender Vekili
Georges Vaxelaire	-	Fahri Şehbender
İsmi	Gent	Görevi
Charles de Buck	-	Şehbender Vekili
Gustave Auger-Vincent	-	Fahri Şehbender Vekili
Schouten Auger	-	Fahri Şehbender Vekili
Albert Verbessem	-	Fahri Şehbender Vekili
İsmi	Brugge	Görevi
Alphonse Dumon de Menten	-	Şehbender Vekili
Alphonse Dumon de Menten	-	Fahri Şehbender
İsmi	Ostende	Görevi
Fernand J. Van Der Hayde	-	Şehbender Vekili

Kaynak: *Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, (1849-1912)

Kaynak: BOA, HR.SFR, 4/22/18, (24.Zilkade .1271/8 Ağustos 1855).

BAŞLIK II.

HIRİSTİYAN OLMAYAN ÜLKELERDE KONSOLOSLUK YARGI YETKİSİNE İLİŞKİN ÖZEL HÜKÜMLER

BİRİNCİ BÖLÜM.

HUKUKİ VE CEZAİ KONULARDA YARGI YETKİSİ.

Madde. 22. Hıristiyan olmayan ülkelerde, Belçikalılar ile yerli halk arasında yaşanan anlaşmazlıklar, bu ülkelerin kanun ve geleneklerine ve diplomatik sözleşmelere göre çözümlenecektir.

Madde. 23. Hıristiyan olmayan ülkelerde Belçika tebaası ile bu ülkelerdeki yabancı devlet tebaaları arasında baş gösterecek gümrük sözleşmesine veya diplomatik

anlaşmalara aykırı olan davalar ve anlaşmazlıklar, Belçika yasalarına göre mahkeme edilecektir. Hristiyan olmayan ülkelerde Belçikalılar arasında zuhur edecek anlaşmazlıklar ise geleneklere ve diplomatik anlaşmalara ters düşmediği müddetçe yine Belçika yasalarına göre yargılanacak ve bu tür davalarda aşağıdaki yöntem takip edilecektir.

Madde. 24. Belçika tebaası arasındaki 100 franka kadar olan davalar niteliğine bakılmaksızın o bölgede görevli olan konsolos tarafından karara bağlanacak ve bu davalar temyiz mahkemesine götürülemeyecektir.

Madde. 25. Konsolos, yetkili olduğu bölgede Belçika tebaasının işlediği bütün polisiye suçlarını yargılama yetkisine sahip olacaktır.

Madde. 26. Konsolos, Belçika tebaası arasında cereyan eden değeri 100 frankın üstündeki davaları niteliğine bakılmaksızın iki yardımcı hâkimle beraber temyiz edebilecektir.

Madde. 27. Konsolos, yargı yetkisinin bulunduğu bölgede Belçika tebaasının işlediği suçları karara bağlarken duruşmada iki yardımcı hâkim daha bulunacaktır.

Madde. 28. Yardımcı hakimler, o yörede yaşayan Belçikalı saygın kişilerden seçilecektir. Belçika tebaasından nitelikli kişilerin bulunamaması durumunda ise yine o bölgedeki yabancı ülkelerin saygın kişilerine bu göreve verilebilecektir. Yardımcı hâkimlerin seçimini konsolos gerçekleştirecek, konsolosun yokluğunda ise Belçika elçisi bu vazifeyi üstlenecektir.

Madde. 29. Konsolosun olmadığı dönemde, Belçika elçisi hâkim ve konsolosluk mahkemesi başkanını belirleyecek ve yemin metnini yazılı veya sözlü olarak bu kişilere takdim edecektir. Mahkeme başkanı metni alarak göreve başlamadan önce davaları Belçika yasalarına göre ve adaletle mahkeme edeceğine, saygınlıktan ve sadakatten taviz vermeyeceğine yemin edecektir.

Yemin törenine ilişkin tutanaklar, kançılara kayıt defterine işlenecektir.

Madde. 30. Konsolosluk mahkemelerinin, 26. ve 27. maddeler uyarınca hukuki ve cezai konularda verdikleri kararlar Brüksel Temyiz Mahkemesi'nde temyiz olunabilecektir.

Madde. 31. Konsolosluk mahkemelerinin, Levant ve Berberi bölgelerinde gördüğü hukuk davaları, İstanbul'daki Belçika elçisi tarafından temyiz edilebilecek ve bu davaların değeri 500 frankı geçmediği müddetçe sefaretin temyizi nihai karar olacaktır. Bu değerin üstündeki davalar ise Brüksel Temyiz Mahkemesi'ne götürülecektir.

Madde. 32. Belçika tebaasından olan kişilerin, Hristiyan olmayan ülkelerde işledikleri suçlara ise Brabant Ağır Ceza Mahkemesi bakacaktır.

Madde. 33. Hristiyan olmayan ülkelerde Belçikalıların yaptığı ihlaller, kabahatler ve suçlara Belçika yasalarına göre hüküm verilecektir.

Madde. 34. Hâkimler, yasada öngörülen kabahat ve ihlallerle ilgili hapis cezalarını paraya çevirerek 500 ile 5000 frank arasında para cezası verebilecek ve bu para cezası olağan ceza kanunları kapsamında icra edilecektir.

Madde. 35. Konsoloslar, Hristiyanlık olmayan ülkelerde işlenen polisiye suçlarına ve ihlallere, beş günü aşmayan hapis ve on beş frankı geçmeyen para cezası verecektir. Duruma göre bu iki ceza ayrı ayrı veya her ikisi birlikte uygulanabilecektir.

Madde. 36. Bu hükümlere uygun olarak hukuk ve ceza davalarında verilen kararların temyiz yolu açık olacaktır.

